2016/4

REGIO

KISEBBSÉG◆ KULTÚRA◆ POLITIKA◆ TÁRSADALOM

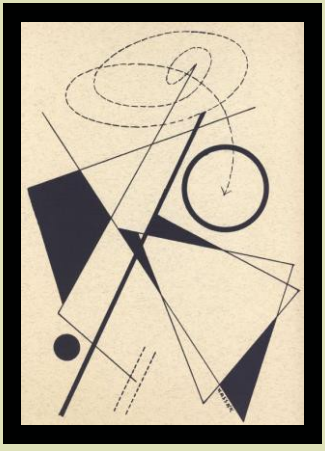

Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek

Multikulturalizmus a médiában

Változatok erdélyi szórványoktatásra

Tanoda a határon

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Herner-Kovács Eszter
Kállai Ernő
Komoróczy Szonja Ráhel
Szerbhorváth György (olvasószerkesztés)
Tátrai Patrik
Váradi Mónika

A lapszám megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

24. évf. (2016) 4. szám

MENEKÜLTKÉPEK

FEISCHMIDT MARGIT
Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek 5

SZERBHORVÁTH GYÖRGY
Menekültek a faluban 33

ZAKARIÁS ILDIKÓ
A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek 61

TORBÓ ANNAMÁRIA
„Árpád is terrorista volt?" Multikulturalizmus a médiában 88

JANKY BÉLA
A témakeretezés hatása a menekültpolitikával kapcsolatos véleményekre 121

OKTATÁS - SZOCIALIZÁCIÓ

HERNER-KOVÁCS ESZTER
Identitásmintázatok az amerikai magyarok sokadik generációjában 140

PAPP Z. ATTILA
Változatok erdélyi szórványoktatásra 173

BOGDÁN PÉTER
Tanoda a határon 196

BORDÁS ANDREA
A szituatív tanulás szerepe a pedagógusok fejlődésében 211

KRITIKA

TIMÁR NORBERT
A legrosszabb évszázad alulnézetből
(Oláh Sándor: Kényszerek-tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print, Csíkszerda, 2016.) 240

MÁTÉ RÉKA
Nyelvészeti kalauz a volt keleti blokk országaiba
(Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodskaja (eds): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)*. Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2016. 494 oldal.) 245

DOBOS BALÁZS
A kisebbségi jogok cserbenhagyása?
(Agarin, Timofey – Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. London – New York, Rowman & Littlefield, 2016, 205 oldal.) 251

VIZI BALÁZS
Kisebbségi jogok a "szörnyeteg állam" árnyékában
(Fábián Gyula – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Bíró Gáspár emlékkönyv. Kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2015.) 260

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.135

FEISCHMIDT MARGIT*

Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek

A xenorasszizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban

Kutatási kérdések és módszerek

A magyar társadalomnak az idegenekhez való viszonyát elsősorban kvantitatív vizsgálatokból ismerjük.[1] A Tárki húsz éve rendszeresen méri az idegenekkel kapcsolatos alapattitűdöket három kategória mentén: aszerint, hogy mindenkit befogadjunk-e, senkit sem vagy mérlegeljünk, hogy kit fogadjunk be. Az így mért idegenellenesség a 2014-es, átlagosnak tekintett szinthez képest jelentős mértékben növekedett. A mérlegelők aránya csökkent, az úgynevezett idegenbarátoké pedig 2016-ra a mérhetőség minimális szintjére (1%) került.[2]

Mi arra tettünk kiséletet, hogy a kvalitatív módszereket is bevonjuk az idegenekkel kapcsolatos félelem és elutasítás vizsgálatába. A xenofóbia dinamikáját – létrejöttét, fennmaradását és változásait – a diskurzusok és (elsősorban a lokális) társadalmi viszonyok kontextusában akartuk megérteni. A vizsgálat középpontjában két település állt, amelyek a szerb-magyar határ két oldalán helyezkednek el az ún. balkáni útvonal közelében. Közülük ebben a tanulmányban csak az egyikről lesz szó, Ásotthalomról. A határ

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: feischmidt.margit@tk.mta.hu

[1] A kutatás az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok című Inkubátor programja keretében készült.

[2] Forrás: Tárki Omnibusz 2014–2016.

szerbiai oldalán fekvő Királyhalomról Szerbhorváth György ír egy másik tanulmányban. A két település kiválasztása mellett több fontos érv szólt: a 2015-ös nemzetközi vándorlás általi érintettségük, a határ közeliségből adódó korábbi hasonló emlékek, és nem utolsó sorban a településekre irányuló politikai és médiafigyelem. Különböző szereplők százezer körülire becsülték azoknak a nemzetközi vándoroknak a számát, akik 2015 során kisebb-nagyobb csoportokban áthaladtak a falun. Ez egyfelől bizonytalanságot, sőt, mint majd látni fogjuk, félelmet szült az ott lakó nem egészen ötezer emberben, másfelől számos ellenkező hatással járó hétköznapi találkozásra adott lehetőséget.

A kutatás alapkérdése tehát az volt, hogy a menekülőket miként érzékelték Magyarországon egy olyan helyen, ahol az érzékelésben és a reakciók megfogalmazásában a politika, a média és a hétköznapi találkozások egyaránt szerepet játszottak. A jelenséget nem a közvélemény vagy a szociálpszichológiai attitűdök, hanem a társadalmi diskurzusok felől közelítjük meg. Kiindulópontunk az idegeneket jelentéssel felruházó társadalmi diskurzusok leírása, amely diskurzusokat két dimenzióban, a hétköznapi beszédben és a nyilvánosságban, azon belül a politikában és a közösségi médiában igyekeztünk megragadni. A leírás interjúkra, etnográfiai megfigyelésre, egy körülbelül kéthetes terepmunkára és online etnográfiára támaszkodik.

Az elemzés három perspektívát alkalmaz és kapcsol össze:

(1) egy diszkurzív megközelítést, amellyel a félelem genezisét, az idegenek rasszizálását és dehumanizációját a hétköznapi beszédmódokon keresztül igyekeztünk megérteni;

(2) egy antropológiai megközelítést, amellyel a lokális, nemzeti és transznacionális aktorok működését és kölcsönhatásait vizsgáltuk a biztonságosítás területén; és végül

(3) egy strukturális megközelítést, amellyel az első kettő, a xenofóbia diskurzusainak és a radikális jobboldali politika támogatottságának magyarázatára törekedtünk.

Biztonságosítás, xeno-rasszizmus és az idegenek dehumanizációjának diskurzusai

A diskurzusok szerepére az idegenektől való félelem megteremtésében és terjesztésében a szélsőjobboldali politikával, a rasszizmus új formáival és a biztonság kérdéseivel foglalkozó kutatások egyaránt felhívták a figyelmet az elmúlt években. A biztonságosítás (securitization) irodalma a nemzetközi kapcsolatok és a politikai folyamatok kutatásába egy eredendően nyelvészeti paradigmát, a beszédaktus elméletet hozta be. Ez a biztonság és vele együtt a félelem diszkurzív felépítését hangsúlyozza, amely az uralom kialakításának, kiterjesztésének és megerősítésének elsősorban a szélsőjobboldali pártok és mozgalmak által alkalmazott, de a közbeszéd és a politika főáramába is mindinkább bekerülő stratégia. A biztonságosítás – amiként arra a témában immár klasszikusnak számító Koppenhágai Iskola – felhívta a figyelmet, azt jelenti, hogy különböző témák válhatnak biztonságpolitikai kérdéssé, amelyek ezáltal kikerülnek a politika szokványos menetéből, és rendkívüli, „válság"-megoldásokat tesznek lehetővé.[3] A média által ezek a témák még inkább performatív erejűvé válnak: félelmet ébresztenek, ami a veszély hihetőségét és a vele szembeni fellépés jogosságát legitimálja. A nemzetközi vándorlás és a migráns népesség megítélésével és politikai kezelésével kapcsolatban fordulópontot jelentett a migráció gazdasági és kulturális kockázatként való megjelenése, illetve az erről a veszélyről szóló diskurzusok elterjedése. A befogadó országok többségében a biztonságosítás diskurzusa párhuzamosan épül fel előbb a multikulturalizmus, majd a menekültjogi rendszer válságának diskurzusával, ami erősíti azt az amúgy is meglévő tendenciát, amely a veszélyeket a gazdasági szférából a kulturális szférába és az identitás területére emeli át.[4]

A kulturális veszélyeztetettség diskurzusát az idegeneknek az európai nemzetekkel összeférhetetlen másokként való megjelenítése erősíti meg. Az új rasszizmus diskurzusa a biológiai különbségtétel

[3] Buzan, Barry – de Wilde, Jaap – Wæver, Ole: *Security: A New Framework for Analysis…*, i. m., 1998.

[4] Huysman, Jef: *The European Union and the Securitization of Migration…*, i.m., 2000.; itt Szalai András – Göbl Gabriella: *Securitizing Migration in Contemporary Hungary…*, i. m., 2015.

helyett morális és kulturális okokra vezeti vissza a különbséget, amit előbb csak a politikai és a médiapaletta szélén elhelyezkedő, „szélsőséges" aktoroknál, majd mind inkább a főáramban, végül a hétköznapi beszédben is azonosítottak Európa több országában. Azt a diskurzust, amely az idegenektől való félelemnek ad hangot, formáját tekintve xenofób, lényegét tekintve azonban a rasszizmus logikája határozza meg, a szakirodalom xeno-rasszizmusnak[5] nevezi. A xeno-rasszizmus implicit formái jobban terjednek Európában, mint a neofasizmus explicit rasszizmusa, állapították meg a kérdés nyugat- és észak-európai kutatói.[6] A félelem, aminek a xeno-rasszszista diskurzusok hangot adnak, nem konkrét tárgyhoz kötött, többnyire nem nyilvánvaló, hogy kitől és miért kell félni. Az viszont számos vizsgálatból kiderül, hogy társadalmi szintű félelmek és elégedettlenségek állnak mögötte. Ezeknek többnyire társadalmi és gazdasági okai vannak, amelyek az idegenektől való félelem diskurzusába projektálódnak. Az Adornot és Horkheimer által is alkalmazott freudi érvelés a félelmek exteriorizálásának és az idegenek lealacsonyításának és kizárásának logikáját kapcsolja össze.[7] Az érzelmek manipulálásán tehát nagy hangsúly van, ami elsősorban a félelmek megnevezéséről, tárgyiasításáról, közvetve azonban a büszkeség és az önérzet helyreállításáról is szól. Diskurzuselemzők[8] és a nacionalizmus új formáinak kutatói hangsúlyozzák, hogy a helyreállítást, a büszkeség és önérzet rehalibilitálását a nemzetek újravarázsosításával[9] érik el, ami ugyanakkor együtt jár a nemzetek elképzelt tisztaságát és autenticitását sértő másságok kizárásával és leértékelésével. Vagyis a rasszizmus új formái összekapcsolódnak a nacionalizmus új formáival.[10]

A politikai propaganda kutatói már régen tudják, hogy háborút indítani és fenntartani elsősorban a tömegérzelmek manipulálásával lehet. Ennek legfontosabb eleme az ellenség víziójának megalkotása és ellenőrzése olyan diskurzusokkal, amelyek az idegent

[5] Fekete, Liz: *The Emergence of Xeno-racism.…*, i. m., 2001.
[6] Essed 1991.
[7] Wodak, Ruth – Delanty, Gerard – Jones, Paul: *Introduction.…*, i. m., 2008.
[8] Wodak, Ruth – KhosraviNik, Majid: *Dynamics of Discourse and Politics.…*, i.m., 2013.
[9] Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban.…*, i. m., 2014.
[10] Feischmidt Margit – Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme.…*, i. m., 2015.

ellenségként, méghozzá veszélyes és alacsonyabb rendű, ezért elpusztítható ellenségként jelenítik meg. A lealacsonyításnak két módja van: a rasszizmus, amely más fajhoz tartozónak, de még mindig emberi létezőnek tekinti az ellenséget, vagy a dehumanizáció, amely az ellenséget állatként azonosítja. A rasszizmus új formáiról az imént szóltunk. A dehumanizáció stratégiáját elsősorban olyan kutatók azonosítják és írják le, akik a biztonság védelmében és a terror ellenében meghirdetett háború (war on terror) politikai és médiadiskurzusát elemzik.

A szeptember 11-ei terrortámadást követően, a Bush kormányzat külpolitikai céljait legitimáló médiában, és nemcsak a szélsőséges nézeteikről ismert médiában, hanem a főáramban is, ilyen dehumanizációs diskurzus jött létre a muszlimok, mint a veszélyt megtestesítő ellenség megjelenítésére.[11] A szerzők emlékeztetnek azonban arra is, hogy a muszlim emberekkel és népekkel kapcsolatban állat metaforákat használó beszédmód nem csak az amerikai, hanem az európai politikai beszédben is jelen van, Pia Kjorsgaards dán parlamenti képviselő például a muszlimokat Dánia rákbetegségének nevezte.[12] A metaforikusan megidézett állatok egy része félelmetes, másik része undorító és szapora, de legfőképpen az jellemző rájuk, hogy alacsonyrendűek. Az állatokkal való összehasonlítás lényege azonban nemcsak a lefokozás, hanem a megsemmisítés legitimálása is. Az állatokkal azonosított ellenség elpusztítása nemcsak lehetséges, de egyenesen morálisan igazolható cselekedet. Ha az ellenség egy betegség, a megsemmisítése logikus és felelősségteljes válasz „az" ember részéről.

A biztonság fogalmának a politikai diskurzusok középpontjába való beemelése nemcsak politikai értelemben hoz létre rendkívüli állapotot, hanem a társadalmi percepciók és beszédmódok szintjén is. A rendkívüli állapot Agamben szerint az emberek és a területek sajátos kategórizációjával és a hozzájuk kapcsolódó hatalmi technikákkal dolgozik.[13] A rendkívüli állapotokhoz rendkívüli, „törvényen kívüli" területek tartoznak, például a táborok, ahová a társadalmat veszélyeztető „idegeneket" internálják. Didier Fassin arra hívja fel a figyelmet, hogy a határoknak kulcsszerepük van a biztonságosítás

[11] Steuter, Erin – Wills, Deborah: *The vermin have struck again.…*, i. m., 2010.
[12] Uo: 2010: 55.
[13] Agamben, Giorgio: *State of Exception.…*, i. m., 2005.

révén történő kormányzásban, ami egyfelől az államhatárok fokozott felügyelete által valósul meg, amihez fizikai akadályok, kerítések, falak, az erőszakszervek jelenléte, valamint a határsértőket fogva tartó táborok tartoznak; másfelől olyan diskurzusok révén, amelyek egyre mélyebb és áthidalhatatlanabb társadalmi határokat jelölnek ki a népesség különböző csoportjai között.[14]

Az alábbiakban egy példán keresztül azt mutatom be, hogy a társadalmi határok kijelölése, az idegeneknek ellenségként való megjelölése és az országhatár biztonsági okokra hivatkozó megerősítése hogyan történik Magyarországon. Az elemzés középpontjában egy konkrét település áll, ahhoz azonban, hogy az érthető és megfelelően értelmezhető legyen, a tágabb kontextust vázolom fel előbb.

A biztonságosítás és a veszélyes idegen a kormányzati diskurzusban

A nemzetközi vándorlással összefüggő veszély és a biztonságosítás politikai diskurzusának felépítését Szalai és Göbl tárgyalják Magyarország esetében, azt állítva, hogy a biztonságosítás kormányzati diskurzusa jelentős mértékben nyugat-európai előzményeket követ. A biztonságosítás politikája Magyarországon a kormányfőnek az illiberális demokráciáról szóló beszédével kezdődött, amely a Nyugat válságának okát a multikulturalizmusban és túlságosan engedékeny migrációs politikában jelölte meg.[15] Több elszórt kormányzati megnyilvánulás után a migrációról és a terrorizmusról szóló, ún. nemzeti konzultáció volt az első összehangolt akció. Az agambeni értelemben vett rendkívüli állapotra és a kollektív félelmekre apellálva ezt további akciók követték: a plakátkampány, a fizikai határzár, a kíméletlen bánásmód az országban feltorlódott menekültekkel. A Magyarországra bejutó menedékkérők száma a határzárnak tulajdoníthatóan jelentősen lecsökkent, ez azonban nem járt azzal, hogy az idegenrendészeti eljárás a kevesebb kérelmezővel szemben humánusabbá vált volna. Ellenkezőleg, néhány hónap alatt felszámolták az idegenek ellátására

[14] Fassin, Didier: *Policing Borders…*, i. m., 2011.
[15] Szalai András – Göbl Gabriella: *Securitizing Migration in Contemporary Hungary…*, i. m., 2015.

és állomásoztatására alkalmas majdnem teljes intézményrendszert. 2016 tavaszán pedig, nagyon kevés menekülttel az ország területén és egy aláírt uniós rendelkezéssel a hátunk mögött, amely a terhek megosztásáról szól, a kormányzat újabb kampányba kezdett. A kampány hatékonyságát jelzi, hogy az országban nőtt az idegengyűlöletnek a szociológusok által mért szintje, ugyanakkor az ellenkező irányba mutató tendencia, hogy a népszavazáson való részvétel alatta maradt az érvényességi küszöbnek.

A kampány diskurzusára a biztonság, a veszély és az idegenek megjelenítése szempontjából most egyetlen dokumentum alapján tekintünk, amit a Kormány a 2016 októberében megrendezésre kerülő népszavazáshoz fűzött magyarázatként.[16] A kampány vezető szövege elsősorban Magyarország és az Európai Unió viszonyáról szól, a kvóta apropóján megfogalmazott szuverenitási nyilatkozat. A szuverenitási nyilatkozattal pedig egy erős állam imázsát igyekszik kelteni, amely technikai és politikai eszközökkel képes megvédeni az ország területét és polgárait. Lásd: *A magyar kormány álláspontja szerint csak a magyarok dönthetik el, hogy kivel szeretnének együtt élni és kivel nem. Nem engedhetjük, hogy az ország jövőjét meghatározó döntések jogát kivegyék a magyar emberek és az Országgyűlés kezéből. Brüsszelt meg kell állítani!* Itt válik explicitté a kampány címe – „*Üzenet Brüsszelnek, hogy ők is megértsék*" – és második legfontosabb funkciója (amely az elsővel természetesen szorosan összefügg), ti. erőt demonstrálni az Európai Unióval szemben.

A 2015-ös plakátkampány három témára építette a veszély képét: a közbiztonság, a kulturális identitás és a gazdasági jólét veszélyeztetésére, amit e diskurzus logikájának megfelelően a terrorista, idegen kultúrájú és segélyekből élő menekültek okoznak. A 2016-os népszavazási kampány ezt a képet kapcsolta össze az EU-val, amit a fent említett veszélyek fokozásával vádol. („*Senki sem tudja megmondani, hogy hány terrorista érkezett a migránsok között eddig, és hányan érkeznek továbbra is nap mint nap. Márpedig terroristából egy is sok. [...] A más földrészekről, más kultúrákból ideérkező emberek tömeges betelepítése ennek megfelelően veszélyt jelent a kultúránkra, életformánkra, szokásainkra és hagyományainkra. Ha*

[16] Lásd itt: http://nepszavazas2016.kormany.hu/

nem cselekszünk, pár évtized múlva nem fogunk ráismerni Európára. [...] Az Európai Unió vezetői ráadásul úgy telepítenének be migránsokat, hogy a munkanélküliek aránya az európai fiatalok körében évek óta 20 százalék felett alakul. Egyes uniós országokban olyan súlyos a helyzet, hogy minden második fiatal állástalan. Álláspontunk szerint mindenekelőtt a már itt élő, munkanélküliséggel küzdő országok fiataljainak kellene munkát adni. Itthon vannak Európában, Brüsszelnek elsősorban velük kell szolidárisnak lennie.")

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a nemzetközi migráció a kormányzati diskurzusban biztonságpolitikai és az ország szuverenitását érintő kérdésként merül fel. Humanitárius probléma a kormányzati diskurzusban nem, csak annak kritikájában, a hazai és nemzetközi emberjogi szervezetek és civil aktivisták, részben az ellenzéki pártok diskurzusában merül fel, ennek mélyebb vizsgálatára azonban itt nem vállalkozunk. Még kevésbé jelennek meg ebben a diskurzusban maguk a menekült vagy migráns emberek, róluk leginkább rendészeti problémaként esik szó, amely a határsértések vagy illegális határátlépések számaként tematizálódik. Ez a hallgatás azonban lehetővé tesz bizonyos hétköznapi diskurzusokat, amelyeket a következőkben röviden a déli határ közelében fekvő két településen végzett terepmunkánk tapasztalatai alapján fogunk jellemezni.

Az idegenekkel való találkozás elbeszélése

A kutatás fókuszában álló Csongrád megyei település közelmúltban városi címet kapott ugyan, a népesség száma és az infrastrukturális funkciók tekintetében azonban faluként működik. A település Szeged vonzáskörzetében és a déli országhatár közelében található. A Homokhát egyik legnagyobb kiterjedésű szórt tanyás települése (közigazgatási területe 12.254 hektár, melyből 12.088 hektár külterület). Állandó lakossága a 2012-es népszámlálás szerint 4019 fő, melynek közel fele (47,43%) külterületen él, ahonnan a belterületen lévő infrastrukturális szolgáltatások nehezebben érhetők el. A külterületen élők száma fokozatosan emelkedik. Ennek legfontosabb oka a megyeszékhelyen élő vagy a környékén lakó és napi megélhetési gondokkal küzdő, általában sokgyermekes családok kiköltözése. A teleülést tehát már jóval a 2015-ös menekülthullám

előtt is mélyen érintett a migráció, elsősorban a szociális okokra visszavezethető belső vándorlás, másfelől a munkavállalási célú kivándorlás formájában.[17]

2015 nyarán a falu utcáin, a határban, a kertek alatt nagy csoportokban feltűnő embereknek a hétköznapi életet megzavaró látványa kezdetben szánalmat ébresztett az ásotthalmiakban: „*Amikor kevesebben jöttek, akkor sajnálta a nép, és segített, ahogy tudott. De ahogy a tömeg növekszik, meg ahogyan unják, egy idő után mind kevésbé és kevésbé kívánatosak*". A kezdeti szánalmat azzal magyarázták, hogy „az első hullámban" – ezt a helyiek 2015 teléhez és tavaszához kötik – kevesen jöttek, sokan közülük jól öltözött, tanultnak látszó férfiak voltak, akik többnyire rejtőzködtek, alig látta őket a falu. A népi percepció által érzékelt második hullámban már elsősorban családok érkeztek, sok volt a nő és gyerek. A segítő szándék itt nyilvánult meg leginkább. Egy köztiszteletnek örvendő asszony a szánalom hangján beszélt nekünk az adott időszakra vonatkozóan: „*Megálltam, mert a szíve szakad meg az embernek, amikor látja, hogy télben-fagyban, leroskadva a földre, ott ülnek ezek az emberek. Akkor beszéltük a kollegákkal, hogy lehet, hogy kéne nekik vinni teát, kitalálni, hogy s mint, hogy tenni kell valamit, mert ez egy rémület. Az orvosunk mesélte, hogy olyan csecsemőhöz hívták, aki gyakorlatilag félig meg volt fagyva. […] Mondták azt is, hogy szellemi sérült embereket, öt másikat hoz egy valaki, mert azt a kvótát, amit remélnek, hogy kapnak, majd értük is megkapják és ilyenek. Látszott, hogy mindenkit visznek magukkal, akit lehetett."* 2015 nyarán, amikor már nagy tömegek érkeztek, a fiatal férfiak túlsúlyát érzékelték. Erre a korszakra vonatkozóan azonban az érzékelés és a beszédmód is megváltozik: „*[…] amikor túlzásba vitték a jövetelt, amikor százával jöttek, ezek a suhernyák, ezek a 13-14 évesek, bandákba verődve […] csak az áradatot érzékeltük*".

Ez az elmozdulás a percepciók szintjén természetesen nem csak a jelenség, hanem a keretezés változásával is összefügg. A média és a helyi politikai kommunikáció hatása felül tudta írni a hétköznapi percepciót. A korábban részben szánalomra méltónak, részben riasztónak gondolt emberek érzékeléséből az előbbi elem teljesen háttérbe szorult, az utóbbi vált meghatározóvá. Sem a politikai diskurzusokból, sem a médiából nem tudták kiolvasni az ásotthalmi

[17] *Esélyegyenlőségi program…,* i. m., 2008.

emberek azt, hogy rendben van, ha a melegben vizet adnak az úton levőknek, vagy ha pihenni hagyják őket az útszéli fák árnyékában. Az interakció delegitimálása, az ismeretlen idegenek veszélyként való azonosítása viszont annál inkább megtette a hatását. 2015 szeptemberében és októberében, közvetlenül azután, hogy a határzár megépült és a falu érintettsége megszűnt, az ásotthalmiak már arról beszéltek, hogy személyes interakciók nem jöttek létre közöttük és a falun átvonuló menekültek között. Arra a kérdésemre, hogy „volt-e példa arra, hogy szóba álltak valakivel", leggyakrabban azt a választ kaptam, hogy: „*Én ilyenről nem nagyon tudok, de lehet, hogy az ilyent nem is nagyon mondják el az emberek. Engem egyszer megszólított egy ember, de semmit sem értettem, tovább is mentem."*

A személyes kapcsolatfelvételt az önkormányzat informális eszközökkel tiltotta: „*El volt terjesztve a faluban, hogy nem szabad társalogni a menekültekkel"*. A tiltásnak voltak azonban formális eszközei is, büntették azokat, akik segítettek. „*De olyan is van, hogy egy tanárnő jött […]. autóval és megsajnált egy asszonyt két gyerekekkel, felvette őket. A rendőr ráfogta, hogy embercsempész, azóta sem zárult le a bíróságon az ügy. Ezt emberségből tette, pénzt nem vett el. És a busz, amelyik elvitte? Az is embercsempész? Vagyis nem mindenki embercsempész, aki embercsempésznek van nyilvánítva."* Az önzetlen segítők büntetése és stigmatizációja elérte a kívánt hatást. Mindeközben a csempészet továbbra is intenzíven zajlott. Terepmunkánk során magunk is láttuk a falu közelében levő gyűjtőponton, sőt a falu központjában is nagy számban várakozó autókat, meglepő módon azonban a gazdasági érdek sem tudta normalizálni az együttműködést. Ha a témával kapcsolatban meg is nyílt egy-egy beszélő, csak odáig jutott el, hogy a „cigány csempészekről" beszélt, akik „*megszabadítanak bennünket a migránsoktól*". A falusi közvélemény szerint más településekről érkezett „cigányok" voltak az „állandók", akik mellett „helyi magyarok"„csak beszálltak egy-egy körre". Érdekes és figyelemre méltó, hogy a határ túlsó oldalán található szerbiai testvérfaluban a menekültek szállításáról, részben mint egy legitim dologról beszéltek, amely félig szolgáltatás, vagyis biznisz, félig önkéntes segítségnyújtás, és különböző bevett formái vannak, a munka utáni alkalmi szállítástól a taxiszerű működésig.

Fontos azonban, hogy a faluban voltak olyanok, akik nemcsak a menekültek érkezésének első szakaszában, hanem mindvégig a több-

ségtől eltérő módon viszonyultak hozzájuk. A helyi katolikus pap saját álláspontját ambivalensnek nevezte. Ezt a prédikációi is tükrözték, amit a vele folytatott beszélgetések során megerősített. Az ambivalencia lényege, hogy a szívre vagy az észre hallgatva, keresztény emberként vagy politikusként másként ítéli meg az ember a Magyarországot is elért nemzetközi vándorlást: *„Ha a szívünkre hallgatunk: akkor azt kell mondanunk, emberekről van szó […] Amíg mi jóléti államokba pazarolunk, addig más országokban éheznek. Érthető, ha nem tudnak fegyverrel elfoglalni bennünket, elfoglalnak fegyver nélkül. […] Sokgyermekes szerencsétlen családok, legalább mi forduljunk feléjük szeretettel. A másik emberben Jézust látjuk, aki velünk emberekkel azonosítja magát, segítenünk kell, mert egymásra bízott az Isten […] „A magyar kormánynak (viszont) kötelessége megvédeni a nemzetünket."*

A dilemmát úgy oldotta föl a maga számára, hogy személyesen és papként segített a faluban megjelenő és hozzá forduló menekülőkön. A plébánia egy ideig nyitva állt előttük, és több család, illetve kisebb csoport számára szolgált átmeneti szálláshelyként. Vendégeinek egy része keresztény volt, és még olyan is volt közöttük, mesélte a pap, aki arab nyelvű Bibliát hordozott magával a hátizsákjában. Amikor látták, hogy a volt ferences szerzetes könyvespolcán különböző nyelvű bibliák sorakoznak, neki akarták ajándékozni, amit viszont ő utasított el arra való hivatkozással, hogy a hosszú úton és a menekülteljárás során még szükségük lehet rá. A papnak legfeljebb két, Szegedről ingázó főiskolás ministráns segített a menekültek körüli munkában. A helyiek, akik ugyan „templomba járó és konzervatív" emberekként jellemezték magukat, sem a menekültek körüli munkában, sem általában a plébánia működtetésében nem aktívak. Ezek az okok biztosan közrejátszanak abban, hogy ha az irgalmasság példája meg is jelent a faluban, nem terjedt el, távolról sem vált tipikus viselkedési formává.

A személyes kapcsolatfelvételnek voltak azonban más elszigetelt példái is. Találkoztunk például olyan ifjú polgárőrrel, aki szerint a polgárőrök feladata általában az, hogy a falut „védjék", ebben az esetben, hogy a menekülteket „elterelj̈ék". A polgárőröket többnyire a helyi közösség elismerése motiválja, interjúalanyunkat azonban az idegenek iránti kíváncsiság is hajtotta. „*A világ vonult át a falun*" – fogalmazott. Míg őrizte az elfogott határsértőket, beszélgetett velük. Ennek köszönhetően, mondta, „*ma sokkal jobban eltájékozódik a*

világpolitikában"; három éve polgárőr, azóta megtanult angolul, és részben szerbül is. A család kertjén rendszeresen átjártak a menekülő idegenek, de több kárt, mint hogy néhány barackot leszedtek, nem okoztak. Nem féltek tőlük, sőt sajnálták őket, amit nélkülözni tudtak, önként nekik adták**.** Az ifjú polgárőr és családja az idegenekkel való „emberi" viszonyt hangsúlyozta, a hétköznapi találkozások természetességét: *„Volt, akivel összehaverkodtam úgymond, …elbeszélgettünk, normális volt. Elmondta, hogy mit szeretne, ki szeretne menni Németországba, dolgozni akar majd. Volt olyan hogy a koszovóiakkal a foci vb-t is kitárgyaltuk, tehát az ilyen kétoldalú."* Ebből a perspektívából az érzelmileg pozitívan ható, megrendítő történetek váltak elbeszélésre érdemessé, pontosan úgy, mint a pap esetében a Bibliával a hátizsákban menekülő szíriai családé.

A félelem és a deviancia megjelenése a hétköznapi diskurzusokban

A folyamat elején feltűnt beszédmódbeli diverzitás egyszer csak eltűnt. Az elbeszélések egyre nagyobb fokú homogenitást mutattak. A mocsokról, a higiéniás veszélyről és az elkövetett károkról szóló diszkurzív kereteket töltötték fel erősen szelektált megfigyelésekkel: *„Volt, akinek a villanypásztorát széttépték, a marhái meg szétmentek, aztán két-három napig hajkurászta őket, azt a hetven-nyolcvan marhát… Meg a barackosok... Emellett a rengeteg szemét, amit elhagytak maguk után. Óriási probléma, nem beszélve a fertőzésveszélyről, pelenkák eldobálva az út szélén. Tanyán él a lakosság negyven-ötven százaléka, és nem mernek kimenni az udvarra. Éjszaka bekopogtatnak hozzájuk. A biztonságérzetet… Ásotthalom egy biztonságos település volt, az most is, függetlenül ettől, most ezen a migrációs hullámon túl vagyunk, de lesz még. Ezek az emberek nem állnak meg."*

A faluban nem nőtt meg a kihelyezett hulladékgyűjtők száma. Ezért az a beszéd, hogy sok helyen eldobott flakonok, élelmiszercsomagolóanyagok és ételmaradékok, pelenkák, sőt a szántóföldeken emberi ürülék volt látható, rendelkezett valóságalappal. De amíg néhányan ennek az érthető voltát hangsúlyozták, a falubeli emberek többsége a veszélyek és a deviáns viselkedés igazolását, és a menekült emberek lényegét alkotó vonásokat ismertek fel a szemetelésben. Miután a kommunikáció és a személyes interakció

egyre ritkábbá vált, az idegenek egyre inkább biológiai, testi létezésükre korlátozottan jelentek meg az elbeszélésekben. A hozzájuk való viszony megjelenítésében pedig olyan érzelmek kerekedtek felül, mint az undor, a méreg, a bosszúság. A rájuk jellemző cselekvések megnevezésére olyan igéket használtak, amelyeket máskor az állatok csoportos mozgásának megnevezésére szoktak, például mindent „elleptek", a buszokat, a mentőt, a mindennapi rutinokban megakasztották a helyieket.

Az önkormányzattól megtudtuk, hogy Ásotthalmon 2016 őszén a korábbi hónapokra vonatkozóan hat magántulajdon elleni sérelmi esetet vettek nyilvántartásba, a bejelentett összes kár pedig 1,6 millió forint volt. Még ez sem nyert akkor bizonyítást, de a társadalmi érzékelés mindenesetre sokkal jelentősebb veszteségekről szólt. Az elbeszélések azonban nem csak a konkrét tapasztalatokra épültek, hanem egy fokozódó általános félelemből is táplálkoztak. Az ismeretlentől való félelmet a médiából származó információk nem eloszlatták, hanem tovább fokozták: *„Folyamatosan beszélnek és ott az aggodalom, hogy elment a rengeteg férfi, ezután majd egyszer csak elindul a családja. És mennyi ember lesz ebből? Mert mostan itten nem tudom hány ezer elment, meg nem tudom, hány ezer kint van – szerintem senki sem tudja pontosan, hogy mennyi van, csak egy hozzávetőleges adat. Na de ehhez hozzá lehet csatolni egy jelentős mennyiségű embert még. Meg hát azt is el kell mondjam, hogy nem is olyan túl régen, amikor volt Röszkén ez a cirkusz ott a határnál, előtte héten volt az, mikor jött egy férfi – volt vagy 9-10 gyerek, volt 3 asszony, meg egymaga. Na, mostan ez így jött már, de ki tudja, hogy hány olyan férfi jött, akinek több asszonya van, és majd hány gyerek fog utána jönni. Tulajdonképpen ezek a dolgok azért benne vannak a levegőben, erről beszélnek itt a faluban. Ezek az aggályok abszolút bennünk vannak. Meg az, hogy ki fogja ezeket etetni, meg honnan lesz erre pénz, meg az, hogy azt halljuk, hogy ők úgy jönnek, hogy Németországban meg az osztrákoknál borzasztó jó a helyzet. És hogyha nem kapja meg azt, amit vár, akkor abból mi lesz? – ez az egyik, becsapottá válik. Másik az, hogy, amit hallunk a TV-ben, hogy mennyit vissza fognak küldeni."*

A félelem által táplált ellenérzéseket az irigység és a gyanakvás fokozta. Hogy jönnek a mások segítségére számító emberek ahhoz, hogy drága okos telefonokkal, ruhákkal, cipőkben szaladgáljanak a világban? Akinek ilyen telefonja van, az nem szegény, és, ha úgy

tesz, akkor hazudik. A fokozódó düh és gyűlölet fizikai formát sohasem öltött, a menekülő emberek a falubelieket nem bántalmazták, az agresszió nyelvi formában azonban annál gyakrabban fogalmazódott meg: *„Ennyi fiatalember… ezek, ki tudja, fegyerforgatásban meg késforgatásban otthon vannak… félünk, na félünk. Most beengedik iskolába ezeket a magyar gyerekek közé mit visznek azok oda be… Én ettől félek, vagy attól, hogy megyek az utcán és akkor, ha nem tetszik nekik a pofám, akkor nekem jönnek, vagy ha valaki autót vezet, itt van az az eset, amikor a cigány gyereket fellökte….Olaszliszka. Volt már azóta máshol is."*A hétköznapi gyűlöletbeszédről elsősorban olyanok tudósítottak, akik nem azonosultak vele. Ugyanakkor azt is érzékeltették, hogy nem volt kapaszkodójuk vele szemben, vagyis ellendiskurzus nem alakult ki: *„Volt, aki húsz méterről ordibálta, hogy miért nem dobtok rájuk bombát, meg hogy miért nem lövitek le." „Vannak itt olyan emberek, akiknek jó, köszönök, de amikor meglátja a migránsokat, akkor köpköd, az utálatát fejezi ki, hogy 'na ezek a rohadékok'."*

A határ menti faluban megjelent idegenekről a hétköznapi életben kialakult diskurzust a veszély és a deviancia képzete uralta, amit a percepció érzelmi irányítottsága és a külső aktorok reprezentációi határoztak meg. Ez elsősorban azt jelentette, hogy a diskurzusból kizárták a közvetlen társadalmi tapasztalatokat. Kizárták a saját migrációs élményeket, beleértve a helyi emberek vendégmunkástapasztalatait és a faluban élő külföldiekkel kapcsolatos élményeket, kizárták a menekülséssel kapcsolatos korábbi emlékeket, amelyek a határ közelsége miatt a délszláv háborúhoz, 1956-hoz vagy a háborúkat követő határmódosításokhoz kötődnek, és az eltérő kultúrájú emberekkel való találkozás hétköznapi tapasztalatait, amelyek a határ közelsége miatt ugyancsak gyakoriak az itt élők életében. (A falu lakói például rendszeresen látogatják a határ túlsó oldalán levő települések piacait.) Amiként a határ szerb oldalán élők elbeszélései rávilágítanak, a személyes találkozások, és a menekülés különböző korokból és az ezen helyzetekből származó látvány, a határközeliség tapasztalatai mind a megértés és az együttérzés irányába mutatnak. Ezek kizárása a közbeszédből kiszolgáltatottá teszi az embereket a politikai és média aktorok által irányított nyilvános diskurzusoknak, amelyeket a következő fejezetben fogunk röviden bemutatni.

A veszély és a védelem diskurzusának felépítése a helyi politikában és a médiában

Több forrás állítja, hogy a határzár építésének gondolatát az ásotthalmi polgármester vetette fel. Ezt a vele készített interjúban számunkra is megerősítette: „*A magyar kormány most nagyon helyesen cselekszik. Azt gondolom egyébként, egy történelmi tettet hajt végre, mert ez itt egy globális probléma. Amit most tesz a kormány, az tökéletes, amit tesz. Tehát le kell zárni a schengeni határokat. A schengeni határokat védeni kell. A határok azért vannak, hogy ott be kell tartani a törvényeket, azt nem lehet agresszívan áttörni. Ami most történt, ez egy agresszió, az egy támadás. Csak addig nem voltak agresszívek, ameddig nem mondtuk azt, hogy emberek, ez törvénytelen, ezt nem csinálhatjátok. Azonnal agresszívvé váltak. Az nem csoda, hogy nem agresszívak, amikor kenyérrel, vízzel fogadjuk a törvénysértőt és ingyen elbuszoztatjuk az osztrák határhoz, tehát ne csodálkozzunk rajta. Abban a pillanatban, hogy a szlovén rendőr megállította, már nekitámadt a szlovén rendőrnek. Röszkén láttuk, hogy milyen támadás érte a hatóságokat. Ez egy agresszió, törvénytelen agresszió.”*

A határzárat a kormány hozta létre. A felügyeletnek egy másik része azonban önkormányzati jogkörben valósult meg, a polgárőrség és a polgármester által létrehozott mezőőrség bevonásával, ami nemcsak a helyi lakosság, hanem a távol élő szimpatizánsok támogatását is élvezte. A polgármester így számolt be erről a tevékenységről: „*Ha jól tudom, elsőként az országban én alapítottam meg Ásotthalmon a Mezőőrséget 3 fővel. Emellett egy 18 fős polgárőrségünk van, amit azt gondolom, hogy elődömhöz képest sokkal jobban támogatom – mind anyagilag, mind erkölcsileg. (...) Kezdetben egy öreg orosz Lada Nivával, időnként lovakkal jártak, aztán ahogy eszkalálódott a helyzet, kértem a Belügyminisztériumtól egy új terepjárót. Azt ugye nem kaptunk – ennek formai okai voltak. (...) Annyira sürgető volt, hogy feltettem a Facebook-oldalamra a felhívást, hogy gyűjtünk egy terepjáróra. 1 hónap alatt összegyűlt 5 és fél millió forint, abból vettünk egy Toyota terepjárót. Ezzel a Toyota terepjáróval erősítettem meg a Mezőőrséget. Most ott tartunk, hogy felemeltem háromról 5 főre a Mezőőrség létszámát. (...) És ezért az 5 mezőőr mellé, ők ugye 24 órás szolgálatot látnak el, még 24 órában van egy biztonsági őr. És így tulajdonképpen 6 fővel dolgozunk. Ők*

azok, akik ugye az önkormányzattal szerződéses, vagy munkaviszonyban álló hivatalos személyek."

Egy falugyűlésen, amelyen a helyiek többsége részt vett, a polgármester a közegészségügyi veszélyekre hívta fel a figyelmet. Az illetékes hatóság jelen lévő képviselője hiába igyekezett csökkenteni a pánikot azzal, hogy hangsúlyozta, nincsenek aggodalomra okot adó konkrét esetek, a faluban számos helyen megjelentek azok a plakátok, amelyek egy leprás beteg kezét és egy egészségügyi intervenciót ábrázolnak. Egész nyár folyamán arra figyelmeztették az embereket, hogy minden érintkezést a személyekkel és hátrahagyott tárgyaikkal, kerülniük kell.

A falu lakóinak nagy része egymástól viszonylag távol eső tanyákon él. A polgármester elsősorban az ő félelmeikre építette a kommunikációját. A biztonságérzet általános megromlásával *„a települést megöli ez az illegális migráció"*, magyarázta a mozgósítás szükségszerűségét, a védelem megszervezését. A katonai egyenruhában járőröző mezőőrök és polgárőrök láthatóságát a közösségi médián forgalmazott videóval fokozta. A videót, amely hollywoodi filmekre emlékeztető koreográfiában, illetve zene mellett mutatja be a hajtóvadászatra alkalmas eszközöket és férfiakat, így jellemezte a polgármester: *„A videóüzenetben annyi van, hogy szeptember 15-től Magyarország védi a határait, törvénytelenül nem lehet belépni, a kijelölt határátkelőhelyen útlevéllel, dokumentummal lehet belépni, azokat várjuk szeretettel. De aki törvénytelenül jön, az könnyen börtönbe kerülhet ugye az új magyar jogszabályi szigorítás miatt, és Ásotthalmon egy nagyon militáns mezőőrség és polgárőrség segíti a több ezer rendőrt és katonát. Ezt bemutatjuk képileg, a katonák hogy dolgoznak, jönnek motorral a videón, terepjáróval, lóháton a mezőőreink, tehát egy ilyen elég katonás kis videó. Ezért lett valószínűleg ilyen népszerű, aminek ez az üzenete, hogy védjük a határt, nem érdemes Ásotthalomnál próbálkozni. És ami most ilyen szállóigévé vált a világban ez a két utolsó mondatom, amivel befejeződik ez a 2,5 perces videó: 'Ha Ön illegális migráns, ne higgyen az embercsempészeknek, Magyarország rossz választás, Ásotthalom pedig a legrosszabb.'"*

A filmben a mezőőrök és polgárőrök autóval, motoron és lóháton pásztázzák a déli országhatárt, amit részben madártávlatból, részben testközelből lát a néző. A falu és annak lakói nem láthatók, csupán távoli díszletei annak a performansznak, ami az erőt hivatott

demonstrálni, amivel a Magyarország határához érkező menekülteknek szembe kell nézniük. A rövid és dinamikus, népszerű formákat alkalmazó, a Youtube-on megtekinthető film valóban nagyon gyorsan terjedt el. A magyarországi szélsőjobboldal vezető információs forrása, az Alfahír már másnap azt írta: „szerte Európából köszönetet mondanak Torockainak”[18]. Az első napi letöltések száma 150 ezer volt, ami rövid időn belül sokszorosára gyarapodott, a polgármester a vele készült szeptemberi interjúban 1,5 millió letöltést említett.

A film, ami „anti-refugee movie” címen járta be a világot, nemzetközi pályafutását pozitív és negatív reakciók egyaránt kísérték, amelyek együttes hatása, hogy Toroczkai a menekültekkel szembeni fellépés médiasztárja lett. A *Russia Today* a háborúk és éhezés elleni fellépést emelte ki a filmből, amit Torockai korábbi szélsőjobboldali radikalizmusával hozott összefüggésbe.[19] Az orosz média másik része különösen pozitív fogadtatásban részesítette, a militáns fellépés mögötti „munkás hétköznapokkal” legitimálva a polgármestertől a cikk címében idézett állítást: *„Minden illegális migránst az USA-ba küldenék.”*[20] Ugyanaz az újság néhány hónappal később lelkesen számolt be arról, hogy Ásotthalmon emlékművet állítottak és utcát nevezte el Gagarinról, amely eseményen Oroszország budapesti konzulja is részt vett.

A Brexittel összefüggésben korábbinál is nagyobb hírnévre szert tett brit tablóid, a *Daily Mail* online változata különösen részletesen foglalkozott a film és vele összefüggésben a magyar- szerb határon 2015. szeptember elején kialakult válságos helyzet leírásával. A cikk visszafogott hangneme ellenére alkalmat teremtett és terepet kínált arra, hogy a brit jobboldali radikális olvasók Toroczkaival kapcso-

[18] Lásd http://alfahir.hu/szerte_europabol_koszonetet_mondanak_toroczkainak

[19] „*In the two-minute-long action-packed footage Toroczkai, once expelled from a far-right party for being too radical, filmed alongside a dozen other tough guys, make it extremely clear that people running from war and hunger are not welcomed in their area.”* - (REF)

[20] *”„I would send all illegal migrants to US – Hungarian Town Mayor* http://sputniknews.com/europe/20151012/1028404649/asotthalom-mayor-interview.html#ixzz471oqyFLu

latos elismerő kommentjeiket nyilvánosságra hozzák. Azok a világhálón ma is elérhetők.[21]

Komoly médiaelemzők szerint Toroczkai álláspontja és a menekültellenes kisfilm a legszélsőségesebb európai álláspontot jeleníti meg. *„Has Europe reached the Breaking Point"* a címe a *New York Times*-ban megjelent cikknek, amely a menekültválság fényében elemzi az Európai Unió aktuális helyzetét, a hangsúlyt a bizonytalanságra helyezve. A cikkben a kerítés a szorongó Európa szimbólumaként jelenik meg. Toroczkait pedig, akinek a Magyarországot az Unióból kizáró kerítéssel és a menekültellenességgel teljesedik ki a politikai karrierje (*„a rising ultranationalist star of far-right European politics")*, részben drámainak, részben abszurdnak mutatja be.[22]

Toroczkai reputációja legnagyobbat minden bizonnyal azzal ugrott, hogy egy népszerű amerikai politikai kommentátor műsorába is bekerült. A *Last Week Tonight with John Oliver* 2015. szeptember 28-án az európai menekültekkel és migránsokkal foglalkozott[23]. 2016 augusztusában a nézettsége 8.477.532-en állt. A műsor felvezetője szerint azt mutatja be, hogy a migránsok, akik menedéket keresnek Európában, hogyan kénytelenek a gyűlölettel és a rasszizmussal szembesülni. Toroczkai itt úgy jelenik meg, mint ennek a gyűlöletgyárnak az egyik jelentős aktora. Van ebben talán némi túlzás, ami pont a média torzító, itt nagyító hatásával magyarázható. A megközelítés, amelybe John Oliver nemzetközileg (beleértve Magyarországot) nagy nézettségnek örvendő műsorában az esetet állítja, abszurddá, sőt nevetségessé teszi az ásotthalmi polgámestert. Pontosabban fogalmazva John Oliver felszabadítja a kisfilmben jelenlévő potenciált, ami a nézőket nevetésre ösztönzi.

[21] http://www.dailymail.co.uk/news/article-3240272/Hungarian-mayor-mocked-action-movie-video-warning-migrants-not-enter-town-including-choreographed-chase-horseback.html

[22] „The fence had sealed Hungary off, and that made Laszlo Toroczkai — the 37-year-old mayor of Asotthalom, a Hungarian farming town on the Serbian border, and a rising ultranationalist star of far-right European politics — very happy.") http://www.nytimes.com/2015/12/20/magazine/has-europe-reached-the-breaking-point.html?_r=0

[23] Aa műsor címe Migrants and Refugees (HBO), s letölthető innen https://www.youtube.com/watch?v=umqvYhb3wf4

Az ásotthalmi vonatkozású politikai kommunikáció harmadik fontos pillére a közösségi média, ahol a polgármester saját Facebook-közösségével kommunikál. A polgármester élénk közösségi média-kommunikációját az általa szinte napi gyakorisággal feltett posztok tartják mozgásban (követőinek száma itt meghaladja a 40 ezret). A közösségi médiának a faluhoz és a polgármesterhez kötődő részében a „migránsok" a leggyakoribb, szinte folyamatosan megjelenő szereplői, amiről részben önmagában, részben más témákhoz kapcsolódva van szó. Ilyenek voltak az elemzett hónapok során a polgármester és a Jobbik Magyarországért Mozgalom viszonya, a tanyákon élő rászoruló embereknek nyújtott segítség, a történelmi emlékezet (Rózsa Sándor, Szent Korona és Kapisztrán Szent János), külkapcsolatok (orosz prioritás, EU-kritika), és végül a polgármester magánélete (gyerekei, vallásossága).

Az alábbiakban az egyik ilyen „migráns" témájú posztját idézzük: „*Az elmúlt napokban kétszer is arra ébredtem fel az éjszaka közepén, hogy a tanyánk kerítésénél üvöltöznek a határsértők. A képeken az e heti fogásunk látható. A mezőőreink egyre többször jelentik, hogy éjjel a kerítés túloldalán álló migránsok késekkel mutogatják a kerítést őrző mezőőröknek, katonáknak, rendőröknek, hogyan akarják levágni a fejüket. Aztán, ha nincs ott éppen őr, máris vágják át a kerítést és rohannak az ország belseje felé. Most azonban mi is sokan vagyunk itt, általában néhány száz méter után elfogjuk, megkötözzük őket. A gond az, hogy ezzel azt elérjük, hogy nem tudnak ellenőrizetlenül betörni Magyarország és az EU területére, ám az elmebeteg jogszabályok miatt - ujjlenyomatvétel, kitiltás után - néhány nap után újra szabadon távozhatnak. Ez a törvényhozók felelőssége. Messze nem oldódott meg tehát még ez a világunkat fenyegető probléma. (FB, 2016.04.24.)*

A drámai potenciállal rendelkező, egyszerű történet hitelesítéséhez fénykép is tartozik, amely kutyájával ábrázolja a polgármestert, a háttérben pedig a győztes pozícióban álló polgárőr és a fogságba ejtett fiatal férfiak láthatók. A bejegyzést követő kommentek egy része a kutyáról szól, dicsérik a szépsége miatt, amit már a korábbi képeken való feltűnései alkalmával is megtettek. A kutya állapotáról az etetésére terelődik a szó, a tápról a menekültekre, majd vissza, mert „csak minőségi táppal" etetik. A kommentek többsége a kutya és a polgárőr fogságában levő menekültek között teremt kapcsolatot. Az összes esetben a kutya javára, és több esetben

azt mondva vagy sejtetve, hogy a menekült embereket a kutyával kellene feletetni (*„Mi lesz ezekkel? Blöki nem éhes?”*) A kommentelők között nincsen vita, egyetlen dinamika érvényesül a kommunikációjukban, egymásra licitálva gyalázzák a menekülteket és ugyancsak egymást erősítve dicsérik a polgármestert. A nyelvi performansz csúcspontja az az előbbiek megsemmisítése, amit a többek like-ja vagy smile-ja követ érzékeltetve, hogy senki sem veszi a résztvevők közül morális értelemben komolyan, ami elhangzik. (*„Igazából szélmalom harc, mert amit összefogdostok, pár óra/nap után megint szabadon kóricálnak szanaszét. Boom a fejbe.... smile hangulatjel Ui.: Szép a kutyus!”* S következik a *smile hangulatjel (9).* A kommentek az eredeti felvetést támogató, erősítő, fokozó állítások, amelyek megfogalmazásában bizonyos stiláris és performatív elemek fontosabbak, mint az állítás igazság- vagy valóságtartalma. A verbális erőszak élét humorral veszik el, ami a gyűlölet és a cinizmus sajátos egyvelegét valósítja meg.

A közösségi médiában folyó kommunikáció másik fő témája a politikai ellenség, a hazai és nemzetközi emberjogi és menekültsegítő szervezetek (amelyek ellen feljelentéseket is tett a polgármester, majd a perek lefolyásáról állandóan tájékoztat), az Európai Unió meghatározó politikusai, akikkel szemben nemzeti és nemzetközi összefogást hirdet. *„Megérkezett az igazi terror Európába, ahogy azt előre jeleztem, de csak kevesen vettek komolyan. Minden felelősség azoké a most sopánkodó és szörnyülködő politikusoké, akik rákényszerítették és még most is rákényszerítik a multikulturalizmust Európára. Ez csak a kezdet, ennél sokkal kegyetlenebb és kiterjedtebb terror vár az Európai Unióra (is). A megoldás pofonegyszerű: 1. Elzavarni a pokolba Merkelt, Junkert, Hollande-t és az összes többi sírásó politikai vezetőt. 2. Katonai erővel, dupla soros, brutálisan erős kerítéssel, vizesárokkal, tengeri hadiflottával lezárni az EU külső határait és minden ellenszegülővel szemben tűzparancsot adni. 3. A több millió, már bent lévő illegális bevándorlót egyenként átvilágítani, s aki nem ide való, azt azonnal kitoloncolni. 4. Ha mindez már működik, akkor lehet elgondolkodni azon, hogy Európán kívül keresztényi szeretetből kinek és hogyan segítsünk. De*

semmiképpen nem úgy, ahogy az eddig történt."[24] (FB, 2015. nov. 15.)

Ásotthalomra, ahhoz hasonlatosan, ahogyan az előttük járó antropológusok és szociológusok más településekre, mi is mint labóratóriumra tekintettünk. Ezt a laboratóriumot nem mi hoztuk létre, hanem különböző politikai és társadalmi folyamatok együtthatásai, amelyek azt eredményezik, hogy máshol elszórtan ható tendenciákat itt koncentráltan lehet megfigyelni. A tanulmány első, leíró részének kiindulópontja azok a hétköznapi diskurzusok voltak, amelyekkel a menekültekkel való találkozás elbeszéléseit kereső kutató a településen talált. A vizsgálat rámutatott, hogy a személyes találkozások és a korábbi emlékekkel való asszociáció teljességgel hiányzik a hétköznapi diskurzusokból, vagyis a menekültekkel való találkozás a hétköznapi racionalitástól és személyes világoktól el lett idegenítve, a kollektív érzelmekre fókuszál, amelyeket hatalommal bíró aktorok, a politika és a média irányít.

A tanulmány következő fejezetében éppen ezért a média és a politika diskurzusait igyekeztünk leírni, rámutatva arra, hogy a lokális politikai gyakorlat hogyan függ össze annak távolról sem lokális céljaival és tétjeivel, továbbá a médiával, beleértve az ügyben nagyon fontos szerepet játszó közösségi médiát is. Bemutattuk, hogy a politika helyi szinten miként működik, ha az az idegenek kizárására és ellenségként való megjelenítésére és kontrolljára fókuszál; továbbá ezzel összefüggésben azt, hogy az idegenellenesség retorikájának megteremtésében milyen együttműködés jött létre a politika és a média között.

Rámutattunk arra, hogy hétköznapi xeno-rasszista diskurzusnak milyen előzményei vannak a politikában, és milyen változatai jelennek meg a média, illetve a közbeszéd különböző szintjein. A magát a biztonság helyreállítójának szerepében megjelenítő polgármester láthatóan uralja az idegeneknek ellenségként való megjelenítését, amivel egyfelől saját politikai befolyását növeli, másfelől megteremt egy nyilvánosságot, amelyben létrejönnek és rutinizálódnak a dehumanizáció nyelvi, performatív aktusai. A két fejezet együttesen azt mutatja, hogy az idegenek minden esetben ellenségként jelennek meg, akiknek a reprezentációja a deviancia

[24] https://www.youtube.com/watch?v=WL7K_Qn_Z-E A fenti szöveg elhangzott Varsóban a lengyel szélsőjobbal által szervezett Nemzeti Függetlenség Ünnepen.

kulturalizálásától a lefokozás rasszizálásán át az állati metaforákkal való megjelenítésig terjed. Közöttük a legfontosabb különbség, hogy míg az első csak az elutasítást, a második a megvetést, a harmadik a megsemmisítést legitimálja.

A hasonlóságok alapján és a bevezetőben bemutatott elméleti előzményekre támaszkodva állítjuk, hogy a faluban dominánssá vált diskurzust a xeno-rasszizmus jellemzi. Az ásotthalmi xeno-rasszizmus hegemóniáját két körülmény teszi lehetővé: a helyi politikai diskurzus, amit megerősít a vele sok ponton egybecsengő kormányzati retorika, és nem tud gyengíteni a hazai és nemzetközi médiában megjelenő kritika. A másik körülmény a diskurzus történeti, kulturális beágyazottsága: a magyar nemzeti önképben benne rejlő orientalista szemlélet (muszlimok, törökök ellenségként való ábrázolása); a hiányzó globális szemlélet, a kulturális másság jelentésnélkülisége és hiánya a társadalom nagy részének mentális térképéről, valamint és leginkább a másság legfontosabb formájának (romák, cigányok) rasszizálása, amely az elmúlt évek egyik legjelentősebb folyamata Magyarországon. Számos idézett interjú és a közösségi médiában megjelent kommentek is azt mutatják, hogy a másság leértékelésének az a folyamata, amely a romák vonatkozásában elkezdődött – és a „cigánybűnözés" fogalmának megteremtésében csúcsosodott ki – a menekültek viszonylatában tovább radikalizálódott, ami leginkább a dehumanizáló metaforákban öltött testet.

Magyarázatok és következtetések: a xeno-rasszista diskurzus társadalmi háttere

A falura mai önképe és a korábbi évtizedekben mutatott választói magatartás alapján egyaránt a konzervatív értékrend jellemző. A rendszerváltás utáni első ciklust leszámítva, amikor egy helyi kötődésű, de Szegeden élő jogász az SZDSZ támogatásával lett polgármester, a Fidesz dominálja az önkormányzatot és a térség parlamenti képviseletét egyaránt. De amíg a szomszéd település ezzel a kapcsolattal igen eredményesen sáfárkodott, és állami támogatások és piaci szereplők odavonzásával egy virágzó város benyomását keltő regionális központot hozott létre, a *mi* településünk jelentősége egyre csökkent. Ezen némiképp a kishatárátkelő megnyílása, az átmenő forgalom megélénkülése változtatott. A 2010-ban

újraválasztott polgámester második ciklusában a testületet megosztó ellentétek és a polgármester morális válsága a közélet fokozatos szétesését eredményezte. A polgármester lemondása után 2013-ban hatalmi vákuum keletkezett. A Fidesz elveszítette helyi bázisát, és a szomszédban levő Fidesz-fellegvár mellett nem is volt érdekelt annak gyors helyreállításában. A baloldal fokozatos gyengülése kulminál, aminek nem helyi okai vannak, de helyben nem sikerül (mondjuk Szegedhez hasonlóan) átbillenteni a baloldal országosan jellemző válságát. A baloldal egy helyi vezetője, aki maga is a szélsőjobboldal jelöltjét támogatta az önkormányzati választáson, ezt a kudarcot igy fogalmazta meg: *„Én baloldaliként szégyellem, hogy ennek a baloldalnak vagyok még a híve. Ez egy tragédia."*

2013-ban robbant be a közéletbe a jelenlegi polgármester, a településhez személyes szálakkal kötődő fiatal férfi, akit korábban elsősorban a szélsőjobboldali szcéna követői ismertek. Az országos és főáramú médiából néhány jelentősebb akciója vált ismertté, ilyen volt 2006 őszén a MTV székház elleni támadásban való részvétele, néhány évvel később az IMF magyarországi irodájának otthont adó Bank Center elleni támadás, revizionista tevékenysége miatt a környező országokból való kitiltása. A radikális jobboldal egyik vezéralakját tiszteli benne, akit egy ideig Budaházi Györggyel együtt emlegettek, több szervezetnek (például Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom, Betyársereg) és eseménynek (Magyar Sziget, a nemzeti rock zene fesztiválja, július 4-i Trianon-megemlékezések és felvonulások, támadás a melegek felvonulása ellen stb.) volt kezdeményezője és vezetője. 2013-ban időközi választásokon elért eredményét egy évvel később a rendes önkormányzati választásokon megerősítette. A Fidesz szavazóbázisa a helyi politikában mögé állt, míg az országos politikát illetően maradtak a Fidesznél, a miniszterelnök tekintélye, úgy tűnik, nem csorbul. A politikai nézetek radikalizálódása csak az aktiv fiatalok és középkorúak esetében figyelhető meg. Az idősebbek inkább elnézik a polgármester radikális múltját, fontosabbnak tartják a szociális érzékenységét, a közösség iránti elkötelezettségét. Mindezek okán személyében élvezi azok, közöttük több helyi értelmiségi és a gazdasági elit támogatását is, akik egyébként a jobboldali radikalizmust elutasítanák. Ez a támogatottság a menekültválság idején jelentősen megnőtt, *„nélküle ezek megettek volna benünnket"* – fogalmazott egy helyi lakos.

Egy politikai alternatíva és közéleti aktivitás nélküli helyi közeg kiválóan alkalmas volt arra, hogy a radikális szcéna korábbi főszereplője szélesebb társadalmi támogatottságra tegyen szert. Ebbe az irányba tartó törekvéseit 2016 nyarán elismerés koronázta. Mig korábban kölcsönösen az egymástól való távolságukat hangsúlyozták, 2016 nyarán a Jobbik elnökének javaslatára elvállalta a párt alelnöki jelölését, amit a tagság nagy többséggel jóvá is hagyott. Az utcai és radikális, a törvényesség határát számos esetben átlépő politikától a főáram irányába való elmozdulását két mozzanat segítette elő, és mindkettő kötődik a menekültválság idején történő fellépéshez. Az egyik a konzervativ kormányzat radikalizálódása, olyan kormányzati stratégia alkalmazása a menekültválság kezelésére, amelynek belföldön a szélsőjobboldali polgármester volt az ötletgazdája, külföldön pedig elsősorban a szélsőjobboldali populista pártok vagy a konzervatívok rasszista, muszlimellenes csoportjai.

Ez a közeledés természetesen nemcsak a kormányzatot radikalizálta az európai szcénában, hanem a szélsőjobboldali alternativát is szalonképesebbé tette. A folyamatban fontos szerepet játszott a média: egyrészt a polgármester szándékából, aki korábbi egyetemi és lapszerkesztői tapasztalatát eredményesen kamatoztatta a közösségi médián át folyó kommunikációjának megteremtésében. A radikális politika provokatív logikáját követi az, ahogyan a határvédelmet megszervezi és láthatóvá teszi, majd pedig a témát újabb és újabb események generálásával tartja napirenden. Másfelől a nemzetközi média akaratából, aminek figyelme 2015 nyarán Magyarország felé fordult. Ásotthalom útbaesik Röszke és Horgos felé, ezért sok stáb készített itt felvételeket. Ásotthalom polgármestere a látványt szolgáltatja a menekültek elutasításáról és az eurószkepticizmusáról szóló hírekhez és kommentárokhoz, a falu pedig a hátteret.

2016 júniusában Toroczkai Lászlót a párt elnökének javaslatára megválasztották a Jobbik alelnökévé. Reputációját az eredményes és látványos menekült- vagy migránsellenességnek és EU-ellenességének köszönheti, vagyis országos szinten is az mutatkozik meg, amit Ásotthalmon láttunk: a radikális migráció- és EU-ellenesség társadalmi támogatottsága felülírja a vandalizmussal párosuló radikalizmus népszerűtlenségét. Toroczkai Lászlónak, aki tizenhét évig ki volt tiltva a Magyar Országgyűlésből, és akiről ezt a tényt a házelnök még 2016 tavaszán is megerősítette, újra van állandó

belépője, amivel kapcsolatban azt nyilatkozta az újságíróknak: *„Nem én változtam, hanem az idők."*[25]

Hogy ez miként jött létre, arra vonatkozóan további strukturális magyarázatokat keresek felhasználva azokat a megfigyeléseket, amelyek birtokába a terepmunka révén kerültem. A falu lakói számára megélhetést fél évszázadon keresztül a kettős jellegű foglalkoztatás adott, a szegedi és más közeli települések ipara, valamint a helyi mezőgazdaság. A jelentősebb ipari foglalkoztatók megszűnése és a megmaradt vállalatok lecsökkent munkaerőigénye az emberek jelentős részét a mezőgazdaságba vezette vissza. A térség mezőgazdasági potenciálját a homokos, nehezen művelhető termőföld, valamint a tanyai szerkezet jellemzi, amit csak sok munkával és jól szervezett értékesítés mellett lehet jövedelmezővé tenni. Az értékesítés állami tulajdonú cégekkel történt a késő államszocializmus idején, a művelés pedig részben szövetkezeti, részben saját tulajdonú földeken. A rendszerváltás után az értékesítési piacon szövetkezetek alakultak, amelyek hatékonyan tudták értékesíteni a megtermelt zöldséget és húst a nagy bevásárló központok felé. Ez a rendszer azonban a 2000-es évek elejére összedőlt. A rendszerváltás után épült hatalmas tárolók és hűtőházak üresen állnak, a gazdák pedig küzdenek a megélhetésért. A forgalmazásban Ásotthalmon két-három közepes méretű cég tudott talpon maradni, amelyek nagyon alacsony munkabért fizetnek többnyire időszakos foglalkoztatással.

Ennek következtében jelentős a munkaerő-fluktuáció: sokan, elsősorban a fiatalok külföldön keresnek munkát, a mezogazdasági csomagoló és forgalmzó kisüzemek pedig jelentős részben külföldi idénymunkásokat foglalkoztatnak. Az aktív munkaerőt alacsony jövedelemszint jellemzi, aminek egyik része a minimálbér (vagy az azzal azonos közmunkásbér, 52-60 ezer Ft/fő/hó), a másik, nagyjából az előzővel azonos része a mezőgazdaságból (állattartásból, háztáji zöldségtermesztésből) származik. Mindez jelentős relatív státuszcsökkenést eredményezett, továbbá egyre növekvő bizonytalanságot a jövedelem és a foglalkoztatás területén. Az elégedetlenségnek fontos eleme az idősebb korosztály nosztalgikus

[25]http://24.hu/belfold/2016/06/15/toroczkai-orul-hogy-visszakerult-a-parlamentbe/

emlékezete az államszocializmusról, aminek intézményei ebben a térségben kb. másfél évtizeddel túlélték a rendszer bukását.

Chris Hann egy közelmúltban megjelent cikkében, amelyben hasonló témában ír egy közeli településről (Tázlár), „overheated underdogs", vagyis a feltüzelt megalázottak metaforát alkalmazza azoknak a társadalmi csoportoknak a leírására, amelyeket a posztszocialista félperiférias kapitalizmus a vidéki Magyarországon reménytelen helyzetbe sodort. A késő szocializmus biztonságához képest az agrártermelésből élő magyarországi népesség a rendszerváltás és az uniós csatlakozás vesztesének gondolja magát, és ez a percepció valószínűleg nem áll távol a társadalmi struktúrák valóságától. Chris Hann (egy korábbi elemzésünkkel egybecsengően[26]) ezzel magyarázza a szociális bizonytalanságból és csalódottságból fakadó szimpátiát minden olyan politikával, amely az euroszkepticizmussal, a nacionalizmussal és az idegenek bűnbakként való kezelésével egy időben operál.[27]

A megállapítás Ásotthalom esetében igazolható, amiként az a mechanizmus is, amiről az elméleti bevezetőben azt írtam: általános félelmek projektálódnak az ellenségről szóló diskurzusokra. Az ellenség lefokozását és megsemmisítését megvalósító performatív aktusok pedig a kisemmizettséggel szembeni fellépésként is olvasandók. Chris Hann a helyi strukturális viszonyokat a globális és Európai Unión belüli egyenlőtlenségek rendszerében értelmezi. Megállapításai érvényesek Ásotthalmon is. Kutatásunk a strukturális diagnózist a diskurzusok hatalmának és mechanizmusainak leírásával egészítette ki: rámutattunk, hogy miként történik meg a félelmek kontroll alá vonása, és az miként függ össze az ellenség dehumanizálásáról és elpusztításáról szóló hétköznapi diskurzussal. Továbbá azt mutattuk be, hogy az idegenekkel kapcsolatban a nyilvánosság különböző szintjein kommunikált félelem és különbségtétel hogyan fogalmazódott azokra a kulturális előzményekre támaszkodva, amelyek a xeno-rasszizmust (az idegenek ellenségként való megjelenítését, az ellenség lefokozását és megsemmisítését) elfogadhatóvá tették. Végül amellett is érveltünk, hogy a xeno-rasszizmus hegemón helyzetbe úgy került, hogy kizárta az érzékelés

[26] Feischmidt Margit – Szombati Kristóf: *Understanding the rise…*, i. m., 2016.
[27] Hann, Chris: *Overheated Underdogs…*, i. m., 2016.

primér módjaira épülő beszédmódok, az idegen emberekkel való találkozásokból származó személyes tapasztalatok bekerülését a közbeszédbe, amelyek az idegenség empatikus megközelítésének irányába mutatnának.

Felhasznált irodalom

Agamben, Giorgio: *State of Exception*. Chicago University Press, 2005.

Ásotthalom község önkormányzat települési esélyegyenlőségi programja, 2008.

Buzan, Barry – de Wilde, Jaap – Wæver, Ole: *Security: A New Framework for Analysis.* Boulder, Colo.: Lynne Rienner Pub, 1998.

Esélyegyenlőségi program, 2008. http://asotthalom.hu/regi/15%2520-%2520Es%25c3%25a9lyegyenl%25c5%2591s%25c3%25a9gi%2520Program%2520%2520elfogad%25c3%25a1safb99.pdf?type=file&id=2995 (Utolsó letöltés: 2016-09-10)

Fassin, Didier: Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times. In: *Annual Review of Anthropology*, 2011, Vol. 40, 213–226.

Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban: Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* Budapest: L' Harmattan, 2014.

Feischmidt Margit – Hervik, Peter: Mainstreaming the Extreme: Intersecting Challenges from the Far Right in Europe. In: *Intersections.* EEJSP 2015/1, 1–15.

Feischmidt Margit – Szombati Kristóf: Understanding the rise of the far right from a local perspective: Structural and cultural conditions of ethno-traditionalist inclusion and racial exclusion in rural Hungary. In: *Identities. Global Studies in Culture and Power*, 2016, vol. 1. , 1–19.

Fekete, Liz: The Emergence of Xeno-racism. In: *Race & Class*, 2001, vol. 43 no. 2, 223–240.

Hann, Chris: Overheated Underdogs: Civilizational Analysis and Migration on the Danube-Tisza Interfluve. In: *History and Anthropology*, 2016/5, 602-616.

Huysman, Jef (2000): The European Union and the Securitization of Migration. In: *JSMS: Journal of Common Market Studies*, 38., 751–777.

Szalai András – Göbl Gabriella: *Securitizing Migration in Contemporary Hungary*. Working Paper. CEU Center for EU Enlargement Studies, 2015.

Steuter, Erin – Wills, Deborah: The vermin have struck again': dehumanizing the enemy in post 9/11 media representations. In: *Media, War & Conflict*, August 2010, vol. 3 no. 2, 152–167.

Tárki Omnibusz 2014–2016. http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160404_idegen.html (Utolsó letöltés: 2016-11-04)

Wodak, Ruth – Delanty, Gerard – Jones, Paul: Introduction : migration, discrimination and belonging in Europe. In: Delanty, Gerard – Jones, Paul – Wodak, Ruth (eds): *Identity, belonging and migration*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008, 10-18.

Wodak, Ruth – KhosraviNik, Majid: Dynamics of Discourse and Politics in Right-wing Populism in Europe and Beyond: An Introduction. In: Wodak, Ruth – KhosraviNik, Majid – Mral, Brigitte (eds.): *Rightwing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury Academic, 2013, xvii–xxviii.

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.136

SZERBHORVÁTH GYÖRGY*

Menekültek a faluban

Médiareprezentáció, helyi emlékezet, társadalmi viszonyok és a válság lokális értelmezései

Az alábbiakban kísérletet teszek annak bemutatására, hogy 2015 őszén hogyan reagáltak a helybéli lakosok a menekültválságra a szerb-magyar határ mentén egy szerbiai, etnikailag szinte színtiszta magyar faluban.[1] A településen, illetve annak közvetlenül a határ melletti északi részén 2015 januárjától a kerítés felépítéséig kezdetben naponta tucatnyian, majd százasával, a nyár folyamán pedig a becslések szerint ezresével haladtak át a menekültek: kezdetben, még a télen, januárban és februárban elsősorban koszovói, majd később, tehát késő tavasztól a kerítés felépítéséig, szeptemberig zömében már szíriaiak, afgánok, irakiak, azaz többnyire ázsiaiak. A falu 2015 elején került a média érdeklődésének homlokterébe a menekültkérdés kapcsán. A kerítés, azaz a magyarországi hermetikus műszaki határzár felépítése óta gyakorlatilag már nem találkozni menekültekkel a faluban vagy a környékén.

Itt arra fókuszálok, hogyan jelent meg e település a vajdasági magyar médiában, és miként reagáltak a menekültáradatra a helyiek a közösségi fórumokon. A terepmunka során, 2015 szeptemberében és októberében 11 mélyinterjút készítettem a település egykori és mai politikai, kulturális, gazdasági vezetőivel és a helyi polgárokkal,

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: horvath.gyorgy@tk.mta.hu

[1] A kutatás az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok című Inkubátor programja keretében készült.

valamint informális beszélgetéseket folytattam, továbbá az onnan már elköltözött fiatal értelmiségiek véleményét is kikértem. Párhuzamosan e munkával zajlott a terepkutatás a határ magyar oldalán lévő településen is, Ásotthalmon, így alkalmunk adódik a két, 1920 óta (kis megszakítással, azaz 1941 és 1944 közt) nem egy államhoz, de korábban egy kistérséghez tartozó, nem ritkán rokonságban lévő lakosok, illetve a helyi vezetők reakcióinak és a település médiareprezentációja közti különbségeknek az összevetésére.

Mivel a terepmunka vezetője, másik résztvevője a Regio e számában közölt tanulmányában felvázolja a szakirodalmat, ami inspirált bennünket, illetve leírja az elméleti kereteket, ettől most itt eltekintek.

De már itt utalnunk kell egy fontos különbségre: amíg a menekülők Királyhalmon megállás nélkül vonultak át, legfeljebb megpihentek, vásároltak, vagy egy éjszakát töltöttek el a szabadban, a rendőrség, a falu vezetésének alapvető célja pedig az volt, mielőbb távozzanak, addig Ásotthalmon a hatóságok aktívak voltak, a migránsokat elfogták, csoportosan gyűjtötték össze őket, azaz egyfajta kontroll alá helyezték őket.

Elöljáróban még két fontos különbséget ki kell emelni: a migránsok kapcsán a faluban szervezett segítés nem alakult ki (mint például Szabadkán vagy Szegeden), csak egyéni esetekről tudunk. A másik, hogy sem polgárőrség (ezt a szerbiai törvények nem is teszik lehetővé), sem más önszerveződés, járőrözés, mezőőrség stb., mint Ásotthalmon, nem jött létre, és „portyázó", mondhatni félkatonai alakulatok sem jelentek meg a határ szerbiai oldalán.

Emellett bemutatom a menekültkérdésre adott válaszok kereteit, és ha megmagyarázni nem is tudjuk, de számba vesszük azokat a társadalom-, hely-, gazdaság- és politikatörténeti okokat, a korábbi élettapasztalatokat, amelyek kihatással lehettek egy-egy esetben a válságra adott válaszok megformálására. A lehetőségekhez mérten feltérképezem azt, hogy a menekültkérdésre adott válaszok milyen kapcsolatban állnak a helyi lakosok problémáival, az általuk észlelt jelenségekkel: az elvándorlással, a szegénységgel, a munkanélküliséggel, s másfelől a helyi, főként mezőgazdaságban tapasztalható munkaerőhiánnyal, az embercsempészettel, a rendőri korrupcióval stb. Megvizsgálom, miképpen jelent meg a bűnbakképzés, a hárítás, illetve a segítés, a szolidaritás a helyiek narratívájában, ezek milyen tapasztalatokhoz kapcsolódhatnak, mint például az 1956-os mene-

kültekre való emlékezés, a délszláv háborúk szerb menekültjeinek kérdése, a helyiek elvándorlása/menekülése a háborúk és a gazdasági válság miatt, illetve azt, hogy a fentiek egésze milyen multi- avagy interetnikus kontextusba ágyazódik.

A politikai- és médiakontextus

A tágabb politikai és médiakontextust illetően kiemeljük, hogy a szerb kormány (melynek köztársasági szinten koalíciós partnere volt ekkor is a Vajdasági Magyar Szövetség /VMSZ/) sajátos migránspolitikát folytatott. Szerbiában 2014-ig számos menekültellenes kilengés volt: a tervezett táborokba a helyiek nem engedték be a menekülteket, másutt felgyújtották a nekik szánt barakkokat, ám a 2014-es, májusi árvíz során a szerb média előszeretettel, a szenzációt keresve, hősként ünnepelte a gátakon segítő menekülteket. Ugyanakkor a menekülés témáját gyakran összekapcsolták a horvátországi, boszniai és koszovói szerb menekültek kérdésével („lám, nekünk is vannak saját menekültjeink"). Olyan menekültellenes hisztéria, mint például Magyarországon, nem alakult ki – a szerb kormány stratégiája egyszerűen az volt, hogy minél előbb megszabaduljon tőlük, azaz részben szervezetten Magyarországra, majd a kerítés megépítése után Horvátországba irányítsa őket.

Ez a stratégia különösen nagy feszültséget okozott olyan, magyar többségű szerbiai helységekben, mint Magyarkanizsa község (a névadó kisvárosban, illetve a közvetlenül határ menti Horgoson), ahol szintén ezresével vonultak át a menekültek. A menekültek fogadásának elutasításakor a VMSZ helyi vezetősége az áldatlan közegészségügyi állapotokra hivatkozott; arra, hogy nincs befogadóhely, és nem is támogatják annak kialakítását. Nem ritkán rasszista, durva menekültellenes kijelentések hangzottak el például Bimbó József, Magyarkanizsa község elnöke részéről, ami miatt a Független Vajdasági Újságírószervezet is tiltakozott.[2] 2015 augusztusában az egyik legfontosabb kérdés a vajdasági magyar sajtóban az volt, hogy szeptembertől hogyan fognak a diákok más városokba járni ugyanazokon a buszokon, melyek a menekülteket is szállítják, és akik esetleg fer-

[2] L. Gruhonjic, Dinko: *Neka cvjeta…* Autonomijainfo, 2015. szeptember 15. http://www.autonomija.info/dinko-gruhonjic-neka-cvjeta-hiljadutisucu-sovinistickih-cvjetova.html (Utolsó letöltés: 2016-10-02)

tőzéseket terjesztenek, koszosak, szemetelnek a buszállomáson, és agresszívak is lehetnek. Ilyen eset azonban nem fordult elő, sőt, helyiek raboltak ki menekülteket, helyi csempészek fosztották ki őket, mások pedig irreális áron adtak el nekik vizet vagy fogadták be őket tisztálkodni.

A médiában kiemelt helyet kapott a magyar-szerb határon felépült kerítés is. A szerb kormányzat ezt elítélte, ám koalíciós partnere, a VMSZ üdvözölte a magyar kormány lépését, mellyel jó viszonyt ápol. A helyi, vajdasági magyar sajtó is úgymond kerítéspárti lett (a *Magyar Szó* napilap, a Pannon RTV – melyek alapítója és tulajdonosa egyébként a VMSZ által dominált Magyar Nemzeti Tanács). A kvótareferendum ügyében 2016 kora őszén a VMSZ heves kampányt folytatott a *nem* mellett.

Ez az alaphang jelent meg a helyiek közt is, néhány kritikát leszámítva, miszerint a kerítés úgysem old meg semmit, a csempészek megtalálják a módját, hogy átvigyék a menekülteket. Azt egyből érzékelték, hogy kevesebb lett a menekült, de volt, aki a kerítésen fennakadt állatokat, illetve az ökoszisztéma megbomlását sajnálta. A *Magyar Szó*ban megszólaltatott helyiek (nem csak királyhalmiak) véleménye ugyanakkor megoszlott a kerítés kapcsán. Sokakban a régi reflexeket, félelmeket idézte fel, amikor korántsem lehetett egyszerűen átmenni a határon (például Slobodan Milošević rezsimje alatt egy időszakban minden átlépéskor 10 márkát kellett fizetni).

A falu

Királyhalom (korábbi nevén Bácsszőlős, szerbül Bački Vinogradi) a szerb-magyar határ szerbiai oldalán helyezkedik el, az utolsó házak/tanyák gyakorlatilag a határon állnak. A lakosság száma a hetvenes évek óta kb. megfeleződött a természetes népességfogyás és a migráció miatt, ma a becslések szerint életvitelszerűen mintegy 1600-an élnek a faluban, noha a legutóbbi, 2011-es népszámlálás szerint még 2044 lakosa volt. A csúcsot az 1971-es 3744 lakos jelentette, a nagy törés 1971 és 1981 közt következett be, tíz év alatt több mint harmadával, 2242-re csökkent a lakosság. Az utóbbi öt év népességcsökkenésének oka nem csak a természetes szaporulat alacsony volta, hanem az elvándorlás. Különösen sokan mennek nyugatra dolgozni, ami a magyar állampolgárság egyszerűsített felvétele miatt könnyedén megkapható magyar útlevélnek tudható be.

Szinte kizárólag csak magyarok lakják (95%) Királyhalmát, az általános iskolában csak magyar nyelvű oktatás folyik. Évi egy tagozat indul (ám míg 2015 júniusában még húszan ballagtak el, az alsóbb tagozatokon már csak öt-hat diák van). A településen a vállalkozók, dolgozók többsége alma- és szőlőtermesztéssel foglalkozik. Az egyik helyi termelő szerint, aki egyben Szabadka városának mezőgazdasági tanácsosa is („minisztere"), a 80-as években léptek a professzionalizmus útjára (jobb híján úgy is fogalmazhatnánk, hogy a proletarizálódás után a polgárosodás folyamata indult el), és a 90-es években erősödött meg a gyümölcsészet.

A falu önképe

A terepmunkán készült mélyinterjúk, beszélgetések során folyamatosan előkerült, hogy a nem őshonos értelmiségiek, politikusok, akik nyugdíjas korukat is itt töltik, milyennek is látták-látják a falut, annak lakosait. Többnyire, szinte mindenki a munkamorált emelte ki, a „dolgosságot", ám ez nem feltétlenül pozitív kontextusban jelent meg, hiszen sokszor azzal társult, hogy „az emberek nem tartanak össze", „túl anyagiasak", „csak a saját hasznukat nézik", „nem támogatják a kultúrát", „a gazdagok el se jönnek a rendezvényekre". De ez megértéssel, racionalizmussal is társul: dologidőben senkinek sincs ideje a közösségi életre, ez a falusi/paraszti múlt öröksége is, hiszen bálozásra csak télen volt idő. A múltról szólva kiemelik, hogy a II. világháború előtt a 4-6 nagyobb földbirtokos (köztük három-négy zsidó) mindig is összetartott, már amennyiben „kartelleztek", előre megbeszélték a napszám mértékét, az éves juttatások nagyságát az általuk foglalkoztatott munkásoknak.

Az összetartás bizonyítéka a konfliktusmentesség a helyiek közt, de akadnak, akik kihangsúlyozzák, hogy ha szét nem is húznak, de mások megsegítése nem érdekli őket, önzőek, „maguknak valók" – amit a jövevény értelmiségiek szintén a paraszti múlttal, illetve a mai gazdálkodás jellegével is magyaráznak. Ha egymásnak nem is konkurensei a gazdák, de a maguk érdekét nézik.

Az interjúk során mindig kivehető volt némi „jugónosztalgia", azaz a felbomlott, nagy Jugoszlávia-béli biztonságos élet iránti pozitív visszaemlékezés, ami a folyamatos gazdasági gyarapodást is lehetővé tette a helyieknek.

A falu önképének fontos része, hogy „a királyhalmiaknak vérükben van az összefogás” – ahogy azt az egyik helybéli származású újságíró kiemeli riportjában.[3] Ám a terepmunka során ettől eltérő véleményeket is hallottam: ti. az emberek elsősorban magukkal, családjukkal, a megélhetéssel foglalkoznak, és ritkán segítenek egymáson. Inkább önmagukba fordulók, a közösségi életbe is nehéz őket bevonni, még a diákok szüleit is. Egy-egy tehetősebb gazda adományoz néha ezt-azt az iskolának az ünnepségekre. Azaz inkább egyéni boldogulási stratégiákat választanak, nem közösségieket. Ám ezt nem feltétlenül széthúzásként jellemezték. A tanárok többsége nem falubéli, vagy aki igen, az is arra panaszkodott, hogy nem figyelnek egymásra az emberek, keményfejűek, önzők, csak a maguk hasznát nézik. Ha ez a habitus csak részben igaz a közösség tagjaira, a menekültek/migránsok iránti érdektelenségre, bizalmatlanságra is válasz lehet.

A magyar nemzeti identitás kapcsán előjöttek a vajdasági magyarok kapcsán már jól ismert toposzok: mivel Jugoszláviában, illetve Szerbiában éltek/élnek, egyfelől „nehezebb” magyarnak lenni, másfelől büszkén és „jobban” ápolják kultúrájukat, és lám, amikor a két szomszédos település gyermekeivel, vagy más magyarországi települések iskolásaival találkoznak, akkor kiderül, hogy a kisebbségi „jobban” táncol és szaval, mint az anyaországi. Annak ellenére, hogy a „kommunizmusnak”, a „jugoszlavizmusnak” nagy hatása volt, ahogyan arról a polgármester szólt, mégis fontos a magyarságtudat:

„Mi állandóan őriztük a magyarságunkat, meg műveltük, amink megmaradt... hiszen... úgymond könnyű magyarnak lenni Magyarországon […] Én büszke is vagyok, hogy akármikor, oda merném állítani, szerintem, erre történt is már nagyon sok példa, és erre büszke is vagyok, hogy az én gyerekeim azok lepipálják az ásotthalmiakat, tehát legyen az, nem tudom én, akár versmondás, vagy néptánc, vagy akár nemzeti identitást... kiemelő akármi.”

Ehhez hozzáfűzte, hogy *„odaát a politika is más, ott mindenki függetlennek vallja magát, miközben nem az.”*

Az egyik helybéli nyugdíjas vezető pedig, aki gyerekként a II. világháborút, az 1941-44-es impériumváltást is átélte, pedig így festette le a falu népét:

[3] Bajtai Kornél: A királyhalmiaknak vérükben van az összefogás. In: *Magyar Szó*, 2016. január 14.

„Hát ... Nem zárt, mert nem nacionalisták, hogy mondjam .... Nem soviniszták, nacionalisták, mert hát megszoktuk azt, hogy mi sose voltunk olyan értelemben színmagyarok, mint a magyarországi magyarok... mert hát kevesen vagyunk, akik emlékeznek még azokra a magyar időkre..."

Ellentétben sok vajdasági, magyarok lakta településsel, a II. világháború végén Királyhalmon nem történt vérbosszú a jugoszláv partizánok, titkosszolgálatok, vagy a helyi, környékbeli szerbek részéről, aminek egyik oka az lehet, hogy 1941-től a magyar hadsereg sem követett el itt bűntetteket. Az oroszok bevonulásakor akadtak problémák, de ez, mint többen említették, a feltört borospincékhez köthető. Homályosan csak négy-öt emberre emlékeztek vissza, aki eltűnt 1944 végén, 1945-ben, akik vélhetően a nyilaskeresztes párt tagjai vagy hívei voltak. Tehát etnikai konfliktusok, vagy olyan összeütközések, amelyekre utólag ráhúzható lenne az etnikai jelző, nem voltak.

A faluban élő szerbek kapcsán, pozitív példaként kiemelték annak az egykori partizánnak a szerepét, aki itt telepedett le a II. világháború után, és mivel Tito futárja volt, magas rangú tisztként sok mindent kijárt a falunak. A falusi házakban élő, a határon szolgáló szerb és egyéb nemzetiségű tisztek kapcsán sem merült fel semmi negatívum, sőt inkább kiemelték, hogy megtanultak magyarul, és mivel utódaik a magyar iskolába jártak, akadt olyan gyerek, aki végül asszimilálódott és magyarnak vallotta magát.

A migránsok/menekültek megítélése

Elöljáróban rögtön két fontos distinkciót kell tennünk: a (közösségi) médiában megjelent összeesküvés-elméleteknek legfeljebb halvány nyomát fedeztük fel a beszélgetések során és a királyhalmiak Facebook-oldalán: pár homályos utalást hallottunk, hogy „ezt valakik szervezik", vagy valakik „érdekében áll". A magyarországi és vajdasági magyar médiával ellentétben a falusiak inkább a migráns vagy a menekült kifejezést használták a leggyakrabban. Azaz nem használták az értékítélettel bíró illegális migráns, az illegális gazdasági bevándorló kifejezést, noha a magyarországi médiát erőteljesen követték. Akár kuriózumnak is tekinthető, hogy egy középkorú takarítónő egy alkalmi beszélgetés során a vándor kifejezést használta, miközben arról beszélt, hogy gyümölcsösükben megen-

gedte, hogy szedjenek a termésből, megmutatta nekik, hol találnak vízcsapot, ám mindez, mégis, részben negatív kontextusba ágyazódott: *„ezek meg se köszönték, olyan csúnyán néztek rám”*. Ám a mérlegelő, azaz a sem nem teljesen menekültellenes, sem nem menekültpárti narratívákban működött a *gyanú hermeneutikája*: szinte mindenkinél (eltérő módon) megjelentek a már klasszikus klisék: a szíriaiaknak sok a pénzük, segítettek nekik, közben eldobálták az élelmet (mert siettek), a legkorszerűbb, drága mobiljaik voltak, jól öltözöttek, tiszták, illedelmesek, összeszedik a szemetet maguk után, vagy éppen civilizálatlanok, agresszívek, koszosak, szemetelnek.

Miközben az egyes interjúk során az alanyoknál érezhető volt egy konzisztens vélemény kialakításának igénye, ami a falu narratíváját is inkább egységesként, azonosként igyekszik felmutatni, mindvégig kiérződött, hogy a faluban viták zajlottak. Erre jó példa volt egy spontán beszélgetés meghallgatása az iskola tanárijában az egyébként zömében nem is helybéli tanárok közt: a vallási-etnikai kérdéseket feszegető véleményt (ti. miért nem mennek a *sajátjaik* közé) többen megkérdőjelezték, részben a háborús körülményekre, részben arra hivatkozva, hogy az arab, illetve iszlám államok lakói korántsem egyformák, gyakran egymás ellenségei, sőt, keresztények is akadnak köztük. Az iskolában megpróbálták elmagyarázni a gyerekeknek, hogy mit, illetve kiket is látnak. Így osztályfőnöki órán is igyekeztek erről beszélni, a gyerekekben eloszlatni az esetleges félelmet. Az egyik fiatal anya – aki kézimunkacsoportot vezet és még tovább is szeretne tanulni, azaz „kilóg” a mezőgazdasági környezetből – elmondta, hogy a település északi részen élnek, az ablakból nap mint nap látták a menekültek százait. Két általános iskolás fiúgyermekét úgy nyugtatta meg, hogy elmagyarázta nekik: *„látjátok, most az egész világ megy el előttünk, mintha a National Geographic-ot néznénk a tévén”*. Tapasztalata szerint viszont gyermekei barátja, aki nem arra lakik, félt, amikor ott járt náluk, mivel a szülei nem, vagy másképp magyarázhatták el neki a helyzetet.

A polgármester is a mérlegelők közé tartozik. Kihangsúlyozta, hogy a menekültügy itt öt éve jelen van, azóta tart a vonulás, tehát nekik korántsem új a helyzet. De szerinte nem okoztak nagy károkat, a média mindenben túloz, ezt többször kiemeli. A megosztottságról pedig így beszélt:

„Teljesen érződött, hogy két részre szakadtunk, tehát voltak azok, azok, akik azt mondták, hogy ezeknek az embereknek segíteni kell, és

nem tudom én, csomagokat gyűjteni meg osztani ezeket a dolgokat, meg persze volt egy olyan, olyan vékony kis réteg, aki azt mondta, hogy ezeket ki kell taposni innen. De a legnagyobb többség csak szemlélője volt az egésznek, és nem is igazán kívántak foglalkozni, igazából mindenki azt szeretné, ha az eddigi életét tovább tudja folytatni."

A menekültkérdésről alkotott véleményt jól szemlélteti egy nyugdíjas kereskedő monológja. Az idézetben megjelenik a menekültekhez való viszonyulás több jellegzetes eleme:

„Itt Királyhalmán ..., általában nyugodt volt a helyzet, sokan átmentek, több százan […] százával pici, ártatlan, ötéves, hatéves, hétéves kislányok kis kabátkában (...) Egyértelmű, az, amit mondtam, hogy kétféle érzés van. Az emberi érzés az, hogy éhesek, hogy enni kell, gyermekkel jönnek, hát enni kell, a másik dolog viszont az, hogy nekem kell egy bizonyos állapotot megszenvedni anyagilag. Lelkileg nem, viszont anyagilag biztos. Mert tönkretették a gyümölcsösöket, az őszibarackot […] Mert leszedik, az egy dolog, de viszont kárt tettek a fákban is, és eurót, dollárt, meg dinárt találtak. Össze volt ollóval ollózva, szétszórva, ez hihetetlen ... Igen, ollóval megsemmisítették a pénzt, meg a ruhájukat otthagyják, a nejlonzacskókat, a flakonokat, mindent szétdobáltak ... Úgyhogy kimondottak Királyhalmán semmiféle incidens nem volt."

A polgármesterrel készült újabb interjúrészletben az egész történetet „sűrű leírásban" kaphatjuk meg:

„... nem csak csak Királyhalmán történtek dolgok, illetve problémák, de viszont én ezt fontosnak tartottam, hogy mindenféle médiában erről beszéljünk, ami történik, mert ha nem beszélünk a témáról, akkor nem is várhatjuk ennek a megoldását. De én ... én úgymond önkéntesen is, hívtak, elvállaltam mindenféle médiaszereplést, hiszen hogy ha már felhívjuk valamire a problémát, akkor .... akkor nagyobb az esélye is, hogy megoldást fogunk rá találni erre a dologra. Konkrétan erre a menekültválsággal kapcsolatban elmondhatom, hogy elejébe több száz menekült vonult át naponta, ez a több száz, ez öt-hatszázra tehető, többek közt gyümölcsösökben telepedtek le, ahol egy szerencsétlen gyilkosság is történt, ugye, amikor két csoport összeveszett... Konkrétan a gazdák, tehát a tulajdonosok, nem mert bemenni a saját területére, akkor a temetőben, a temetőnket, amit szinte teljesen elvettek a falubeliektől a menekültek… Tehát egyszerűen a temető gondnoka, a munkás nem mert bemenni a temetőnek a

területére, csak amikor már ezek ugye továbbálltak, hihetetlen mennyiségű szemetet hagyva maguk után… állandó mindennapi takarításra volt szükség aztán.... Aztán elérkezett az a pillanat is, amikor feltörték a halottasházat, és akkor bent aludtak, megszentségtelenítették úgymond a sírokat, hiszen ... a keresztekre teregették ki a ruháikat száradni. ... Na most ennek az lett a megoldása, hogy köszönhetően az állandó médiaszereplésnek is többek közt, hogy végül állandó 24 órás rendőri jelenlétet tudtunk biztosítani a temető területére."

A problémamegoldást előtérbe helyező polgármester arról is beszélt, miért nem hoztak létre polgárőrséget (amellett, hogy törvényileg ez nem is lehetséges), noha akadtak olyanok, akik radikálisabb javaslatokat tettek:

„Minden településen van olyan ember, aki... aki ezt felhozza témának [ti. a polgárőrség létrehozására], *de én úgy érzem, hogy ezzel nem, nem oldottuk volna meg a problémát, egyáltalán. Sőt, inkább a lakosokban valami olyasmit sugalltunk volna, hogy szükség van egy ilyen dologra, hogy bajban vagyunk, hogy szükség van, úgyhogy nem, nem annyira jellemző."*

A nyugdíjas kereskedő úgy látta, a falu többsége nem magukat a menekülteket ítélte el, hanem a globális helyzetet, és a menekültválság kapcsán oly gyakori összeesküvés-elméletek nyomai is megjelentek véleményében, így például, hogy az egész menekültáradatot *valakik* irányították, nekik úgy tűnt: *„Ha valakik ennyire tudják a dolgukat, az irányított lehet."* – ti. szervezettnek, céltudatosnak látszódtak, akik tudják, merre kell menniük, és a gazdag arab államokra is utalt, akik nem fogadják be őket. A fiatalabbak jól öltözöttségét is megemlítették, ami azt a gyanút keltette bennük, hogy nem csak pénzük van, de nem is feltétlenül menekültek, ellentétben a családosokkal, a kisgyerekekkel, akik közt sokan *„csont, bőr"* voltak.

A beszélgetésbe bekapcsolódott felesége is, közbeszólása jól jellemzi a magyarországi média hatását, és utal arra a sérelemre is, amelyet a 2004-es népszavazás okozott a határon túli magyaroknak:

„Tudja nekem, mi a fájó pont? Tudja mi mindig nézzük a magyar tévét, mi azt nézzük, hát most mondom a nevét, a Gyurcsány annyira... hogy mondjam... Ezeket a menekülteket befogadja a saját házába, meg hogy annyira mellettük van, közbe mikor volt a szavazás a határon túli magyarokért, azt meg hogy ellenezte, mert hogy el fogják lepni... Én gondolom, hogy ezért nagyon tudok haragudni, hogy

azt a tiszta idegen embereket befogadja, az ő saját népit, akik meg magyarok vagyunk és meg ez is valamikor Magyarország volt."

A nyugdíjas kereskedőnél megjelent az európai/nem európai menekült distinkciója is. A 2015-ös válság elején, januárban-februárban még elsősorban koszovói albánok érkeztek, ennek kapcsán fejtegette, hogy a koszovói albánok ugyan balkáni nép, de nem európai, a kérdés tehát, hogy más kultúrával és vallással hogyan tudnának beolvadni; tapasztalatai szerint párhuzamos társadalmakat hoznak létre. Szintén a globális és magyarországi diskurzusból ismert elem jelent meg az egyik középkorú boltosnő informálisan elmondott véleményéből. A boltban ugyanis télen negyven-ötven koszovói albán menekült jelent meg, akik a felszólításra sem hagyták el a meleg üzletet, annak bejáratát teljesen elfoglalva és eltorlaszolva, szemtelenkedtek, s emiatt féltek is tőlük. Szerinte nagyon agresszívan viselkedtek, és a *civilizálatlan* kifejezést használva utalt arra, hogy nem európaiakról van szó. Az albánokkal szemben az afgán, iraki, szír menekültek *kulturáltan* viselkedtek a boltban, keveset vásároltak ugyan, csak a legszükségesebbeket – vizet, kekszet, pelenkát –, rendesen fizettek, de a forgalom legfeljebb tíz százalékkal nőtt. Benne az a kérdés is felmerült, miért mennek a koszovóiak családostól – hiszen régebben is mentek ki dolgozni nyugatra, de csak a férfiak, akik aztán hazaküldték a pénzt, és hangsúlyosan még egyszer felvetette: most ők miért menekülnek, ha Koszovón nincs háború?

Velük ellentétben, említette meg a boltosnő, egy „banda" tagjai, vélhetően macedón muzulmán cigányok (hogy miképpen tudta mindezt róluk, nem vált világossá) többször meglopták már őket, egyikük pénztárcáját is elvitték. A két eltérő vélemény jól mutatja, hogy nem feltétlenül tekintik civilizáltnak azt, aki európai, és a személyes tapasztalat hatására ázsiai is válhat kulturálttá a szemükben – a megítélés attól függ, kihez kapcsolódik a probléma, incidens, kellemetlen élmény. Ám ha nem tapasztalnak ilyet, ugyanazon a településen, például egy fiatal boltoslány a menekültek kapcsán – akik szerinte sem loptak soha semmit – ezt mondta: „*Mi szeretjük őket."*

Az adott helyzet megítélésére tehát különféle példákat találhatunk, ahogyan arra is, mások percepcióit hogyan ítélik meg. A nyugdíjas iskolaigazgatónő, aki a falu központjában lakik, pár háznyira a bolttól, ahol rengeteg menekült megfordult, semmi negatívumról nem számolt be, sőt:

„Nézze, érdekes módon a faluban semmilyen incidens nem történt. Ezek az emberek itt lótottak-futottak a boltokba, de mind annyira fegyelmezett volt, hogy így ezekbe így beleültették azt, hogy így maradhatnak úton, de itt rendesen fizettek a boltban, senkihez, hogy így most a kertbe bementek volna, mert hát nincs itt bezárva semmi, maga bejött az én kapumon […] Segítséget nem kértek tőlünk, sem ételben, vagy hogy elbújnának, vagy mit tudom én, ilyen nem volt. Összeszedelődzködtek itt az állomásnál, sajnos vonattal nem tudtak menni sehova, mert nincs vasúti menetünk Szabadka és Királyhalom között, mert cserélik a síneket meg mindent. Csak a busz. De ha be kellett menni a városba, rögtön felállt, átadta a helyet meg minden, szóval semmi ilyen nem történt nálunk. Senkit ilyet nem hallottam, hogy panaszkodott volna, hogy leszedtek vagy mit tudom én..."

A fenti példa tehát arra utalás, hogy ugyan a többség akár menekültellenes is lehetett, vagy véleményükből kiérződhetett az elítélőbb hozzáállás, de ez nem volt akadálya annak, hogy valaki sajnálja őket, és ne is ítélje el őket. Ám ez arra is utalhat, hogy a faluban nem volt olyan „nyomás", elvárás, ami felülről, vagy éppenséggel a hangosabb kisebbség, esetleg tényleg a többség részéről érkezett volna.

Azaz a falu zártsága, az emberek zárkózottsága az idegenek, a másik irányában máris egy válasz lehet arra, hogy megjelenésük félelmet váltott ki, ám – mint látjuk – egyéb okok miatt ez nem torkollott nyílt menekült- és idegenellenességbe, xenofóbiába. A vélemények beágyazódtak a határmenti kontextusba, de a magyarországiba is. A már idézett tanárnő, noha a menekültekkel egyáltalán nem szimpatizált, a radikális politikai lépéseket és túlzó véleményeket is elítélte. Mondandója akár önellentmondásosnak is tekinthető, rávilágít arra, hogy mennyire nehezen tudtak összefüggő álláspontot kialakítani, véleményük mondhatni folyton változott, árnyalódott:

„Az az igazság, hogy én csak azt látom, hogy reklámozza magát a Toroczkai (ti. a Facebook -on, a falu honlapján), *meg... tehát... neki ez a menekült...ekhez való hozzáállása is az én szememben nagyon szélsőséges volt. Elhiszem, hogy sok volt, elhiszem, hogy... egyetértek Orbánnal, hogy nagyon helyesen csinálta, nem gondolkodik más, legalább ő gondolkodjon, most gondolok itt az EU-ra. Tökéletesen megvédi az országát meg kiáll az emberekért. De viszont amit Toroczkai csinált, hát nem leprások ezek az emberek éppen azért, hogy úgy kelljen kezelni őket."*

A károk és a temető ügye

A faluban élő VMSZ-es politikus, Osztogonácz Simon nem csak a falu egyik informális vezetője és mezőgazdasági vállalkozó, de Szabadka község mezőgazdasági tanácsosa is. A vele készült interjút összefoglalva jól láthatjuk a tipikus problémákat, a hozzáállást, de a válságra adott jellegzetes válaszokat is. A legnagyobb gondot a szemét jelentette, annak eltakarítása volt költséges – de ehhez próbáltak plusz forrásokat biztosítani a várostól. Az emberek féltek kimenni a gyümölcsösbe. Ám mivel a menekültek egy útvonalon haladtak, így nem az egész faluban szemeteltek, és csak a kitaposott ösvény mentén okoztak kárt a gyümölcsösben. Osztrogonácz már-már hagyományosnak mondta a helyi termelők „sírását". Tízszeresen nagyobb károkat akartak bejelenteni, de sem az összeírásnak nem volt meg a módja, sem a helyzet rendezésének, a kártalanításnak.

Osztogonácz mindenütt a helyzet ellentmondásosságára hívta fel a figyelmet. Ő ugyan nem érzett együtt a menekültekkel, mert a problémát így nem lehet megoldani, és a kerítés is furcsa érzelmeket váltott ki belőle, szörnyű látványt okozott, de a fizikai megoldást szinte mindenki üdvözölte, mert ez hozta a megoldást. Narratívája tehát azon az „egyszerű" képleten alapult, hogy egy kis falu, de Szabadka városa, sőt, az ország sem tudja megoldani napi párezer menekült kérdését, gyakorlati szempontból tehát mindegy, ő magánemberként sajnálja-e őket vagy sem. Amit lehetett, ők megoldották, a cél a polgárok biztonságának megőrzése, a károk szanálása volt, a válságot pedig nem akarták elbagatellizálni, de a felnagyításnak sem lett volna értelme. Nem egy globális válság kitüntetett lokális esetévé akartak válni a médiában, hanem inkább kivonni magukat.

A helyi lakosok is megosztottak voltak abban, hogy tényleg akkora károkat okoztak-e, s hogy azért szemeteltek-e, mert „ilyen a kultúrájuk, a civilizációjuk", vagy egyszerűen nem volt elég szemetes. A helyi boltban például azt állították, hogy ha volt hová szemetelni, eltakarítottak maguk után, amit pedig elszórtak, sietségükben tették.

Kanizsával és Horgossal szemben Királyhalom részben azért különleges eset, mert a helyi, egykori és mai vezetők, véleményformálók, tanárok és egyes lakosok stratégiája – ha beszélhetünk tudatosságról – inkább konfliktuskerülő volt. Ez elsősorban Katona Róbertre, a helyi közösség közgyűlésének elnökére igaz, aki saját bevallása

szerint a problémák megoldására fókuszált, nem a hangulatkeltésre. A fiatal gazdálkodó ugyan a média rendelkezésére állt, de a két legsúlyosabb eset kapcsán, amely a falusiak életét mégis megbolygatta, a nyugodt, mérsékelt légkör megőrzését tűzte ki célul. A mainstream szerb, illetve vajdasági magyar és magyarországi médiával ellentétben kerülte a szenzációhajhászást, és a helyiek zárt Facebook-csoportján is (melynek megközelítőleg hatszáz tagja van, bár nyilvánvalóan nem mindnyájan helyiek) sem kerültek ki nyíltan xenofób, rasszista posztok. Az országos média két ügyet kapott fel: amikor a migránsok jobb híján a hőség elől a temető fái alatt kerestek menedéket, feltörték a halottasházat, hogy áramhoz jussanak mobiltelefonjukhoz. A helyiek diskurzusában ekkor jelent meg az, hogy „nem tisztelik a kultúránkat", „mi lenne, ha ezt mi tennénk az ő temetőjükben", hogy más vallásúak, más a civilizációjuk, lám, szemetelnek, ott teregetik ki ruhájukat (mivel a temetőben tudtak mosni a nyílt csapoknál). Katona úgy oldotta meg a helyzetet, hogy rendőröket hívott, majd lezárták a temetőt, és egy kétnyelvű táblát helyeztek el a bejáratnál, melyen angolul és arabul az szerepelt, hogy „Tilos belépni a temetőbe és a templomba" (utóbbin a halottasházat kell érteni). A helyzet ezzel megoldódott, a téma lekerült a terítékről.

Csak pár riport jelent meg a helyzetről, egyesek tartalma pedig ellentmondásos. A *Magyar Szó* napilap *A temetőben táboroznak a migránsok* című cikkében[4] olvashatjuk, hogy „*Királyhalmán a migránsok gyakran a temetőben éjszakáznak. A minap még a ravatalozó ajtaját is feltörték. A temető szintén megdöbbentő látványt nyújtott, széthagyott szemét, vizes palackok, ürüléknyomok...*" A képet a helyi közösség elnöke árnyalja: „*az elmúlt hétre volt jellemző, hogy a temetőben, a halottasház környékén nagyszámú menekült volt, negyvenes-ötvenes csoportokban tanyáztak. Ott éjszakáztak, pihentek meg, nagy károkat okozva ezzel. Az ajtókat is feltörték, behúzódtak a ravatalozó épületébe, és ott aludtak."* Ám kiderül, a rendőrség intézkedett: *„Hétfőn reggel egy megközelítőleg 25 főből álló csoportot találtunk kint. Értesítettük a rendőrséget, kijöttek, az intézkedés után pedig elszállították őket."* A cikkből kiderül az is, hogy a temető gondnoka szerint „*az ajtók feltörésével 5000–10 000 dináros kár*

[4] Lukács Melinda: A temetőben táboroznak a migránsok. In: *Magyar Szó*, 2015. augusztus 5., 1. és 9.

keletkezett"; az említett összeg egyébként nem tekinthető nagynak, mintegy 13-25 ezer forintnak felel meg.

A polgármester stratégiája tehát gyakorlatias volt. A temetőben zajlottak történetét így foglalta össze: *„Leszedték a sírokról a koszorúkat... akikről még nem múlt el a négy hét, és azzal tüzeltek. Föltörték több alkalommal, cseréltek zárat, de föltörték, a halottasházat... az áram miatt.. hát hogy föl tudják tölteni a mobilt, a mobiljaikat, igen... Öööö, hát most meggyalázták?... A szennyesüket a sírokra rakták, beszemetítették a temetőt […] Nem tudtak elférni a halottasház előtti placcon, hanem mivel csempreszek vannak a sírok, az utak közt, hát azoknak az árnyékát használták... Víz persze szét van vezetve az egész temetőben, és csapok vannak rendszerezve, és hát azokról a csapokról látták el magukat a szerencsétlenek. Vízzel ott tudtak megmosakodni, az ő reggeli vallási ööö dolgaikat elrendezni... És ... hát nagyon, legalább négyszer-ötször kellett a községi közigazgatáshoz...* [fordulni]"

Vagyis nem kulturálatlanságnak, vallásgyalázásnak állította be a történteket, hanem azzal magyarázta, hogy a menekültek itt találtak az életükhöz szükséges dolgokat: vizet, áramot, árnyékot, itt tudtak mosni, pihenni. Először rendőröket hívtak, kitessékelték a menekülteket, kitakarították a temetőt, rendbe hozták a ravatalozót, bezárták a kerítést (igaz, egy közönséges madzaggal), és ami a legfontosabb, egy arab és angol nyelvű táblát tettek ki, miszerint tilos a temető területére és a templomba (halottasházba) belépni. Ezzel az ügy le is zárult egyik napról a másikra.

A gyilkosság

A másik ügy, amely szintén bekerült az országos médiákba, egy gyilkosság volt Királyhalom külső területén, már közel a határhoz. 2015. augusztus 27-én egy afganisztánit leszúrtak, a másik kórházba került – minden híradás arra utalt, hogy két-három ember egymás közti veszekedése fajult gyilkossággá. A legkimértebbnek a vajdasági magyar média bizonyult, a Pannon RTV beszámolójában egyaránt használta a magyar médiából „importált" illegális migráns, illetve a migráns és a bevándorló kifejezést is. A helyi szemtanúk beszámoltak a félelemről: „*Szabó Katalin: Összeverekedtek és megszurkálták egymást. Halott is van és sebesült is. Hiába szaladgálnak a rendőrautók, de sehol semmi sem történik, hogy jobb legyen.* Bodó Erzsébet: *„Reggel láttam, hogy jött a mentőkocsi, jöttek a rendőrök. Hallottuk, hogy leszúrtak ott valakit."* [5]

A másnapi *Magyar Szó* már a cikk címében is a menekült szót használta: *Megöltek egy menekültet Királyhalmán*. [6] Katona itt is elmondja, *„a helyiek már az eset előtt is féltek […] Bezárkózva élnek és várják minden alkalommal, hogy a tömeg elvonuljon."* Ugyanakkor a terepmunka során többen említették, hogy ugyan a félelem jelen volt, de akadt, aki nem is látta a menekülőket, hisz a település egész más részén él. Ez a riport azonban ellenmondásos, nem világos, kiket tartanak maffiatagoknak: *„A faluban megtudtuk, hogy a migránsok már szerveződtek is, kisebb maffia alakult ki Királyhalmán. Reggel a negyed hétkor Szabadkára induló buszra felszállnak, a városban összeszedik a nagyobb csoportokat, akiknek azt mondják a szolgáltatás – éjszakázás biztosítása a faluban, majd a határon való átvezetés – ezer euróba kerül fejenként."* Továbbá, hogy a szabadkai taxisok 500 euróért viszik az embereket a határra Királyhalmáról Magyarkanizsára – hogy innen miért oda, az sem világos. Ahogyan az is homályban marad, hogy a maffia, vagyis az embercsempészek kik – királyhalmi magyarok esetleg vagy mások? Egy férfi viszont arról beszél, hogy „*Ki tudja, hogy milyen vírusokat*

[5] *Királyhalom: Gyilkossággal végződött a migránsok összetűzése*. Pannon RTV híradója, 2015. július 27.
[6] Tómó Margaréta: Megöltek egy menekültet Királyhalmán. In: *Magyar Szó*, 2015. július 28., 1. és 11.

hordoznak, amiről mi nem is tudunk. Ezek nem félnek semmitől és senkitől. Megáll az ember esze…" – a gyilkosság kapcsán tehát megjelenik az a dehumanizáció, az elidegenítés, a betegségek terjesztésének feltételezése.

A két ismertetett tudósításhoz képest a szerb (bulvár)sajtó szenzációhajhászabb módon tudósított, és már a címekben használt kifejezések is jól jelzik ezt, nem kevésbé a képi anyag (a magyar tudósításokban csak rendőrök, illetve a nyilatkozók képe jelent meg). A szerb cikkcímek eleve többes számba tették a *konfliktus* szót, migráns csoportok összetűzéséről írtak.[7] A legmesszebb a *Blic* (fél)bulvárlap ment el, mely a cikk címben a *masakr* szót használta (az angol *massacre* szóból származó masakr tömegmészárlást, öldöklést jelent, de arra is utalhat, hogy emberiség elleni bűntettről van szó). Szintén messze ment a *Telegraf* nevű bulvárnapilap, mely címében nagybetűkkel VÉRES VEREKEDÉSről írt, melyben megöltek egy migránst, s egy képet is közölt[8]. Kérdés, hogy a kép egyáltalán a helyszínen készült-e, mivel azon egy vasúti kocsi kerekei is láthatók, noha a gyilkosság nem a vasútvonal mentén történt.

Katona Róbert a helyi beszélgetés során arról is beszámolt, hogy ő maga ugyan készségesen válaszolt az újságírói kérdésekre úgy a kápolna, mint a gyilkosság ügyében, de alapvető stratégiája, amit a falu érdekének tart, hogy senki se szítsa a hangulatot, a problémákat pedig mihamarabb oldják meg félelemkeltés nélkül. Némiképp ezért megromlott a viszonya az ásotthalmi polgármesterrel, aki a gyilkosság napján épp Észak-Bácskában járt, és a hírre meg is jelent Királyhalmán, és előszeretettel nyilatkozott. Katona szerint Torockai a menekültkérdés révén saját karrierjét építi.

[7] L. pl. (mind 2015. július 27-i hír): Ubijen migrant u sukobima u Bačkim Vinogradima. N1 Srbija *rs.n1info.com/.../Ubijen-migrant-u-sukobima-u-Backim-...* (Letöltés: 2015-08-04)*;* MASAKR U VOĆNJAKU Ubijen imigrant kod mađarske... www.blic.rs/vesti/hronika/masakr...imigrant.../q0vptvm (Letöltés: 2015-08-04)*;* U tuči imigranata u *Bačkim vinogradima* rano jutros jedan ...; Ubijen migrant u sukobima u Bačkim Vinogradima – Naslovi; ...*www.naslovi.net/tema/783928* (Letöltés: 2015-08-04)

[8] Ovo je mesto na kojem je u KRVAVOJ TUČI ubijen MIGRANT! Telegraf, 2015. július 27. http://www.telegraf.rs/vesti/1678291-ovo-je-mesto-na-kojem-je-u-krvavoj-tuci-ubijen-migrant (Letöltés: 2015-08-04)

Meg kell említetünk egy másik királyhalmi riportot is, mely az újvidéki, menekültügyben mérsékeltebb, politikai témákban tárgyilagos, független magánlapban, a *Családi Kör*ben jelent meg, egy helyi származású irodalmár tollából.[9] A riport eleve nem a klasszikus képpel indít (szemét, gyilkosság, temető ügye), hanem az embercsempészekkel, hogy itt a „police is maffia". „*A hatóságok ugyanis nem tudnak és nem is akarnak törődni a menekültekkel, hiszen az érdekük, hogy azok a lehető leggyorsabban elhagyják az országot.*" Hasonló véleményekkel a terepmunka során is találkoztunk, tehát a csempészés megítélésével: ha a rendőrök is ezt teszik jó pénzért (nap, mint nap látták őket), a helyiek miért ne tehetnék ezt? Ugyanakkor egy helyi nevét sem említették meg, csupán, hogy „mindenki tudja, kik foglalkoznak ezzel". A kérdés kapcsán került szóba az is, hogy helyben már munkaerőhiány van, mivel korábban a szomszédos településről mindig romák érkeztek idénymunkásnak, most viszont a jövedelmezőbb csempészést választják. További kutatásra van még szükség, hogy lássuk: a menekültellenesség és a romagyűlölet, a „cigánybűnözés" emlegetése miképpen kapcsolódik össze, hogy a „mi", magyar csempészeink tevékenysége miért „megérthe-

[9] Berényi Emőke: „Nagyon sajnáljuk őket, de…" Helyszíni riport a királyhalmi menekültáradatról. In: *Családi Kör*, 2015. augusztus 20., 10. és 11.

tő" (mint régi túlélési stratégia), ám a „horgosi cigány csempészek munkája" már elítélendő.

Berényi Emőke riportja egyébként inkább mondható tárgyilagosnak és átfogónak, azzal, hogy előkerülnek a helyiek érzelmei: a sajnálat, a félelem, sőt, hogy a gyilkosság miatt pánik tört ki a faluban, vagy hogy a helyiek úgy értelmezték, a migránsok „elfoglalták" a temetőt, „*és az erősen vallásos falusiak megdöbbentek azon, hogy az ide érkező idegenek nem csak őket nem tisztelik, hanem a halottaikkal is kegyetlensértően bánnak. Teljesen felháborodtak, mert úgy érezték, hiába alkalmazkodnak a menekültekhez, ha azok nincsenek tekintettel a kultúrájukra és a hagyományaikra*." Ugyanakkor egy szenzációhajhász videóról is szól, amikor egy magyarországi újságíró felbukkant a kamerájával, megijesztve a menekültet, aki erre agresszívvá vált, *„felkapott egy vastagabb ágat, és azzal fenyegette a felé fordulókat"*. A riporter szerint: *„Azt gyanítom, a riporter egész nap követte a csapatát, előle akart menedéket keresni a vele tartóknak. Másnapra persze már fenn volt a világhálón a szenzációhajhász címmel ellátott videó, amely arról szólt, hogy a királyhalmi gazdák fegyvert vásárolnak, hogy megvédhessék magukat."* De Berényi arról is beszámol, hogy mindez túlzás, még ha beszélt is rendőrrel, aki szintén tart a nagyobb számú csoportoktól, és Katonát is idézi, aki *„úgy véli, a két héttel ezelőtti állapotokhoz képest végre stabilizálódott a helyzet"*.

Az afgánok egymás közti leszámolásáról, a gyilkosságról szóló történet elmesélésekor a polgármester ismét a hisztéria elkerülését hangsúlyozta, a probléma gyors megoldását, lezárását, kiemelve, hogy a szomszédos magyarországi település polgármesterével ellentétben ő nem akarta mediatizálni az esetet a szükségesnél jobban, nem akarta kihasználni a helyzetet. Ő szólt Torockai Lászlónak, hogy a gyilkos vagy a gyilkosok esetleg Ásotthalom felé tartanak. Felhívta telefonon, ő éppen Kanizsán járt, s rögtön megjelent a helyszínen, ottnyilatkozott: *„megintcsak kihasználta a médiát. ... Én meg nem tartottam fontosnak, a megjelenést, és persze elmentem a helyszínre, de ez most pont nem egy olyan eset, ami Királyhalomnak a legfényesebb eredménye egy ilyen gyilkosság úgymond."*

A polgármester tehát itt is gyökeresen más stratégiát választott, mint a média, a magyar kormányzat, vagy éppen a vajdasági magyar politikai elit és a közvélemény jelentős része. Az esetet ugyan nem

akarta elbagatellizálni, de célja újra a helyi lakosok megnyugtatása volt.

A csempészek és a rendőrök

A menekültválság főszereplői nem csak maguk a menekültek, hanem a segítők, a szociális munkások, a rend- és határőrök, az őket szállító taxisok és nem utolsósorban a csempészek is. Nem mehetünk el amellett, hogy ne vizsgálnánk meg, a csempészekkel kapcsolatos negatív vagy pozitív attitűdök mivel állnak kapcsolatban.

Mint már említettük, a szerb kormányzat politikája kétarcúnak mondható: miközben fennen hirdeti, hogy minden nemzetközi egyezménynek eleget tesz, betartják az emberi jogi követelményeket, segítik és befogadják a menekülteket az ország lehetőségeihez mérten, világos (volt), hogy az állam célja egy volt: ha már beengedték a menekülteket, a cél, hogy minél előbb a magyar, majd a horvát határra utazzanak és elhagyják az országot pár napon belül. Az állami vasúttársaság közvetlen különjáratokat indított a macedón határról, de ezt tették a buszvállalatok is. A jegyárak variálódtak, olykor irracionális különbségeket mutatva ugyanazon a távon, azaz a menekültek ki voltak téve a szolgáltatók kénye-kedvének. Míg azonban a magántulajdonban lévő buszosokat a rendőrök sokszor biztosították, mint például a Szabadka-Királyhalom járatokat is, addig a taxisok ellen olykor felléptek a rendőrök, elkobozva autójukat vagy csempészként tartóztatva le őket. A közvélemény azonban, mivel a sajtóban sok sztori jelent meg a menekülteket hatalmas összegekért szállító, „csempész", „rabló" taxisokról, a róluk alkotott kép – ahogy talán általában is a taxisokról alkotott kép – sokkal inkább negatívabb volt.

Velük szemben a csempészekről több értelmezési keret jelent meg. Az egyik általában köthető a mindenkori csempészés megítéléséhez, akár „a régi magyar időkből", ami a szerb kultúrában is jelen van: a csempész kijátssza a finánct, az állam képviselőjét; az adócsalás a magyar virtus eleme, pozitív kicsengésű. Talán nem véletlen a Rózsa Sándor-kultusz újra kivirulása elsősorban ott, ahol Rózsa Sándor állítólag megfordult. Így Ásotthalmon múzeuma is van, a falusi lap címét is *Rózsa Sándor népé*re keresztelte át Torockai, és megtartják a Rózsa Sándor napokat is. Királyhalmon pedig olyképp jelent meg, hogy Katona nyomozni kezdett a története után, mert a közhiedelem szerint felmenői egyike adta ki Rózsa Sándort a csen-

dőröknek. A levéltári nyomozásban éppen Torockai segített neki, de ennek ellenére:

„Köztünk.... köztünk egy egész különleges kapcsolat van, nem azt mondom, hogy baráti, de egy munkakapcsolat van. […] Én, amit látok, hogy ő kihasználja állandó jelleggel a médiában való szereplést. […] Ő a médiában való szereplést teszi az első pontra. […] Ha engem kérdezel, akkor ez neki ugródeszka Ásotthalom."

Látszólag mellékes a betyárkultusz szála, de az idősebbek is beszámoltak arról, hogy „a szegény magyarországiak" milyen soká őrizték az egykori mosóporos szövetszatyrokat, s hogy általában milyen természetes volt a csempészés, a cserebere. Nem csak az ínséges időkben, mint a hiánygazdaság fémjelezte szocialista időkben (tévhit, hogy 1990-ig Jugoszláviában minden volt, vagy ne lett volna érdemes egyes árufajtákat a szocialista blokkból odacsempészni), de Jugoszláviában/Szerbiában a 90-es években, sőt, a szerb-magyar határon a mai napig folyik a kétirányú csempészés. A csempészés tehát régi, bevett „munka", túlélési stratégia a nehéz időkben, és ismét a 90-es évek elején még általános iskolás korú polgármestert idézhetjük: *„...a falunak több mint a fele az alkoholcsempészettel foglalkozott úgy mint, úgy mint minden határ menti település, tehát Magyarországra ment az alkohol. […] Onnan meg a benzin idefelé, de hát ugye... De hát akkor egy olyan világ volt, hogy tényleg nem lehetett másképp átélni, és... És ezt nem bűncselekményként fogták fel a helyiek, hanem egyszerű túlélés, túlélési lehetőségként..."* Iskolás korukban biciklivel tettem meg naponta pár kört, hétvégére megvolt a zsebpénzük, mondhatni, szocializációjuk egyik eleme volt a csempészés.

2015-ben új helyzet állt elő, noha nyilvánvaló, hogy korábban is volt embercsempészet, ám nem ipari méretekben – az a benzin-, alkohol- és fegyvercsempészethez kapcsolódott. Többen anómiaként írták le a helyzetet, amiben benne vannak a hatóságok, a buszvállalkozók, a taxisok. Senki sem tagadta, hogy falubelijeik is részesei a menekültiparnak, de nevet senki sem akart mondani. Többnyire pár embert vagy családot említettek, maximum tízet. Akadt, aki éppen Magyarországon ült ítéletére várva, vagy eljárást indult ellenük Szerbiában, „a rendőrség nemigen törődik velük", az egész „nem nyilvános" – ahogy Osztrogonácz Simon jellemezte a szituációt, aki szerint az emberek nagy része elítéli a helyi embercsempészeket. Ő is megemlíti a szomszédos település lakóit, a horgosi romákat, akik

látványosan meggazdagodtak e tevékenységből, és most nem hajlandók dolgozni, nem jönnek állandó- és idénymunkára sem a faluba, ami miatt munkaerőhiány lépett fel, emiatt Szabadkáról pótolják őket. A menekültek megjelenése tehát a faluban részben a státusok átrendeződését is eredményezte: egyeseknek az anyagi felemelkedés lehetőségét hozta magával.

Többen is utaltak arra, hogy kik is lehetnek a csempészek – a romák, akik nem falubéliek, akikhez a korábbi bűntényeket is hozzákötik, mint azt már fentebb is jeleztük: *„Annyit tudok, hogy a cigányok biztos, hogy csinálják, mert nem jönnek dolgozni, meg mert a bűnözés sokkal kevesebb...* [felnevet] *Tehát az, aki bűnözéssel foglalkozott eddig is, az biztos, hogy benne van, azért, mert nagyon megszűnt, lecsökkent a bűnözés a környékünkön."* De az interjúalanya mondatai közt ellentmondás fedezhető fel, amit végül az embercsempészet mint a csempészet egy formájának a relativizálásával old fel: *„Másik dolog, hogy én nem tudom, hogy ezt miért mondják embercsempészetnek. Az embercsempészet az, amikor valakit elrabolnak, és kényszerítik arra, amit nem akar. Itt szolgáltatást nyújtanak. Ezek* [nevet] *amit az állam nagyban csinál. Ezek felkínálják a pénzüket, hogy emezek vezessék el őket a határig vagy vigyék el. Hol itt a csempészet?"*

Azaz láthatóak, különösen az utolsó interjúrészletekben, azok a dilemmák, ellentmondások amik felmerülnek az embercsempészek kapcsán:

- hogy személyesen nem ismernek helyi csempészt;
- ha tudnak róluk, nem mondanak nevet;
- a *mi* csoportunkban akadhatnak *jó, rendes* csempészek, ez hagyomány, munkalehetőség, jövedelemkiegészítés, életstratégia;
- az egykori, érdemtelen szegények gyors meggazdagodása viszont elítélhető;
- ha a rendőrök ezt csinálják, miért ne tehetnék mások is;
- eleve bűnözők fogtak bele;
- nem is a *mi* csoportunk tagjai;
- a csempészek romák;
- minden bűntény romákhoz köthető;

és ami figyelemre méltó: sosem említődik meg, hogy a csempész magyar vagy szerb nemzetiségű lenne.

Az erős összekapcsolást inkább a menekültek és a romák esetében láthatjuk. A romák kezdetben vájkot (vályogot) vetni jöttek, majd idénymunkásnak. A bűnözést, a jellemzően vagyon elleni bűncselekményeket hozzájuk kötik, ugyanakkor a menekülthullám érkeztével ez eltűnt, ahogy idénymunkára sem jönnek. Az emlékezet szerint akadt ugyan roma család, aki házat vett, „de nem fogja őket a homok". A romaellenes diskurzus azonban nem helyi „találmány", az ottani magyar sajtó gyakorlatilag már a 90-es évek kapcsán részben a romákat tartja bűnbaknak, illetve az ellenségképzés helyi része a cigányellenesség. Azaz minden „rossz" dolog a menekültekhez, illetve a romákhoz kapcsolódik, az idegeneknek tekintettekről alkotott vélemények elemei „áttevődnek" egyikről másikra, az előítéletességet együtt erősítik fel: velük kapcsolódik össze a szemét, a kulturálatlanság, a civilizálatlanság, a „nem dolgozás", a csempészés stb.

A kerítés megítélése

Amikor a magyar kormány bejelentette, hogy műszaki határzárat építenek a szerb-magyar határra, az először megrémisztette a helyieket, attól tartva, a több ezernyi migráns éppen a falujukban ragad, ők pedig ismét a vasfüggönyön túl ragadnak, mint 1945 után. A polgármester szerint: *„Elítélték a kerítést. Aztán látták mindaddig, megépítését, mindaddig, míg nem látták értelmét, hogy le lesz zárva a határ, és tényleg nem lesz lezárva az átkelés, hanem csak építik a kerítést, és mindenki megy úgy, ahogy akar, tehát az úgy furcsán vette ki magát."*

Egy helyi értelmiségi viszont is hasonló véleményváltozáson esett át, de részben más okokból: *„Énbennem nagyon negatív érzelmet váltott ki, de főleg az miatt, mert ugyanúgy átmennek, mint előtte, csak az állatok akadnak fönt, a sok őzike, vaddisznó, mind szétroncsolódott... És akkor én még nem tudtam, hogy ezt ilyen komolyan gondolják, hogy emitt se... Tehát hogy így lezárják a határt, tehát így van értelme... De csak hogy megépítettük, és az a rengetek állat, ami az erdőn át közlekedett és fennakad, az borzalmas volt nekem, az valami szörnyű... […] Láttam, egy őzikét láttam... Ekkora hely van a kerítés meg a szögesdrót között, ott a menekült simán átmegy, s átmászik a kerítésen, de szerencsétlen állat nem tudja, az nekiszalad a zsilettes drótnak. Huhh! Nyuszik, mind... Nagyon nem..."*

A kerítés felépítése ugyanakkor nem hozta magával a menekültekkel való viszony újrakeretezését, mert a műszaki határzár felépítése után már alig jöttek erre menekültek, majd végképp más útirányt választottak. A menekültválság gyorsan tűnt el a falu életéből, csak az emlékekben maradt meg,

A helyi diskurzust meghatározó tényezők

A fentiek ellenére, ti. hogy a magyarországi, vajdasági magyar stb. menekültválsággal kapcsolatos diskurzusoknak szinte az összes eleme megjelent a királyhalmiak narratívájában is, fel kell tennünk a kérdést, miért nem alakult ki, illetve a kutatás során miért nem volt tapasztalható olyan magasfokú félelemérzet, bizalmatlanság, gyűlöletkampány, idegenellenesség, miért nem tört ki morális pánik más, hasonló helyzetet megélő településekhez képest? Ennek egyik kézen fogható oka, hogy a terepmunka során már alig fordult elő menekült a faluban – ám ez nem magyarázza, hogy miért nem emlékeztek vissza úgy, hogy „elharapódzott volna" a helyzet? Többnyire esetleg csak arról lenne szó, hogy a kutatónak mindenki a jobbik, racionálisabb, megértőbb, szolidárisabb, emberibb énjét akarja felmutatni?

Az egyik válasz mindazonáltal ott keresendő, hogy a segítés, a szolidaritás formái megjelentek-e a faluban, és ha igen, azok milyen egyéni történetekhez, tapasztalatokhoz kapcsolódtak? Az idősebbeknél rákérdeztünk arra, hogy 1956-ben találkoztak-e magyar menekültekkel, illetve arra, miként élték meg a délszláv válságot, menekült-e valaki el a családból, érkeztek-e szerb menekültek a faluban. Ez utóbbi igen fontos magyarázó ok lehet, mivel miközben Szabadkára és más vajdasági magyar településekre akár százával érkeztek horvátországi és bosznia-hercegovinai szerbek, majd koszovói szerbek és romák, ide végül egy sem érkezett.

A sajnálat és a segítés érzete az idősebbeknél összekapcsolódott az 1956-os menekültek fogadásával. A korabeli élmények élénken megmaradtak emlékezetükben, de a narratívákban az 56-os menekültek összekapcsolódnak a délszláv háború idején innen eltávozottakkal, és azokkal is, akik később visszajöttek Királyhalomra, megköszönni az 56-os fogadtatást. Egy nyugdíjas tanárnő így beszélt erről: *„Mert akkor ők, ugye, szegények voltak, és nálunk meg akkor már volt itt egy bolt, és itt az iskola mellett, ott, ahol a szövetkezeti otthon van. És itt például amikor az 56-os forradalom volt, a mi iskolánk*

tele volt, teljesen tele volt gyerekekkel, meg felnőttekkel ... akkor láttak életükben először narancsot." Érti? A gyerekek. És hogy abból a labdából szeretnének ők... […] Rengetegen jöttek. A lakosok is segítettek, aki mert. Mert féltek, hogy majd nem felel meg a házuk, hogy hová tegyék őket, nem volt ez gazdag falu."

A menekülteket sajnáló, velük inkább szimpatizáló, a nyolcvanas éveiben járó hölgy esetében azonban nem csak az lehet a meghatározó, hogy személyes tapasztalatai voltak az 56-os menekültekkel, sőt, mind a legutóbbi időkig, amikor meglátogatták. Hanem az, hogy saját fia is elmenekült a kilencvenes években a behívók elől, úgy, hogy azóta egyszer sem tért vissza:

„Na most két családom van. […] Árpád a Berkley egyetem építőmérnöki karának a főnöke, építőmérnöke lett. […] Úgy ment ki Amerikába, hogy ő itt végezte el a gimnáziumot Szabadkán és megpályázott egy ösztöndíjat Pestre az építőmérnöki karra és megkapta, és kapott ugye lakást is az egyetemen, és akkor jöttek ez az idő, hogy katonának kellett volna, hogy menjen... […] Igen, a behívók elől. Amit nem szeretnék, ha megírna, de ez köztünk marad így. Azóta... most képzelje el, mint anyát.... Azóta nem volt itthon."

Ám akadt olyan is, aki azt emelte ki, hogy az 56-os menekültek nem okoztak károknak. Ez az elem a vajdasági magyar sajtóban is megjelent, kiegészülve azzal, hogy magyarokról volt szó, akiknek ugyanolyan a kultúrájuk, mint a *miénk*, tehát nem is lehet azonos módon kezelni az egykori és az új helyzetet.

De éppen a legutóbbi alany volt az, aki nem csak összekapcsolta a mai menekülteket 1956-tal, de saját fia sorsával is. A hatvanas éveiben járó, menekültpártinak kevésbé mondható ember elmeséli, segített két fiatal szíren, akik láthatóan szerinte a háború elől menekülnek, és az ő fia is járt Koszovón a háború alatt, ahol épp az albánok segítettek neki:

„Nekem volt alkalmam a múlt héten két fiatal, szíriaiaknak állították magukat, húsz év körüliek, tehát 19-25 év körüliek, hálózsákban a sarkon aludnak, de látszik rajtuk, hogy gyötörtek. Elég hűvös volt az éjszaka is, és látom, fiatal gyerekek, és eszembe jutottak a 90-es évek vége, mikor a fiatalok, a fiam, Koszovón szolgált az akkori jugoszláv hadseregben, és azok a dolgok kezdtek rosszra válni. És bizony mit csinált az akkori hatalom, az akkori ott lévő katonai hatóság? A beográdiakat, a gédzsókat nem küldték ki járőrözni, hanem az úgynevezett gorjánacokat, tehát azok a hegyi, egyszerű emberek,

meg a kisebbségieket, boszniaiakat, szlovénokat, horvátokat, magyarokat, ruszinokat, szlovákokat, akit akar. És ők mentek járőrözni a községben, és idegesek voltak a fiatalok, féltek, és az egyik fiú addig piszkálgatta a redeniket... tehát a tárt, igen, tehát orosz fegyverük volt, hogy kiugrottak belőle a golyók. És képzelje el, hogy az albán egyének, a piaci emberek hiánytalanul visszaadták nekik a golyót. És tudja... ebből indultam ki, hogy az én fiamra is vigyáztak, és akkor vittem ki nekik élelmet és vizet, hát az én szerény angol tudásommal azért megértettük egymást, hogy mit akarnak, hogy őneki a testvére Belgrádban van, és hát hogy tud ő eljutni Belgrádig? Hát mondom, nincsen GPS-ed? Áááá, nincs, de lemerült neki az akkumulátora. És bejöttem, feltöltöttem neki az akkumulátorját, és vittem ki nekik élelmet, hát természetesen tejterméket vittem nekik, baromfipástétomot... […] a tejkét, azt nem fogyasztották el az egészet, gyönyörűen összepakolták a csomagot, nem volt szétdobálás, letették a kerítés mellé és szó nélkül elmentek. De nekem megköszönték, és kínáltak egy arab típusú cigarettát, egy dobozzal, de mondtam, hogy neeem, neeem, én nem dohányzok."

A migránskérdést többen összekapcsolják azzal, hogy a helyiek, illetve a vajdasági magyarok is menekültek a délszláv háborúk idején, illetve, hogy most is jelentős az elvándorlás, elsősorban gazdasági okokból.

Hogy a segítés egyébként amúgy sem mindig adekvát, arra pedig az orvos mutatott rá, amikor a kilencvenes évekről beszélt. Akkor meglepődve tapasztalta, hogy a délszláv háború során a határ túloldaláról, Ásotthalomról és Mórahalomról is, de a jóval távolabbi Sülysápról is érkezett segély, utóbbiról „érthetetlenül", mert a két település közt semmilyen kapcsolat nem volt. A ruha- és élelemiszercsomagok és a gyógyszer a templomba érkeztek. Az orvost hívták a gyógyszer ellenőrzésére, szétosztására is – meglepődve, döbbenten tapasztalva, hogy nemcsak lejárt szavatosságú orvosságot küldtek, de felbontottakat is.

Az ilyesfajta „apró" élmények – ez esetben a fejetlen, így felesleges segítésről szóló –, akárcsak a többi emlék, régi és új tapasztalat nem feltétlenül van döntő hatással arra, hogy valaki szolidáris legyen a menekültekkel. Ez leginkább azért vált feltűnővé, mert minden beszélgetés során hangsúlyosan szóba került, mit jelentett egy-egy családnak, a falunak, illetve a vajdasági magyarságnak, hogy már a hatvanas évektől kezdve szabadon járhattak át a határon, milyen

sokan mentek el vendégmunkásnak Nyugatra, majd emigráltak vagy menekültek Magyarországra a háborús idők alatt). Ám még egy menekült vagy vendégmunkás családtag megléte sem feltételezi a mostani menekültekkel való szolidaritást, menekült és menekült, gazdasági migráns és gazdasági migráns közti egyenlőségtételt.

Összefoglalás

Királyhalom esetén megfigyelhettük, a felülről érkező politikai propaganda nem feltétlenül ér célt, de a helyiek attitűdjét több irányban is befolyásolhatják új tapasztalataik. Különösen fontos hatása lehet a helyi véleményvezéreknek, politikai vezetőknek, a polgármesternek, főleg azáltal, ahogyan a médiát kezelik, illetve attól függően, hogy a közösségi médiában milyen hírek jelennek meg, ott akadnak-e menekültellenes hangadók vagy sem.

Az észak-vajdasági falu életét ugyan megbolygatta a menekültválság, elsősorban egyes gazdák panaszkodtak az okozott károkra, megjelentek a tipikus, véleményelemek a menekültekről (szemét, civilizáció, kultúra kérdése, de a sajnálat és a szolidaritás is, és egyes összeesküvéselméletek részei is). De annak ellenére, hogy két nagyobb médiafigyelmet kapó incidens is történt (egy menekült meggyilkolása, a kápolna feltörése), éppen a falu vezetőinek higgadtsága (akik inkább a helyi ügyekkel foglalkoznak, s nincsenek ambícióik magasabb szinteken), nem kevésbé a korábbi tapasztalatok a menekülésről, a háborúkról okozhatta azt, hogy Ásotthalommal ellentétben a falu lakosai vagy vezetői esetében nem beszélhetünk nemzeti radikalizmusról, xeno-rasszizmusról, vagy az előítéletesség nagymértékű megnövekedéséről. Azzal együtt, hogy akárcsak az egész térségben, az idegenellenesség, különösen a cigányokkal kapcsolatos előítéletek, a menekültektől való idegenkedés egyeseknél megjelent és fokozódhatott.

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.137

ZAKARIÁS ILDIKÓ*

A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek

2015 májusa és októbere között Magyarország területén több százezer ember haladt át, akik a „nyugat-balkáni útvonalon” főként Szíriából, Afganisztánból, Irakból indulva Nyugat-Európába, Németországba, Svédországba kívántak eljutni.[1] Többségük útját folyamatosan, Magyarország területén is megszakítani kényszerült. A továbbutazás lehetőségét köztereken, pályaudvarokon, parkokban váró embereken sokan igyekeztek segíteni: önkéntesként információval, étellel vagy egyéb használati tárgyakkal látták el őket, vagy különféle adományokkal támogatták az egyéni segítőket és networkökbe, szervezetekbe tömörülő önkénteseket. Kutatásunkban e jótékonyságot – önkénteskedést és adományozást – kívántuk surveyes eszközökkel vizsgálni. Egyrészt szerettük volna számszerűsíteni a jótékonykodás társadalmi kiterjedését: megbecsülni, hogy a lakosság hányadát érintette e tevékenység, és esetleg azt is feltérképezni, hogy milyen strukturális helyzet valószínűsíti az előfordulását. Másrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy a konkrét cselekvéseken vagy annak hiányán túl a lakosságot milyen attitűdök jellemzik e tevékenységgel, a menekültek civil segítésével kapcsolatban: tudnak-e arról, hogy hétköznapi emberek különféle módokon önkénteskedtek, adományoztak e célra; egyetértenek-e e tevékenységekkel, közömbösek irántuk, vagy éppen különféle okokból elvetik, elutasítják ezeket.

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: zakarias.ildiko@tk.mta.hu

[1] A kutatás az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok című Inkubátor programja keretében készült.

A jótékonyság, a nonprofit szektor vagy az önkéntes szektor szociológiai elemzésének fősodra kvantitatív eszközökkel próbálja listázni, hogy egy ország népességének mely szegmenseiben fordul elő ilyen jellegű tevékenység, és milyen tipikus formákban.[2] E megközelítés abból indul ki, hogy a jótevés, a jócselekedet, mások segítésének jelentése és tartalma magától értetődő, és univerzálisan mindenki számára akként elfogadott. Eközben alig jelenik meg a szempont, hogy hasonlóan egyéb társadalmi kategóriákhoz, a „segítés", a „jótevés" is társasan konstruált: a különféle pótlandó hiányok, támogatandó szükségletek, szenvedések kiválasztásán túl indoklásra szorul a jótékonyság címzettjeinek segítségre méltó mivolta – „érdemessége", ahogy az is, hogy pontosan kik, miért és hogyan felelősek a segítségnyújtásért. A legitim segítségnyújtás megalkotása azt is jelenti, hogy a segítségnyújtásnak határai vannak: az értelmezési folyamatok egyes csoportoktól, kategóriáktól elvitatják e kvalitásokat, így például a szenvedés vagy hiányok súlyosságát, az adott csoport segítségre érdemes mivoltát, vagy a segítségnyújtás lehetséges jelöltjeinek felelősségét.[3]

A humanitárius segítségnyújtást, a jótékonyságot és az önkénteskedést az értelmezések szintjén vizsgáló társadalomtudományos szakirodalom elvei szerint reflektál a kategóriaalkotás e kényszereire. Ugyanakkor jellemző, hogy fókuszát mégis leszűkíti olyan jelenségek körére, amelyekben a szenvedés magától értetődő: adott különféle szempontokból szükséget szenvedők egy csoportja, akiken – egy univerzális humanista erkölcsi imperatívusz, vagy valamilyen más politikai ideológia vagy világnézet nevében – a szenvedés tanúi segíteni szándékoznak. A kritikai elemzés általában azt nézi, hogy a szenvedésből kiinduló értelmezések és segítő jellegű cselekvések hogyan szerveződnek, és milyen (gyakran elnyomó jellegű) hatásokat váltanak ki a segítettek és segítők társas viszonyaiban, vagy a társadalmi-strukturális működések szintjén. Előbbinek tipikus példája Luc Boltanski nagyhatású könyve, amelyben európai politikai filozófiai hagyományok segítségével megpróbálja tipologizálni, hogy a szenvedésről a nyilvánosságból értesülő néző milyen retorikai eszköztárból választhat, ha passzív szerepéből kitörve, saját

[2] Corry, Olaf: *Theorizing the third sector...*, i.m., 2010.
[3] A jótékonykodás szakirodalmának e szempontot követő részletes áttekintéséhez lásd Zakariás Ildikó: *Szolidaritás és hatalom...*, i.m., 2016. 17–19.

beszédével próbál segíteni.[4] A szenvedés és a szenvedők ábrázolásaiban és a jótékonykodó-kedvezményezett viszonyban diszkurzívan szerveződő elnyomás részletes boncolását végzi el Liisa Malkki vagy Dider Fassin.[5]

Mindeközben kevés figyelmet kapnak azok a klasszifikációs küzdelmek, amelyek a segítettek körét megváltoztatni, szűkíteni szándékoznak, és így az érdemtelenség és értéktelenség-elképzelések változásának, megváltoztatásának folyamatai is, amelyekben a segítés elveszti morális értékét (azaz nem minősül jótevésnek, az absztrakt „közért" való cselekvésnek), vagy esetleg egyes egyének és csoportok segítése kifejezetten normasértővé válik.

A napjainkban zajló európai bevándorlásra és azon belül menekültek különféle csoportjainak érkezésére válaszként születő jótékonykodást, humanitarizmust úgy tudjuk mélységében vizsgálni – így a magyarországi jelenségeket is –, ha e jótékonykodás és humanitárius segítségnyújtás határaira is rákérdezünk. Az európai és egyes nemzetállami nyilvánosságokban jól látható, hogy a menekültek és bevándorlók szenvedésének magától értetődősége hiányzik. Egy folyamatos definíciós küzdelem zajlik a különböző nyilvános és hétköznapi szereplők közt arról, hogy az érkezők kontrollját és menedzsmentjét, továbbá a jövőre vonatkozó politikai víziókat a szenvedésre adott humanitárius válaszként és kötelességként keretezzék, vagy pedig a fogadó társadalmakat fenyegető veszélyként, azaz „biztonságosítási" (securitization) kérdésként.[6]

Ezek az értelmezési küzdelmek maguk után vonják, hogy a vizsgált jelenség nyilvánosságbeli megjelenése többrétű, és a hétköznapi aktorok által adható válaszok is radikálisan kibővülnek. Értelemszerűen a (nemzetállamokat, az Európát, az európai vagy nemzeti kultúrát fenyegető) veszély keretezésében kevéssé várható, hogy az üzenet befogadója a menekültek/migránsok iránti együttérzés, szolidaritás érzéseivel és segítés szándékával válaszoljon, ehelyett félelem és elzárkózás következnek belőle. Ennek megfelelően kutatási kérdésünk, amely arra irányult, hogy a menekültek civil segítésével kap-

[4] Boltanski, Luc: *Distant Suffering...*, i. m., 1999.
[5] Malkki, Lisa: *Speechless Emmissaries...*, i. m., 1996. Fassin, Didier: *Humanitarian Reason...*, i.m., 2012.
[6] Bigo, Didier: *Biztonság és migráció...*, i.m., 2013. Magyarország kontextusában Szalai András – Göbl Gabriella: *Securitizing Migration in Contemporary Hungary...*, i. m., 2015.

csolatos attitűdöket feltérképezzük, ehhez a tágabb kérdéshez is kapcsolható: a szenvedésnek és enyhítésének különféle értelmezései, illetve az elutasítás és a hozzá kapcsolódó biztonságosítás ideológiája hogyan jelennek meg a hétköznapi cselekvők számára; milyen társadalmi pozíciókhoz kapcsolódnak e különféle beállítódások.

A magyarországi nyilvánosságra vonatkozó kutatások bemutatják, hogy a médianyilvánosságot a vizsgált időszakban szinte kizárólag a veszély és fenyegetettség ideológiája uralta.[7] Janky Béla vizsgálatai (lásd a cikket a *Regio* e számában) pedig rámutatnak arra, hogy e diskurzusok hegemóniája hogyan uniformizálja a média üzeneteit a befogadók olvasataiban. Ezek nyomán azt várhatnánk, hogy a hétköznapi emberek számára a veszélyről és fenyegetettségről érkező üzenetek megakadályozzák a migráció másfajta keretezését, azt, hogy a vándorlás okozta szenvedések előtérbe kerüljenek, és a segítségnyújtás, jótékonykodás, humanitarizmus ideológiája mozgósítva legyen. A biztonságosítás kutatói felhívják a figyelmet ugyanakkor arra, hogy a nyilvános szereplők üzenetei, a különféle társadalmi jelenségek keretezése akkor tud performatív aktusként működni, ha a közönség befogadóan reagál ezekre az üzenetekre.[8] A hétköznapi cselekvők személyes tapasztalatai, valamint alapbeállítódásai, diszpozíciói jelentősen akadályozhatják a hegemóniára törő diskurzus, jelen esetben a biztonságosítás hatékonyságát. A szocializáció, például a meneküléssel, migrációval kapcsolatos személyes tapasztalatok vagy a családi emlékezet, az utcán vonuló, különféle pályaudvarokon, parkokban várakozó vándorok látványa, vagy a közösségi médiában zajló jelentéslétrehozás alternatív hatást gyakorolhattak a vándorlás hétköznapi értelmezéseire. E vizsgálat tehát erre a kérdésre is megkísérel válaszolni: a menekültek magyarországi látványos jelenlétének időszakát közvetlenül követő pillanatban mennyire tudott a fenyegetettség és a veszély ideológiája egyeduralkodó pozícióba kerülni a hétköznapi cselekvők értelmezéseiben, és mennyiben maradt hely másfajta, a szenvedésre, a szenvedés enyhítésére irányuló elképzeléseknek.

A menekültekkel való szolidaritás és humanitarizmus nem csak a civil, önkéntes, jótékony segítségnyújtásban ölthet testet. Egy másik

[7] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva…*, i. m., 2015.; Szalai András – Göbl Gabriella: *Securitizing Migration in Contemporary Hungary...*, i. m., 2015.
[8] Balzacq, Thierry: *The Three Faces of Securitization...*, i. m., 2005.

formájában az állam és állampolgárai közösen vállalnak akár hosszabb időre is felelősséget a menekültekért. E segítségnyújtásnak – a menekültek „Magyarország által" való befogadásának – a támogatottságát a TÁRKI kutatói vizsgálták. Azt találták, hogy a menekültek jól látható, tömeges magyarországi tartózkodásának idejére átmenetileg jelentősen csökkent azok aránya, akik teljességgel elzárkóznak a segítségnyújtás e formájától.[9] Eredményeikből az is jól látszik, hogy a fenyegetettség és a veszély érzékelésének mértéke milyen szorosan együtt jár e kollektíven (Magyarország szintjén) megfogalmazott segítő szándék elutasításával.[10]Kutatásunk hasonló kérdéseket feszeget a civilek által kezdeményezett segítés, a jótékonyság és az önkénteskedés terepén.

A kutatásunkban a különféle keretezéseket nem egymástól függetlenül vizsgáltuk, hanem arra voltunk kíváncsiak, hogy a jótékonysághoz, humanitarizmushoz való viszonyban, az erről alkotott elképzelésekben megjelenik-e, és hogyan a biztonság és a fenyegetettség ideológiája. Azaz a biztonságosítást és a belőle következő elzárkózást vagy annak hiányát a humanitarizmus kontextusában, az utóbbira való reflexió és az utóbbira gyakorolt hatás formájában kívántuk feltárni.

A civil segítés és a lakossági attitűdök

A kutatás adatait a TÁRKI Omnibusz 2015 októberében zajló adatfelvétele szolgáltatta. Ez azt jelenti, hogy a tervezett minta 1000 fő volt, a célpopuláció a 18 éves és idősebb állandó lakcímmel rendelkező, nem intézményes háztartásban élő lakosság. A súlyozott minta nemre, korcsoportra, iskolázottságra és településtípusra reprezentatív.

A kutatásunkhoz használt kérdőívblokk első kérdése egyrészt ráhangolta a válaszadót az általunk vizsgált témára, másrészt tájékoztatott a civil segítés társadalmi láthatóságáról. (*Hallott-e arról, hogy vannak magyar állampolgárok és magyarországi szervezetek, amelyek segítséget nyújtottak (önkéntesen vagy jótékony céllal) a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek?* Válaszlehetőségek*:* Igen – Nem*)*

[9] Sík Endre: *Csúcsot döntött az idegenellenesség…*, i. m., 2016.
[10] Simonovits Bori: *Mass Migration Related Fear…*, i. m., 2016.

A civil segítségnyújtás társadalmi méreteit két kérdéssel vizsgáltuk. Az első kérdés arra irányult, hogy a lakosság mekkora hányada tapasztalt személyes ismeretségi körében ilyen jellegű tevékenységet. Ezt a következő kérdéssel vizsgáltuk: *Van-e az Ön ismeretségi körében olyan személy, aki részt vett ebben a munkában?* (Válaszlehetőségek: Van – Nincs.). A személyes részvételre, vagyis a válaszadó segítségadására vonatkozó kérdés a következőképpen hangzott: *Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek?* (Válaszlehetőségek: Igen – Nem.).

Mind az ismeretségi körben előforduló, mind pedig a személyes segítségnyújtás esetén annak formájára is rákérdeztünk:

"Van-e az Ön ismeretségi körében olyan személy aki… /Ön...
a) természetbeni adománnyal (pl. étel, ruha, takaró, sátor) nyújtott segítséget?
b) pénzadománnyal nyújtott segítséget?
c) önkéntes munkával nyújtott segítséget?
d) személyes befogadással nyújtott segítséget?"
(Válaszlehetőségek mind a négy esetben: Igen-Nem.)

Ahogy a bevezetőben is írtuk, kíváncsiak voltunk a civil segítségnyújtás támogatottságának társadalmi kontúrjaira, az azt felértékelő és leértékelő vélemények társadalmi megoszlására. Fontos volt továbbá, hogy ezeket az attitűdöket az egyéni cselekvési tervekhez minél közelebbi formájukban találjuk meg, vagyis nem absztrakt erkölcsi elveket kerestünk, hanem a válaszadó saját cselekvése mögött álló meghatározó álláspontot. A menekültek civil segítéséhez való viszony négyosztatú modelljéből indultunk ki. A civil segítés szimbolikus támogatása megnyilvánulhatott – a részvételen túl – abban, ha a válaszoló a részvétel hiányát külső, saját szándékain kívül eső tényezőkre fogta. Az attitűdtér másik szélsőséges álláspontját a menekültek civil segítése gondolatának explicit elutasítása alkotta. E két álláspont mellett modellünk egy köztes pozíciót is kínált: a segítségnyújtás szükségességét elismerő, de a cselekvés felelősségét a hétköznapi emberekről intézményes aktorokra hárító álláspontot. Végül egy közömbösséget tükröző pozíciót is beépítettünk e modellbe.

A kérdést a következő formában tettük fel:
„Mi volt annak a legfőbb oka, hogy nem nyújtott segítséget? Kérem, hogy az X. VÁLASZLAP-on lévő állítások közül válassza ki azt, amelyik a leginkább illik Önre!

1 – Segítettem volna, ha lett volna rá lehetőségem
2 – Azért nem, mert elutasítom a migránsok segítését.
3 – Azért nem, mert szerintem nem a hétköznapi embereknek, hanem az államnak (egyháznak, segélyszervezeteknek) kell segítenie
4 – Azért nem, mert nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel.
9 – NT”

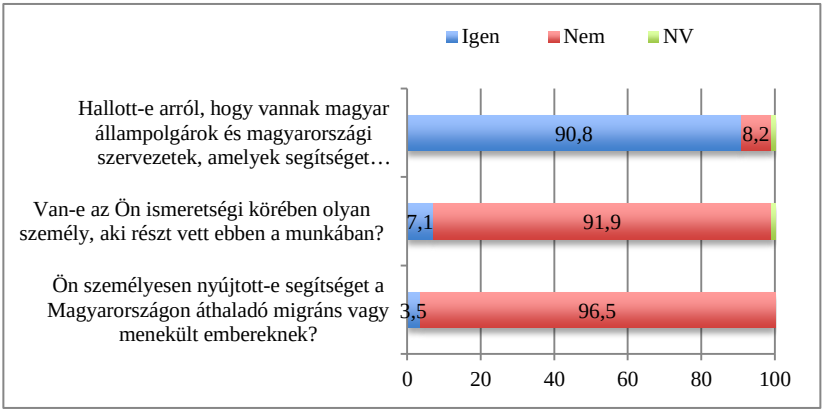

1. ábra: *A menekültek és migránsok civil segítésének láthatósága és az érintettség mértéke, N=1003*

Ahogy az 1. ábrán látható, a válaszadók[11] 90,8%-a válaszolta azt, hogy hallott az országon áthaladó menekülteket segítő civilekről, 8,2% viszont nem hallott a jelenségről. A válaszadók 7,1%-a mondta, hogy a személyes ismeretségi körében van olyan személy, aki segített: 5%-a természetbeni, 2,1% pénzadományokról, 4,7% önkéntes munkáról szerzett így tudomást. A menekülteket otthonukban személyesen befogadó egy válaszadó ismerősi körében fordult elő.

[11] Beleértve a nem válaszolókat is.

A válaszadók közt 3,5% azoknak az aránya, akik maguk is segítettek.[12] Közülük 2,5% számolt be természetbeni adományokról, 1% pénzadományokról, 0,8% pedig önkéntes munkáról. Személyes befogadás nem fordult elő a mintában.

Arra a kérdésre, hogy *„Mi volt annak a legfőbb oka, hogy nem nyújtott segítséget?”*, a – segítséget nem nyújtó – válaszadók 27,7%-a válaszolta, hogy *„Segítettem volna, ha lett volna rá lehetőségem.”* 18,5%-a választotta, hogy *„Azért nem, mert elutasítom a migránsok segítését.”* 21,6%-uk szerint *„Nem a hétköznapi embereknek, hanem az államnak (egyháznak, segélyszervezeteknek) kell segítenie.”* 28,2%-uk azért nem segített, mert nem foglalkozott a kérdéssel.[13]

A menekültek civil segítésére vonatkozó általános attitűd mérésére e két változóból hoztunk létre egy harmadikat. A menekültek civil segítésének szándékát vallók kerültek az első kategóriába, vagyis akik vagy segítettek, vagy pedig segítettek volna, ha van rá lehetőségük. A másik három kategóriát a segítést elutasítók, a segítés felelősségét a hétköznapi emberektől elvitatók és a témával kapcsolatban közömbösek alkották. E képzett változó megoszlását tartalmazza a 2. ábra.

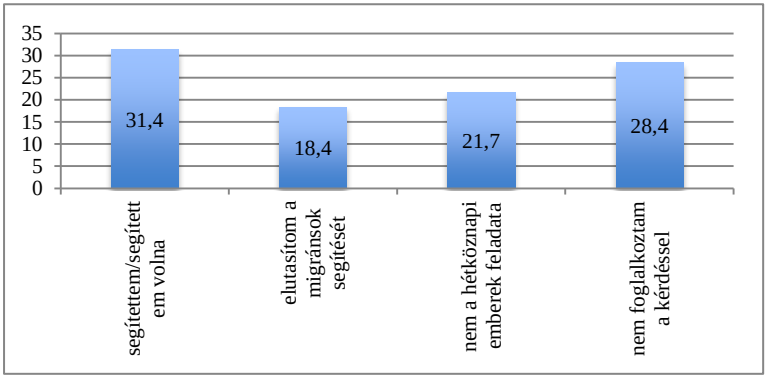

2. ábra: *A civil segítésre vonatkozó attitűdök százalékos megoszlása, N=961.*

[12] 95% megbízhatósági tartomány: (2,4%; 4,6%).
[13] A segítséget nem nyújtók közt a választ megtagadók aránya 3,9%.

A válaszadók közel harmada, 31%-a került a civil segítés szándékát megfogalmazók közé: ennek kisebb részét (kb. tizedét) a ténylegesen cselekvők, többségét pedig e szándék megvalósításában szubjektíven „akadályoztatott", szimbolikus támogatók alkotják. A menekültek humanitárius segítésének feladatát elviekben elfogadó, de a cselekvés felelősségét az intézményes aktorokra hárítók közé a válaszadók 21,7%-a tartozik. A menekültek humanitárius segítségnyújtását, a cselekvést elviekben is elutasítók – vagy legalábbis e véleményt expliciten vállalók – a válaszadók kevesebb mint ötödét (18,4%-át) alkotják. Jelentős, közel a támogatók csoportjához mérhető a közömbösek aránya (28,4%).

A civil segítés szándékát meghatározó háttértényezők

Bináris logisztikus regresszióval vizsgáltuk, hogy milyen tényezők vannak kapcsolatban a segítő szándék megjelenésével. A függő változót úgy képeztük, hogy a fenti, civil segítésre vonatkozó képzett attitűdváltozó utolsó három kategóriáját összevontuk. Az új bináris változó értéke így 1, ha a válaszoló részt vett, vagy részt vett volna a segítségnyújtásban, ha van rá lehetősége; és értéke 0, ha elutasítja a migránsok segítését, vagy ha úgy gondolja, hogy nem a hétköznapi emberek feladata, vagy ha nem foglalkozott a kérdéssel.

Első lépésben a régió, településméret, nem, korcsoport, iskolázottság, munkaerőpiaci helyzet és anyagi helyzet változókat vontuk be a modellbe (M1). Ezt követően e modellt a pártpolitikai preferenciák és a vallásosság változókkal bővítettük ki. (M2)

1. táblázat: *A civil segítségnyújtás szándékának társadalmi-gazdasági háttértényezői*

	M1				**M2**		
	Esélyhányados	**95% Megbízhatósági tartomány**			**Esélyhányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**	
Régió (ref: Közép-Magyarország)							
Közép-Dunántúl	1,09	0,65	1,85		0,98	0,55	1,75
Nyugat-Dunántúl	1,53	0,89	2,63		1,66	0,94	2,95
Dél-Dunántúl	0,80	0,44	1,48		0,90	0,48	1,69
Észak -Magyarország	2,92**	1,68	5,08		3,26**	1,82	5,83
Észak-Alföld	0,69	0,40	1,20		0,69	0,39	1,21
Dél-Alföld	1,28	0,79	2,08		1,27	0,77	2,10
Településméret lakosság alapján (Ref: >20.000)							
<1000	2,63**	1,43	4,83		2,28**	1,18	4,37
1-2000	0,69	0,36	1,33		0,62	0,31	1,25
2-5000	1,19	0,74	1,90		1,34	0,82	2,18
5-10000	0,67	0,35	1,26		0,69	0,35	1,34
10-20000	1,12	0,74	1,71		1,19	0,78	1,83
Nem (ref: férfi)	0,98	0,72	1,33		1,09	0,79	1,50
Korcsoport (ref: 65+)							
18-24	0,52	0,22	1,24		0,55	0,22	1,40
25-34	0,56	0,27	1,16		0,73	0,34	1,58
35-44	0,64	0,32	1,31		0,71	0,33	1,50
45-54	0,73	0,36	1,47		0,91	0,44	1,90
55-64	0,61	0,36	1,04		0,67	0,38	1,17
Iskolázottság (ref: felsőfokú)							
Legf. 8 általános	0,34**	0,19	0,58		0,34**	0,19	0,60
Szakképzés érettségi nélkül	0,41**	0,25	0,66		0,45**	0,27	0,74
Szakképzés érettségivel	0,58*	0,36	0,94		0,69	0,42	1,13

	M1				M2		
	Esélyhányados	**95% Megbízhatósági tartomány**			**Esélyhányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**	
Gimnáziumi érettségi	0,33**	0,19	0,58		0,38**	0,22	0,69
Munkaerőpiaci helyzet: (ref: dolgozik)							
Munkanélküli	1,31	0,62	2,78		1,31	0,61	2,82
Nyugdíjas	0,94	0,53	1,68		0,98	0,54	1,78
Egyéb inaktív	1,01	0,53	1,92		0,90	0,45	1,79
Anyagi helyzet (ref: legjobb anyagi)							
Legalsó anyagi	2,04	0,90	4,62		1,92	0,83	4,44
Anyagi (2)	1,34	0,62	2,90		1,15	0,53	2,52
Anyagi (3)	2,22*	1,07	4,63		1,91	0,90	4,05
Anyagi (4)	1,91	0,97	3,76		1,62	0,81	3,22
Anyagi (5)	1,53	0,77	3,03		1,32	0,66	2,65
Pártpreferencia (ref: FIDESZ)							
MSZP					2,06*	1,14	3,73
Jobbik					1,01	0,59	1,73
Kis baloldali/liberális					2,51**	1,37	4,60
Válaszmegtagadók					1,20	0,82	1,77
Ref: nem vallásos							
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem					1,09	0,56	2,10
Vallásos vagyok a magam módján					1,13	0,77	1,66
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem					1,12	0,59	2,13
Konstans	0,67				0,37		

*p<0.05, **p<0.01

Az eredményeket az 1. táblázat tartalmazza. Azt találtuk, hogy – kiszűrve a modellbe vont kontrollváltozók hatását – a régió, a településméret, az anyagi helyzet és – legszorosabban – az iskolázottság

állt kapcsolatban a segítő szándék megfogalmazásával. A szándék előfordulásának esélye háromszor nagyobb az észak-magyarországi régióban, mint a közép-magyarországi régióban. Az 1000 fő alatti településeken a segítő szándék megfogalmazásának esélye 2,3-szorosa a 20.000 fő feletti településekének.

A segítő szándékkal a legszorosabb együttjárást az iskolai végzettség változó mutatja. A felsőfokú (egyetemi vagy főiskolai) végzettségűek esélye messze a legnagyobb a segítő szándék megfogalmazására. Hozzájuk képest a szándék esélye 66%-kal kisebb a legfeljebb 8 általánost végzettek közt; 55%-kal kisebb a szakképesítéssel rendelkező de érettségivel nem rendelkező válaszolók közt; és végül 62%-kal kisebb a csak gimnáziumi érettségivel rendelkezők között. A különbség az érettségivel és szakképesítéssel egyaránt rendelkezők esetében a legkisebb: 42%.

Az anyagi helyzet változó esetében azt látjuk, hogy a harmadik legrosszabb anyagi helyzetűek esélye a segítségnyújtás szándékára a legjobbakénak 2,22-szerese.

Mindeközben azt is látjuk, hogy a korcsoport, a munkaerőpiaci helyzet és a nem sem áll kapcsolatban a segítő szándék megjelenésével.

A kibővített modellben (M2) azt találtuk, hogy a pártpreferencia[14] szoros kapcsolatban áll a segítő szándék előfordulásával. A FIDESZ-szimpatizánsokhoz képest az MSZP híveinek esélye a segítő szándékra 2-szeres; a kisebb baloldali/liberális tömörülések híveinek esélye pedig 2,5-szeres. A FIDESZ szimpatizánsoktól sem a jobbikosok, sem pedig a válaszmegtagadók esélye a segítő szándékra nem különbözik szignifikánsan.

Kiszűrve a strukturális és pártpreferencia változók hatását, a vallásosság változó nem állt kapcsolatban a segítő szándékkal: a nem vallásosak együtthatója nem különbözött szignifikánsan sem az egyház tanításait követő vallásosak, sem a maguk módján vallásosak, sem pedig a bizonytalanok együtthatójától.

A pártpreferencia és a vallásosság változók bevonása kissé módosított a strukturális változók és a segítő szándék kapcsolatát kifejező mutatókon. Az anyagi helyzet hatása eltűnt; ugyanúgy, ahogy a

[14] Ez egy jövőbeli hipotetikus választásra vonatkozó preferencia. A kérdés a következőképpen volt megfogalmazva: Melyik pártra szavazna, ha most vasárnap parlamenti választások lennének?

szignifikáns különbség a felsőfokú végzettek és az érettségivel is rendelkező szakképzettek között.

Az explicit elutasítást meghatározó háttértényezők

Elemzésünkben kiemelt figyelmet fordítottunk azokra, akik nem csupán a közömbösség vagy a felelősség hárítása miatt nem fogalmaztak meg egyéni segítő szándékot, hanem kifejezetten ellenezték a menekültek humanitárius segítését, és akár állami vagy segélyszervezetek által megvalósított változatát is teljességgel elvetették. A függő változót úgy hoztuk létre, hogy a civil segítésre vonatkozó képzett attitűdváltozó első (*„segített/segített volna ha van rá lehetősége”*), harmadik (*„nem a hétköznapi embereknek a feladata”*) és a negyedik (*„nem foglalkozott a témával”*) kategóriáit összevontuk. Ezen összevont kategóriában az új változó értéke 0; a civil segítésre vonatkozó képzett attitűdváltozó második kategóriájában (*„elutasítja a migránsok segítését”*) értéke 1.

Hasonlóan ahhoz, ahogy a segítő szándékot elemeztük, itt is két modellt vizsgáltunk: az első (M3) a strukturális háttértényezőket, a második modell (M4) ezek mellett a vallásosság és a pártpreferencia változókat tartalmazta. Az eredményeket a 2. táblázatban foglaltuk össze.

Jelentős regionális különbségeket találtunk: a dél-dunántúli, a dél-alföldi és az észak-magyarországi régióban a segítés elutasításának esélye mindkét modellben a közép-magyarországi régióhoz tartozó esély töredéke: 18%-a és 30%-a közt változik. A településméret is erősen összekapcsolódik az elutasítással: a húszezer fős vagy nagyobb településekhez tartozó esélyhez képest a két-ötezer fős települések esélye jóval kisebb (30%-a); a tíz-húszezer fő közti települések esélye viszont jelentősen nagyobb (a húszezer főnél nagyobb települések esélyének 2,3-szorosa).

Az elutasítással a korcsoport is összefüggött: a 65 éves vagy idősebb válaszadókhoz képest a 25-34 év közti válaszadók esélye az elutasításra az előbbiek 2,8-szerese. (A kibővített modellben ez a kapcsolat nem szignifikáns.)

A menekültek segítésének explicit és teljes elutasítása összefügg a nemmel: a nők körében 60%-al nagyobb az elutasítás esélye, mint a férfiak esetében. Ez a kapcsolat eltűnik, nem szignifikáns a kibővített modellben.

Csakúgy, mint a segítő szándék megfogalmazásának háttértényezőit feltáró modellben, az elutasítással is az iskolázottság mutatta a legerősebb kapcsolatot. A felsőfokúakhoz képest legalább 2-szeres az elutasítás esélye a bármely más iskolai végzettség kategóriában. A legkisebb a különbség itt is a szakképzettséggel és érettségivel egyaránt rendelkezőkkel (az esélyhányados kb. 2); a másik három iskolai végzettség kategória esetében a szorzó 3 és 5 közt változik. (E megállapítások a szűkebb és tágabb modellben egyaránt érvényesek.)

Sem a szűkebb, sem pedig a kibővített modellben nem találtunk szignifikáns kapcsolatot az elutasítás és a munkaerőpiaci helyzet, valamint az elutasítás és az anyagi helyzet között sem – kiszűrve a többi változó hatását. További elemzést igényelne az a meglepő összefüggés, hogy a nem vallásosakhoz képest a maguk módján vallásosak közt az elutasítás esélye 70%-kal nagyobb.

A pártpreferencia az elutasítás esetében is fontos háttértényező: a baloldali és liberális pártok szimpatizánsai közt az elutasítás esélye kb. ötödakkora (28%), mint a Fidesz szimpatizánsai közt; a pártpreferenciában bizonytalan, vagy azt fel nem fedő válaszadók körében is kb. fele (53%). A Jobbik szimpatizánsai nem különböznek szignifikánsan a Fideszétől.

2. táblázat: *A menekültek civil segítése elutasításának társadalmi-gazdasági háttértényezői*

	M3				M4		
Régió (ref: Közép-Magyarország)	**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**			**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**	
Közép-Dunántúl	0,57	0,3	1,1		0,67	0,33	1,36
Nyugat-Dunántúl	1,33	0,71	2,49		1,19	0,61	2,33
Dél-Dunántúl	0,22**	0,09	0,53		0,20**	0,08	0,5
Észak-Magyarország	0,18**	0,08	0,44		0,18**	0,07	0,44
Észak-Alföld	0,75	0,42	1,35		0,79	0,43	1,46
Dél-Alföld	0,28**	0,14	0,56		0,30**	0,15	0,6

	M3				M4		
Régió (ref: Közép-Magyarország)	**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**			**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**	
Településméret lakosság alapján							
(Ref: >20.000)							
<1000	1,24	0,6	2,59		1,14	0,52	2,51
1-2000	1,57	0,72	3,43		1,68	0,75	3,75
2-5000	0,35**	0,16	0,76		0,28**	0,12	0,62
5-10000	0,55	0,24	1,28		0,47	0,2	1,11
10-20000	2,35**	1,45	3,79		2,27**	1,38	3,72
Nem (ref: férfi)	1,68**	1,14	2,48		1,48	0,98	2,23
Korcsoport							
(ref: 65+)							
18-24	1	0,31	3,23		1,17	0,34	4,05
25-34	2,79*	1,01	7,71		2,85	0,96	8,41
35-44	1,35	0,49	3,73		1,39	0,47	4,08
45-54	1,35	0,49	3,72		1,31	0,45	3,83
55-64	0,96	0,42	2,18		1	0,42	2,41
Iskolázottság							
(ref: felsőfokú)							
Legf. 8 általános	2,84**	1,33	6,07		3,18**	1,44	7,02
Szakképzés érettségi nélkül	5,28**	2,72	10,22		5,29**	2,63	10,66
Szakképzés érettségivel	2,01*	1,02	3,96		2,17*	1,06	4,44
Gimnáziumi érettségi	3,34**	1,71	6,53		2,98**	1,48	6,03
Munkaerőpiaci helyzet: (ref: dolgozik)							
Munkanélküli	0,76	0,31	1,86		0,72	0,29	1,82

	M3				M4		
Régió (ref: Közép-Magyarország)	**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**			**Esély hányados**	**95% Megbízhatósági tartomány**	
Nyugdíjas	0,54	0,23	1,24		0,48	0,2	1,17
Egyéb inaktív	0,95	0,46	1,97		1,09	0,52	2,29
Anyagi helyzet (ref: legjobb anyagi)							
Legalsó anyagi	1,06	0,38	2,97		1,46	0,5	4,25
Anyagi (2)	1,26	0,51	3,12		2,05	0,79	5,32
Anyagi (3)	0,85	0,35	2,08		1,08	0,42	2,77
Anyagi (4)	0,99	0,44	2,19		1,31	0,57	3,04
Anyagi (5)	1,75	0,79	3,89		2,17	0,93	5,06
Pártpreferencia (ref: FIDESZ)							
MSZP + kis baloldali/liberális					0,28**	0,13	0,58
Jobbik					1,3	0,73	2,3
Válaszmegtagadók					0,53**	0,33	0,84
Ref: nem vallásos							
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem					2	0,91	4,43
Vallásos vagyok a magam módján					1,67*	1,02	2,73
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem					1,85	0,75	4,58
Konstans	0,04				0,03		

A morális érvek mintázatai

A kutatásban a civil segítés általános megítélése mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy hogyan indokolják ezeket az attitűdöket, milyen morális érveket vallanak, amelyek a segítségnyújtást indokolják vagy ellenzik. Mivel szerettük volna, ha minél kevesebb idő telik el a menekültek látható magyarországi jelenlétének időszaka és az adatfelvétel között, ezért arra nem volt mód, hogy egy előzetes kvalitatív kutatásban szisztematikusan feltárjuk a tipikusan előforduló (a segítés mellett és ellen szóló) érveket. Részben a menekültekkel kapcsolatos magyarországi médiadiskurzusok elemzéseire támaszkodva négy, a segítést indokló, és ugyanennyi segítést ellenző érvet választottunk ki.

A segítő szándékot igazoló érvek közt szerepelt a vallási indíttatásra *(Nélkülöző embereken segíteni vallási meggyőződésből fakadó kötelesség)*; a szenvedés csökkentésének univerzális kötelességére (*Nélkülöző embereken segíteni általános emberi kötelesség*); a nemzetközi – nyugat-európai, EU-hoz köthető –a nyilvánosságban értelmezhető identitáspolitikai motivációra (a magyar kormányzati politikával kapcsolatos szégyenre, a vélt stigma hárításának kényszerére) (*Azért kell segíteni, hogy külföldön lássák, van a magyarokban együttérzés is*); és végül a közéleti részvételre, az egyéni politikai cselekvés szándékára *(A menekülteken segíteni egy tiszta és egyértelmű ügy, ami mellé oda lehet állni)* vonatkozó kérdés.

Az ellenérvek között szerepelt a jóléti sovinizmus ideológiájához sorolható, a rászoruló csoportok versenyeztetésével operáló (*Nem kell a menekülteknek segíteni, nekünk a magunk rászorulóival kell törődni)*, a kormányhoz való lojalitásról szóló (*Nem kell segíteni, mert az ellentmond a kormány politikájának*), a menekültek rászorultságát megkérdőjelező (*Nem szorulnak segítségre, van elég pénzük, ha eljöttek idáig*), és végül a félelmet és veszélyérzetet kifejező ellenérv (*Nem kell segíteni, mert csak többen lesznek, és egyre veszélyesebbek ránk nézve).*

a. Nélkülöző embereken segíteni vallási meggyőződésből fakadó kötelesség	4,58	970	3,078
b. Nélkülöző embereken segíteni általános emberi kötelesség	6,42	993	2,79
c. Azért kell segíteni, hogy külföldön lássák, van a magyarokban együttérzés is	2,75	976	2,942
d. A menekülteken segíteni egy tiszta és egyértelmű ügy, ami mellé oda lehet állni	4,76	981	2,997
e. Nem kell a menekülteknek segíteni, nekünk a magunk rászorulóival kell törődni.	6,02	983	3,109
f. Nem kell segíteni, mert az ellentmond a kormány politikájának.	3,47	917	3,169
g. Nem szorulnak segítségre, van elég pénzük, ha eljöttek idáig.	5,67	919	3,052
h. Nem kell segíteni, mert csak többen lesznek, és egyre veszélyesebbek ránk nézve.	6,29	949	3,119

3. táblázat: *A különféle morális érvek megítélésének mintaátlagai*

Ahogy a 3. táblázatból látszik, a mintaátlagok alapján a segítés mellett szóló érvek egyike a legnépszerűbb: a szenvedés csökkentésének univerzális kötelességével való egyetértés 0 és 10 közti értékelésének átlaga 6,4. Hasonló átlagértéket kapott ugyanakkor a veszélyérzetről szóló ellenérv: a *„Nem kell segíteni mert egyre többen lesznek és egyre veszélyesebbek ránk nézve."* állítással egyetértés mértékének átlaga a teljes mintában 6,29. Két másik állítás – mindkettő a segítés ellenérve – mintaátlaga nagyobb 5-nél: a jóléti sovinizmusról szóló illetve a menekültek rászorultságát elvitató érvek. Az ellenérvek közül egyetlen indok, a kormányhoz való lojalitás indokának átlaga kisebb a skála középpontját jelölő 5-nél: ennek átlaga 3,47.

Az univerzalista kötelességről szóló érven kívül a segítést legitimáló érvek mindegyikének mintaátlaga kisebb a semleges álláspontot tükröző 5-nél. A legnépszerűtlenebb a nemzetközi identitáspolitikai indoklás (átlaga 2,75), amely a menekültellenes kormányzati politika kapcsán születő kritikát, a stigmától való megszabadulás szándékát jelöli meg a segítés egyik indokaként.

4. táblázat: *A morális érvek mintázatai – 5 csoport, klaszterközéppontok*

	Humanista elutasító N=180	**Konformista N=225**	**Szekuláris humanista N=173**	**Elkötelezett humanitárius N=144**	**Könyör-telen elutasító N=106**
Klaszterek mérete, %	21,7%	27,2 %	20,9%	17,4%	12,8%
a. Nélkülöző embereken segíteni vallási meggyőződésből fakadó kötelesség.	4,38	5,84	2,67	6,81	1,04
b. Nélkülöző embereken segíteni általános emberi kötelesség.	6,99	6,33	6,04	8,76	1,77
c. Azért kell segíteni, hogy külföldön lássák, van a magyarokban együttérzés is.	1,35	5,72	1,29	3,19	0,70
d. A menekülteken segíteni egy tiszta és egyértelmű ügy, ami mellé oda lehet állni.	2,98	5,72	4,47	8,19	0,72
e. Nem kell a menekülteknek segíteni, nekünk a magunk rászorulóival kell törődni.	8,69	6,07	4,03	2,37	9,35
f. Nem kell segíteni, mert az ellentmond a kormány politikájának.	2,93	5,14	1,81	0,78	8,22
g. Nem szorulnak segítségre, van elég pénzük, ha eljöttek idáig.	7,62	5,80	3,77	2,08	9,66
h. Nem kell segíteni, mert csak többen lesznek, és egyre veszélyesebbek ránk nézve.	8,75	6,24	4,96	1,97	9,81

A civil segítségre vonatkozó általános attitűd mögött meghúzódó érvmintázatokat is szerettük volna kibontani, ezért a nyolc változó

segítségével klasztereket képeztünk.[15] A klaszterelemzés[16] segítségével 830 válaszadót[17] öt alcsoportba soroltunk. A klaszterközéppontokat a 4. táblázatban tüntettük fel.

Két alcsoportot alkotnak azok a válaszadók, akik kétségektől mentesen vagy csak a segítést támogató, vagy csak a segítést ellenző érvekkel értettek egyet. Előbbieket elkötelezett humanitáriusoknak, utóbbiakat könyörtelen elutasítóknak neveztük el. Az „elkötelezett humanitáriusok" (144-en sorolódtak ide) átlagosan erősen egyetértenek az univerzális segítés elvével és magukénak vallják a közéleti részvétel motivációját, emellett viszonylag magas a vallási motiváció jelentősége is a csoportban. Átlagosan viszont inkább elutasítják a nemzetközi politikai nyilvánosság felé való bizonyítás kényszerét mint a segítés indokát. Eközben a segítést ellenző érv mindegyikét elutasítják. A "könyörtelen elutasítók" (N=106) határozottan elvetik az összes támogató érvet – köztük a szenvedés csökkentésének imperatívuszát –, miközben erősen egyetértenek az összes ellenérvvel.

A válaszadók többsége olyan csoportokba került, amelyek ellentmondásos érvelési mintázatokkal jellemezhetőek. E csoportok egyikében a válaszadók jellemző módon egyetértenek a szenvedés csökkentésének univerzális parancsával, de inkább nem értenek egyet a többi segítést támogató érvvel: nem vallják a vallási motivációt, elutasítják a szégyen motivációs erejét, és semlegesek a közéleti szerepvállalás fontosságát illetően. Eközben semlegesek a veszélyérzetről szóló érvvel, és nem értenek egyet a másik három ellenérvvel. E csoportot „szekuláris humanistáknak" neveztük el, 173 válaszadót soroltunk ide.

A legnagyobb csoportba a „konformisták" kerültek: minden érvvel kapcsolatban semlegesen/ enyhe egyetértéssel foglaltak állást, függetlenül attól, hogy pro vagy kontra érvről volt szó, és függetlenül az érvek tartalmától. (N=225)

[15] Alternatívaként felmerült, hogy a nyolc érv mögött megbúvó faktorokat keressünk, és így alacsonyabb dimenziós térben keressünk tipikus alcsoportokat. Exploratív faktorelemzéssel nem találtunk ilyen faktorstruktúrát.

[16] A k-means klaszterelemzés során a változókat standardizálva vontuk be a modellbe, hogy ne a változók szórásának különbsége határozza meg a csoportba sorolást. A 4. táblázatban a klaszterek középpontjait visszatranszformáltuk, hogy jobban értelmezhető legyen az adott klasztert jellemző skálaátlag.

[17] 173 válaszadónak hiányzott a 8 itemből legalább egy válasza.

Végül 180 válaszadó erősen egyetértett a négy segítést támogató érv közül a szenvedés csökkentésének imperatívuszával, úgy, hogy közben három ellenérvet (a jóléti sovinizmus, a rászorultságot elvitató és a veszélyről szóló érveket) is nagymértékben igaznak tartották. Ők e paradox mintázatnak megfelelően a „humanista elutasító" nevet kapták.

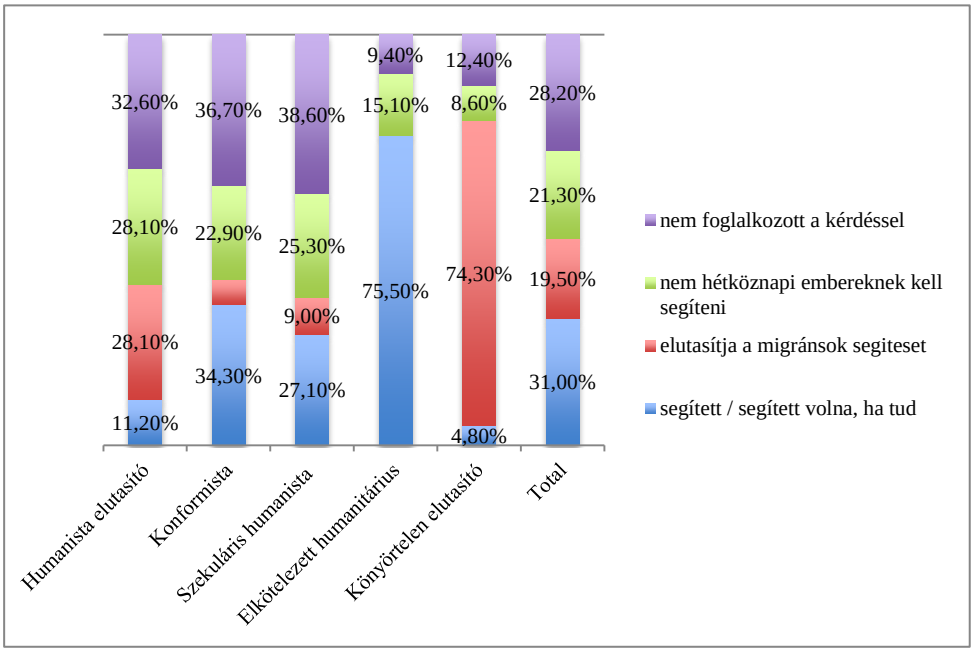

3. ábra: *A civil segítés általános megítélése az érvelési mintázatok alkotta klaszterek szerint. (N=798, khi-négyzet (12) =415, p<0,01)*

Válaszolni kívántunk a kérdésre, hogy az egyes általános cselekvési attitűdök mögött milyen érvstruktúrák (elvek, motivációk) állnak. Az 3. ábra alapján azt látjuk, hogy nem meglepő módon az elkötelezett humanitáriusok közt radikálisan nagyobb a segítő szándékúak aránya, mint a teljes mintában (75,5%-uk segített/ volna, a teljes mintát jellemző 31%-hoz képest), és jelentősen kisebb arányban vannak köztük a segítést expliciten elutasító, a felelősséget hárító és a menekültek segítése iránt közömbös válaszadók. Ugyanígy a könyörtelen elutasítók közt radikálisan felülreprezentáltak a mene-

kültek civil segítését expliciten elutasítók, és erősen alulreprezentáltak a segítő szándékot megfogalmazó, a hárító és a közömbös kategóriák.

Az ellentmondásos érvstruktúrájú három csoportban kevésbé jellemző a civil segítés egyértelmű megítélése: a felelősséget hárító és közömbös válaszolók aránya 60%, míg az elkötelezett humanitárius és a könyörtelen elutasító csoportokban ez kevesebb, mint 25%.

Érdekes módon a nagyon különböző érvstruktúrákkal jellemezhető konformista és szekuláris humanista csoportokban hasonló az általános cselekvési attitűdök megoszlása: erősen felülreprezentáltak körükben a közömbösök, kissé felülreprezentáltak a hárítók, és erősen alulreprezentáltak az explicit elutasítók. A két megoszlás a segítő szándékot megfogalmazók arányában különbözik: a konformisták közt a populációhoz képest kissé nagyobb (34,3%), a szekuláris humanisták közt kicsit kisebb (27,1%) a segítő szándék aránya.

A humanista elutasítók közt jelentősen alulreprezentált a segítő szándék (11% a mintát jellemző 31%-hoz képest), erősen felülreprezentált a segítés elutasítása (28,1% a 19,5%-hoz képest), és a teljes mintához képest kissé nagyobb arányban vannak köztük a hárítók és a közömbösök is.

Összefoglalás

Kutatásunk egyik kérdéseként a 2015-ben Magyarországon áthaladó menekülteknek nyújtott civil segítségnyújtás nagyságrendjét kívántuk vizsgálni. A válaszadók 7,1%-nak volt olyan ismerőse, aki részt vett a jótékonykodásban, 3,5%-a pedig azt válaszolta, hogy személyesen is részt vett e segítségnyújtás valamilyen formájában. Ez azt jelenti, hogy a mintavétel sajátosságait is figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a 18 éves vagy idősebb lakosság körében akár 190.000 ember érintett lehetett ebben a tevékenységben adományozóként vagy önkéntesként.

A civil segítségnyújtásnak a határaira is rákérdeztünk. Kíváncsiak voltunk arra, hogy akik nem vettek részt, mennyire értettek egyet e tevékenységgel, és mennyire voltak közömbösek, vagy éppen elutasítók a menekülteket támogató jótékonysággal, adományozással, önkéntességgel. Azt találtuk, hogy a válaszadók közel harmada, 31%-a megfogalmazta a támogatás szándékát. További 22%-a pedig egyetértett a humanitárius segítségnyújtás céljával, ugyanakkor en-

nek feladatát intézményes, állami, nemzetközi segélyszervezetekhez kapcsolta, hárítva a saját felelősségét. Kifejezetten a segítségnyújtás elutasítását a válaszadók kevesebb, mint ötöde, 21%-a vallotta.

A segítségnyújtás és az explicit elutasítás strukturális háttértényezőit is vizsgáltuk, kétértékű logisztikus regresszió segítségével. A háttértényezők közt az iskolázottságnak és a pártszimpátiának volt a legnagyobb jelentősége, akár a segítés szándékát, akár az explicit elutasítást vizsgáltuk. A felsőfokú végzettségűeknek messze a legmagasabb az esélye a segítő szándék megjelenésére, az alacsonyabb iskolázottságúak körében legalább 30%-kal kisebb.

A baloldali pártokkal szimpatizálók a Fidesz szimpatizánsokhoz képest legalább kétszeres eséllyel mondják, hogy segítettek volna; e tekintetben a jobbikosok és a pártszimpátiát be nem vallók nem különböznek a Fidesz híveitől.

A segítés szándéka kapcsolatban állt a régióval (Észak-Magyarországon jelentősen nagyobb, mint a közép-magyarországi régióban) és a településmérettel (az ezer fő alatti településeken jelentősen nagyobb, mint a húszezer fő feletti településeken). A nemmel, az anyagi és munkaerőpiaci helyzettel, vagy a vallásossággal – kiszűrve a modellbe vont kontrollváltozók hatását – nem függött össze a segítségnyújtás szándéka.

A segítségnyújtás explicit elutasításával is erős kapcsolatban állt az iskolázottság: a felsőfokú végzettségűekhez képest 2–5-szöröse a többi iskolai végzettség kategóriában. A baloldali pártok híveinek esélye az elutasításra 28%-a a Fidesz szimpatizánsoknak, a pártszimpátiát be nem vallóké pedig szintén különbözik a Fidesz híveinek esélyétől: fele annak.

Jelentős regionális és településméretbeli különbségek voltak az elutasítás esélyében. A két-ötezer fő közti településeken kisebb, a tíz-húszezer fő közti lakossággal rendelkező településeken pedig nagyobb az elutasítás esélye, mint a húszezer fő fölötti településeken. A dél-dunántúli régióban, a Dél-Alföldön vagy Észak-Magyarországon jelentősen kisebb az elutasítás esélye, mint a közép-magyarországi régióban. További elemzésre vár, hogy melyek a jelentős regionális különbségek mögötti okok. Így például kérdés, hogy a személyes találkozás a menekültekkel, a menekültek csoportjaival, amely a dél-magyarországi régiókban nagyobb valószínűséggel következett be: milyen mechanizmusokon keresztül, hogyan befolyásolta a civil segítségnyújtás megítélését, akár a segítségnyúj-

tás szándékát, akár az explicit elutasítást. A regionális gazdaságitársadalmi különbségek hatásának részletes feltárása is egy fontos jövőbeli feladat lenne.

Míg a segítségnyújtás szándékában – a többi háttérváltozó hatását kiszűrve – nem találtunk szignifikáns nemi különbséget, az explicit elutasítást vizsgálva igen: annak esélye 50%-al nagyobb volt a nők körében. (Igaz, ez a nemi különbség eltűnt a vallásossággal és a pártszimpátiával bővített modellben.) Szintén további vizsgálódás tárgya lehet, hogy a nem vallásosakhoz képest a maguk módján vallásosak nagyobb eséllyel vállalták a menekültek civil segítését egyértelműen elutasító álláspontot.[18]

Az elemzésünkben a menekültek civil segítésével kapcsolatos általános attitűdökön túl a mögöttük meghúzódó érvek és ellenérvek egy halmazát is vizsgáltuk. A tipikus érvelési mintázatok két szélsőséges pozíciójában az elkötelezett és vallási motivációt is valló humanitáriusok, valamint a szenvedésen való segítés univerzális imperatívuszát is elutasító segítésellenesek állnak. Az érvek és ellenérvek közül csak az univerzális segítés kötelességével azonosulók, az ellenérvek többségével és a szenvedés enyhítésének kötelességével egyaránt egyetértők, valamint az összes érvvel semleges vagy enyhén egyetértő válaszadók alkották a másik három tipikus érvmintázatot. Azt találtuk tehát, hogy a civil segítséggel kapcsolatban inkonzisztens álláspontok jellemzik a válaszadók jelentős részét, amennyiben sokan, a válaszadók 40%-a, a menekültek segítése mellett és ellene szóló érvekkel is egyetértenek.

A menekülteket támogató civilek európai jelenléte nem újkeletű, és végképp nem korlátozódik Magyarországra.[19] Ugyanakkor e humanitárius és jótékony mozgalmak nagyságrendjéről, a lakosság érintettségének méreteiről meglepően kevés ismeret áll rendelkezésre, a kvalitatív, etnográfiai jellegű leírások mellől a statisztikák job-

[18] Felmerülhet, hogy esetleg az előítéletesség játszik ebben szerepet. A vallásosság és előítéletesség összefüggéseinek széles irodalma komplex modelleket kínál e hipotézis további vizsgálatához, amelyek tárgyalása túlmutat e szöveg keretein. A vallásosság és előítéletesség különféle formái közt bizonyos esetekben találtak pozitív irányú kapcsolatot, más esetekben nem. L. pl. Örkény Antal –Váradi Luca: *Az előítéletes gondolkodás...,* i. m., 2010.; Murányi István: *Fiatalok vallásos...*, i. m., 2004).

[19] Cantat, Céline: *Rethinking Mobilities…*, i. m., 2016.

bára hiányoznak.[20] E statisztikai adatokat általában az állami kontroll, a kormányzás, az állam populációs menedzsmentje eszközének szokták tekinteni – ugyanakkor a lakossági érintettség számszerűsítése, a hétköznapi emberek szándékainak és cselekvéseinek összesítése hozzájárulhat e mező önreflexiójához is. Kutatásunkkal e téren a tudományos mezőben fellelhető hiányokat igyekeztünk pótolni.

Noha a mintanagyság nem engedte, hogy kifejezetten a tevékeny 3,5% társadalmi pozícióit, a segítségnyújtás háttértényezőit részletesen is feltárjuk, kutatásunkkal a részvétel nagyságrendjét meg tudtuk becsülni, és rámutattunk a segítő tevékenység magyarországi kontextusban mindenképpen jelentős méreteire.

Mind a részvételt tükröző abszolút számok, mind pedig a segítő szándékot és attitűdöket tükröző arányok arról tudósítanak, hogy a biztonságosítás nyilvánosságban szinte egyeduralkodó keretezése – legalábbis az adatfelvétel idején, 2015 októberében – a hétköznapi cselekvők helyzetértelmezéseiben nem tudott kizárólagos érvényre jutni. Noha a mainstream médiában alig jelentek meg a civil segítségnyújtás aktorai, az egyénileg vagy a szervezetekbe, networkökbe tömörülő segítők[21], mégis, a lakosság jelentős része tudomást szerzett ezekről a tevékenységekről, és pozitívan, támogatólag viszonyult hozzájuk. Ugyanakkor a menekültek segítése mellett és ellen szóló érvek egyidejű tömeges elfogadása a válaszadók részéről rámutat arra, hogy a biztonságosítás keretezése a segítő cselekvésekhez, jótékonykodáshoz való viszonyt is átitatta.

[20] Kivételt képez Karakayali, Serhat – Kleist, Olaf: *Volunteers and asylum seekers…*, i. m., 2016.
[21] L. Barta Judit – Tóth Fruzsina: *Online Media Coverage...*, i. m., 2016.

Felhasznált irodalom

Balzacq, Thierry: The Three Faces of Securitisation: Political Agency, Audience and Context. In: *European Journal of International Relations*, 2005, 11. (2.) szám, 171–201.

Barta Judit – Tóth Fruzsina: Online Media Coverage of Humanitarian Organisations and Grassroots Groups During the Migration Crisis in Hungary. iIn: *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*, TÁRKI, 2016. www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf (Utolsó letöltés: 2016-03-31.)

Bernáth Gábor – Messing Vera: Bedarálva. Menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. In: *Médiakutató*, 2015, 4. szám http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panik.pdf (Utolsó letöltés: 2016-08-01)

Bigo, Didier: Biztonság és migráció. In: *Café Bábel*, 2013, 75.szám, 81–103.

Cantat, Céline: Rethinking Mobilities: Solidarity and Migrant Struggles Beyond Narratives of Crisis. In: *Intersections*, 2016, Vol 2, No 4.

Corry, Olaf: Defining and Theorizing the Third Sector. In Taylor, R. (ed.): *Third Sector Research.* New York, Dordrecht, Heidelberg, London, Springer 2010, 11–20.

Fassin, Didier: *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present.* Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press., 2012, 336.

Karakayali, Serhat – Kleist, Olaf: Volunteers and asylum seekers. In: *Forced Migration Review*, 2016. January. http://www.fmreview.org/destination-europe/karakayali-kleist (Utolsó letöltés: 2016. 12. 10.)

Malkki, Liisa H.: Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization In: *Cultural Anthropology*, 1996, Vol. 11, No. 3., 377–404.

Murányi István: Fiatalok vallásos szocializációja és előítéletessége. In: *Educatio*, 2004, 4. szám, 583–594.

Örkény Antal – Váradi Luca: Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága, nemzetközi összehasonlításban. In: *Alkalmazott Pszichológia*, 2010, Vol. 12, 1-2. szám, 29–46.

Sík Endre: *Csúcsot döntött az idegenellenesség, elfogyott az idegenbarátság*. TÁRKI, 2016. http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160404_idegen.html (Utolsó letöltés: 2016-12-28.)

Simonovits Bori: Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary: The Social Basis of Realistic and Symbolic Threats. In: The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary, TÁRKI, 2016. www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf (Utolsó letöltés: 2016-03-31.)

Zakariás Ildikó: *Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarokra irányuló jótékonyságban.* Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2016. phd.lib.uni-corvinus.hu/917/

Függelék

6. táblázat: A menekültek civil segítése attitűdök a legfontosabb társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerint. [22]

		Segített / segített volna, ha tud	**Elutasítja a migránsok segítését**	**Nem hétköznapi emberek feladata**	**Nem foglalkozott a kérdéssel**	**Összes**
	Total	31,4%	18,4%	21,7%	28,4%	100 %
Régió	Közép-Magyarország	27,2%	25,8%	22,2%	24,8%	100 %
N=963	Közép-Dunántúl	30,9%	15,5%	32,7%	20,9%	100 %
	Nyugat-Dunántúl	43,6%	27,7%	14,9%	13,8%	100 %
	Dél-Dunántúl	22,5%	9,0%	41,6%	27,0%	100 %
	Észak-Magyarország	49,5%	8,6%	10,5%	31,4%	100 %
	Észak-Alföld	21,9%	20,3%	21,9%	35,9%	100 %
	Dél-Alföld	34,1%	11,1%	11,1%	43,7%	100 %

[22] A táblázatban található kereszttáblák mindegyikében szignifikáns a két változó közti kapcsolat, $p<0,01$. A nem és a vallásosság esetében nem volt szignifikáns kapcsolat, ezeket nem tüntettük fel a táblázatban.

		Segített / segített volna, ha tud	Elutasítja a migránsok segítését	Nem hétköznapi emberek feladata	Nem foglalkozott a kérdéssel	Összes
Település nagyság kategória	1000 alatt	51,6%	23,4%	7,8%	17,2%	100 %
N=964	1-2 ezer	25,3%	18,1%	27,7%	28,9%	100 %
	2-5 ezer	33,1%	6,3%	25,6%	35,0%	100 %
	5-10 ezer	21,4%	9,5%	10,7%	58,3%	100 %
	10-20 ezer	35,4%	26,8%	14,8%	23,0%	100 %
	20 ezer felett	28,6%	20,9%	27,2%	23,4%	100 %
Korcsoport kategória	18-24	23,0%	16,1%	17,2%	43,7%	100,0%
N=964	25-34	29,3%	29,9%	19,5%	21,3%	100 %
	35-44	31,5%	21,0%	27,1%	20,4%	100 %
	45-54	33,3%	22,2%	20,1%	24,3%	100 %
	55-64	29,5%	12,6%	26,3%	31,6%	100 %
	65+	37,4%	10,6%	17,7%	34,3%	100 %
Iskolai végzett-	Legf 8 ált	29,8%	14,0%	19,1%	37,2%	100

		Segített / segített volna, ha tud	**Elutasítja a migránsok segítését**	**Nem hétköznapi emberek feladata**	**Nem foglalkozott a kérdéssel**	**Összes**
ség						%
N=964	Szakképzés érettségi nélkül	29,3%	22,1%	21,8%	26,8%	100 %
	Szakképzés érettségivel	34,3%	16,9%	21,5%	27,3%	100 %
	Gimáziumi érettségi	18,8%	28,9%	21,1%	31,3%	100 %
	felsőfokú	44,4%	13,0%	24,9%	17,8%	100 %
Munkaviszony	Dolgozik	31,3%	22,4%	22,6%	23,7%	100 %
N=964	Munkanélküli	32,6%	18,6%	23,3%	25,6%	100 %
	Nyugdíjas	33,7%	10,5%	20,4%	35,4%	100 %
	Egyéb inaktív	23,9%	21,6%	19,3%	35,2%	100 %
Anyagi helyzet kategória	Legalacsonyabb anyagi helyzet	35,0%	12,5%	13,3%	39,2%	100 %
N=939	2	26,1%	18,3%	22,2%	33,3%	100 %
	3	36,4%	15,6%	17,5%	30,5%	100 %

		Segített / segített volna, ha tud	Elutasítja a migránsok segítését	Nem hétköznapi emberek feladata	Nem foglalkozott a kérdéssel	Összes
	4	33,2%	18,9%	23,0%	24,9%	100 %
	5	30,9%	24,3%	23,8%	21,0%	100 %
	Legmagasabb anyagi helyzet	24,2%	16,7%	33,3%	25,8%	100 %
Pártpreferencia	Fidesz	27,70%	25,90%	19,70%	26,60%	100 %
	MSZP	38,40%	15,10%	24,70%	21,90%	100 %
	Jobbik	26,10%	29,40%	21,80%	22,70%	100 %
	Kis bal - ellenzéki	49,20%	0,00%	29,20%	21,50%	100 %
	NT/NV	31,50%	14,40%	21,30%	32,90%	100 %

7. táblázat: *Érvmintázat-klaszterek a legfontosabb társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerint*[23]

		Humanista elutasító	**Konformista**	**Szekuláris humanista**	**Elkötelezett humanitárius**	**Könyörtelen elutasító**	**Összes**
Total		21,7%	27,2%	20,9%	17,4%	12,8%	100,0%
Régió	Közép-Magyarország	19,4%	19,4%	17,1%	21,7%	22,4%	100,0%
N=830	Közép-Dunántúl	23,5%	5,9%	28,2%	24,7%	17,6%	100,0%
	Nyugat-Dunántúl	15,9%	31,7%	23,2%	19,5%	9,8%	100,0%
	Dél-Dunántúl	41,8%	13,4%	19,4%	19,4%	6,0%	100,0%
	Észak-Magyarország	21,2%	37,4%	18,2%	13,1%	10,1%	100,0%
	Észak-Alföld	23,4%	27,9%	32,4%	9,9%	6,3%	100,0%
	Dél-Alföld	17,9%	53,7%	15,4%	11,4%	1,6%	100,0%
Településnagyság kategória	1000 alatt	11,3%	20,8%	28,3%	22,6%	17,0%	100,0%
N=830	1-2 ezer	37,7%	13,0%	17,4%	15,9%	15,9%	100,0%
	2-5 ezer	18,7%	38,2%	20,3%	17,9%	4,9%	100,0%

[23] A táblázatban található kereszttáblák mindegyikében szignifikáns a két változó közti kapcsolat, $p<0,01$. A nem és a vallásosság esetében nem volt szignifikáns kapcsolat, ezeket nem tüntettük fel a táblázatban. A munkaviszony esetében néhány cellában túl alacsony volt a várható elemszám.

	5-10 ezer	34,7%	26,7%	25,3%	10,7%	2,7%	100,0%
	10-20 ezer	19,6%	28,4%	18,6%	15,5%	18,0%	100,0%
	20 ezer felett	19,2%	26,2%	21,1%	19,9%	13,6%	100,0%
Korcsoport	18-24	20,0%	24,3%	32,9%	17,1%	5,7%	100,0%
N=830	25-34	25,8%	18,8%	16,4%	14,1%	25,0%	100,0%
	35-44	22,0%	25,6%	22,0%	15,2%	15,2%	100,0%
	45-54	20,8%	22,3%	21,5%	19,2%	16,2%	100,0%
	55-64	22,6%	31,6%	20,9%	18,1%	6,8%	100,0%
	65+	18,1%	35,6%	18,1%	20,6%	7,5%	100,0%
Iskolai végzettség	Legf. 8 ált.	19,4%	39,4%	21,2%	10,9%	9,1%	100,0%
N=830	Szakképzés érettségi nélkül	26,9%	25,6%	19,4%	14,5%	13,6%	100,0%
	Szakképzés érettségi-vel	26,6%	23,4%	22,1%	18,8%	9,1%	100,0%
	Gimnáziumi érettségi	22,9%	21,2%	18,6%	13,6%	23,7%	100,0%
	Felsőfokú	10,1%	24,2%	24,2%	30,9%	10,7%	100,0%
Anyagi helyzet kategória	Legalacsonyabb anyagi helyzet	20,9%	44,2%	15,1%	9,3%	10,5%	100,0%

N=811	2	26,0%	24,4%	21,1%	18,7%	9,8%	100,0%
	3	18,5%	33,6%	28,1%	12,3%	7,5%	100,0%
	4	25,9%	26,3%	15,4%	18,2%	14,2%	100,0%
	5	13,6%	19,5%	22,7%	24,0%	20,1%	100,0%
	Legmagasabb anyagi helyzet	21,8%	20,0%	32,7%	18,2%	7,3%	100,0%
Pártpreferencia	Fidesz	23,2%	25,6%	17,2%	12,4%	21,6%	100,0%
N=830	MSZP	20,3%	28,1%	18,8%	25,0%	7,8%	100,0%
	Jobbik	19,3%	32,1%	21,1%	10,1%	17,4%	100,0%
	kis bal ellenzéki	6,7%	35,0%	16,7%	41,7%	0,0%	100,0%
	NT/NV	24,3%	24,9%	24,9%	17,7%	8,1%	100,0%

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.138

TORBÓ ANNAMÁRIA*

„Árpád is terrorista volt?”

A multikulturalizmus értelmezése a magyarországi médiában

A média és politika kapcsolata annak a nagyobb folyamatnak a része, amelyet egyes kutatók a társadalom mediatizálódásának neveznek. Ebben a folyamatban az intézmények, a vállalatok és az individuumok már nem képesek a hírmédiától, valamint annak logikájától és szakértőitől függetlenül tevékenykedni. Éppen ezért a hírmédia, továbbá a politika megértése és elemzése csak egyetlen integrált folyamatként érthető meg, amely felfogás szellemében jelen tanulmány is íródott.[1] A dolgozat célkitűzése egy sajtóelemzés elkészítése volt a multikulturalizmus jelenségével kapcsolatban 2015 tavaszán megjelent hazai sajtóanyagokról. Ez az időszak, mint majd láthatóvá válik, igen csak kitüntetett pontnak tekinthető a társadalomkutató perspektívájából, mert bizonyos események következtében jóval nagyobb figyelem hárult a multikulturalizmus diskurzusára, mint az általában jellemző Magyarországon.

Az elemzés sok ponton kapcsolódik Bernáth Gábor és Messing Vera 2015 elején készült átfogó vizsgálatához, amelyben a Magyarországra érkező menekültek kapcsán megszólalók nyilatkozatait kutatták. A *Médiakutató*ban közölt összefoglalásuk egészen 2015 januárjáig vezet vissza, hiszen ekkor alakultak ki az azóta is rutinszerűen használt értelmezési keretek és gyakorlatok, a kategória-, valamint szelektív statisztikahasználat, továbbá a különböző diszkurzív

* A szerző PhD hallgató, PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Nyelv és Kommunikáció Doktori Program. E-mail: torbo.annamaria@gmail.com

[1] Idézi Hjarvardot és Strömbecket Feischmidt Margit – Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme…*, i. m., 2015, 4.

stratégiák.[2] Jelen elemzés az általuk vizsgált aspektusoknak egy sokkal kisebb szeletét, a multikulturalizmus diskurzusát igyekszik megragadni, amelyet a menekültkérdés tematikája szükségszerűen magába foglal.

Az elemzési keret

Ha multikulturalizmusról beszélünk, általában olyan szituációkra gondolunk, amelyekben különböző szokásokkal, hagyományokkal, nyelvvel és/vagy vallással rendelkező emberek élnek egymás mellett egyazon társadalmi térben. Ezen kívül szándékukban áll, hogy fenntartsák a saját különbözőségük releváns aspektusait, amelyeket a nyilvánosság számára is észrevehetővé tesznek. A kifejezés legtöbbször magában hordozza a kulturális diverzitás pozitív értékelését, és az intézményi elkötelezettséget ennek megőrzésére. Szoros összefüggésben áll az identitáspolitikákkal[3], valamint a különbségek, illetve az elismerés politikájával.[4] A multikulturalizmus politikai filozófiájának megteremtője, Charles Taylor álláspontja szerint a 20. század második felére a politika kulcsfogalmává az elismerés lépett elő. A polgári demokráciákban az egyenlő elismerés kétféle módon valósulhat meg. Az egyik lehetséges utat az univerzalizmus politikája jelenti, amelynek alapját az a gondolat adja, hogy minden polgár egyenlő méltósággal rendelkezik, „a társadalmi egyenlőség pedig a jogok egyenlővé tétele által valósul meg”. A második mód a különbség politikája általi, amikor az elismerés tárgyát nem más, mint a személyek vagy csoportok egyedi identitása adja, „mindenki mástól való különbsége, sajátossága, »kultúrája«”.[5]

---

[2] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva…*, i. m., 2015.

[3] Az identitáspolitikák közül a feminizmus hozta el az áttörést. Különböző irányzatai között azonosságot a nemi egyenlőtlenséghez, valamint az elnyomáshoz való kritikai viszonyulás, továbbá a nemi egyenlőségről alkotott vízió teremt. A köztük lévő különbség a változtatás módjában, és az azt legitimáló ideológiában érhető tetten. Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i. m., 2016, 110.
További szakirodalomért l. Young, Iris Marion: *Justice and the politics of difference*, i. m., 1990.

[4] Colombo, Enzo: *Multiculturalism…*, i. m., 2015, 801.

[5] Idézi Taylort Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i. m., 2016, 109.
Az eredetiért l. Taylor, Charles: *Az elismerés politikája*, i. m., 1997, 124–152.

A multikulturalizmusnak számos vívmánya van, a teljesség igénye nélkül néhány ezek közül: hivatalos nyelvi státuszok, kétnyelvű vagy anyanyelvi oktatás, kettős állampolgárság, kisebbségi önkormányzatok, területi és kulturális jogok elismerése, etnikai médiareprezentáció, és így tovább. Az elért eredmények ellenére, a 2000-es évek elején megindult a multikulturalizmust bíráló diskurzus, amely néhány röpke év alatt a szitokszó szintjére süllyesztette a fogalmat.[6] A Steven Vertovec és Susanne Wessendorf által szerkesztett multikulturalizmus-bumerángról szóló kötetben nyomon követhetjük a multikulturalizmus végét kikiáltó diskurzus alakulását, azonban példáik csak a nyugati demokráciákat érintik. Bevezető tanulmányukban sorra veszik azokat a fontosabb történéseket, melyek a multikulturalizmus ellendiskurzusának kialakulásához és felerősödéséhez vezettek. Írásukat egy, a *Daily Mail* 2016. július 7-i számában megjelent idézettel indítják: *„A multikulturalizmus halott."* Ehhez a szerzők szerint olyan fontos, nemzetközi figyelmet kapó események vezettek, mint például a New York-i, a madridi vagy a londoni terrortámadások.[7]

A napjaink multikulturális társadalmainak elemzésével foglalkozó kutatások többnyire egyetértenek abban, hogy valóban létezik a multikulturális irányelvektől való visszavonulás a jelenlegi nyugati társadalmakban, ugyanakkor vitatják, hogy a visszalépés ezen irányelvek hibájából eredne. Ehelyett a nemzetközi vándorokkal szembeni növekvő ellenségeskedésre, továbbá a munkanélküliséggel és a gazdasági feltételekkel kapcsolatos aggodalmakra fókuszálnak. A migránsokat – különösen az „illegálisnak tekintett" vándorokat – azzal vádolják, hogy a jóléti társadalmakon élősködnek, vonakodnak az integrálástól, továbbá gyakorta vesznek részt bűncselekményekben. Mindez a velük szembeni gyűlölet és ellentmondásosság növekedését idézi elő, miközben olyan rendelkezéseket legitimál, amelyek egyaránt korlátozzák a bevándorlás, és vele párhuzamosan a bevándorlók jogait. A politikai vezetők gyakran használják ki ezt a trendet, és lovagolják meg a nyilvánosság jóváhagyásának hullámát, hogy hozzájárulást nyerjenek. Mindeközben kudarcként festik le a multi-

[6] Vertovec, Stevens – Wessendorf, Susanne: *Introduction*…, 2010, 3–5.
[7] Uo. 3-5.

kulturalizmust, és erre hivatkozva egyre kevésbé toleráns és egyre inkább asszimilációs politikai stratégiákat támogatnak.[8]

A vizsgált korpusz és módszerek

Az elemzés kiindulópontja Orbán Viktor 2015. május 19-i, Európai Parlamentben tett látogatásakor adott kijelentése volt, amely szerint *„Magyarország sosem volt multikulturális társadalom”*. A magyar miniszterelnök ezen felszólalása mondhatni megrázta a közvéleményt, és a parlamenti vitát követően sok cikk született a multikulturalizmus kérdéskörét illetően. Május 19-től kezdődően tíz napig terjedő időintervallumban (vagyis május 28-ig) elemeztem a tematikához kapcsolódó cikkeket.[9] A kutatás korpuszául kiválasztott sajtótermékek körét a *Magyar Nemzet*, a *Heti Válasz*, a *HVG*, a *444*, az *Index* és a *Mandiner* alkotta.[10] Azon médiumok esetében, ahol nyomtatott és online változattal is találkozunk, mind a print újság, mind a hírportál cikkeit is górcső alá vettem. Jelen vizsgálat korpusza majdnem teljesen megegyezik azoknak az írott sajtótermékeknek a körével, amelyeket Bernáth és Messing is tanulmányoztak a korábban említett kutatásuk során. Az egyetlen nagyobb eltérés abban van, hogy ők a néhai *Népszabadság*ot, pontosabban annak webes verzióját is vizsgálták, míg esetemben a *Mandiner* és a *444* kerültek még középpontba az online hírportálok közül. Ennél kisebb differenciát

[8] Colombo, Enzo: *Multiculturalism*…, i. m., 2015, 812.

[9] Eredetileg egy hétig bezáróan elemeztem volna ezeket, de éppen ebbe az időszakba esett Pünkösd, amikor csak egyetlen kapcsolódó írás jelent meg. A Pünkösd hétfőt követő napokban ugyanakkor a multikulturalizmus tematikáját érintő számos cikk látott napvilágot, ez indokolta, hogy tíz napra hosszabbítsam meg a vizsgált korpusz időintervallumát. Segítségemre voltak az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának, azon belül a Kisebbségkutató Intézetnek a munkatársai, akik napi bontásban küldték el számomra a megadott időszak összegyűjtött sajtóanyagait.

[10] Azon oknál fogva, hogy a kapott dokumentumok egytől egyig több száz oldalas terjedelmet tettek ki, Feischmidt Margittal, egyetemi oktatómmal és a Kisebbségkutató Intézet munkatársával konzultáltam, hogy mely médiumokra fókuszáljak a vizsgálat során.

jelent, hogy az ő elemzésük a *HVG* és a *Heti Válasz* esetében csak a nyomtatott változatokra terjedt ki.[11]

Kutatási módszerként a kvalitatív tartalom-, illetve diskurzuselemzést alkalmaztam, melyek a diszkurzív módszerekhez sorolhatók.[12] A tartalomelemzés egyaránt lehet kvantitatív és kvalitatív módszer, előbbi esetében mennyiségi összefüggések, változási trendek állnak a középpontban, míg utóbbi sokkal inkább a jelentésekre, értelmezésekre és stratégiai törekvésekre helyezi a hangsúlyt. Glózer Rita kiemeli, hogy a tartalomelemzés a komplex kutatási eljárásokban hatékonyan kombinálható más módszerekkel, többek között a diskurzuselemzéssel. A diskurzuselemzés során mindig szövegeket vizsgálunk, mert ezekből szerveződnek nemcsak az egyéni életvilág, hanem a társadalmi nyilvánosság különböző szintjei is, mint amilyen például a politikai szféra.[13] Michel Foucault francia filozófus neve szorosan kapcsolódik a diskurzuselemzés fogalmához. Napjainkban is meghatározónak számító alkotásaiban érzékletesen mutatja be, hogy hogyan jönnek létre diskurzusok által egyes fogalmak – mint például a téboly és a szexualitás – modern értelmezései. Glózer az említett példák segítségével hívja fel a figyelmünket arra, hogy „a diskurzusok központi témái sajátos hatalmi-pozicionális törekvésektől vezérelve, különféle kulturális építőkövekből, adott társadalmi szituációkra és állapotokra reagálva konstruálódnak meg."[14] A hatalmi törekvések azért fontosak, mert a nyilvános megszólalások révén a beszélők gyakran valamilyen nyereségre kívánnak szert tenni azáltal, hogy megpróbálják elérni egy téma legitim birtoklását.[15]

Foucault a diskurzuselemzés két lehetséges útját különbözteti meg: a kritikai, valamint a genealógiai eljárásokat. Előbbi fő célja a diskurzusok sajátos létmódjának leleplezése, azáltal, hogy művelői

[11] Bernáth és Messing tartalomelemzése továbbá négy televíziós csatorna (az RTL Klub, az M1, a TV2 és a Hír TV) esti hírműsoraira is kiterjedt. L. Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva*…, i. m., 2015, 8.

[12] A kvalitatív módszer a humanista hagyományokhoz kapcsolódó jelentés- és interpretációkeresést foglalja magába, és a kvantitatívval ellentétben inkább arra alkalmas, hogy rövidebb szövegek vagy kevés szöveg minél részletesebb, minél több szempont alapján történő elemzését végezzük el. L. Juhász Valéria: *A kvantitatív és kvalitatív módszer*…, i. m., 2007, 2., 6. http://www.juhaszvaleria.hu/wp-content/uploads/2010/04/kvalitativ-kvantitativ-msz0001.pdf

[13] Glózer Rita: *Diszkurzív módszerek*…, i. m., 2007, 262.

[14] Uo. 263.

[15] Uo. 264.

felhívják a figyelmet a kizáró és kisajátító eljárásokra, továbbá megvizsgálják, hogy milyen hatalmi érdekeket szolgálnak. Foucault inkább a másik, genealógiai módszert részesíti előnyben, ez a módszer azonban sokkal kevésbé elterjedt, mint a kritikai. Foucault szerint egy diskurzust nem szükségképpen az azonos témáról szóló, azonos fogalmakkal körül írt szövegek alkotnak. Sokkal inkább olyanok szervezik, *„amelyeknek tárgyai, megállapításai, fogalmai, és az ezek hátterében formálódó stratégiai törekvések egy adott, jól meghatározható térben oszlanak el, sajátos szabályok szerint variálódnak”*[16]. Ennek a fajta diskurzuselemzésnek a célja nem más, mint annak a szabályrendszernek a leírása, mely a tárgy, a kijelentésváltozatok, a fogalmak és a stratégiák mezőjén belül létrejövő szóródást meghatározza. A jelen vizsgálat során alkalmazott módszer a kétfajta hagyomány ötvözésének tekinthető, mivel céljai között szerepel a kritikai diskurzuselemzésre jellemző leleplezési szándék, és mögöttes hatalmi érdekek bemutatása, ugyanakkor a genealógiai módszer lépéseit igyekszik követni.[17]

A kutatás előtt olyan kérdésekre szerettem volna választ kapni, minthogy milyen alapokon nyugszik a magyarországi multikulturalizmus tagadása, milyen kisebbségek tematizálódnak a bevándorlók mellett, milyen formában jelenik meg a Nyugat és a Kelet ellentéte, illetve milyen politikai és ideológiai kategóriák kontextusába kerül bele maga a diskurzus? Jellemzően milyen aktorok próbálják uralni a diskurzust, és azt milyen fogalmak és érvek segítségével teszik? Egy másik kérdésem arra irányult, hogy vajon tetten érhető-e a cikkekben valódi ellendiskurzus? Ha igen, kiknek a részéről nyilvánul meg, továbbá milyen típusú beszédmódok és stratégiák formájában? Bernáth és Messing tanulmányukban arra a következtetésre jutottak, hogy noha az ellendiskurzusok aktorai (mint például a jogvédő civilszervezetek vezetői és tagjai) változatos eszközöket használnak, nem tudják érdemben befolyásolni a közvéleményt, mert általában kiszorulnak a legnagyobb közönséggel rendelkező médiumok reprezentá-

[16] Uo. 265–266.

[17] A diskurzus fontosabb témáinak és tárgyainak megtalálása, az egyes megszólalásokból való kijelentésváltozatok alkotása, a fogalmak összefüggés hálójának bemutatása, majd a szimbolikus pozíciók és beszédmódok vizsgálata révén a diszkurzív stratégiák összefoglalása. A diskurzuselemzés egyes lépéseiről részletesebben: Glózer Rita: *Diskurzuselemzés…*, i. m., 2007, 363–372.

ciójából.[18] Az előző kérdések megválaszolásának elősegítésére első lépésben kialakítottam a diskurzus kijelentéseit tartalmazó kódrendszert, amelyet ezt követően tematikus blokkokba rendeztem.

Diskurzus és ellendiskurzus a vizsgált médiumok tükrében

Az alábbiakban három nagyobb tematikus blokkba csoportosítva vizsgálom, hogy az egyes témákon belül milyen kijelentésekkel és beszédmódokkal találkozunk, azok jellemzően milyen megszólalókhoz tartoznak, vagyis milyen szimbolikus pozíciókat képviselnek. Ezt követően áttekintem azokat a diszkurzív stratégiákat, amelyeket a viták szereplői a diskurzus ritkítására alkalmaznak. Csigó Péter a konszolidáció diskurzusáról készült elemzésében azt írja, hogy ezek *„(nem feltétlenül tudatos) szabályok, amelyek alapján a diszkurzív mező szereplői bizonyos kijelentéseket megtesznek, másokat elhallgatnak"*[19].

A vizsgált sajtóanyagok nagy része újságírói beszámolóként fogható fel az európai parlamenti ülést megelőző, de legfőképpen az azt követő eseményekről, ugyanakkor a publicisztika műfajába sorolható írásokkal is találkozunk. *„A lehető legtágabban meghatározva, a publicisztika valamilyen közéleti témát feldolgozó szöveg, amely véleményt közöl, és azzal az intencióval íródik, hogy az olvasókat meggyőzze."*[20] Azonban nemcsak a szűkebb értelemben vett publicisztikai írásokban, hanem szinte minden kormánykritikus sajtótermékben megjelent cikkben érezhető egy egyértelmű állásfoglalás a kormány antimultikulturalista (vagy – ahogyan a közbeszédben elterjedt – migránsellenes) politikájával szemben.

Mint látható lesz, a diskurzus szereplőinek kijelentésváltozatai általában egy kijelentés, továbbá az adott kijelentésre adott ellenreakcióként értelmezhető kijelentésekből állnak, és csak elvétve találkozni olyan szempontokkal, amelyek függetleníteni tudják magukat a politikai színtér, elsősorban a kormánypárt által megteremtett kategóriáktól. Ezt Bernáthék is megfogalmazzák akkor, amikor arról írnak, hogy *„hosszú évek óta érlelődik az a meggyőződésünk, hogy a magyarországi hírmédia egyik fontos jellegzetessége, hogy szinte*

[18] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva*…, i. m., 2015, 13.
[19] Csigó Péter: *A gazdasági stabilizációs diskurzus*…, i. m., 1998.
[20] Kasznár Veronika Katalin: *Versengő nemzetfogalmak*..., i. m., 2014, 211.

kizárólagosan a politikai beszéd határozza meg mind a nyelvét, mind jellegzetes beállításait”[21].

A május 19-én napvilágot látott cikkek esetében megfigyelhető, hogy már az európai parlamenti vita előtt nagy volt az érdeklődés, hiszen szinte minden médium közölt egy felvezető cikket a miniszterelnök strasbourgi látogatásával kapcsolatban. Külön pikantériát jelentett, hogy ezen a napon Magyarország nem csak Brüsszelben, hanem a washingtoni kongresszusban is napirendre került nagyjából ugyanazon témákkal kapcsolatban, mint az EP-ben, és ez tükröződik a későbbiekben megjelenő cikkekben is, ahol a két eseményt sokszor együttesen említik.

Kisebbség tematizáció

A multikulturalizmus nyílt tagadása, vagyis Orbán Viktor kijelentésének szó szerinti idézése megjelenik a *HVG*, az *Index* és a *Mandiner* május 19-i cikkeiben.[22] A *444* és a *valasz.hu* lényegében ugyanezt a tartalmat közvetíti, azonban egy másik mondat kiemelésének formájában, abban, hogy a miniszterelnök állítása szerint *„mi értéknek tekintjük azt, hogy Magyarország a kultúrájában, gondolkodásmódjában, civilizációs szokásaiban meglehetősen homogén képet mutat”*[23]. A kulturális homogenitáson alapuló elképzelt közösség szándékának célja, hogy bizonyos embereket magába foglaljon, míg másokat kirekesszen, és ezekben a kérdésekben a döntéshozó szerep azokat illeti, akikben megvan az említett közös szándék. To-

[21] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva*…, i. m., 2015, 7.

[22] Hvg.hu: *Orbán beleáll a vitába Strasbourgban*… 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_Orban_nyilatkozat, Index: *Orbán: sosem voltunk multikulturális társadalom*, 2015. május 19. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/05/19/orban_sosem_voltunk_multikulturalis_tarsadalom/, Mandiner: *Orbán: Nem lehet közös nevező bevándorlásügyben*. 2015. május 19. http://mandiner.hu/cikk/20150519_orban_nem_lehet_kozos_nevezo_bevandorlasugyben

[23] Bede Márton: *Orbán: a magyarok mondhassák meg*…, 2015. május 19. http://444.hu/2015/05/19/orban-a-magyarok-mondhassak-meg-hogy-legyenek-e-bevandorlok-magyarorszagon-mti-hir/ és MTI: *Orbán Viktor: a magyarok mondhassák meg*…, 2015. május 19. http://valasz.hu/vilag/orban-viktor-a-magyarok-mondhassak-meg-legyenek-e-bevandorlok-magyarorszagon-112760

vábbá elképzelésükhöz ragaszkodva azt állítják, hogy egyfajta természetes joguk van annak a területnek a birtoklására, ahonnan származnak, és hogy részei egyfajta horizontális bajtársiasságnak. Mivel a befogadás és kirekesztés dichotómiája hajlamos elbukni a kulturális és/vagy faji vonalak mentén, kijelenthető, hogy a neonacionalizmus és a neorasszizmus valójában ugyanannak a jelenségnek a két oldala.[24]

A kisebbségek tematizációjába egyaránt beletartoznak a különböző nemzetekből érkező menekültek, akiknek többségére a kormány illegális bevándorlóként tekint (például afgánok), a kormány által nem menekültként, de nem is illegális bevándorlóként számon tartott külföldiek (például törökök), valamint a hazánkban élő nemzetiségek (többek között a romák). Trianon azért számít kulcsfontosságú témának, mert általa ment végbe az a törés, amely révén a magyar társadalom heterogén államból többé-kevésbé homogén nemzetállammá vált.

Az ellenzéki álláspontok többnyire arra törekednek, hogy a magyarországi kisebbségeket és a külföldi menedékkérőket egymás mellett kezeljék. Ezzel szemben, mint a vizsgált cikkekből világosan körvonalazódik, a kormányzati diskurzus a két csoportot sokkal inkább szembehelyezi egymással.[25] A témához kapcsolódó legmarkánsabb kijelentések a kormányzati, illetve az ellendiskurzus oldalán: (1) Magyarország elsődleges kötelessége a roma kisebbségről való gondoskodás, ezért nem tudunk menekülteket fogadni / a roma kisebbség csak kifogás a menekültekkel szemben, ráadásul a kormány egyes intézkedései épp ennek mondanak ellent (lásd miskolci incidens). (2) Orbán Viktornak alapvetően nincs baja a külföldről érkezőkkel, mert támogatná a törökök mecsetépítését / Orbán Viktor táplálja az idegengyűlölet növekedését. (3) A legtöbb hazánkba érkező bevándorló valójában nem menekült, hanem csak a jobb élet reményében elinduló gazdasági vagy megélhetési bevándorló (sem az afgánok, sem a koszovóiak nem menekültek) / a hazánkba érkezők nagy része igenis menekült, az említett helyeken sincsenek biztonságban az emberek (például Afganisztán a konzuli tájékoztatás

[24] Feischmidt Margit – Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme…*, i. m., 2015, 7.

[25] Ezt Feischmidt Margit is megfogalmazza *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról* szóló tanulmányában, i. m., 2016, 106–107.

szerint háborús övezetnek tekinthető). Ide tartoznak, de már a földrajzi tematizáció irányába mutatnak azok a kijelentések, amelyek szerint (4) Magyarország homogén ország, mind kultúráját, mind gondolkodásmódját, mind civilizációs szokásait illetően / Magyarország multikulturalista állam volt, amely a trianoni tragédia révén indult el a homogenitás irányába. A következőkben az egyes megszólalások konkrét sajtóanyagokban való előfordulását veszem szemügyre.

Sokféle aspektusból találkozni etnikai kisebbségekkel a sajtóanyagok olvasása közben, és legtöbbször a médiában egyébként is gyakran szereplő romák kerülnek középpontba, akiket az ellendiskurzus képviselői szerint gazdasági kifogásként használ a kormány a menekültek befogadásával szemben. *„Új magasságokba jutott a bevándorlás-vita: Trócsányi szerint mi azért nem tudunk gazdasági menekülteket fogadni, mert 800 ezer cigányról kell gondoskodnunk”* – írja a *444*[26]. Az *Index* idézi is az igazságügyi minisztert, aki szerint *„nekünk a balkáni régió a prioritásunk. Nálunk nem a Földközi-tenger a probléma, hanem a balkáni országokból érkező menekültáradat”*.[27] Megemlítik továbbá azt is, hogy a DK, az MLP és az LMP is tiltakozásukat fejezték ki Trócsányi rasszistának tartott kijelentései ellen. De a Fideszen belül Lakatos Béla roma származású, fideszes polgármestert is felháborította, *„aki szerint a miniszter egyértelműen cigányellenes hangulatot kelt”*[28]. A *HVG* egy később megjelent cikkében megpróbált utánajárni, miért játszotta ki a miniszter a romakártyát, erre azonban nem kaptak választ – *„Trócsányi László* […] *azt mondta, hogy a 800 ezer magyar roma felzárkóztatása miatt belső feszültséget okozna, ha nagyszámú menekültről is gondoskodnia kéne Magyarországnak”*[29]. Ugyanakkor arra is kitérnek, hogy a közelmúlt kormányzati intézkedései épp a roma felzár-

[26] Sarkadizs: *Új magasságokba jutott a bevándorlás-vita…*, 2015. május 22. http://444.hu/2015/05/22/uj-magassagokba-jutott-a-bevandorlas-vita-trocsanyi-szerint-mi-azert-nem-tudunk-gazdasagi-menekulteket-fogadni-mert-800-ezer-ciganyrol-kell-gondoskodnunk/

[27] Német Tamás: *A cigányok miatt nem kérünk a menekültekből*, 2015. május 22. http://index.hu/belfold/2015/05/22/a_ciganyok_miatt_nem_kerunk_a_menekultekbol/

[28] Uo.

[29] Hvg.hu: *Trócsányi: A romák miatt nem tudja befogadni...*, 2015. május 22. http://hvg.hu/itthon/20150522_Trocsanyi_A_romak_miatt_nem_tudja_befogad

kóztatásnak mondanak ellent: *„A magyar állam Miskolc városában nemrég gyorsított eljárásban bontotta fel a szociális bérlakások bérleti szerződéseit, és állította kész helyzet elé romák tömegeit: vagy elköltöznek Miskolcról, vagy az utcára kerülnek, elvesztik gyerekeiket."*[30]

A romák továbbá gyakorta jelennek meg úgy a cikkekben, mint a korábbi rasszizmus célpontjai, akiket napjainkban felváltottak a menekültek. Erről számol be a *valasz.hu* is a *Libération*-re hivatkozva.[31] A *HVG* is a francia baloldali újságot idézi, amely szerint Orbán Viktor táplálja az idegengyűlölet növekedését, amelyet mi sem bizonyít jobban, minthogy *„néhány hete Budapesten idegengyűlölő feliratok jelentek meg, ami újdonságnak számít, Magyarországon ugyanis eddig a zsidók és a romák, nem pedig a külföldiek voltak a rasszizmus célpontjai"*[32].

A kirekesztés politikája jelenik meg a koszovóiak és az afgánok esetében. Erről számol be az *MNO* és a *444* is. „*Már hatezer emigráns koszovói állampolgár tért haza önként vagy kényszerből az Európai Unió országaiból az idén – idézte a szerb sajtó vasárnap Valon Krasniqit, a koszovói belügyminisztérium migrációért felelős illetékesét"*[33]. A kormány álláspontja szerint az afgánok is csak megélhetési bevándorlók. Giró-Szász András, akkori kommunikációs államtitkár állítása szerint a hazánkba érkező illegális bevándorlók többsége nem menekült, *„hanem a jobb élet reményében indulnak el például Koszovóból és Afganisztánból."*[34] Ennek ellenére, mint arra a *444* felhívja a figyelmet, a kormány honlapján, a konzuli tájékoztatásnál ez olvasható Afganisztánról: „*Tájékoztatjuk a magyar állam-*

[30] Dercsényi Dávid: *Rákérdeztünk, miért játszotta ki a miniszter a romakártyát*, 2015. május 22.
http://hvg.hu/itthon/20150522_Rakerdeztunk_miert_jatszotta_ki_a_miniszt
[31] MTI: *Szétkapta Orbánt a külföldi sajtó*, 2015. május 20.
http://valasz.hu/uzlet/nagyon-nekiment-orbannak-a-kulfoldi-sajto-112785
[32] Hvg.hu: *Francia lap: „Orbán Viktor táplálja az idegengyűlölet növekedését",* 2015. május 20.
http://hvg.hu/vilag/20150520_Francia_lap_Orban_Viktor_taplalja_az_ideg
[33] MNO: *Folyamatosan küldik haza a koszovóiakat az EU tagállamai*, 2015. május 24. http://mno.hu/kulfold/folyamatosan-kuldik-haza-a-koszovoiakat-az-eu-tagallamai-1287750
[34] Haszanz: *A kormány szívében van irgalom*…, 2015. május 22.
http://444.hu/2015/05/22/szamhaboruba-kezdett-a-menekultek-ellen-harcolo-a-kormany/

polgárokat, hogy az ország egész területére jellemző háborús helyzetre és a terrormerényletek veszélyére tekintettel Afganisztán az utazás és ott tartózkodás szempontjából az »I. nem javasolt« kategóriába tartozik.”

A *HVG* május 22-én közölt egy hosszabb interjút a brüsszeli Európai Politika Központ (EPC) migrációs és mobilitási politikáért felelős igazgatójával, Yves Pascouau-val. Véleménye szerint teljesen nyilvánvalóak a határok: *„ha valakit nem üldöznek, vagy nem áll fenn a veszélye, hogy üldözzék a hazájában, akkor az az ember nem menekült. Menekült például, aki a háború elől menekül, mondjuk, Szíriából, de menekültek lehetnek a koszovói romák is. Aztán van egy másik kategória, amely azokat az embereket foglalja magába, akiket nem üldöznek, de szeretnének egy jobb életet egy új országban. Ezek az emberek a migránsok”*[35]. Mint arra Bernáth és Messing is kitér, a jog és a szakpolitika egyértelműen elkülöníti a bevándorló és a menekült kategóriáját: *„A szigorú szabályozás miatt a magyarországi bevándorlás európai összehasonlításban jelentéktelen mértékű, ugyanakkor erősen emelkedik a Magyarországra érkező, itt menekültstátust kérők száma. 2014-ben e csoport nagyjából fele háborús övezetekből (Szíriából, Afganisztánból, Szomáliából) érkezett, de a másik feléről (a Koszovóból érkezőkről) is csak alapos vizsgálat állapíthatja meg, hogy üldözték-e hazájában vagy sem.”*[36]

Érdekes a Magyarországon élő törökök helyzete a „migránspolitika” fényében. Május 28-án látott napvilágot a hír, amely szerint egy óriásmecsetet terveznek építeni Budapesten, amelyet nem ellenezne a kormány. Úgy vélik, hazánkban sok a török, vallásos diák, akik számára nincs hely, ahol a vallásukat gyakorolhatnák. *„Ez az a kérdés, amivel foglalkozni kell”* – mondta a miniszterelnök.[37] A cikk arra is kitér, hogy Orbánnak nincs igaza abban, hogy a muszlim diákoknak ne lenne hol imádkozniuk. A *valasz.hu*-n is beszámolnak a tervekről, kiemelve, hogy *„elsőre furcsának tűnhet, amikor a kormányfő épp a bevándorlás elleni harcot helyezi politikájának közép-*

[35] B. Simon Krisztián: *„Ha egy politikus keveri a kategóriákat, az direkt van”*, 2015. május 22.
http://hvg.hu/itthon/20150522_Ha_egy_politikus_keveri_a_kategoriakat_az
[36] Bővebben lásd: Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva*…, i. m., 2015, 8-9.
[37] Heti Válasz: *Jönnek a törökök*? *Heti Válasz* (nyomtatott), 2015. május 28., 17-19.

pontjába, de a mecsetépítés támogatása beleillik a kormány külpolitikájának keleti nyitást szorgalmazó ideológiájába."[38]

Az ellendiskurzus a napjainkban is államilag elismert kisebbségekre való hivatkozáson kívül a történeti központú érvelés révén igyekszik Magyarország multikulturális mivoltát alátámasztani. A továbbiakban azt mutatom be, ahogyan az egyes médiumok megjelenítik ezt az aspektust. Az *Index* már rögtön az első EP-vitát követő cikkében megpedzegeti, hogy Orbán Viktor olyan kijelentést tett, *„amelynek fényében Magyarország eddigi történelme, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása és Trianon is érdekes megvilágításba kerül"*[39]. Ezt követő egyik bejegyzésükben pedig a Migráns Szolidaritás Csoport tüntetése és a *bevandorlovagyok* nevű tumblr oldala kapcsán említésre kerül, hogy olyan nagy elődjeinket is hazaküldené a mostani kormány, amilyen Bartók Béla, Karády Katalin, Kossuth Lajos vagy éppen Árpád vezér volt.[40] Május 20-án már olyan figyelemfelkeltő címmel jelentettek meg cikket, minthogy *„Orbán ezzel megbukna a történelemérettségin"*. Ebben azt taglalják, hogy *„az olyan mondatokkal, hogy »Magyarország egy homogén ország, kultúrájában, gondolkodásmódjában, civilizációs szokásaiban meglehetősen homogén képet mutat«, éppen a nemzetinek tartott kormánya egyik fő toposzát, a trianoni tragédiát, és annak máig tartó hatását kérdőjelezte meg. Magyarország ugyanis csak Trianon árán vált multikulti országból többé-kevésbé homogén nemzetállammá."*[41] Ezt követően különböző népeket (németek, olaszok, franciák, örmények, románok, jászok, besenyők, vendek) sorolnak fel, akik különböző szaktudást hoztak magukkal a történelem egyes korszakai alatt, és

[38] Zsuppán András: *Nem a bevándorlásra*…, 2015. május 28. http://valasz.hu/itthon/nem-a-bevandorlasra-de-igen-a-budapesti-mecsetepitesre-113073

[39] Index: *Orbán: sosem voltunk multikulturális társadalom*, 2015. május 19. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/05/19/orban_sosem_voltunk_multikulturalis_tarsadalom/

[40] Thüringer Barbara: *A bevándorlóellenes kormánypropaganda ellen tüntetnek este*, 2015. május 19. http://index.hu/belfold/2015/05/19/a_bevandorloellenes_kormanypropaganda_ellen_tuntetnek_este/

[41] Földes András – Tóth Gergely: *Orbán Viktor ezzel most megbukna a történelemérettségin*, 2015. május 20. http://index.hu/belfold/2015/05/20/orban_viktor_multikulturalizmus_magyarorszag_tortenelem_strasbourg/

azt is kiemelik, hogy a 13. század közepéig lényegében háborítatlanul éltek muszlimok Magyarország területén is. Arra is kitérnek, hogy a Hódoltság alatt lényegében megszűnt a magyar többségű társadalom. A cikket azzal a gondolattal zárják, hogy csak *„Trianon után vált az etnikai egység, a »tiszta« magyarság hajszolása igazi nemzeti bolondériává”*[42].

A HVG is beszámolt a már említett Migráns Szolidaritás Csoport tüntetéséről: *„Árpád is terrorista volt?”*[43], teszik fel a kérdést a beszámoló címében, majd pár nappal később a Magyar Helsinki Bizottság vendégszerzője azt az esetet hozza fel példaként, hogy 1989-ben *„Romániából és az NDK-ból érkező menekültek tízezreinek segítettek a polgárok, majd a hatóságok is. 1991-ben Antall József pedig kockázatot vállalva is védelmet ajánlott a délszláv háborúk üldözötteinek.”*[44] A *Mandiner*nél is kritikusan viszonyulnak a történtekhez, Kardos Gábor, a *444* alapítója publicisztikájában teszi fel azt az inkább csak költői kérdést, hogy *„milyen alapon osztjuk az észt mi magyarok, akik itt bevándorlók vagyunk saját történelmi verziónk szerint is, ahogy az iskolában szépen megtanultuk a Honfoglalás fejezetnél.”*[45]

A leírtakból megállapítható, hogy a kormányzati szereplők a *gazdasági-* és *belpolitikai érdekek*, valamint a *társadalmi érzékenység álcájának* beszédmódján keresztül elsősorban a roma kisebbségről való gondoskodás hangsúlyozásával kívánják a menekültkérdés problematikáját háttérbe szorítani. Ezzel szemben az ellendiskurzust képviselők, legfőképpen a kormánykritikus újságírók, de bizonyos mértékben az ellenzéki pártok tagjai is a *valódi társadalmi érzékenység* beszédmódján keresztül – amely felismeri, hogy a két problémakör nem ütheti ki egymást – szólnak az olvasókhoz. A *444* újságíróinak beszédmódja kissé kilóg a sorból, náluk a társadalmi érzékenységet sokszor háttérbe szorítja az *ironikus kormánykritikus* beszédmód: *„Magyarország már csak azért sem tudja befogadni a gazdasági menekülteket, mert gondoskodnia kell egy rakás fölösleges fut-*

[42] Uo.
[43] Hvg.hu: *„Árpád is terrorista volt?”*, 2015. május 19.
http://hvg.hu/itthon/20150519_konzultacio_elleni_tuntetes
[44] Zádori Zsolt: *A fejőstehén közbeszól*…, 2015. május 21.
http://hvg.hu/velemeny/20150521_A_fejostehen_kozbeszol_Orban_Viktor_oszin
[45] Kardos Gábor: *Kié Magyarország?* 2015. május 27.
http://mandiner.hu/cikk/20150527_kardos_gabor_kie_magyarorszag

ballstadion megépítéséről."[46] A *történelmi tényekre támaszkodó* beszédmód is a kormány menekültpolitikáját bíráló újságírók révén kerül előtérbe, kiegészítve az olyan szakértő civil szervezetek megszólalásaival, amilyen első sorban a Migráns Szolidaritás Csoport és a Magyar Helsinki Bizottság. Ők (különösen az előbbi) ezen beszédmód *radikálisabb változatát* képviselik az által, hogy a minél nagyobb hatás érdekében olyan nagy magyarok neveit hívják segítségül, amilyen például a honfoglaló Árpád vezér vagy Kossuth Lajos is volt. Összességében mindegyik ellendiskurzust alkotó beszédmódot *kormánykritikus* beszédmódként is jellemezni lehet, amely – mint az imént bemutattam – különböző változatokban érhető tetten az egyes cikkekben. Érdekesség, hogy kormánypárti oldalon kevés valódi érveléssel találkozhatunk a témakört illetően: a legtöbb kijelentés – mint amilyen a magyar nemzet homogenitása – mindenféle érvelés nélkül, mint mindenki által egyértelműnek vett tényként kerül kinyilatkoztatásra.

Politikai tematizáció

A következőkben azt veszem szemügyre, hogy milyen politikai és ideológiai fogalmak, esetenként vádak jelennek meg a diskurzusban résztvevők kommunikációjában. Az idetartozó leggyakoribb kijelentések a domináns kormányzati, illetve a főként újságírói, civil ellendiskurzus oldalán a következők: (1) A bevándorlás helyett inkább a hazai családok támogatására van szükség / A kormány durva xenofób (és rasszista) propagandát folytat. (2) Az illiberalizmus politikája látszik az egyetlen megvalósítható útnak / az illiberalizmus politikája nem egyeztethető össze a demokrácia fogalmával. Végül – bár ez inkább csak sugallat, mintsem konkrét kijelentések formájában jelenik meg a kormányzat oldalán – (3) A bevándorlók és a homoszexuálisok egyaránt deviáns csoportnak minősülnek. A bevándorlók és homoszexuálisok kérdését napirenden kell tartani, de ehhez szükséges egy bizonyos értékközösség.

[46] Sarkadizs: *Új magasságokba jutott a bevándorlás-vita*…. , 2015. május 22. http://444.hu/2015/05/22/uj-magassagokba-jutott-a-bevandorlas-vita-trocsanyi-szerint-mi-azert-nem-tudunk-gazdasagi-menekulteket-fogadni-mert-800-ezer-ciganyrol-kell-gondoskodnunk/

A xenofóbia, vagyis idegengyűlölet hangsúlyozása nem meglepő módon főként a bevándorló-ellenes nemzeti konzultáció elleni civil tüntetés során hangsúlyozódik. *„Bárki, aki ezt a konzultációt elolvassa, rögtön rá fog jönni, hogy ez a kampány durva xenofób propaganda. Sorozatosan megsérti az etikus közvélemény-kutatás szabályait, elfogult válaszlehetőségeket tartalmaz, aláássa a demokratikus döntéshozatalt, és az a célja, hogy növelje a félelmet és az idegenellenességet a magyar társadalomban a migránsok hamis megvádolásával”*[47] – idézi az *Index* és a *HVG* is a MigSzol által szervezett esemény Facebook-oldalát. A demonstráción Kőszeg Ferenc, volt országgyűlési képviselő, a Magyar Helsinki Bizottság emberi jogi szervezet alapítója, és Barna Margit, a MigSzol tagja is beszédet mondott. A xenofóbia és vele összefüggésben a multikulturalizmus ellenideológiája nemcsak hazánkban, hanem az európai országok többségében is erősödik az utóbbi években. Így van ez többek között Hollandiában és Dániában is, ahol a bevándorlásra adott kulturalista és nacionalista válasz a dán társadalom önképét sem hagyta változatlanul.[48] A nemzeti konzultációval párhuzamban érdekesnek tartom megemlíteni a dániai *Ekstra Bladet* című tabloid lap migránsokkal szembeni kampányát, amely népszavazást követelt arról, hogy Dániának multietnikus országgá kellene-e válnia. A szerkesztő amellett érvelt, hogy a dánokat sosem kérdezték meg arról, hogy elfogadják-e a külföldiek bevándorlását. A magyar kormányhoz hasonlóan úgy tálalták a kampányt, mint egy jelentős eseményt, amely döntő demokratikus funkcióval szolgál.[49] A nemzeti konzultáció utolsó kérdése például így hangzik: *„Egyetért-e Ön a magyar kormánnyal abban, hogy a bevándorlás helyett inkább a magyar családok és a születendő gyermekek támogatására van szükség?”*[50]

[47] Thüringer Barbara: *A bevándorlóellenes kormánypropaganda ellen tüntetnek este*, 2015. május 19. http://index.hu/belfold/2015/05/19/a_bevandorloellenes_kormanypropaganda_ellen_tuntetnek_este/ és Hvg.hu: *„Árpád is terrorista volt?”*, 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_konzultacio_elleni_tuntetes

[48] Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i. m., 2016, 108.

[49] Feischmidt Margit – Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme…*, i. m., 2015, 5.

[50] Hvg.hu: *„Árpád is terrorista volt?”* 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_konzultacio_elleni_tuntetes

A xenofóbiával szoros összefüggésbe hozható a rasszizmus vádja is, amelyet a kisebbségi tematizáció során már részlegesen érintettem Trócsányi László, igazságügyi miniszter érvelése kapcsán. Így a *„DK szerint bocsánatot kell kérnie, mert hazudott és megsértette a magyarországi cigányságot, a PM és az LMP szerint viszont azonnal le kell mondania, mert rasszista kijelentéseket tett"*[51]. Lakatos Béla, roma származású fideszes polgármester is úgy véli, *„a miniszter egyértelműen cigányellenes hangulatot kelt"*[52]. Trócsányi az MTI-nek eljuttatott közleményében határozottan visszautasította a rasszizmus vádját: *„Szerinte a diszkrimináció és a szegregáció ellen küzdeni kell, és ez csak széleskörű társadalmi összefogással valósítható meg."*[53]

Az illiberalizmus vádjával – amely kifejezést tulajdonképpen maga a kormány is gyakorta használja, és ennél fogva mondhatni legitimálja – szintén több sajtóanyagban találkozunk.[54] Egyik esetben a *valasz.hu* az EP ülésről beszámolva írja, hogy *„az illiberalizmussal kapcsolatos hozzászólások kapcsán Orbán leszögezte: a liberális gazdasági és társadalomszervezési elvek csődöt mondtak, ez okozta a válságot."*[55] A másik cikkben, amelyet a *HVG* közölt annak kapcsán kerül a fogalom előtérbe, *hogy „1991-ben Antall József* […] *kockázatot vállalva is védelmet ajánlott a délszláv háborúk üldözötteinek. Aztán két év sem telt el a miniszterelnök mohácsi beszéde után, és Boross Péter belügyminiszter már arról szónokolt, hogy »Magyarország megtelt«. Ezt tekinthetjük annak az »igének«, amely megteremtette, állami szintre emelte az idegen-*

[51] Német Tamás: *A cigányok miatt nem kérünk a menekültekből*, 2015. május 22. http://index.hu/belfold/2015/05/22/a_ciganyok_miatt_nem_kerunk_a_menekultekbol/

[52] Uo.

[53] Uo.

[54] Fareed Zakaria 1997-ben, a *Foreign Affairs* hasábjain az illiberális demokráciát abban határozta meg, hogy azt jóformán csak a szabad választások teszik különbözővé az önkényuralomtól. Orbán Viktor még 2014-ben Tusnádfürdőn juttatta kifejezésre, hogy illiberális államot kíván építeni, azóta visszatérő vád az illiberalizmus a kormány politikájával szemben. Bővebben: Sárközi Mátyás: *Mi az illiberális demokrácia?* 2015. március 1. http://valasz.hu/publi/mi-az-illiberalis-demokracia-110005 és Halmos Máté: *Ez Orbán új államideálja*, 2014. július 29. http://index.hu/belfold/2014/07/29/ez_orban_uj_allamidealja/

[55] MTI: *Orbán Viktor: Európa maradjon az európaiaké!* 2015. május 19. http://valasz.hu/vilag/orban-viktor-europa-maradjon-az-europaiake-112764

elhárítást. Ma ezt »kőkemény illiberális migrációs politikának« nevezik."[56] Ez az írás a korábban már említett Helsinki Bizottság (akik a kormány menekültpolitikája elleni tüntetések szervezésében is aktívan részt vettek) egyik tagjának, Zádori Zsoltnak a publicisztikája. Szintén a *HVG* heti képes beszámolójában találkozni egy, a miniszterelnököt ábrázoló fényképpel, melynek képaláírásában az szerepel, hogy *„a magyar miniszterelnök úgy gondolja: pechesek az unió képviselői, mert nem értik a magyar nyelv szépségeit és finomságait. Szerinte a magyar nyelv, egy direkt nyelv, így például »az illiberális demokrácia magyarul teljesen jól cseng, angolul viszont úgy hangzik, mint egy vérvád«"*[57].

A nácizmus vádja szintén a *HVG*-nél kerül előtérbe, akik a vitáról való beszámoló során Rebecca Harms, német EP képviselő álláspontját is bemutatják, akit a nemzeti konzultáció nyelvezete a náci Németországra emlékeztet.[58] Az euroszkepticizmus fogalma, vagyis az EU intézményeivel szembeni kritikusság épp hogy csak feltűnik az *MNO Ilyen lehet az Európai Unió tíz év múlva* című írásában, melyben arra figyelmeztetnek, hogy *„Európában soha nem látott módon megerősödtek az euroszkeptikus pártok, gondoljunk csak a francia Nemzeti Front, vagy a radikális jobboldali Brit Függetlenségi Párt tavalyi győzelmére az európai parlamenti választásokon."*[59]

Bár a gender ideológia látszólag nincs közvetlen kapcsolatban a politikával, a homoszexualitást feltűnően sokszor hozzák összefüggésbe a bevándorlás, valamint a romák kérdésével, feltehetően azért, mert mind a bevándorlókat, mind a homoszexuálisokat, mind pedig a romákat deviánsnak tekinti a közvélemény. Pintér Bence, a *Mandiner* publicistája a következőket írja: *„Szóval Orbán bemond valami durvát* […]. *Bevándorlók ne jöjjenek, a buzik maradjanak a négy fal között, legyen halálbüntetés, de nem is, inkább csak vita legyen róla,*

[56] Zádori Zsolt: *A fejőstehén közbeszól*…, 2015. május 21.
http://hvg.hu/velemeny/20150521_A_fejostehen_kozbeszol_Orban_Viktor_oszin
[57] Hvg.hu: *Orbán, a tasli és a házasságot ünneplő melegek a hét képein*, 2015. május 23.
http://hvg.hu/nagyitas/20150523_het_kepei_nagyitas
[58] Hvg.hu: *Orbán összecsapott az Európai Parlamenttel*…, 2015. május 19.
http://hvg.hu/itthon/20150519_Hogyan_reagalnak_Strasbourgban_Orban_erve
[59] Ruzsbaczky Zoltán: *Ilyen lehet az Európai Unió tíz év múlva*, 2015. május 20.
http://mno.hu/eu/ilyen-lehet-az-europai-unio-tiz-ev-mulva-1287139

mert hát na."[60] Ebben arra utal, amire a *HVG* cikke is kitér, vagyis, hogy *„Orbán Viktor előbb Debrecenben, majd Strasbourgban tett emlékezetes kijelentéseket melegekről, bevándorlókról és a határainkról"*[61]. Hasonlóan számol be az eseményekről a *444* újságírója is, amikor azt írja, *„múlt héten nagyot ment Orbán Viktor Debrecenben: 21 milliárdos főpályaudvart adott a városnak, ígéretet tett a menekülttábor bezárására és még a melegek magyarországi helyzetéről is szó volt."*[62] Puzsér Róbert *Mandiner*re írott publicisztikája *Az undor joga, avagy a megélhetési homofóbia természetrajza* címet viseli. Mint írja, *„a halálbüntetés, a bevándorlás és a homoszexualitás egyaránt olyan témák, amelyekről lehet és kell is beszélni, ehhez azonban nélkülözhetetlen bizonyos értékközösség, egy minimálisan közös nevező."*[63] Bayer Zsoltot, a vitatott szakmai tevékenységű újságírót kritizálja, aki véleménye szerint *„ugyanazzal a dühvel és megvetéssel ír homoszexuálisok tízezreiről, mint azokról a cigányokról, akik Szögi Lajost meglincselték Olaszliszkán."*[64]

Megállapítható, hogy a politikai tematizáció során alkalmazott beszédmódok nagyrészt megfeleltethetők a kisebbségi tematizáció során talált beszédmódokkal és szimbolikus pozíciókkal. Például a kormány, a kisebbségeknél látottakhoz hasonlóan, itt is a nemzeten belül élők érdekeire igyekszik helyezni a hangsúlyt, a *gazdasági- és belpolitikai érdekek*, továbbá a *társadalmi érzékenység álcájának* beszédmódján keresztül. Ezt egészíti ki egyfajta *illiberális gazdaság- és társadalompolitikai* beszédmód, amely szerint a liberális demokrácia törekvései megbuktak, és az illiberális politika legitimitására van szükség. A *valódi társadalmi érzékenység* beszédmódja jelenik meg az ellenzéki pártok hozzászólásaiban (bár őket kétségkívül saját pártérdekeik is motiválják), valamint a Helsinki Bizottság tagjának

[60] Pintér Bence: *Megint meghallgatták Orbánt. De minek?* 2015. május 20. http://mandiner.hu/cikk/20150520_pinter_bence_megint_meghallgattak_orbant_de_minek

[61] Hvg.hu: *Orbán, a tasli és a házasságot ünneplő melegek a hét képein*, 2015. május 23. http://hvg.hu/nagyitas/20150523_het_kepei_nagyitas

[62] Botos Tamás: *Orbán: Most kell férfiasnak lenni*…, 2015. május 26. http://444.hu/2015/05/26/orban-szekesfehervar/

[63] Puzsér Róbert: *Az undor joga*…, 2015. május 27. http://media.mandiner.hu/cikk/20150527_puzser_robert_az_undor_joga_avagy_a_megelhetesi_homofobia_termeszetrajza

[64] Uo.

állásfoglalásában, és bizonyos mértékig a *Mandiner* publicisztikájában. Az *ironikus kormánykritikus* álláspontot ezúttal inkább a *HVG*, mintsem a *444* képviseli, fenntartva persze, hogy alapvetően mindegyik ellendiskurzushoz tartozó beszédmód *kormánykritikusnak* minősül. A *történelmi tényekre támaszkodó* beszédmód sokkal inkább háttérbe szorul, mint az előzőekben, azonban a *társadalmi érzékenység álcájához* hasonlóan kiforgatott módon a kormánypárti oldalon is megjelenik, amikor a liberális politikák bukásáról beszélnek.

Szimbolikus földrajzi tematizáció

Szimbolikus földrajzi tematizáció alatt első sorban Nyugat- és Kelet-Európa, valamint az elképzelt Nyugat és az elképzelt Közel-Kelet között fennálló, a kormánypárt által gyakorta hangoztatott ellentéteket értem. Ebből kifolyólag a leggyakoribb kijelentések a domináns, valamint az ellendiskurzus részéről: (1) Nyugat- és Kelet-Európa között alapvető kulturális-történelmi különbségek állnak fent: a gyarmattartó nemzetekkel ellentétben Magyarország nem szokhatott hozzá a nagyszámú bevándorlókhoz / Bár Magyarország sosem volt gyarmattartó állam, a gyarmatosítók jóléti civilizációjában osztozunk, ennél fogva felelősséggel tartozunk. (2) A Nyugat és a Közel-Kelet között olyan civilizációs különbségek állnak fent, ami miatt a bevándorlók beilleszkedése lehetetlen / A Közel-Keleten uralkodó állapotokért nemcsak az Iszlám Állam, hanem a Nyugati hatalmak is felelősek. A következőkben tehát az említett kijelentésekhez kapcsolódó megszólalásokat veszem górcső alá.

A Magyarország multikulturális mivoltát tagadó diskurzus egyik leggyakrabban visszatérő dichotómiája „Nyugat” és „Kelet” alapvető differenciája, amely kettős értelemmel bír. Az *Index* Orbán kijelentéséhez kapcsolódóan számol be arról, hogy *„a miniszterelnök Nyugat- és Kelet-Európa közötti kulturális-történelmi különbségekkel magyarázta a bevándorlás körül mostanában kialakult európai vitát.”*[65] Ebben a kontextusban kerülnek előtérbe a volt gyarmattartó hatalmak, illetve a gyarmatosítói múlttal nem rendelkező nemzetek is az összes vizsgált médiumban, a *Magyar Nemzet*et kivéve. A konflik-

[65] Index: *Orbán: sosem voltunk multikulturális társadalom*, 2015. május 19. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/05/19/orban_sosem_voltunk_multikulturalis_tarsadalom/

tus, mint Orbán kifejtette, abban áll, hogy *„Európában vannak olyan volt gyarmattartó országok, ahol hozzászoktak ahhoz, hogy a volt gyarmatokról nagyobb számban érkeznek bevándorlók. Magyarország nem ilyen ország."*[66]

A neorasszizmus központi témái a nem-nyugati, tehát a nem-európai kultúrák inkompatibilitásához való ragaszkodás, annak az ideája, hogy egyfajta embercsoport között élni a természetes, és az, hogy a hajlandóság és a jog a saját kultúra, továbbá a terület megvédésére ösztönös dolog.[67] A későbbi cikkekben ennek megfelelően inkább már nem Nyugat és Kelet-Európa, hanem sokkal inkább Európa (mint a fejlett, nyugati civilizáció) és a Közel-Kelet (mint fejletlen, civilizálatlan terület) ellentéte kerül előtérbe. A *Magyar Nemzet Online* egyik cikkében kiemeli: *„Több helyen a Közel-Keleten – mindenekelőtt Irakban, Szíriában és Líbiában – ősi keresztény közösségek elüldözése és megsemmisítése zajlik."*[68] Ugyanakkor egyes szakértők bevonásával a nyugati világ felelősségét is elismerik a Közel-Keleten uralkodó állapotokért, ilyenek például a kisebbségek veszélyeztetettségét tárgyaló cikkek: *„A Fenyegetett népek címet viselő tanulmány szerint ugyanis a helyzet romlott, amiért elsősorban az Iszlám Állam, illetve az elnyomó rendszerek okolhatók. Kérdésünkre azonban Lattimer hozzátette, a Közel-Keleten vagy Észak-Afrikában uralkodó állapotokért a nyugati hatalmak is felelősek."*[69] A *Mandiner Kié Magyarország?* című hosszabb publicisztikájában ennél sokkal erőteljesebben fogalmaz: *„Lássuk be szépen: ezt a globális egyenlőtlenséget és a róla szóló manipulatív médiapropagandát nem a gyarmatosított népek tartják fenn, hanem az a nyugati civilizáció, melyhez tartozónak valljuk magunkat.* […] *Nyilvánvaló, hogy a gyarmatosítás rendszerét és egyenlőtlen feltételeit máig glo-*

[66] Bede Márton: *Orbán: a magyarok mondhassák meg…* 2015. május 19. http://444.hu/2015/05/19/orban-a-magyarok-mondhassak-meg-hogy-legyenek-e-bevandorlok-magyarorszagon-mti-hir/

[67] Feischmidt Margit és Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme…*, i. m., 2015, 7.

[68] MNO: *Ban Ki Mun nem támogatja…*, 2015. május 27. http://mno.hu/kulfold/ban-ki-mun-nem-tamogatja-az-embercsempeszek-hajoinak-megsemmisiteset-1288161

[69] Buzna Viktor: *Egyre nagyobb veszélyben a kisebbségek*, Magyar Nemzet (nyomtatott), 2015. május 21, 1.és 15. és Buzna Viktor*: Egyre nagyobb veszélyben a kisebbségek*, 2015. május 21. http://mno.hu/magyar_nemzet_kulfold/egyre-nagyobb-veszelyben-a-kisebbsegek-1287205

bálisan fenntartó rendszerben a bevándorlás problémáiért sokkal súlyosabb felelősség terheli a multikultit propagáló hagyományos gyarmattartó országokat."[70] Az ő ellendiskurzusuk arra mutat rá, hogy noha Magyarország sosem tartozott a gyarmattartók közé, azáltal, hogy európaiként kivesszük részünket a jóléti civilizációból, a gyarmatosítók oldalán vagyunk, épp ezért pedig felelősséggel tartozunk. Hasonló álláspontot képvisel a *HVG*-ben megjelent Szent-Iványi István külpolitikai szakértő cikke is, aki szintén a történelmi múltat hívja segítségül, és párhuzamot állít az 1956-os magyarok és napjaink bevándorlói között. *„Akik Szíriából, Irakból az Iszlám Állam fegyveresei elől menekülnek, és akiknek az élete közvetlen veszélynek van kitéve, azoknak a visszatoloncolása nem száradhat egyetlen tisztességes magyar lelkén sem. Ezeknek az embereknek a sorsa nagyon is összehasonlítható a szovjet tankok elől elmenekült magyarok sorsával."*[71]

A vallást mind a domináns, mind az ellendiskurzus képviselői felhasználják saját álláspontjuk védelmére. A *Mandiner* többek között idézi Orbán azon újságírói kérdésre adott kijelentését is, hogy *„Magyarországnak keresztény nemzeti kormánya van, »van irgalom a szívünkben«. Ezért az üldözötteket be fogjuk fogadni."*[72] A *444* is közölt egy hasonló cikket, *A kormány szívében van irgalom, de abból azért elég kevés jut a valódi menekülteknek* címmel.[73] A másik oldalon az *Index* MigSzol-tüntetésről szóló beszámolójában kiemeli, hogy a magyar nyelvű táblák egyikére azt írták: *„Jézus is egy migráns"*[74]. Kardos Gábor a *Mandiner*en megjelent már említett, *Kié Magyarország?* című publicisztikájában is terítékre kerül egyfajta

[70] Kardos Gábor: *Kié Magyarország?*, 2015. május 27. http://mandiner.hu/cikk/20150527_kardos_gabor_kie_magyarorszag

[71] Szent-Iványi István: *Még egy ilyen győzelem...* , HVG (nyomtatott), 2015. május 28., 65.

[72] Mandiner: *Orbán: Nem lehet közös nevező bevándorlásügyben*, 2015. május 19. http://mandiner.hu/cikk/20150519_orban_nem_lehet_kozos_nevezo_bevandorlasugyben

[73] Haszanz: *A kormány szívében van irgalom…*, 2015. május 22.http://444.hu/2015/05/22/szamhaboruba-kezdett-a-menekultek-ellen-harcolo-a-kormany/

[74] Index: *Orbán: sosem voltunk multikulturális társadalom*, 2015. május 19. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/05/19/orban_sosem_voltunk_multikulturalis_tarsadalom/

vallási szemlélet. Alapvetően amellett érvel, hogy nemcsak a magyaroké és a hazánkban élő embereké az ország. Mint írja, a kereszténység alapján *„még egyértelműbbnek kellene lennie, hogy kié »az ország, a hatalom és a dicsőség«, amire naponta hívő emberek százmillióí mondanak ámen”*[75].

Úgy tűnik, a földrajzi tematizáció során a kormányzati szereplők már egyre inkább a *történelmi tényekre támaszkodó* beszédmódot hívták segítségül. Ezt egészítette ki a vallás kapcsán megjelenő, általam *moralizáló* beszédmódnak nevezett stratégia. *Moralizáló és történelmi tényekre támaszkodó* beszédmóddal találkozunk az ellendiskurzus szakértői oldalán is, amikor egyfajta sorsközösséget vállalva az egykor szovjet tankok elől menekülő magyarokat párhuzamba állítják a napjainkban hazánkba érkező menekültekkel. Ehhez szorosan kapcsolódik a *társadalmi felelősség* hangsúlyozása az újságírói publicisztikákban, vagyis az, hogy a nyugati civilizációhoz való tartozással mi, magyarok is felelősségre vonhatók vagyunk a jelenlegi állapotokért. A *444* cikkeiben ismételten az *ironikus kormánykritikus* beszédmód érhető tetten (amely eleve is jellemző a hírportál stílusára), míg a civil szervezeteket képviselő Migráns Szolidaritás Csoport az olyan megnyilatkozásokkal, minthogy *„Jézus is egy migráns”*, tovább mélyíti a kisebbségi tematizáció során már látott, nagyhatású *radikális történelmi* beszédmódot.

A diszkurzív stratégiák

A *„»diszkurzív stratégiák« egymást kizáró kijelentések közötti választásként foghatók fel. Egy adott pozícióban lévő szereplő ezeket a stratégiákat követi, amikor csak a pozícióhoz tartozó kijelentéseket használja, a többit nem”*[76]. A diszkurzív stratégiák annak is bizonyítékául szolgálnak, *„hogy a diskurzusban nem problémák megtárgyalása, hanem nézőpontok stratégiai érvényesítése folyik”*[77]. Ezek a stratégiák már pusztán a beszédmódok elemzéséből jól kirajzolhatók, ebben a fejezetben csak egyértelműsíteni kívánom őket. Csigó Péterhez hasonlóan én is egymással szembe állítva mutatom be a kor-

[75] Kardos Gábor*: Kié Magyarország?*, 2015. május 27. http://mandiner.hu/cikk/20150527_kardos_gabor_kie_magyarorszag
[76] Csigó Péter: *A gazdasági stabilizációs diskurzus*…, i. m., 1998.
[77] Uo.

mányzati és ellenzéki oldalon talált stratégiákat. Ellenzéki oldal alatt nem a szigorú értelemben vett politikai, hanem a kormány tevékenységét bíráló újságírókat, civil szakértőket is magába foglaló szereplőket értem. Az azonos számú stratégiák egymás ellenstratégiáiként értelmezhetők, először a kormányzati, majd az ellenzéki oldalon találtakat közlöm:

(1) A romák és menekültek szembehelyezése / A menekültek és romák egymás mellett kezelése. (2) A belső társadalmi problémákra való fókuszálás / A komplex problémakezelés hangsúlyozása. (3) A menekültekkel kapcsolatos kategóriák keverése / A kategóriák szétválasztása. (4) A magyar nemzet homogenitásának hangsúlyozása / A magyar nemzet (egykori) multikulturalitásának hangsúlyozása. (5) Az illiberális politika legitimitása / A liberális demokrácia fenntartása. (6) Nyugat-Európától való elhatárolódás / Nyugat-Európához való tartozás. (7) A Keletről érkező menekültek elutasítása civilizációs alapon / A Keletről érkező menekültekkel való sorsközösség vállalása.

Összegzés

Ahogyan ezt már a tanulmány bevezetőjében megelőlegeztem, Orbán Viktornak az Európai Parlamentben tett, a multikulturalizmust elutasító kijelentése nagy sajtóvisszhangot kapott, és sok más, látszólag nem szorosan egymáshoz kapcsolódó, ám annál fontosabb társadalmi aspektust is a felszínre hozott. A vizsgált tematizációkkal összefüggő kijelentések egyaránt megjelentek mind a kormány által képviselt uralkodó, mind pedig a kormánykritikus újságírók, szakértő civil szervezetek és ellenzéki pártok által formálódó ellendiskurzus esetében. Az egyes beszédmódok között nem feltétlen figyelhető meg éles elkülönülés egyazon oldalon belül – sőt, esetenként a két oldal között sem (lásd *történelmi tényekre támaszkodó*) –, azok sokszor egymással keveredve érhetők tetten. Ugyanakkor az ellendiskurzus a domináns diskurzussal szemben változatosabb beszédmódok segítségével konstruálódik. A kormányzati diskurzus kétségkívül kizáró jellegű, szereplői kijelentéseik és beszédmódjuk révén saját szimbolikus pozíciójukat kívánják megerősíteni, de nincsenek ezzel másképp az ellendiskurzus képviselői sem. Jól érzékeltethető mindez, ha összefoglalom az elemzés során általam talált diszkurzív stratégiákat. Ezek az egyes kijelentésekhez hasonlóan egymással

szembehelyezhetők, és középpontjukban a legtöbbször említett fogalmak és témakörök állnak, úgy mint: a romák és a menekültek viszonya, a belső, valamint kívülről érkező társadalmi problémák, a menekültekkel összefüggő kategóriahasználat, a magyar nemzet multikulturalizmushoz való viszonya, a demokrácia különböző formái, végül, de nem utolsó sorban Magyarország Nyugat-Európához, illetve Közel-Kelethez való viszonyulása.

Bernáth és Messing a hírmédia tudósításainak elemzése által azt vizsgálták, hogy az újságírók többsége tudott-e a menekült kérdéssel kapcsolatban szakmai sztenderdek szerint dolgozni, továbbá voltak-e olyan, a kérdésben megszólaló szereplők, akik függetleníteni tudták magukat a politikai arénától. Míg ők arra a következtetésre jutottak, hogy a kormányzati diskurzussal szemben alternatív értelmezések nem tudtak nagy nyilvánossághoz jutni a kampány első hónapjában[78] , addig saját elemzésemből – melynek bázisa jó pár hónappal későbbi sajtóanyagokból áll – úgy tűnik, hogy az alternatív értelmezések a kormánykritikus újságírók és a civil szervezetek képviseletében már egyre inkább felszínre tudtak kerülni, azonban a politikai arénától való függetlenítés (nem meglepő módon) továbbra is csak hiú ábránd maradt.

Az emancipációs diskurzusokról szóló tanulmányában Feischmidt Margit rámutat, hogy beszédével Orbán Viktor beszállt a multikulturalizmus körül immár tíz éve zajló európai vitába, és elfoglalta a helyét azok között, akik a tagadást vallják. Továbbá, mint azt saját elemzésem is alátámasztja, kísérletet tett arra, hogy kijelölje Magyarország helyét egy, a multikulturalizmus körül kialakított fogalmi mezőben. Azt a lehetőséget, hogy a multikulturalizmus-bumeráng beviharzott a magyarországi közbeszédbe, a kormányzati kommunikáció kritikusai kifejezetten a kormányfő kritikájára tudták hasznosítani. A magyarországi multikulturalizmus időszerűvé tételére azonban nem fordítottak figyelmet, ahogyan arra sem, hogy megteremtsék nemzetközi szintű kapcsolódásait.[79] Pedig találkozni több olyan publicisztikával (és egy interjúval) is, amelyek nyíltan tárgyalják a multikulturalizmus kérdéskörét, ezek azonban mindig kritikus felhangon és félreértésekre alapozva közelítenek felé. A *Heti Vá-*

[78] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva*…, i. m., 2015, 7.
[79] Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i.m., 2016, 106–107.

*las*zban egy interjú jelent meg Hász Róbert, szerb-magyar faluból származó íróval új regénye, az *Ígéretföld* kapcsán.[80] Arra a kérdésre, hogy a Kárpát-medencében valódi multikulturalizmussal találkozunk-e igennel válaszol, mert bár mások a szokások és a mentalitás, a különböző népek képesek együtt élni, és véleménye szerint ez kellene, hogy követendő mintául szolgáljon. Azt azonban kiemeli, hogy ezekben az etnikumokban közös, hogy mind a keresztény európai kultúrkörhöz tartoznak. Azt is elmondja, hogy szerinte félreértelmezik a multikulturalizmust, mivel álláspontja szerint az nem azt jelenti, hogy hirtelen beözönlik rengeteg bevándorló Európába, hanem azt, ahol a népek évszázadok alatt megtanulták elviselni egymást. Példaként Erdélyt és a Vajdaságot hozza fel. Feischmidt Margit szerint egy autochton és többnyire történeti félreértésekre épülő „valódi multikulturalizmus” mellett érvel, miközben a migránsokkal kapcsolatban egyértelműen a stigmatizációs beszédmódot folytatja.[81] Kardos Gábor sokszor előkerült, *Mandiner*en publikált cikkében[82] ugyancsak historizál, amikor a multikulturalizmus helyett új fogalmat alkotva a plurietnikus ország mellett teszi le a voksát, amelynek klasszikus példájaként a Monarchiát emlegeti fel. Nézőpontja szerint a „multikulti” az anglo-amerikai modell uralmával egyenlő, amely hagyományosan nem jellemző Közép-Európára. Ennek következményeként a multikulturalizmust egy antiglobalista álláspontból, szándékos vagy szándékolatlan csúsztatásokkal élve bírálja.[83]

A tanulmány zárásaként kitérnék arra a jelenségre, ami az elemzés során is bebizonyosodott: a magyarországi politikai életben is egyre inkább megfigyelhető a szélsőségek mainstreamesedése, vagyis az a folyamat, amely során a populista szélsőjobb és a demokratikus politikai rendszer között egyfajta alkalmazkodás megy végbe. Az eltolódás a radikális jobboldaltól a mainstream irányába a migránsokról szóló nyilvános beszédek újrakörvonalazásában ölt testet Európa legnagyobb részén, illetve a romákról szóló diskurzusban

[80] Heti Válasz: *Félreértik a multikulturalizmust*, *Heti Válasz* (nyomtatott), 2015. május 28, 50–52.
[81] Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i.m., 2016, 107.
[82] Kardos Gábor: *Kié Magyarország?*, 2015. május 27. http://mandiner.hu/cikk/20150527_kardos_gabor_kie_magyarorszag
[83] Feischmidt Margit: *A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról*, i.m., 2016, 107.

Közép- és Kelet-Európa területein.[84] A szélsőségek mainstreamesedésének következtében egyre elfogadottabb lesz az intolerancia, továbbá a rasszizmus is, amely mindenképpen aggodalomra ad okot egy társadalomkutató számára.

Felhasznált irodalom

Bernáth Gábor – Messing Vera: Bedarálva A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. In: *Médiakutató*, 2015, 4. szám, 7–17. http://mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panik.pdf?#search=bern%C3%A1th+g%C3%A1bo (Utolsó letöltés: 2016. 12. 06.)

Colombo, Enzo: Multiculturalism: An overview of multicultural debates in western societies. In: *Current Sociology Review*, Vol. 63(6). szám, 2015, 801–824.

Csigó Péter: A gazdasági stabilizációs diskurzus. A konszolidáció diskurzusa. In: *Szociológia.hu* http://www.szociologia.hu/dynamic/9803csigo.htm (Utolsó letöltés: 2016. 12. 06.) A tanulmány eredeti megjelenése: *Szociológiai Szemle*, 1998, 3. szám, 121–151.

Feischmidt Margit – Hervik, Peter: Mainstreaming the Extreme: Intersecting Challenges from the Far Right in Europe. In: *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 2015, Vol. 1, No. 1, 3–17. http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/80/pdf_1 (Utolsó letöltés: 2016. 12. 06.)

Feischmidt Margit: A kritikai és emancipációs diskurzusok megújulásáról. In: *Socio.hu*, 2016, 2. szám, 103–117. http://socio.hu/uploads/files/2016_2/feischmidt.pdf (Utolsó letöltés: 2016. 12. 06.)

[84] Feischmidt Margit és Hervik, Peter: *Mainstreaming the Extreme…*, i. m., 2015, 9–10.

Glózer Rita: Diszkurzív módszerek. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest-Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007, 260–267.

Glózer Rita: Diskurzuselemzés. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Budapest-Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007, 360–372.

Juhász Valéria: A kvantitatív és kvalitatív módszer. In: *Egy internetes honlap, az iwiw szegedi felhasználóinak szociolingvisztikai vizsgálata, különös tekintettel a nemre és a korra* (részlet a doktori disszertációból), PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program, 2007.
http://www.juhaszvaleria.hu/wp-content/uploads/2010/04/kvalitativ-kvantitativ-msz0001.pdf
(Utolsó letöltés: 2016. 12. 06.)

Kasznár Veronika Katalin: Versengő nemzetfogalmak a kettős állampolgárságról szóló 2004-2005-ös publicisztikai vitában. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* Budapest, L’ Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014, 209–246.

Taylor, Charles: Az elismerés politikája. John Éva (ford.) In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997, 124–152. A tanulmány eredeti megjelenése: Taylor, Charles: The Politics of Recognition. In: Gutmann, Amy (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton, Princeton University Press, 1994, 25.

Vertovec, Stevens – Wessendorf, Susanne: Introduction: assessing the backlash against multiculturalism in Europe. In: Vertovec, Stevens – Wessendorf, Susanne (eds.): *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*. London–New York, Routledge, 2010, 1–31.

Young, Iris Marion: *Justice and the politics of difference.* Princeton University Press, Princeton, 1990.

Nyomtatott források

Buzna Viktor: Egyre nagyobb veszélyben a kisebbségek. In: *Magyar Nemzet*, 2015. május 21., 1.,15.

Heti Válasz: „Félreértik a multikulturalizmust". In: *Heti Válasz*, 2015. május 28., 50–52.

Heti Válasz: Jönnek a törökök? In: *Heti Válasz*, 2015. május 28., 17–19.

Szent-Iványi István: Még egy ilyen győzelem... In: *HVG*, 2015. május 28., 65.

Internetes források

B. Simon Krisztián: „Ha egy politikus keveri a kategóriákat, az direkt van". In: *Hvg.hu*, 2015. május 22. http://hvg.hu/itthon/20150522_Ha_egy_politikus_keveri_a_kategoriakat_az (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Bede Márton: Orbán: a magyarok mondhassák meg, hogy legyenek-e bevándorlók Magyarországon (MTI hír). In: *444.hu*, 2015. május 19. http://444.hu/2015/05/19/orban-a-magyarok-mondhassak-meg-hogy-legyenek-e-bevandorlok-magyarorszagon-mti-hir/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Botos Tamás: Orbán: Most kell férfiasnak lenni, mert tíz év múlva nem fogunk ráismerni az országra. In: *444.hu*, 2015. május 26. http://444.hu/2015/05/26/orban-szekesfehervar/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Buzna Viktor: Egyre nagyobb veszélyben a kisebbségek. In: *MNO*, 2015. május 21. http://mno.hu/magyar_nemzet_kulfold/egyre-nagyobb-veszelyben-a-kisebbsegek-1287205 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Dercsényi Dávid: Rákérdeztünk, miért játszotta ki a miniszter a romakártyát. In: *Hvg.hu*, 2015. május 22. http://hvg.hu/itthon/20150522_Rakerdeztunk_miert_jatszotta_ki_a_miniszt (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Földes András – Tóth Gergely: Orbán Viktor ezzel most megbukna a történelemérettségin. In: *Index*, 2015. május 20. http://index.hu/belfold/2015/05/20/orban_viktor_multikulturalizmus_magyarorszag_tortenelem_strasbourg/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Halmos Máté: Ez Orbán új államideálja. In: *Index*, 2014. július 29. http://index.hu/belfold/2014/07/29/ez_orban_uj_allamidealja/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Haszanz: A kormány szívében van irgalom, de abból azért elég kevés jut a valódi menekülteknek. In: *444*, 2015. május 22. http://444.hu/2015/05/22/szamhaboruba-kezdett-a-menekultek-ellen-harcolo-a-kormany/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Hvg.hu: „Árpád is terrorista volt?” In: *Hvg.hu*, 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_konzultacio_elleni_tuntetes (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Hvg.hu: Orbán beleáll a vitába Strasbourgban – elárulta, mit fog mondani. In: *Hvg.hu*, 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_Orban_nyilatkozat (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Hvg.hu: Orbán összecsapott az Európai Parlamenttel - percről percre Strasbourgból. In: *Hvg.hu*, 2015. május 19. http://hvg.hu/itthon/20150519_Hogyan_reagalnak_Strasbourgban_Orban_erve (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Hvg.hu: Trócsányi: A romák miatt nem tudja befogadni a kormány a bevándorlókat. In: *Hvg.hu*, 2015. május 22. http://hvg.hu/itthon/20150522_Trocsanyi_A_romak_miatt_nem_tudja_befogad (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Hvg.hu: Orbán, a tasli és a házasságot ünneplő melegek a hét képein. In: *Hvg.hu*, 2015. május 23. http://hvg.hu/nagyitas/20150523_het_kepei_nagyitas (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Index: Orbán: sosem voltunk multikulturális társadalom. In: *Index*, 2015. május 19. http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/05/19/orban_sosem_voltunk_multikulturalis_tarsadalom/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Kardos Gábor: Kié Magyarország? In: *Mandiner*, 2015. május 27. http://mandiner.hu/cikk/20150527_kardos_gabor_kie_magyarorszag (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Mandiner: Orbán: Nem lehet közös nevező bevándorlásügyben. In: *Mandiner*, 2015. május 19. http://mandiner.hu/cikk/20150519_orban_nem_lehet_kozos_nevezo_bevandorlasugyben (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MNO: Folyamatosan küldik haza a koszovóiakat az EU tagállamai. In: *MNO*, 2015. május 24. http://mno.hu/kulfold/folyamatosan-kuldik-haza-a-koszovoiakat-az-eu-tagallamai-1287750 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MNO: Ban Ki Mun nem támogatja az embercsempészek hajóinak megsemmisítését. In: *MNO*, 2015. május 27. http://mno.hu/kulfold/ban-ki-mun-nem-tamogatja-az-embercsempeszek-hajoinak-megsemmisiteset-1288161 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MTI: Orbán Viktor: a magyarok mondhassák meg, legyenek-e bevándorlók Magyarországon. In: *Válasz.hu*, 2015. május 19. http://valasz.hu/vilag/orban-viktor-a-magyarok-mondhassak-meg-legyenek-e-bevandorlok-magyarorszagon-112760 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MTI: Orbán Viktor: Európa maradjon az európaiaké! In: *Válasz.hu*, 2015. május 19. http://valasz.hu/vilag/orban-viktor-europa-maradjon-az-europaiake-112764 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MTI: Francia lap: „Orbán Viktor táplálja az idegengyűlölet növekedését”. In: *Hvg.hu*, 2015. május 20. http://hvg.hu/vilag/20150520_Francia_lap_Orban_Viktor_taplalja_az_ideg (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

MTI: Szétkapta Orbánt a külföldi sajtó. In: *Válasz.hu*, 2015. május 20. http://valasz.hu/uzlet/nagyon-nekiment-orbannak-a-kulfoldi-sajto-112785 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Német Tamás: A cigányok miatt nem kérünk a menekültekből. In: *Index*, 2015. május 22. http://index.hu/belfold/2015/05/22/a_ciganyok_miatt_nem_kerunk_a_menekultekbol/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Pintér Bence: Megint meghallgatták Orbánt. De minek? In: *Mandiner*, 2015. május 20. http://mandiner.hu/cikk/20150520_pinter_bence_megint_meghallgattak_orbant_de_minek (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Puzsér Róbert: Az undor joga, avagy a megélhetési homofóbia természetrajza. In: *Mandiner*, 2015. május 27. http://media.mandiner.hu/cikk/20150527_puzser_robert_az_undor_joga_avagy_a_megelhetesi_homofobia_termeszetrajza (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Ruzsbaczky Zoltán: Ilyen lehet az Európai Unió tíz év múlva. In: *MNO*, 2015. május 20. http://mno.hu/eu/ilyen-lehet-az-europai-unio-tiz-ev-mulva-1287139 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Sarkadizs: Új magasságokba jutott a bevándorlás-vita: Trócsányi szerint mi azért nem tudunk gazdasági menekülteket fogadni, mert 800 ezer cigányról kell gondoskodnunk. In: *444*, 2015. május 22. http://444.hu/2015/05/22/uj-magassagokba-jutott-a-bevandorlas-vita-trocsanyi-szerint-mi-azert-nem-tudunk-gazdasagi-menekulteket-fogadni-mert-800-ezer-ciganyrol-kell-gondoskodnunk/ (2016-12-06)

Sárközi Mátyás: Mi az illiberális demokrácia? In: *Válasz.hu*, 2015. március 1. http://valasz.hu/publi/mi-az-illiberalis-demokracia-110005 (2016-12-06)

Thüringer Barbara: A bevándorlóellenes kormánypropaganda ellen tüntetnek este. In: *Index*, 2015. május 19. http://index.hu/belfold/2015/05/19/a_bevandorloellenes_kormanypropaganda_ellen_tuntetnek_este/ (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Zádori Zsolt: A fejőstehén közbeszól Orbán Viktor őszinte sajnálatára. In: *Hvg.hu*, 2015. május 21. http://hvg.hu/velemeny/20150521_A_fejostehen_kozbeszol_Orban_Viktor_oszin (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

Zsuppán András: Nem a bevándorlásra, de igen a budapesti mecsetépítésre? In: *Válasz.hu*, 2015. május 28. http://valasz.hu/itthon/nem-a-bevandorlasra-de-igen-a-budapesti-mecsetepitesre-113073 (Utolsó letöltés: 2016-12-06)

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.139

JANKY BÉLA*

A témakeretezés hatása a menekültpolitikával kapcsolatos véleményekre[1]

Az alábbi tanulmányban egy 2015-ben és 2016-ban zajlott ún. survey-kísérlet sorozatának eredményeit mutatjuk be. A kísérletekben azt vizsgáltuk, hogy miképpen befolyásolhatja a Magyarországra belépő menedékkérők iránti attitűdöket a menekültválság és a menekültek médiareprezentációja. A médiakeretezés hatását tudatosan egy olyan időszakban vizsgáltuk, amikor a téma a közvélemény érdeklődésének a fókuszába került, és nagy súlya volt a közéleti diskurzusokban.

A menekültválsághoz kapcsolódó események és közpolitikai kérdések egész Európában a figyelem középpontjában voltak az elmúlt két évben. Ez nem meglepő, hiszen Európa régen szembesült hasonló számú menedékkérő koncentrált érkezésével. Továbbá számos menedékkérő, különösen a tengeri útvonalon érkezők, az életüket kockáztatják. Az EU határaihoz közeli humanitárius katasztrófa mértéke is példa nélküli az európaiak többsége számára. Látnunk kell azonban, hogy Európa-szerte ambiciózus politikusok jelentős részben fűtötték a diskurzust. A téma központi szerepéhez hozzájá-

* A szerző az MTA TK Szociológiai Intézetének tudományos főmunkatársa.
E-mail: janky.bela@tk.mta.hu

[1] Köszönöm Bognár Adriennek a pilot kutatás kivitelezésében és elemzésében, valamint a 2015-ös kutatás előkészítésében nyújtott segítségét. Köszönöm Kolozsi Ádámnak, az *Index.hu* tudományos újságírójának tanácsait és segítségét. Köszönöm az *Index.hu* együttműködését. Az empirikus felmérések egy részét a K 113208 sz. OTKA kutatás finanszírozta (kutatásvezető: Szakadát István, együttműködéséért hálás vagyok). A kutatás az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok című Inkubátor programja keretében készült. Köszönettel tartozom Feischmidt Margitnak ezért és tartalmi tanácsaiért.

rultak a migránsokkal riogató pártok és kormányok. Ugyanakkor a befogadásért demonstratívan kiálló vezető politikusok kommunikációja és lépései is lényegi részét képezték ennek a diskurzusnak.

Magyarország speciális szerepet játszott a menekültválság kezelésében és a kérdés európai diskurzusának alakításában. A 2015-ben az Unióba lépő menedékkérők többsége áthaladt az országon, amely emiatt a figyelem középpontjába került. Ennél lényegesebb, hogy a kormány aktívan reagált az eseményekre. Nemcsak az intézkedések fontosak, hanem azok kommunikációja és az intézkedésektől független aktív kormányzati kommunikáció is. A kormányzat magas rangú képviselői a kezdetektől kiemelt témaként tekintettek a menedékkérők érkezésére, és azt állították, hogy az Unióba irányuló tömeges migráció Magyarország gazdaságát, biztonságát és társadalmi kohézióját fenyegeti.[2]

Ezek az állítások egy olyan ország kormányzatának álláspontját tükrözték, amelyben a bevándorlás nem tartozott a lényegi társadalmi problémák közé, és a közvélemény sem értékelte úgy hogy fontos kérdés lenne. Magyarországon kevés nem európai származású bevándorló él; az itt élő bevándorlók többsége a szomszédos országokból érkezett magyar ajkú és identitású migráns.[3] Ráadásul a szóban forgó menekültválság során az országba lépő menedékkérők közül sem akart gyakorlatilag senki sem Magyarországon maradni, és a döntő többségük nagyon hamar el is hagyta az országot.

Tekintettel arra, hogy a bevándorlás leginkább virtuális kérdés Magyarországon, különösen nagy volt a sajtó felelőssége abban, hogy miképpen tálalja a téma iránt korábban érdeklődést nem mutató, más kontinensről érkezett bevándorlókkal kapcsolatban érdemi személyes tapasztalatot nem szerző közvélemény számára az eseményeket és azok szereplőit. Ugyanakkor a sajtó lehetőségeit erősen korlátozta, hogy a kormányzat komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy tematizálja a kérdést. A kiemelt felelősség tehát egyszerre jelentkezett a médiakeretezés komoly korlátaival.

A közvélménykutatásokból tudjuk, hogy a menedékkérők és bevándorlók elfogadottsága és befogadásuk támogatottsága csökkent a

[2] Bernáth Gábor – Messing Vera: *Bedarálva: A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány…*, i. m., 2015.; Kenyeres Attila Zoltán – Szabó József: *The migration crisis…*, i. m., 2016.

[3] Eurostat 2016: *Migration and migrant population statistics…*, i. m.

válság kitörése óta.[4] Emellett úgy tűnik, hogy a kormányzat válsággal kapcsolatos politikája élvezi a választók többségének támogatását. Ugyanakkor csak sejtéseink vannak arról, hogy különböző tényezők milyen szerepet játszhattak a közvélemény alakításában.

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy egyes, a menekültkérdéssel foglalkozó médiatartalmaknak, konkrétan a kérdés keretezésének milyen hatása lehet az adott tartalmat fogyasztó választók preferenciáira egy olyan időszakban, amikor a téma központi helyet foglal el a tömeg- és a kormányzati kommunikációban. Elemzéseinkben különös figyelmet szentelünk azon választók véleményének és a manipulációkra adott reakcióinak, akik az átlagosnál jelentősen erősebben/gyengébben voltak kitéve a téma kormányzati tematizálásához kötődő információknak.

A médiahatás kísérleteket online kérdőíves felmérésekben, lakossági mintákon végeztük 2015 második felében és 2016 első felében. A kísérletekben a válaszadók egy része egy rövid cikket olvasott a menekültválsággal kapcsolatban, és ezután válaszolt egy (2016-ban három) közpolitikai kérdésre. Mindkét kísérletben volt egy-egy ún. kontroll csoport, melynek tagjai minden előzetes manipuláció nélkül válaszoltak a közpolitikai kérdésekre. Emellett mindkét felmérésben két kísérleti csoport volt (azon válaszadók csoportjai, akik előzetes cikkolvasás után válaszoltak kérdésekre), azaz kétféle cikket olvashattak a válaszadók (értelemszerűen mindenki csak egyet-egyet). A cikkek jellege különbözött a különböző felmérésekben, de az közös volt, hogy az egyes kísérletekben egyik cikk keretezése olyan volt, hogy várakozásaink szerint a menedékkérők iránti szolidaritást növelhette, illetve a menedékkérőknek kedvező közpolitikai megoldások irányába terelhette a véleményeket, míg a másik ezzel ellentétes hatást válthatott ki. Egy diákok körében végzett pilot vizsgálat után összesen három lakossági felmérést végeztünk 2015 decemberében, majd 2016 március-áprilisában, illetve júniusban és júliusban. Ebben a tanulmányban az egymással jól összevethető első és harmadik lakossági vizsgálat eredményeit foglaljuk össze.

A következő fejezetben ismertetjük a kutatás alapjául szolgáló hipotéziseket. Ezután a felméréseket és az elemzési módszereket

[4] Simonovits Bori – Bernát Anikó (eds.): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary…*, i. m., 2016.

mutatjuk be. A negyedik fejezetben prezentáljuk az eredményeket. A kutatásunk tanulságait végül egy rövid összegzésben foglaljuk össze.

A kutatás hipotézisei

Ez a kísérleti vizsgálat nem képes valóságban lezajló médiadiskurzusok szerteágazó hatásainak egzakt mérésére. Az ilyen jellegű vizsgálatoknak komoly mérési korlátai vannak, bár az utóbbi pár évben ígéretes eredmények születtek ezen a területen.[5] Kutatásom egyes médiatartalmak témakeretezésének rövidtávon jelentkező befolyásolási képességét méri. Az ilyen típusú vizsgálatoknak az a feltevése, hogy a kísérletileg mérhető hatások fontos elemei a hosszútávon érvényesülő komplex hatásoknak.

Politikai-társadalmi attitűdök kutatásában a keretezés az elit- és médiadiskurzus közvéleményt befolyásoló mechanizmusait jelöli. A kommunikációelmélet a keretezés szük értelmezését kedveli, mely szerint a keretezés arra vonatkozik, hogy egy adott információt hogyan prezentálnak.[6] A szociológusok körében gyakrabban alkalmazott befogadóbb definíció szerint a keret egy olyan szerveződési elv, narratíva, amely értelmezési keretet ad bizonyos eseményeknek azáltal, hogy a témák és a dilemmák bizonyos aspektusait kiemeli, másokat meg elhallgat.[7] Ez utóbbit a megkülönböztethetőség céljából téma-keretezésnek nevezzük.[8]

Korábbi kutatások azt mutatják, hogy a témakeretezés érdemben befolyásolja a bevándorlókról és bevándorlásról alkotott véleményeket.[9]

---

[5] Fraile, Marta – Iyengar, Shanto: *Not All News Sources…*, i. m. 2014.

[6] Scheufele, Dietram – Iyengar, Shanto: *The state of framing research…*, i. m., 2012.

[7] Gamson, William –Modigliani, Andre: *The changing culture of affirmative action…*, i. m.,. 1987.

[8] Slothuus, Rune: *More Than Weighting Cognitive Importance…*, i. m., 2008.

[9] Pl. Blinder, Scott – Jeannet, Anne-Marie: *Numbers and waves…*, i. m., 2014.; Hainmueller, Jens – Hopkins, Daniel: *The hidden american immigration consensus…*, i. m., 2015.; Harell, Allison – Soroka, Stuart – Iyengar, Shanto – Valentino, Nicholas: *The impact of economic…*, i. m., 2012.; Igartua, Juan-José – Cheng, Lifen: *Moderating effect of group…*, i. m., 2009.; Igartua, Juan-José – Moral-Toranzo, Felix – Fernández, Itziar: *Cognitive, attitudinal and emotional effects…*, i. m., 2011.; Iyengar, Shanto – Jackman, Simon – Messing, Solomon – Valentino, Nicholas – Aalberg, Toril – Duch, Raymond – Kobayashi, Tetsuro:

A fenti kutatások eredményei alapján azt feltételezhetjük, hogy a témakeretezés érdemben befolyásolja a válaszolók menedékkérőkkel kapcsolatos álláspontját. A vizsgált helyzet azonban további szempontok figyelembevételét igényli. Az utóbbi években a téma kutatói arra hívják fel a figyelmet, hogy meghatározó lehet, hogy a kísérletek előtt milyen előzetes keretezési hatásnak lettek kitéve a válaszadók.[10] A gyakorlatban ezt még kevesen teszik meg.[11] Az a néhány vizsgálat, amely szisztematikusan figyelembe vette a kísérlet idején zajló társadalmi diskurzust, azt találta, hogy a kísérletben vizsgált téma előtérbe kerülése esetén a kísérleti hatások lecsökkenhetnek.[12] A bevándorlás témakörében egy ilyen jellegű kutatást ismerek, Svájcból.[13]

A társadalmi kontextus hatását figyelembe vevő kutatások alapján azt várhatjuk, hogy az egyes kísérleti manipulációk hatása legyengül egy olyan időszakban, amikor a téma a közbeszéd középpontjában van. Ez a hipotézis nem csupán a kísérleti módszerről szól, hanem a valós médiatartalmak valós életben gyakorolt befolyásáról egy olyan időszakban, amikor a téma a középpontban van.

Néhány kutatás ugyanakkor a társadalmi kontextus fentinél összetettebb hatását vizsgálja. Bechtel és szerzőtársai kutatása a pártpolitikai orientációkkal interakcióban vizsgálják a kísérleti témakeretezés intenzív közéleti diskurzus idején gyakorolt hatását.[14] Egy

---

Do attitudes about immigration predict willingness to admit individual immigrants? …, i. m., 2013.; Ostfeld, Mara: *The Backyard Politics of Attitudes Toward Immigration.…*, i. m., 2016.; Sarrasin, Oriane – Fasel, Nicole – Green, Eva – Helbling, Marc*: When sexual threat cues shape attitudes toward immigrants.…*, i. m.,: 2015.; Simonovits Bori: *Ali, Chen, Fatima és Sára esélyei…*, i. m., 2012.; Turper, Sedef – Iyengar, Shanto – Aarts, Kees – and van Gerven, Minna: *Who is Less Welcome?...*, i. m., 2015.

[10] Druckman, James – Leeper, Thomas: *Learning more from political communication experiments.…*, i. m., 2012.

[11] Einstein, Katherine, – Glick, David: *Cynicism, Conspiracies, and Contemporaneous Conditions.…*, i. m., 2015.

[12] Druckman, James – Leeper, Thomas: *Learning more from political communication experiments.…*, i. m., 2012.; Lecheler, Sophie – de Vreese, Claes – Slothuus, Rune: *Issue importance as a moderator of framing effects.…*, i. m., 2009.

[13] Bechtel, Michael M. – Hainmueller, Jens – Hangartner, Dominik – Helbling, Marc: *Reality bites.…*, i. m., 2015.

[14] Uo.

bevándorlással kapcsolatos népszavazás kampányának idején végzett kísérletükben figyelték meg, hogy a téma felhozatala a keretezés jellegétől függetlenül a válaszolók politikai orientációjának megfelelő válaszok gyakoriságát növelte meg.

A kutatásban a témakeretezéssel kapcsolatban a fent bemutatott három közelítést teszteljük.

Adataink és módszereink

A felmérések

Az első lakossági felmérést megelőzően, 2015 szeptemberében és októberében pilot vizsgálatot végeztünk 280 budapesti és pécsi egyetemista részvételével. Ennek a pilotnak az eredményeiről korábban részletesen beszámoltunk.[15] A lakossági felméréseket a Kutatócentrum Online Piackutató Kft. végezte. Az első lakossági felmérés 2015 decemberében volt, 500 fős, online kvótás mintavétel alapján. A lakossági adatfelvétel mellett kérdőíveztünk diákok körében is, kb. 200 fős mintán, és egy 150 fős felmérést végeztünk Facebook-on toborzott ad hoc mintán. Ez utóbbi két minta adatait az eredmények robusztusság-vizsgálatakor használtuk fel: azt néztük meg, hogy a lakossági minta eredményei reprrodukálhatóak-e más módszerrel vett mintákon (azaz stabilak, robusztusak-e az eredmények, vagy épp ellenkezőleg, érzékenyek a minta és a kérdezés sajátosságaira). A közölt eredmények csak a lakossági mintában kapott válaszokra vonatkoznak, a robusztusságvizsgálatok eredményeire külön hivatkozunk.

Míg a pilot vizsgálat idején az új határrendészeti gyakorlat bevezetése, és az ennek nyomán kialakuló röszkei konfliktus miatt a határátlépőkkel kapcsolatos hírek a közéleti diskurzus középpontjában voltak, a 2015 decemberi vizsgálat egy csendesebb időszakra esett. 2016 júniusában nagyobb, 1000 fős online lakossági mintán ismételtük felmérésünket. A második felmérés is egy (a kormány népszavazási tervei nyomán) intenzívebb diskurzust hozó periódust

[15] Bognár Adrienn – Janky Béla: *Menekült-hírek és véleményalkotás 2015 őszén…*, i. m., 2015.

követő (és a 2016-os népszavazási kampányt megelőző), viszonylag csendesebb időszakban zajlott.

A függő változók, a vinyetták és a kísérleti dizájn

Mindkét lakossági adatfelvételben az adott időszakban releváns kérdéseket tettünk fel, és az adott időszakban releváns újságcikkekkel kereteztük a kérdés feltevése előtt a menekültproblémát. Az első felmérésben a függő változó a magyar határon legálisan átlépő menedékkérők kívánatos kezelésére vonatkozó kérdés. A második felmérésben, miután megismételtük az első felmérésben feltett policy-kérdést, a válaszadó által kívánatosnak tartott EU hozzáállásáról érdeklődtünk, továbbá a kvótajavaslatról kértük ki a válaszadók véleményét. Tehát ez utóbbi felmérésben több függő változónk is volt.

Az első felmérésben komplex – a mintanagyasághoz képest talán túlzottan is komplex – kísérleti dizájnt alkalmaztunk. A hírkeretek mellett manipuláltuk a szóhasználatot és a cikkekhez kapcsolt képeket is (ez utóbbiakról későbbi elemzésekben számolunk be). Az első felmérés tapasztalatai alapján alakítottuk ki a második felmérés kereteit. Egyrészt a pénzügyi lehetőségekkel élve megnöveltük a mintaelemszámot. Másrészt ugyanakkor csökkentettük a kísérleti dizájn komplexitását azzal, hogy nem variáltuk a képi világot. Harmadrészt jelentősen megnöveltük a kontrollcsoport nagyságát. Azon válaszadókról van szó, akiknek nem mutatunk a menekültkérdéssel kapcsolatos híreket, mielőtt policy-kérdéseinket feltennénk. Mindhárom változtatás becsléseink statisztikai erejének növelését szolgálta.

A menedékkérőkre vonatkozó kérdőív-kérdés

Mit gondol, mit tegyen a kormány a háborús övezetekből származó, Magyarország határára legálisan érkező, menedékkérelmet beadó menekültekkel? Kérem, jelölje be azt az állítást, amely a legközelebb áll az Ön véleményéhez!

1— Támogatni kell, hogy új hazára leljenek Magyarországon.

2 — Biztosítani kell a menekülteknek a kulturált szállást, egészséges étkezést, egészségügyi ellátást, ideiglenes munkavállalási lehetőséget és gyerekeiknek az oktatást addig, amíg hazájukban nem rendeződik a helyzet.

3 — Legfeljebb 1-2 hónapos átmeneti időre kell nekik biztosítani egyszerű szállást, étkezést és alapvető egészségügyi ellátást, majd el kell hagyniuk az országot.

4 — Legfeljebb 1-2 hetes átmeneti időre kell nekik biztosítani egyszerű szállást, étkezést és alapvető egészségügyi ellátást, majd el kell hagyniuk az országot.

5 — A túléléshez szükséges segélycsomagot és sürgősségi egészségügyi ellátást kell a menekülteknek biztosítani, és utána azonnal el kell hagyniuk az országot.

6 — Miután regisztrálták a menekülteket, azonnal ki kell toloncolni őket az országból.

9 — Nem tudom.

Elméletileg egyszerűnek tűnik, hogy egy adott csoport megítélésétől függő közpolitikai preferenciákra ható keretezési hatások vizsgálatakor egy, a csoportot pozitívan, és egy, őket negatívan bemutató tartalom közül olvasnak egyet a válaszadók. Azonban számos dimenzió mentén lehet variálni a menekültkérdéssel foglalkozó tartalmakat (is). Egyes aspektusok hatása például függhet attól, hogy tematikus vagy epizodikus keretezésben merül fel; azaz a téma általános leírásakor vagy személyek sorsának bemutatásakor.[16] Ha legalább a keretezés néhány legfontosabb aspektusának hatását akarjuk szisztematikusan vizsgálni úgy, hogy minden lehetséges manipuláci-

[16] Iyengar, Shanto: *Framing Responsibility for Political Issues…*, i. m., 1990.; Iyengar, Shanto – Jackman, Simon – Messing, Solomon – Valentino, Nicholas – Aalberg, Toril – Duch, Raymond – Kobayashi, Tetsuro: *Do attitudes about immigration…*, i. m., 2013.

ós kombinációt elkülönítünk, nehezen kezelhető számú kísérleti alcsoportra kell osztani a mintát. Egy megoldás lehet egy vagy két szempont kiválasztása és a vizsgálathoz kiválasztott médiatartalom variálása a szóban forgó egy vagy két aspektus mentén. Egy másik megoldás jelentős keretezési különbségek létrehozása sok fontosnak gondolt dimenzió egyidejű változtatásával.

Van ugyanakkor egy másik dilemma is: a valós médiariportok a kereteket meghatározó elemeket nem feltétlenül valamilyen tiszta elméleti logika mentén tartalmazzák. Ebben a vizsgálatban a fent vázolt elméletileg tiszta megoldások helyett valós cikkek (illetve azokhoz hasonló szövegek) vizsgálatát preferáltuk. Az *Index.hu* portállal működtünk együtt. Az első vizsgálatban releváns, de pár hónappal korábban megjelent *Index.hu*-cikkek rövidített változatait olvashatták a kezelt csoportokba került válaszadók. A második felmérésben az aktuális hírek alapján állítottam össze fiktív újságcikkeket. Mindezzel együtt lehatárolható a pozitív és negatív hangvételű cikkek közötti alapvető különbség: a pozitív hangvételű cikkek a menekülők motivációira és elszántságára koncentrálnak; míg a negatív hangételűek a menekülők tömeges érkezésével Európára nehezedő nyomást hangsúlyozzák.

Mindegyik, a válaszadók által olvasandó cikk utolsó mondata a figyelemellenőrzést szolgálta,[17] ami egyben a kérdések figyelmes olvasására történő implicit felhívásnak is tekinthető.[18] Úgy tűnik, felméréseinkben a válaszadók több mint hatvan százaléka nem olvasta végig alaposan a neki kiosztott cikket. Ez a korábbi nemzetközi tapasztalatokhoz képest némileg magasabb arány (Oppenheimer et al. 2009). Ugyanakkor a cikket nem teljesen olvasók egy része is az alapos olvasókhoz hasonlóan reagált az ingerekre.

A fentiekben bemutatott manipulációktól függetlenül (a faktoriális dizájn logikája alapján) minden második kérdőívben menekültként hivatkoztam a határokat átlépő emberekre; míg a többi kérdőívben következetesen bevándorlóként hivatkoztam rájuk. A kontroll csoportokban ez a kérdőív-kérdéseket érintette. A kérdések mellett a cikkek szóhasználatát is a kísérleti ingernek megfelelően egységesí-

[17] L. Oppenheimer, Daniel – Meyvis, Tom – Davidenko, Nicolas: I*nstructional manipulation checks*…, i. m., 2009.
[18] Hauser, David – Schwarz, Norbert: *It's a trap!* …, i. m., 2015.

tettük: a válaszadók fele olyan cikket olvasott, amely kizárólag menekültként említette az Európába igyekvő embereket, a másik fele pedig olyat, amelyben kizárólag bevándorlóként hivatkoztak rájuk (a cikkek és az utána következő kérdések szóhasználata egymáshoz igazodott).

További változók és a modellek

A kísérleti manipulációk mellett a magyarázó változók két csoportját különítettük el. Az egyik csoport a válaszadók politikai attitűdjeit méri. Két kérdésre adott válaszok alapján kategorizáltuk a válaszadókat. Fontosnak tartottuk, hogy elválasszuk egymástól a kormánnyal kritikus bal, illetve jobboldali érzelmű választópolgárokat. A magyarázó változók másik csoportja a médiafogyasztási szokásokra vonatkozó itemeket tartalmaz. A hírfogyasztás mennyiségére vonatkozó kérdések mellett konkrét csatornák és híroldalak híreinek követésére is rákérdeztünk.

A magyarázó változók fenti két csoportja mellett néhány alapvető szocio-demográfiai kontrollváltozó is bekerült az egyébként igen rövid kérdőívekbe. Az alapvető kontrollok mellett rákérdeztünk a külföldi barátokra is.

Vitatott, hogy randomizált kísérletekben érdemes-e többváltozós elemzésekkel kontrollálni például a szociodemográfiai változókra.[19] Tekintettel arra, hogy kutatásunkban a laboratóriumon kívüli tényezők és ezek önálló vagy a manipulációkkal interakcióban történő befolyásának vizsgálata alapvető, számunkra nem volt kérdés, hogy többváltozós modelleket is kell használni. Ezek eredményeit online mellékletben közöljük.

A felméréseinkben gyűjtött online kvótás lakossági minták nem tekinthetők olyan valószínűségi mintáknak amelyek alapján minden hezitálás nélkül, a szokásos tesztekkel következtethetünk a populációs paraméterekre. Azonban látni kell, hogy az elmúlt években végzett módszertani kutatások szerint az ilyen típusú mintákból, hasonló jellegű társadalompolitikai kérdések vizsgálatakor a változók közötti összefüggésekre vonatkozó eredmények nagyon hasonlóak a jobb

[19] Freedman, David: *On Regression Adjustments to Experimental Data…*, i. m.,. 2008.

minőségű mintákban mért eredményekhez.[20] Erre építve elemzéseinkben úgy teszünk, mintha valószínűségi mintáink lennének, és ennek megfelelően használjuk a szokásos statisztikai teszteket.

Az eredmények

A kísérleti ingerek hatásai

Korábban már utaltunk rá, hogy a kísérleti médiahatásvizsgálatok klasszikus feltételezése, hogy közéleti hírek keretezésével befolyásolhatóak a híreket olvasó kísérleti alanyok közpolitikai kérdésekre adott válaszai. Az utóbbi évek kutatásai ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a laboratóriumon kívüli valós médiatartalmak befolyásoló ereje elnyomhatja a kísérleti inger hatását. Néhány újabb kutatás azonban rámutatott, hogy a valós médiadiskurzus nem feltétlenül nyomja el a kísérleti inger hatását; bizonyos helyzetekben inkább átalakítja azt.

[20] Weinberg, Jill – Freese, Jeremy – McElhattan, David: *Comparing Data Characteristics…*, i. m., 2014.; Mullinix, Kevin – Leeper, Thomas J. – Druckman, James – Freese, Jeremy: *The generalizability of survey experiments…*, i. m., 2015.

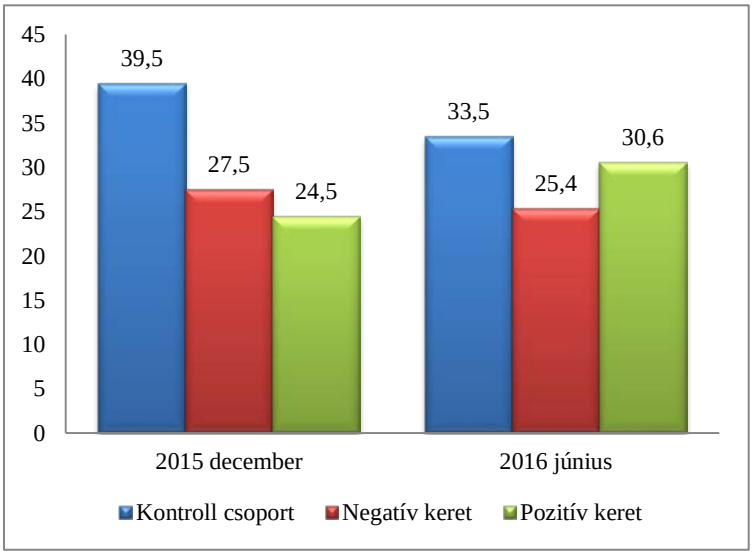

1.ábra *A menedékkérők hosszú távú befogadását (1-es vagy 2-es válaszlehetőség) támogató válaszadók aránya a különböző kísérleti csoportokban (az érvényes válaszok százalékában)*

Érvényes válaszok 2015-ben n=465; 2016-ban n=938. A 2015-ös mintában a kontroll- és kezelt csoport közötti különbség 3%-os szinten szignifikáns.

A 2015 decemberében végzett első lakossági felmérés eredményei nem csupán a médiahatás kísérletek klasszikus programjának várakozásait cáfolják, de a kísérleti inger hatásának eltűnésére vonatkozó újabb téziseket is. Eredményeink azt mutatják, hogy híreket olvasó (kezelt) csoportban viszonylag jelentősen (és statisztikailag szignifikánsan) eltérő a válaszok megoszlása, mint a kontrollcsoportban. Azonban a menedékkérők hosszabb távú ellátásának támogatottsága mind a pozitív, mind a negatív témakeretet olvasó csoportok körében alacsanyabb, mint a kontrollcsoportban. E negatív hatás mértékében gyakorlatilag nincs különbség a pozitív és a negatív hírkeretek között. Az igaz ugyanakkor, hogy a menekültekkel kapcsolatos hírek prezentálásának hatása kisebb azok között, akik vélhetően alaposan végigolvasták a számukra kiosztott cikket (azaz átmentek a szöveg végén található figyelemteszten).

Az adatok arra utalnak, hogy ebben az időszakban a menekülttéma előhozatala a téma prezentálásától függetlenül hatott a közpolitikai attitűdökre. Azok, akiket 2015 decemberében nem emlékeztettünk a menekültválságra, szolidárisabb menekültpolitikát javasoltak, mint azok, akiknek a témáról valamilyen (bármilyen) anyagot mutattunk.

A 2016 nyarán végzett felmérés adatai is arra utalnak, hogy mind a negatív, mind a pozitív keretezésű hírek prezentálása csökkenti a mendékkérőket segítő intézkedések támogatottságát – kivéve azok között, akik átmentek a pozitív keretezésű cikk utolsó mondatába rejtett figyelemteszten. Ugyanakkor a mintabeli adatok alapján becsült negatív hatás kicsi és statisztikailag nem szignifikáns. Ne feledjük ugyanakkor, hogy a külső környezet változásait követve változtak a válaszadóknak bemutatott cikkek is. Így a két vizsgálat nem tökéletesen összevethető (akkor sem lenne összevethető, ha a 2015. decemberi cikkek szerepeltek volna a 2016-os vizsgálatban, mivel akkor 2016 nyarán irreleváns információkra adott reakciókat mértünk volna). E korlátokkal együtt is elmondható, hogy az adatok arra utalnak, hogy a menekültekkel kapcsolatos vélemények stabilizálódtak a két felmérés közötti időszakban. A társadalmi háttérváltozók tekintetében ugyanakkor az eredmények többnyire visszaigazolták a természetes várakozásokat. A jobboldali politikai orientációjú és/vagy a jobboldalinak tartott hírcsatornákat követő emberek kevésbé bizonyultak befogadónak, mint a baloldaliak. Az iskolázottabbak befogadóbbak, mint a kevésbé képzettek. A lakóhelynek és az anyagi helyzetnek ellenben nincs jól kimutatható erős hatása a menedékkérőkkel kapcsolatos véleményekre.

Összegzés

Minden korábbinál nagyobb számú menedékkérő érkezett az Európai Unió határaira 2015-ben és 2016-ban. Nem meglepő, hogy ez a migrációs hullám jelentős médiafigyelmet kapott, és jelentős politikai reakciókat váltott ki néhány országban. Látni kell ugyanakkor, hogy a legtöbb európai polgár életét egyáltalán nem, vagy csak alig érezhetően érintette, hogy nagyszámú nem európai menedékkérő érte el és lépte át a határokat. Ennek ellenére számos választó számára fontos szimbolikus üggyé vált, függetlenül attól, hogy találkozott-e új érkezőkkel – és Magyarország esetében például függetlenül attól,

hogy találkozott-e valaha nem európai származású bevándorlóval. A közelmúlt politikai eseményei több országban igazolják azokat a válság alatt felmerült feltételezéseket, miszerint a menekültválságnak nem csupán a menekült- és bevándorláspolitikával kapcsolatos közhangulatra lesz hatása, hanem a pártpolitikai erőviszonyok és a multikulturalizmus népszerűségének alakulására is. Ez alapján a hírtermelők felelőssége e kérdés tárgyalásában még nagyobb volt, mint a legtöbb társadalmi-politikai probléma bemutatásában.

Magyarország speciális eset a menekültválsággal kapcsolatos média- és poltikai diskurzus, továbbá a válságra reagáló kormányzati intézkedések szempontjából. Az Európán kívüli országokból történő bevándorlás virtuális kérdés Magyarországon. A határainkat átlépő menedékkérők olyan gyorsan hagyták el az országot, amilyen gyorsnak csak tudták. Ennek ellenére, a menekültválság, bevándorlási problémaként értelmezve, a közéleti diskurzus első számú témája volt az elmúlt két évben. A magyarországi kutatási adatok extrém körülmények között mutathatják meg a médiakeretezés lehetőségeit és korlátait.

Kutatásomban arra voltam kíváncsi, hogy a menekültválsággal foglalkozó médiatartalmak témakeretezése hogyan befolyásolhatta a médiafogyasztók attitűdjeit egy olyan időszakban, amikor a téma a közéleti diskurzus fókuszában volt, és a kormányzat rendkívül aktívan kommunikált a témában. Médiahatás-vizsgálataink az egyes riportok közvetlen, rövidtávú hatásait tudták kimutatni. Survey-kísérletek sorozatát végeztük el 2015 őszétől 2016 nyaráig. Ebben az elemzésben a 2015 decemberében és a 2016 júniusában végzett online lakossági felmérések tapasztalatairól számoltam be. Ezekben a vizsgálatokban a kezelt csoportokba került kérdezettek először egy menekültválsággal kapcsolatos rövid cikket olvashattak el, majd ezután a menedékkérőkkel kapcsolatos politikáról fejthették ki véleményüket.

Adataink azt mutatják, hogy a kérdezettek pártpolitikai és ideológiai orientációja fontos meghatározó tényezője a menedékkérőkkel kapcsolatos politikáról alkotott véleményeknek. Emellett adatbázisainkban erős korrelációt találtunk a politikai orientáció, a médiafogyasztás és a policy-vélemények között (l. az online mellékletet). A kormánypárti és általában az ideológiailag középutas választók attitűdjei különösen erős korrelációt mutatnak médiafogyasztási szokásaikkal, nevezetesen az állami hírtelevízió műsorainak követésével.

Kísérleteink eredményei arra utalnak, hogy az egyes hírtartalmak keretezésének befolyásolási képessége jelentősen korlátozott a jelenlegi magyar kontextusban. Azt találtam, hogy ha egyáltalán kimutatható valamilyen hatása a hírtartalmaknak, az független a hírtartalomban uralkodó témakerettől. Nevezetesen, a téma felvetése az, ami képes befolyásolni a kinyilvánított attitűdöket, és nem az, hogy miképpen prezentálja egy-egy riport a témát. 2015 végi felmérésünkben mind a pozitív, mind a negatív témakeretezésű cikk hatására csökkent a menedékkérők befogadását támogató válaszadók aránya, azaz a hírek olvasását követően a keretezéstől függetlenül nőtt a kormány menekültellenes álláspontját támogatók aránya. Ez az eredmény a politikai elitnek a diskurzust befolyásoló képességére mutat rá, és arra, hogy aktív kormányzati kommunikáció esetén korlátozott lehet a kormányzati szándéktól független hírtartalmak előállítóinak állampolgári véleményekre gyakorolt befolyása.[21]

Kétségtelen, hogy a médiatartalmak befolyásának feltételezett lehetőségeit és korlátait csak akkor tudjuk értékelni, ha olyankor is elvégezzük a fent ismertetett kísérleteinket, amikor ez a téma Magyarországon már egy ideje kikerült a közéleti diskurzus fókuszából. Úgy vélem, hogy erre még sokat kell várnunk.

A regressziós elemzés eredményei és a kísérletekben felhasznált cikkek az alábbi oldalon érhetőek el:
https://drive.google.com/file/d/0B-qpUqAOfZ1pOTJnWXVkUWhYOTA/view?usp=sharing

[21] (v.ö. Bechtel et al. 2015, Druckman and Jacobs 2015)

Felhasznált irodalom

Bernáth Gábor – Messing Vera: Bedarálva: A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. In: *Médiakutató*, 2015, 16. (3.) szám, 7–17.

Bechtel, Michael M. – Hainmueller, Jens – Hangartner, Dominik – Helbling, Marc: Reality bites: The limits of framing effects for salient and contested policy issues. In: *Political Science Research and Methods*, 2015, 3. (03.) szám, 683–695.

Blinder, Scott – Jeannet, Anne-Marie: *Numbers and waves, the illegal and the skilled: the effects of media portrayals of immigrants on public opinion in Britain*. Working paper, Prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington,DC, August 28–31. 2014. *Available at SSRN 2476123*.

Bognár Adrienn – Janky Béla: Menekült-hírek és véleményalkotás 2015 őszén: Egy médiahatás-vizsgálat első eredményei [News reports on refugees and public opinion in the Autumn of 2015: first results of a media-effect study – In Hungarian]. In: *Socio.hu*, 2015, 4. szám, 136–150.

Druckman, James – Jacobs, Lawrence: *Who Governs? Presidents,Public Opinion, and Manipulation*. Chicago, University of Chicago Press, 2015.

Druckman, James – Leeper, Thomas: Learning more from political communication experiments: Pretreatment and its effects. In: *American Journal of Political Science*, 2012, 56. (4.) szám, 875–896.

Einstein, Katherine, – Glick, David: *Cynicism, Conspiracies, and Contemporaneous Conditions Moderating Experimental Treatment Effects*. Manuscript, Boston University, Department of Political Science, 2015.

Eurostat 2016: *Migration and migrant population statistics*. In: Statistics Explained, 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics

Fraile, Marta – Iyengar, Shanto: Not All News Sources Are Equally Informative A Cross-National Analysis of Political Knowledge in Europe. In: *The International Journal of Press/Politics*, 19. (3.) szám, 2014, 275–294.

Freedman, David: (On Regression Adjustments to Experimental Data. In: *Advances in Applied Mathematics*, 2008, 40. (2.) szám, 180–193. http://dx.doi.org/ 10.1016/j.aam.2006.12.003

Gamson, William –Modigliani, Andre: The changing culture of affirmative action. In: *Research in political sociology*. Edited by R. G. Braungart and M. M. Braungart. Greenwich, CT, JAI Press, 1987.

Hainmueller, Jens – Hopkins, Daniel: The hidden american immigration consensus: A conjoint analysis of attitudes toward immigrants. In: *American Journal of Political Science*, 2015, 59. (3.) szám, 529–548.

Harell, Allison – Soroka, Stuart – Iyengar, Shanto – Valentino, Nicholas: The impact of economic and cultural cues on support for immigration in Canada and the United States. In: *Canadian Journal of Political Science*, 2012, 45. (03.) szám, 499–530.

Hauser, David – Schwarz, Norbert: It's a trap! Instructional Manipulation checks prompt systematic thinking on 'tricky' tasks. In: *SAGE Open*, 2015, 5. (2.) szám

Igartua, Juan-José – Cheng, Lifen: Moderating effect of group cue while processing news on immigration. Is the framing effect a heuristic process? In: *Journal of Communication*, 2009, Vol**.** 59, No. 4, 726–749.

Igartua, Juan-José – Moral-Toranzo, Felix – Fernández, Itziar: Cognitive, attitudinal, and emotional effects of news frame and group cues, on processing news about immigration. In: *Journal of Media Psychology*, 2011, Vol. 23, No. 4, 174–185.

Iyengar, Shanto: Framing Responsibility for Political Issues: The Case of Poverty. In: *Political Behavior*, 1990, Vol. 12, 19–40.

Iyengar, Shanto – Jackman, Simon – Messing, Solomon – Valentino, Nicholas – Aalberg, Toril – Duch, Raymond – Kobayashi, Tetsuro: Do attitudes about immigration predict willingness to admit individual immigrants? A cross-national test of the person-positivity bias. In: *Public Opinion Quarterly*, 2013, 77. (3.) szám, 641–665.

Kenyeres Attila Zoltán – Szabó József: The migration crisis: representation of a border conflict in Hungarian, German and Pan-European television new coverage. In: *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 2016, 7. (1.) szám, 71–91.

Lecheler, Sophie – de Vreese, Claes – Slothuus, Rune: Issue importance as a moderator of framing effects. In:*Communication Research*, 2009, 36. (3.), 400–425.

Lin, Winston: Agnostic Notes on Regression Adjustments to Experimental Data: Reexamining Freedman's Critique. In:*The Annals of Applied Statistics*, 2013, 7. (1.) szám, 295–318. http://dx.doi.org/10.1214/12-AOAS583

Mullinix, Kevin – Leeper, Thomas J. – Druckman, James – Freese, Jeremy: The generalizability of survey experiments. In: *Journal of Experimental Political Science*, 2015, 2. (02.) szám, 109–138.

Oppenheimer, Daniel – Meyvis, Tom. – Davidenko, Nicolas: Instructional manipulation checks: Detecting satisficing to increase statistical power. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, 2009, 45. (4.) szám, 867–872.

Ostfeld, Mara: The Backyard Politics of Attitudes Toward Immigration. In: *Political Psychology*, Forthcoming, 2016, Doi: 10.1111/pops.12314

Sarrasin, Oriane – Fasel, Nicole – Green, Eva – Helbling, Marc: When sexual threat cues shape attitudes toward immigrants: the role of insecurity and benevolent sexism. In: *Frontiers in psychology*, 6. szám, 2015, 1033. Doi: 10.3389/fpsyg.2015.01033

Scheufele, Dietram – Iyengar, Shanto.: The state of framing research: A call for new directions. In: *The Oxford Handbook of Political Communication Theories.* Nueva York, Oxford UniversityPress, Pág, 2012, 1–26.

Simonovits Bori: Ali, Chen, Fatima és Sára esélyei a magyar munkaerő- és lakáspiacon. In: Sik Endre – Simonovits Bori (szerk.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei Magyarországon*. Budapest. TÁRKI, 2012, 68–117.

Simonovits Bori – Bernát Anikó (eds.): *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. Budapest, Tárki Social Research Centre, 2016. http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf

Slothuus, Rune: More Than Weighting Cognitive Importance: A Dual-Process Model of Issue Framing Effects. In: *Political Psychology*, 2008, 29. (1.) szám, 1–28.

Soroka, Stuart – Andrew, Blake – Aalberg, Toril – Iyengar, Shanto – Curran, James – Coen, Sharon – Rowe, David: Auntie knows best? Public broadcasters and current affairs knowledge. *British Journal of Political Science*, 2013, 43. (04.) szám, 719–739.

Turper, Sedef – Iyengar, Shanto – Aarts, Kees – and van Gerven, Minna: Who is Less Welcome?: The Impact of Individuating Cues on Attitudes towards Immigrants. In: *Journal of ethnic and migration studies*, 2015, 41. (2.) szám, 239–259.

Weinberg, Jill – Freese, Jeremy– McElhattan, David: Comparing Data Characteristics and Results of an Online Factorial Survey between a Population-based and a Crowdsource-recruited Sample. In: *Sociological Science*, 2014, 1. szám, 292–310. http://dx.doi.org/10.15195/v1.a19

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.140

HERNER-KOVÁCS ESZTER *

Identitásmintázatok az amerikai magyarok sokadik generációjában

A magyar birthright program résztvevőinek magyarság- és Magyarország-képe

Az amerikai magyar diaszpóra kutatása esetén számos kiindulópontot választhatunk, hiszen a témában – mind tudományterület (történettudomány, szociológia, antropológia), mind vizsgálati fókusz (szervezeti világ, identitás, politikai aktivitás), mind kiterjedtség szerint (földrajzi és társadalmi szinten is) – igen szerteágazóak az ismereteink. A tanulmányban bemutatott kutatás fókuszában az amerikai magyar diaszpórának egy olyan „szelete" kerül vizsgálat alá, amelyről egyáltalán nincsenek adataink: olyan, sokadgenerációs amerikai (és kanadai) magyar fiatalok, akik a magyar diaszpóra intézményi világában nem, vagy csak alig vesznek részt, magyar nyelven alig beszélnek. Így a magyar identitás egyetlen terepe esetükben a család, és ott is főként szimbolikus identitáselemekre szűkül (gasztronómia, nemzeti szimbólumok) a magyarság „megélése". Ez a szeglete az amerikai magyar diaszpórának pontosan az intézményi háttér hiánya miatt gyakorlatilag elérhetetlen a kutatók számára, 2012 óta viszont létezik egy olyan program, amelyik kifejezetten ennek, a magyar gyökerektől eltávolodott, de magyar származásukat számon tartó amerikai magyar fiatal korcsoportnak szól. Ez a program a ReConnect Hungary, a magyar „birthright" program, ami lényegében egy kéthetes magyarországi látogatást, „visszakapcsolódási lehetőséget" jelent a diaszpórában élő fiatalok számára. A kutatás célcsoportját azok az amerikai magyar fiatalok adják, akik 2016-ig bezáróan

*A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: herner.kovacs.eszter@gmail.com

részt vettek a programban. A vizsgálat fókuszában két nagyobb kérdéskör áll: a válaszadó magyar háttere, a magyar származás „megélése" a családban, illetve a kétheles magyarországi látogatás percepciója, annak lehetséges hatása a magyar identitás elemeire. A kutatásnak nem célja, hogy a ReConnect Hungary programot, annak hatékonyságát értékelje, a birthright program pusztán eszközként jelenik meg a kutatásban azért, hogy megnézzük: egy intenzív és koordinált magyarországi látogatásnak milyen hatásai lehetnek a vizsgált célcsoport magyar kötődésére. A programnak 2012 és 2016 között összesen 95 résztvevője volt, amiből 57 főt kérdőíves, 10 főt pedig félig strukturált interjús kutatással értem el. A kutatás természetesen nem reprezentatív, célja mindössze annyi, hogy az amerikai magyar diaszpóra egy olyan részéről villantson fel az identitással kapcsolatos megfigyeléseket, amelyről egyébként igen kevés információval rendelkezünk.

Diaszpóra-identitásszerkezetek

A különböző diaszpóraközösségek, illetve az egyén diaszpóraidentitásának tanulmányozása a hatvanas évektől foglalkoztatja a kutatókat. A diaszpóra tanulmányok a kezdeti időkben főként szociológiai és antropológiai (identitás-) vizsgálatok formájában öltöttek testet, később pedig a tudományos figyelem fokozatosan áttevődött a diaszpórák politikai mobilizációjának kérdésére. Ma a nemzetközi politikaelmélet külön foglalkozik a diaszpóraközösségeknek, mint transznacionális politikai aktoroknak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével, továbbá az anyaországi diaszpórapolitikák elméleti modellezése is kurrens kutatási témának számít.[1]

A tanulmány szempontjából lényeges, „sokadik generációs" diaszpóra-identitásszerkezetek vizsgálatakor Gans szimbolikus

[1] Tölölyan, Khachig: *Diaspora Studies…*, i. m., 2012.; Koinova, Maria: *Conflict and Cooperation in Armenian Diaspora…*, i. m., 2016.; uő: *Why do conflict-generated diasporas pursue sovereignty-based claims through state-based or transnational channels*…, i. m., 2014.; uő: *Diasporas and International Politics.…*, i. m., 2010.; Shain, Yossi – Barth, Aharon: *Diasporas and International Relations Theory*…, i. m., 2003.; Ragazzi, Francesco: *A comparative analysis of diaspora policies…*, i. m., 2014.; Délano, Alexandra – Gamlen, Alen: *Comparing and theorizing state–diaspora relations.…*, i. m., 2014.

etnicitás-koncepciója megkerülhetetlen. Gans 1979-ben megjelent tanulmányában azt írta le, hogyan viszonyulnak etnikai származásukhoz és „örökségükhöz" (*heritage*) az Amerikában élő másod- és harmadgenerációs bevándorlók. A szimbolikus etnicitás azt az állapotot jelenti, amikor az etnikai azonosulás már nem feltételezi a bevándorló csoport intézményeihez való kapcsolódást, viszont jelen van egyfajta nosztalgia az ősök kultúrája felé; egy olyan fajta „szeretet és büszkeség" megélése, amely „nem kíván beavatkozást az élet egyéb területein".[2] Gans azt is mondja, hogy a szimbolikus etnicitás nem igényel „működő csoportokat és hálózatokat", ahogyan „működő" kultúrát sem, pusztán azok világos és egyértelmű szimbólumait.[3] Vagyis a másodgenerációs diaszpóraidentitás az etnikai jegyek (nyelv, intézményi kötődés, nemzeti kultúra és történelem ismerete stb.) elvesztése/elhagyása mellett (vagy ellenére) tartalmaz szimbolikus kötődést a származási ország vagy nemzet kultúrája, szokásai iránt, és ezek az (egyénileg szelektált) kötődések alkalomszerűen kifejezésre is kerülnek. Ezek a hétköznapi „gyakorlatok" nem járnak együtt az anyaország napi valóságában való jártassággal vagy bármilyen (politikai, gyakorlati stb.) elkötelezettséggel, viszont valamilyen szinten fenntartják (vagy megkonstruálják) az etnikai határokat.

Az alkalomszerűség, az esetlegesség és a szituativitás hangsúlyozása a diaszpóra „fogalma" kapcsán (csakúgy, mint az etnikum, a nemzet, vagy az identitás fogalmai esetében) elengedhetetlen. A diaszpóra, és így a diaszpóraidentitás is nem önmagában létező, állandó valóság, hanem adott szituációkban megjelenő, vagy fontossá váló attitűdök, viszonyulások összessége.[4] A szimbolikus etnicitás „elemei" általában egyszerűen „szállítható" szokások, kulturális hagyományok, mint például a gasztronómia, a népviselet, a néptánc, bizonyos néphagyományok. A gasztronómia mindezek közül talán a legegyértelműbb szimbolikus identitáselem; Rabikowska szavaival élve az étel a haza koncepcióját jeleníti meg, noha töredékesen, de mégis materiálisan; az ételhez köthető rituálék pedig a csoport tagjai

[2] Gans, Herbert: *Symbolic ethnicity…*, i. m., 1979.
[3] Uo.
[4] Edensor, Tim: *National Identity, Popular Culture…*, i. m., 2002; Dahinden, Janine: *Dynamics of Migrants' Transnational Formations…*, i. m., 2010.; Hall, Stuart: *Cultural Identity and Diaspora…*, i. m., 1990.; Trandafoiu, Ruxandra: *Diaspora Online: Identity Politics and Romanian Migrants…*, i. m., 2013.

számára a valahova tartozás megélését testesítik meg.[5] A nemzeti jellegű ételek többletjelentése a diaszpórában átível a generációkon, és ezt a tanulmányban bemutatott empirikus kutatás is egyértelműen megerősíti. A másod-, harmad-, negyedgenerációban a nemzeti gasztronómia valószínűsíthetően kisebb mértékben hív elő anyaországi asszociációkat, mint az elsőgenerációs emigráns számára. Mivel a nemzeti ételek fogyasztása a többedgenerációsok esetében elsősorban a családhoz kötődik, számukra a gasztronómia szoros összefüggésben értelmeződik a szűkebb hazával, a családi hagyományokkal, örökséggel. Itt kell megemlíteni a *gyökértelenség* vs. *transzplantáció* vitát, amely a magyar emigráns közösségekről szóló irodalomban Puskás Julianna, Fejős Zoltán, Kovács Nóra, illetve Papp Z. Attila munkáiban érhető tetten.[6] A két eltérő megközelítés ahhoz ad értelmezési keretet, hogy a diaszpóra (egyes szerzőknél: *emigráns*) közösségek önállónak, „gyökértelennek" tekinthetőek-e, és így kultúrájuk, etnikus szimbólumaik, rituáléik saját, új hazájukban önállóan megalkotott produktumaik, vagy ellenkezőleg: ezek a mintázatok az óhazából áthozott, „átplántált"[7] kulturális gyakorlatok, amik így kontinuitást mutatnak az óhaza kultúrájával, szokásaival.

A diaszpóra azonosságtudatának szimbolizálódása azonban nem jelent homogenitást, ellenkezőleg: a diaszpórában megjelenő identitásváltozatok igen sokrétűek és sokszínűek. Papp Z. Attila az amerikai magyar szervezeti világ feltárásakor végzett interjús kutatásában három identitásszintet azonosított be az amerikai magyar diaszpórában, amelyek a magyarság megélésének színtereit írják le: az etnoperszonális, az etnoszociális és a nemzeti azonosságtudatot. Ezek különböző kombinációjaként nyolc főbb identitástípust határozott meg, amelyek lényegében egy skálát rajzolnak fel a magyarul beszélő, magyar közösségi életben résztvevő, anyaországi kötődéssel bíró véglettől a teljesen asszimilálódott másik végletig: aktív magyar, lokális magyar, óvatos magyar, privát magyar, „szívmagyar", alkalmi magyar, „cenzus-magyar", asszimilálódott.[8] A Papp Z. által

[5] Rabikowska, Marta: *The Ritualisation of Food, Home and National Identity…*, i. m., 2010.
[6] Puskás Julianna: *Ties that blind, ties that divide…*, i. m., 2000.; Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke…*, i. m., 1993.; Kovács Nóra: Szállítható örökség…, i. m., 2009.; Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ…,* i. m., 2008.
[7] Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke…*, i. m., 1993.
[8] Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ…,* i. m., 2008, 411.

is idézett Puskás Julianna hasonló tipológiát vázol fel, csak ő az identitás individualizálódásáról beszél a magyar közösségek és szervezetek eróziójának eredményeként.[9]

A ReConnect Hungary program

A ReConnect Hungary egy úgynevezett „birthright" program, vagyis születési jogon járó utazás, ami a nagy létszámú diaszpórával rendelkező országok eszköztárában bevett diaszpórapolitikai programnak számít. A birthright utazások a diaszpóra másod-, harmad-, negyed-, ötöd-generációjának szólnak, és bár az utazás fókusza az anyaország aktuális diaszpórapolitikai céljától függően változhat, alapvető jellemzőjük, hogy egy pozitív anyaországi látogatással igyekeznek a diaszpóra fiatalabb generációját érdekeltté tenni abban, hogy intenzívebben kapcsolódjanak az anyaországhoz és/vagy nemzeti (vagy a diaszpóra jellegétől függően etnikai/kulturális/vallási) örökségükhöz. A birthright programok úttörője Izrael volt, amikor 1999-ben elindította a Taglit Israel elnevezésű programját. A projekt szükségességét azzal indokolták, hogy az akkori kutatások szerint a diaszpóra fiatalabb korosztályában felgyorsult az asszimiláció, erre a kihívásra pedig megfelelő válasznak láttak egy olyan ifjúsági programot, amely egy tíznapos izraeli látogatás alkalmával intenzív zsidó identitás- és közösségi élményt nyújt ennek a generációnak. A program kigondolói szerint egy izraeli utazás nem pusztán az egyén zsidó identitását erősítheti meg, hanem a párválasztásra is kihathat,[10] ezzel pedig lassíthat a diaszpóra asszimilációs folyamatain.

Az elmúlt húsz év során az izraeli birthright program a zsidó állam diaszpórapolitikájának egyik zászlóshajója lett. A programon az 1999-es indulás óta több mint 500 ezren vettek részt összesen 67

[9] Puskás Julianna: *Ties that blind, ties that divide…*, i. m., 2000.

[10] Több kutatás (2009, 2012, 2013, 2014) is vizsgálta, hogy a programon résztvevők hajlamosabbak-e zsidó partnerrel házasodni. Mindegyik felmérés azt mutatta meg, hogy míg a program résztvevői megközelítőleg 70%-ban zsidó házastársat választanak, addig a programon nem résztvevők esetében ez az arány csak 50% körüli. A 2014-es kutatás azt is megmutatta, hogy a programon résztvevők 25%-a egy másik Taglit résztvevővel házasodott. Saxe, Leonard et al: *Jewish Futures Project. The Impact of Taglit-Birthright Israel: Marriage and Family…*, i. m., 2014, 14–15.

országból,[11] a rövid- és középtávra vonatkozó vizsgálatok szerint pedig a program eredményesnek mondható a kitűzött célok elérésében is. Az izraeli mintát követve később több ország is elindította a saját birthright programját, természetesen a sajátos diaszpórapolitikai célokhoz igazítva az utazás tartalmát, fókuszát. Ennek megfelelően Írország, amely erőteljesen a diaszpóra anyagi, kapcsolati és tudományos-szakmai tőkéjét igyekszik kihasználni, birthright programját egy szakmai csereprogrammá formálta, míg a tajvani birthright program egy Peking-ellenes narratívára fűzte fel tematikáját.

A magyar program viszonylag újnak számít a birthright palettán, és legalább két szempontból sajátosnak mondható. Elsősorban azért, mert a program ötlete magától a diaszpórától származik, nem a magyar kormányzattól. A program kezdeményezése a New York-i magyar diaszpóra vezető értelmiségi köreihez, mindenekelőtt a magyar származású amerikai politikus, George Patakihoz és családjához köthető, akik az ötletgazda szerepét töltötték be, valamint a New York-i székhelyű Hungarian Human Rights Foundation-höz (HHRF), akik a kezdetek óta működtetik a programot. A kezdeményezés eredetén kívül azért is érdekes a ReConnect Hungary program, mert bár a 2012-es indulás óta a magyar kormány minden évben támogatja a program megvalósulását,[12] magát a működtetést nem vállalta át. Ebből következően az utazás konkrét programjába, tematikájába, ha úgy tetszik, a magyarországi látogatás „narratívájába" a magyar kormány nem szól bele, annak összeállítása és lebonyolítása teljes mértékben egy diaszpóraszervezet kezében van. Emiatt a ReConnect Hungary nem értelmezhető klasszikus diaszpórapolitikai eszközként, hiszen a kormányzati támogatás megszűnése esetén a program elviekben továbbra is működni tudna, amennyiben a HHRF más forrásból (például a diaszpóra adományaiból, pályázatokból) biztosítani képes a szükséges anyagi fedezetet. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a magyar program az izraeli birthright-tal ellentétben kifejezetten csak az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában élő magyar származású fiataloknak szól, tehát a világ más területein élő magyar diaszpóra tagjai számára nem elérhető.

[11] A Taglit Israel honlapja: http://www.birthrightisrael.com/about-us-content?scroll=art_3 (Utolsó letöltés: 2016.09.22)

[12] A támogatás a program megvalósítására benyújtott pályázati projekt (teljes vagy részleges) finanszírozása formájában történik.

A ReConnect Hungary évente egyszer, egy kéthetes magyarországi látogatás keretében valósul meg. A résztvevők toborzása az amerikai és kanadai magyar intézményi hálózaton keresztül, online és népszerűsítő kampányokkal történik (magyar fesztiválok, rendezvények alkalmával, illetve egyetemi hírleveleken), de fontos a korábbi résztvevők hatékony reklámozása is. A részvétel feltétele, hogy a jelentkező magyar származású (mindegy, hogy hányadik generációból), 18-28 év közötti amerikai vagy kanadai állampolgár legyen, aki 12 éves kora óta nem élt hosszabb ideig Magyarországon, és középiskolai tanulmányait már befejezte. A jelentkezéshez bemutatkozó- és motivációs esszére (2016-ban első alkalommal videó volt az elvárás) és két ajánlólevélre van szükség, ami alapján előszelekció zajlik, végül – a nagy földrajzi távolságok miatt – telefonos interjún választják ki a program résztvevőit. A létszám minden évben a rendelkezésre álló pénzügyi keret függvénye; az első években 8-12, később 30-35 fő vehetett részt a programon. A kiválasztott résztvevők számára a kéthetes magyarországi program térítésmentes, azonban a transzatlanti repülőjegy körülbelüli árát (1300-1500 dollár) hozzájárulásként be kell fizetniük – vagyis nem teljesen ingyenes utazásról van szó.

A kéthetes magyarországi program minden évben változik, részben az adott év aktualitásai, részben az előző év tapasztalatai, részben a résztvevők száma alapján, azonban a program alapmotívumai így is meghatározhatóak. Az elmúlt öt év programját megvizsgálva az alábbi kategóriákba sorolhatóak a kéthetes látogatás programjai: 1. klasszikus turisztikai programok, 2. a magyar történelmet ismertető programok (múzeumlátogatások, tematikus túrák), 3. a mai magyar politikai, közéleti és gazdasági helyzet megismerését szolgáló programok. A ReConnect Hungary lényege tulajdonképpen a harmadik kategória programjaiban rejlik, hiszen ezek azok a szituációk, amelyekben egy hagyományos turistaprogram során a látogatónak nem szokott része lenni. Ebbe a kategóriába olyan programelemek tartoznak, mint például egy magyarországi civil szervezet meglátogatása; önkénteskedés; egy roma integrációs központ munkájának megismerése; részvétel egy olyan panelbeszélgetésen, ahol aktuális politikai és társadalmi kérdésekről esik szó szakértők bevonásával; Magyarországon élő külföldi vállalkozókkal való találkozás; beszélgetés startup vállalkozókkal; családi borpince meglátogatása stb.

A programnak minden évben része egy határon túli magyar közösség meglátogatása (általában Szlovákia vagy Szerbia területén), illetve eddig minden évben sor került a magyar kormány egy képviselőjével való rövid (formális) találkozóra is. A budapesti programhelyszínek között a Terror Háza és a Holokauszt Emlékközpont megtekintése minden évben szerepel, hiszen a program legtöbb résztvevőjének felmenői vagy a II. világháború időszakában, vagy az 1956-os forradalom után hagyták el Magyarországot, így a két múzeum tematikájához családi történetek kötik őket.

Módszertan

A kutatás módszertana több pilléren nyugszik. Egyrészt 2014-ben készült az akkor még csak két éve működő program addigi résztvevőivel egy interjús kutatás, melyben az addigi résztvevők fele, tíz fő lett megkérdezve. A félig strukturált interjúk átlagosan 40 percesek voltak, a tíz interjúból kettő készült személyesen, nyolc pedig Skypeon.[13] Az interjú kérdései három fő témára fókuszáltak: a válaszadók általános szocio-demográfiai- és "magyar" hátterére, a magyarországi utazás emlékeire és percepciójára, valamint a hazautazást követő változásokra a magyarsághoz és/vagy Magyarországhoz való viszonyulásban, magyar identitásban. Az interjúelemzések mellett azokat az esszéket is feldolgoztam, amelyeket a résztvevők a ReConnect Hungary programra való jelentkezésükkor írtak családjuk magyar örökségéről és az utazással kapcsolatos motivációjukról.

A kutatás második pillére egy 2016-ban végzett kérdőíves felmérés volt. Ez a kérdőív a program után lett lekérdezve, amikor a programnak már összesen 95 résztvevője volt. A kérdőívet a résztvevők a ReConnect Hungary Alumni levelezőlistán és a ReConnect Hungary Alumni Facebook-csoporton keresztül kapták meg. A kérdőívet összesen 57 fő töltötte ki. A kutatás nem statisztikai jellegű információkat kíván adni a résztvevőkről, hanem az identitás különböző szintjeinek, valamint a magyar örökséggel és a Magyarországgal kapcsolatos asszociációknak a megértésére törekszik, emiatt azzal a kérdéskörrel nem foglalkozik, hogy a maradék 40%-nyi résztvevő miért nem töltötte ki a kérdőívet. A kérdőív felépítése az

[13] Az interjúalanyok közül ketten rövid ideig Magyarországon tartózkodtak a kutatás ideje alatt, velük ezért kerülhetett sor személyes beszélgetésre.

interjúkéhoz hasonló volt: az első kérdéscsoport a válaszadó általános szocio-demográfiai hátterére kérdezett rá, a második kifejezetten a magyar háttérre fókuszált, a harmadik a magyarországi látogatás emlékeire és tapasztalataira, a negyedik pedig az „utóéletére" vonatkozott. A kérdőív összeállításakor nagyban támaszkodtam az izraeli birthright program, a Taglit Israel hatásait mérő kérdőívek struktúrájára.[14] Mind az interjúk, mind a kérdőív nyelve az angol volt. Az interjúk és motivációs esszék strukturált feldolgozásához az Atlas.ti szoftvert, a kérdőívekhez pedig SPSS programot használtam.

Az interjúkon, motivációs esszéken és kérdőíveken kívül a kutatáshoz felhasználtam azt a tapasztalatot is, amelyet a 2015-ös és 2016-os évfolyam magyarországi látogatásakor résztvevő megfigyelőként szereztem. Mind a két évfolyam esetében részt vettem a kéthetes utazás összes programpontján.

A tanulmányban elsősorban a kérdőíves kutatás eredményeit elemzem, a számadatok alaposabb és mélyebb megértéséhez viszont gyakran felhasználom az interjús kutatás és terepmunka tapasztalatait.

Válaszadók

Az interjúalanyok közül három fő a 2012-es programon, hét fő a 2013-as programon vett részt. A kérdőívet kitöltők között a legtöbben, 28-an 2016-ban vettek részt a programon, a 2015-ös évfolyamból 15, a 2014-es és 2013-as évfolyamokból négy-négy, a 2012-esből pedig három válaszadó volt.

Ahogy arról már szó volt, a program az észak-amerikai magyar diaszpórára korlátozódik. A kérdőív válaszadói szépen lefedik azt a nagy földrajzi spektrumot, amelyből a program résztvevői érkeznek. Figyelembe véve, hogy az amerikai mobilitás meglehetősen erőteljes, a kérdőívben a születési helyen kívül még két kérdés vonatkozott a „származásra": a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy 12 éves korukig hol éltek a leghosszabb ideig, illetve azt, hogy az elmúlt öt év folyamán hol éltek a leghosszabb ideig. Az utóbbi kérdésre adott válaszok térképes megjelenítése:

[14] Saxe, Leonard et al: *A Mega-Experiment in Jewish Education: The Impact of birthright Israel…*, i. m., 2002.

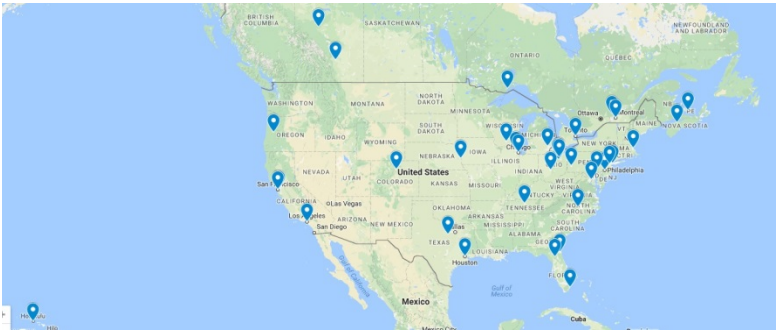

1. ábra: *Hol éltél az elmúlt öt év folyamán a leghosszabb ideig?*

A térképen látható, hogy az Egyesült Államok és Kanada egész területéről érkeztek válaszok, Hawaiitól egészen a kanadai Prince Edward-szigetig, ugyanakkor nagyobb koncentrációt látunk azokon a területeken, amelyek klasszikusan az amerikai magyar diaszpóra központjainak számítanak: New York, New Jersey, Ohio, Chicago és Toronto környéke. Az interjús kutatás alanyai a keleti part térségéből származnak: New York, Pennsylvania, Washington, D.C., Toronto és Montreal. Fontos még egyszer kihangsúlyozni, hogy hiába érkezett sok résztvevő a fontosabb magyarlakta térségekből, ők a magyar intézményi hálózatban nem, vagy csak elhanyagolható mértékig vesznek részt; magyar származásukkal tisztában vannak, de annak közösségi, társadalmi megnyilvánulása nincsen.[15]

A válaszadók magyar háttere

Az interjúalanyok közül négyen másodgenerációs, hárman harmadgenerációs, hárman pedig negyed- vagy ötödgenerációs amerikai magyarok voltak. A kérdőívet kitöltők esetében a harmadgenerációs válaszadók erősen felülreprezentáltak voltak: az 57 kitöltő közül mindössze hat fő másodgenerációs, 36-an harmadgenerációsok és 15-en negyedgenerációsok. Másodgeneráció alatt azokat értjük, akiknek a szülei emigráltak, ők pedig már Amerikában/Kanadában születtek. Harmadgenerációs az, akinek a nagyszülei emigráltak, a

[15] Ez alól az egyetlen kivételt Cleveland jelenti, az onnan érkező résztvevők közül többen is tagjai voltak a cserkészetnek.

negyedgenerációnak pedig a dédszülei. Néhány esetben problematikus volt eldönteni, hogy a válaszadó melyik generációhoz tartozik. Ilyen például az, amikor a nagyszülő a szülő gyermekkorában hagyta el Magyarországot; amikor a szülő fiatal felnőttként emigrált, de pár év után a nagyszülők is követték a szülőt; illetve amikor a válaszadó még Magyarországon (vagy a Kárpát-medencében) született, de pár éves korában emigrált a család. A következetes tipologizálás érdekében ezeknél az eseteknél azt vettem döntőnek, hogy az elsődleges szocializáció hol történt; ha a nagyszülők a szülő gyermekkorában emigráltak, vagyis a szülő még Magyarországon született, de szocializációja már az új országban történt, akkor ebben az esetben harmadgenerációsként definiáltam a válaszadót; ha azonban a szülő már fiatal felnőttként emigrált (akár egyedül, akár a válaszadó nagyszüleivel), akkor a válaszadó másodgenerációs. Hasonló logika szerint, ha a válaszadó még az emigrálás előtt született, de öt-hét éves korától Amerikában vagy Kanadában él, őt másodgenerációnak számítom.

A válaszadók magyar hátterét a kérdőívben több kérdéssel próbáltam megragadni. Az első kérdés a válaszadó szubjektív véleményét kívánta felmérni arról, hogy milyen mértékben részesült magyar neveltetésben, azaz hogyan érzi, a család mennyire tartotta fontosnak a magyar származás továbbadását. A „magyar neveltetés" kritériumai, elemei nem voltak definiálva a kérdésben, mert arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók általánosságban mit gondolnak saját „magyarságukról". A „Véleményed szerint milyen mértékben részesültél magyar neveltetésben?" ('In your opinion, to what extent were you raised Hungarian?') kérdésre a válaszadók egyenlő arányban jelölték meg az „erőteljesen része volt a neveltetésemnek" és a „valamelyest" opciót, de látható az ábrán, hogy a „nem neveltek magyarként" opció is 25% feletti arányban szerepel. A „kizárólag magyarként neveltek" opció megjelölés – nem meglepő módon – marginális.

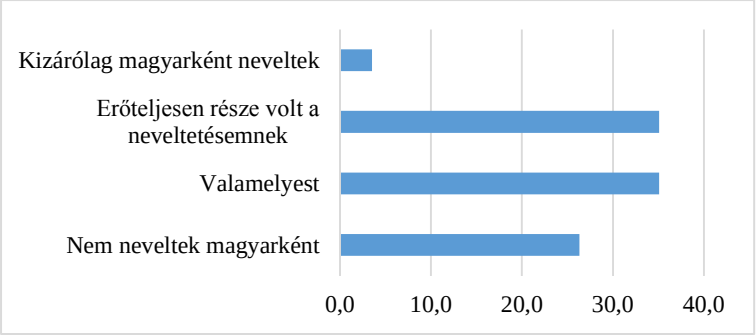

2. ábra: *Véleményed szerint milyen mértékben részesültél magyar neveltetésben? (%)*

A kérdésre adott válaszokat érdemes generációs bontásban is megnézni. Az ábrán látható, hogy a negyedgeneráció legjellemzőbb válasza a „nem neveltek magyarként" volt, míg a másod- és harmadgenerációnál az „erőteljesen része volt a neveltetésemnek" a leggyakoribb válasz.

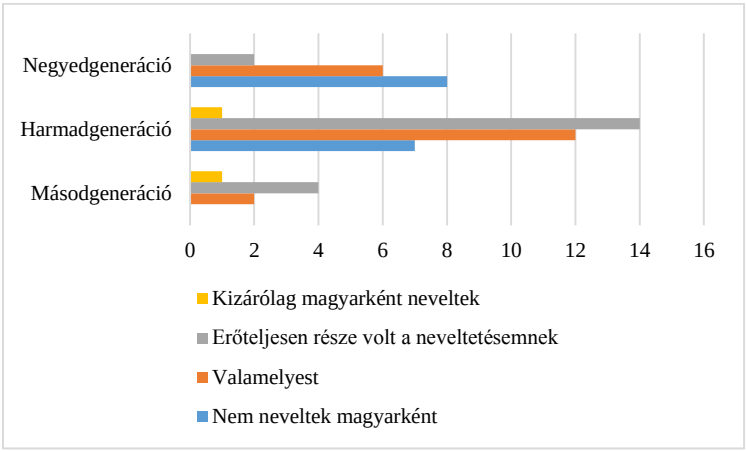

3. ábra: *Véleményed szerint milyen mértékben részesültél magyar neveltetésben? Generációs bontás, N=57*

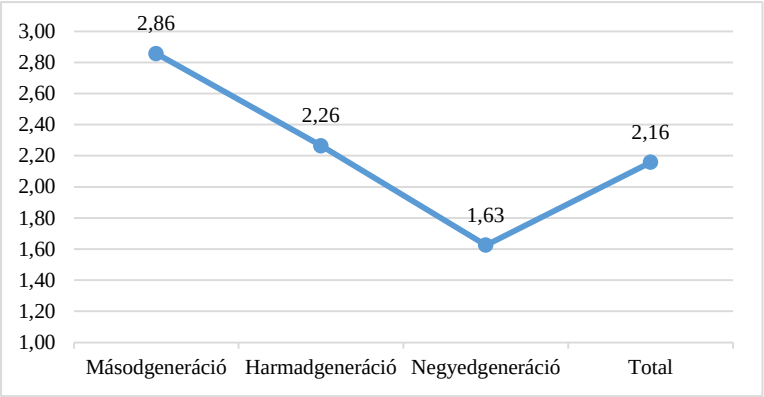

4. ábra: *Véleményed szerint milyen mértékben részesültél magyar neveltetésben? Generációs bontás, átlag (SKÁLA: 1 – nem neveltek magyarként; 2 – valamelyest; 3 – erőteljesen része volt a neveltetésemnek; 4 – kizárólag magyarként neveltek)*

Noha a válaszadók többsége úgy érzi, hogy erőteljesen részesült magyar nevelésben, az interjús kutatásból az derült ki, hogy a válaszadók többségénél a magyar háttér a családban leginkább a szimbolikus elemekre korlátozódik. Ez alatt mindenekelőtt a magyar gasztronómia értendő, de a magyar népművészeti alkotások tisztelete, a magyar népi kultúra értékként való megjelenése is jellemző elem. Ezen kívül a magyar örökség megélése a családi történeteken keresztül történik; a harmadgenerációban különösen is megfigyelhető a nagyszülők magyarországi életéről való visszaemlékezések újramesélése, nosztalgikus megjelenítése. Mindez tehát azt jelenti, hogy a válaszadók többségének erőteljes érzelmi viszonyulása van a magyar örökségéhez, ami a családban egyes szituációkban (főleg ünnepeken) megnyilvánul szimbolikus formákban, azonban nem beszélhetünk egy tudatos vagy konkrét identitásőrzési stratégiáról. Az interjúk és a résztvevő megfigyelés tapasztalata alapján ez többnyire azokra is igaz lehet, akik a kérdőívben az „erőteljes magyar nevelés” opciót választották ki.

Ezt a feltételezést megerősítik a kérdőív egy másik, a magyar háttérre vonatkozó kérdésére adott válaszok is. A „Gyerekkorodban otthon milyen gyakran használtátok a magyar nyelvet?” válaszai között egyértelműen kiemelkedő az „egyáltalán nem” opció, a „mi-

nimálisan, egy másik (domináns) nyelv kiegészítéseként" lehetőséggel összeadva pedig a válaszadók több mint 80%-ának magyar nyelvhasználatát lefedjük.

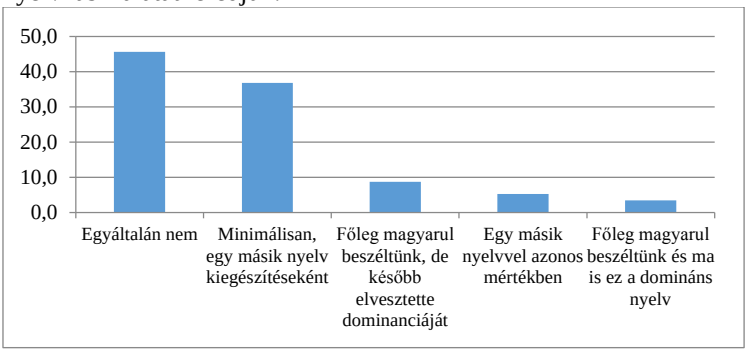

5. ábra: *Gyerekkorodban otthon milyen gyakran használtátok a magyar nyelvet? (%)*

Ez alól a megállapítás alól a másodgeneráció tagjai kivételt jelentenek, hiszen a magyar nyelv otthoni használata esetükben a kérdőív és az interjúk tanúsága szerint is jellemző.

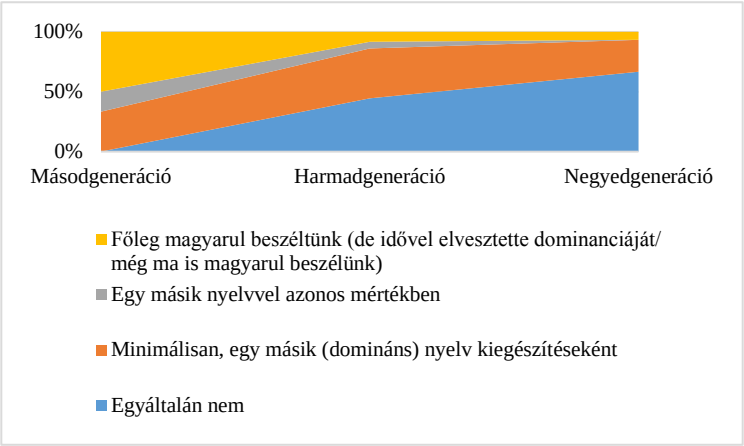

6. ábra: *Gyerekkorodban otthon milyen gyakran használtátok a magyar nyelvet? Generációs bontás, %*

Az ábrán egyértelműen kirajzolódik a nyelvcsere folyamata a diaszpórában: a magyar nyelv elsődleges használata a másodgenerációnál még jelentős, ennek a válaszlehetőségnek a kiválasztása a negyedgeneráció felé haladva folyamatosan csökken. Otthon többségében egyáltalán nem használják a magyar nyelvet a negyedgenerációs válaszadók, míg ezt az opciót a másodgenerációsok közül senki nem választotta. Érdekes eredmény, hogy a kétnyelvűség állapota („egy másik nyelvvel azonos mértékben") nem jellemző a válaszadókra; a másodgenerációnál még marginálisan létezik ez az állapot, a harmadgenerációnál viszont gyakorlatilag eltűnik. Mindhárom generáció hasonló arányban jelölte viszont a magyar nyelv minimális használatát, ami azonban a valóságban – az interjús és résztvevő megfigyelés tapasztalatai alapján – nagyon különböző, széles nyelvhasználati spektrumot fedhet le. Sokan ugyanis a magyar nyelv minimális használata alatt értik a nagyszülőktől megtanult pár szóból álló szókincset, gyermekdalokat, a magyar ételek neveit vagy a magyar beceneveket is. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a magyar nyelvet valóban élő nyelvként használják ezekben a háztartásokban, ezért érdemes ezt a válaszkategóriát ezzel a megfontolással számításba venni. Kijelenthető tehát, hogy a magyar nyelv tudása nem jellemző a válaszadókra, így a magyar örökség továbbélésének és manifesztálódásának terei közül a nyelvi aspektus szinte teljes mértékben kivehető. A kis elemszámú minta ellenére az otthoni magyar nyelvhasználat és a magyar neveltetésben való részesülés szubjektív megítélése is szignifikáns összefüggést mutat a generációval.[16]

További, a magyar háttérre vonatkozó kérdés volt a kérdőívben a magyar szervezeti világban való részvétel. Mivel a program alapvetően azoknak szól, akik a magyar gyökerektől és a magyar szervezeti világtól már eltávolodtak, nyilvánvalóan nem meglepő, hogy a magyar intézményekbe való bekapcsolódás igen alacsony a válaszadóknál: 75%-uk nem vett részt semmilyen amerikai magyar intézmény életében, és az előző két elemzési kategóriával összhangban (nyelvhasználat és magyar neveltetés) az intézményi életben való részvétel a generáció „növekedésével" egyre alacsonyabb. Azok közül, akik valamilyen magyar szervezetnek tagjai voltak, a legtöbben a magyar egyházakat jelölték meg, az egyéb válaszlehetőségek (cserkészet,

[16] p=0,073 és p=0,055

néptánccsoport, magyar iskola, kulturális intézmény, nyelvtanfolyam) elenyésző számban fordultak csak elő.

A magyar identitás szintjei

A válaszadóknak a magyarországi utazást megelőző viszonyulását a magyar örökséghez és Magyarországhoz négyfokozatú skálán próbáltam mérni.

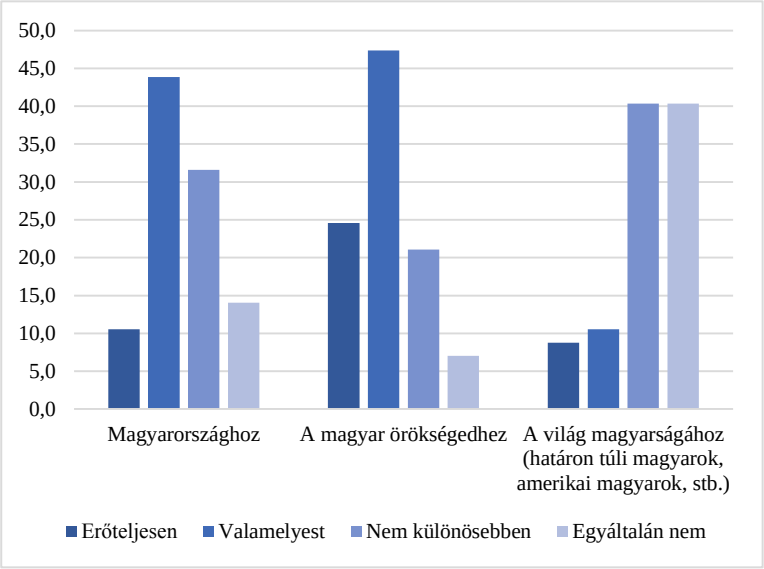

7. *ábra: A ReConnect út előtt mennyire kötődtél… ? (%)*

Jól látszik, hogy a magyarországi látogatást megelőzően erőteljes kötődés nem volt jellemző sem Magyarországhoz, sem a világ magyarságához („global Hungarian community”), ez az opció egyedül a saját magyar örökséghez való kötődésnél emelkedik meg valamelyest, de ebben a kategóriában sem kiemelkedő. Érdemes viszont megnézni, hogy míg a Magyarországhoz való kötődésnél a „valamelyest” és a két negatív választ („nem különösebben” és „egyáltalán nem”) szinte egyforma arányban jelölték meg a válaszadók, addig a saját magyar örökségükhöz való kötődésnél jóval kevesebb a negatív

válaszok aránya, mint a „valamelyest”. A világ magyarságához (amelybe mind a diaszpóra, mind a határon túli magyarok beleértendőek) való kötődésnél pedig kimagasló a negatív tartományba eső válaszok aránya. Ez alapján kijelenthető, hogy a magyarsághoz való kötődés különböző szintjeit felmérő kérdés eredményei megerősítik a fentebbi megfigyeléseket, miszerint a magyar identitás a diaszpóra későbbi generációiban szinte kizárólag a személyes életre korlátozódik; a magyarság megélése elvonatkoztatódik mind Magyarországtól, mind a magyar nemzeti közösségtől (vagy annak bármilyen alcsoportjaitól), és lényegében csak a családi örökségre, hagyományokra koncentrálódik. Egy fiatal másod,- harmad- vagy negyedgenerációs amerikai magyar számára tehát „magyarnak lenni” nem feltétlenül kapcsolódik össze a Magyarországhoz való kötődéssel, sem a magyar (diaszpóra)közösséghez való tartozással, viszont erős érzelmi viszonyulást jelent az ősök származása, kultúrája felé.

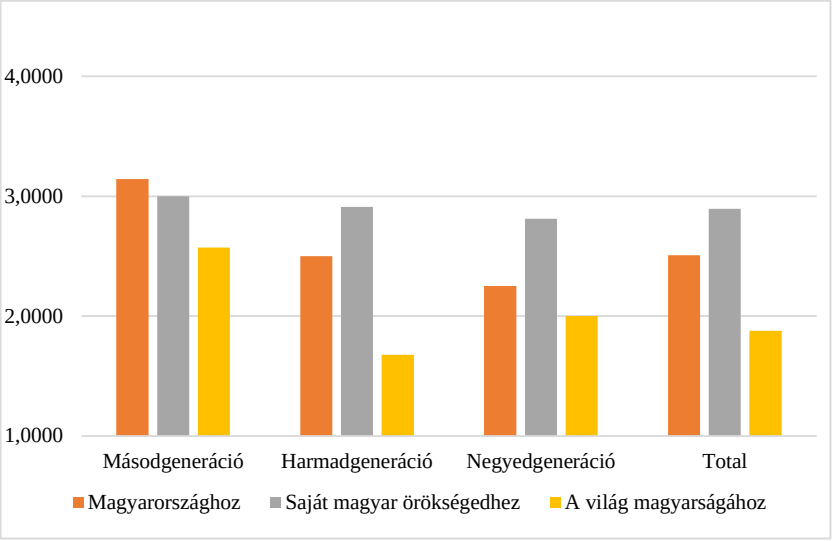

8. *ábra: A ReConnect út előtt mennyire kötődtél…? Generációs bontás, átlag (SKÁLA: 1 – egyáltalán nem; 2 – nem különösebben; 3 – valamelyest; 4 – erőteljesen)*

Ha generációs bontásban is megnézzük a magyarság különböző szintjeihez való kötődést, akkor azt látjuk, hogy a leggyengébb kötődés mind a három generációs csoportnál a világ magyarságához tapasztalható, a legerősebb kötődés esetén viszont már láthatóak különbségek a generációknál. Míg a harmad- és negyedgenerációnál egyértelműen kiemelkedik a saját magyar örökséghez való kötődés, addig a másodgenerációnál a saját magyar örökséghez és a Magyarországhoz való kötődés lényegében egyformán erős. A generációs különbségeknél azt is érdemes kiemelni, hogy míg a harmad- és negyedgenerációnál a legerősebb kötődési szint (a saját magyar örökség) sem lép át a pozitív tartományba, addig a másodgenerációnál mind a Magyarországhoz, mind a saját magyar örökséghez való kötődés a pozitív tartományban van.

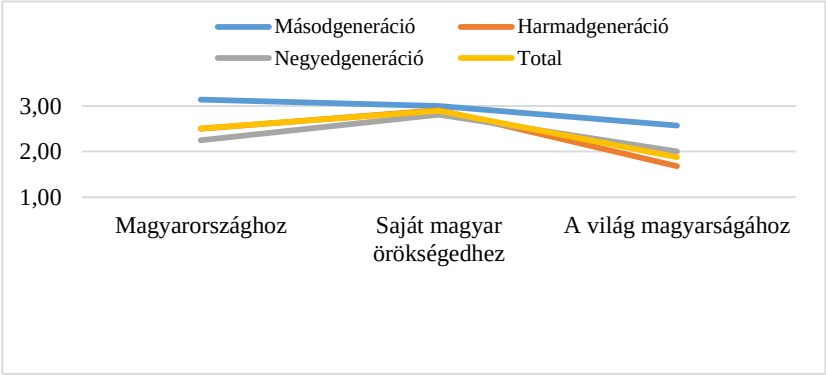

9. *ábra: A ReConnect út előtt mennyire kötődtél… ? Generációs bontás, átlag (SKÁLA: 1 – egyáltalán nem; 2 – nem különösebben; 3 – valamelyest; 4 – erőteljesen)*

Azt látjuk, hogy a másodgeneráció egyrészt erősebb kötődést mutat mind a három vizsgálati szinten, másrészt a trend sem teljesen azonos, hiszen a Magyarországhoz és a magyar örökséghez való kötődés szinte egyformán erős ennél a csoportnál. A harmad- és negyedgeneráció nagyjából az összesített eredményeket hozza, vagyis a saját magyar örökségéhez kötődik a leginkább, ezt követi Magyarország, ami azonban már a negatív válaszok tartományába esik, azaz nem igazán vagy egyáltalán nem kötődnek Magyarországhoz, a világ magyarságához pedig még kevésbé.

Ezeket a mérési eredményeket a kvalitatív kutatás tapasztalatai is megerősítik. Mind a motivációs esszékben, mind az interjúkban egyértelmű volt, hogy a résztvevők Magyarországra történő látogatásának legfőbb motivációja a családi örökség mélyebb megértése, a felmenők életének megismerése:

"After just under 100 years, my family's journey would come full circle. My greatgrandparents
who fled Hungary for America would be juxtaposed with me returning to Hungary."[17] (negyedgenerációs válaszadó)

"If I get into this program, I cannot even imagine the connection that I would feel with my Omami (my grandma). I miss her so much and I want to be able to experience this for her, for my mom, and for myself."[18] (harmadgenerációs válaszadó)

„I would never forget when I was on the plane and coming down I was looking at Hungary for the first time. Actually I took a picture and I was so overwhelmed with happiness and sadness too because I can't share it with my grandma. It was the most amazing view I had ever seen."[19] (harmadgenerációs válaszadó)

A magyarság különböző szintjeihez való kötődés a magyarországi látogatás után egészen más képet mutat.

[17] "Száz éven belül a családom útja egy teljes kört írna le: a dédszüleim történetétől kezdve, akik Magyarországról Amerikába menekültek, az én Magyarországra való látogatásomig."
[18] "El sem tudom képzelni, mennyire közel érezném magam Ómamihoz (nagymamámhoz) a program által. Nagyon hiányzik nekem, és ebben a programban érte, az édesanyámért és magamért szeretnék részt venni."
[19] „Sosem fogom elfelejteni, amikor a repülőgép leszállt és először láttam meg Magyarországot. Le is fényképeztem, és annyira elöntöttek az érzelmek, boldogság és szomorúság egyszerre, mert ezt már nem tudom elmondani a nagymamámnak. Ez volt életem leglenyűgözőbb látványa."

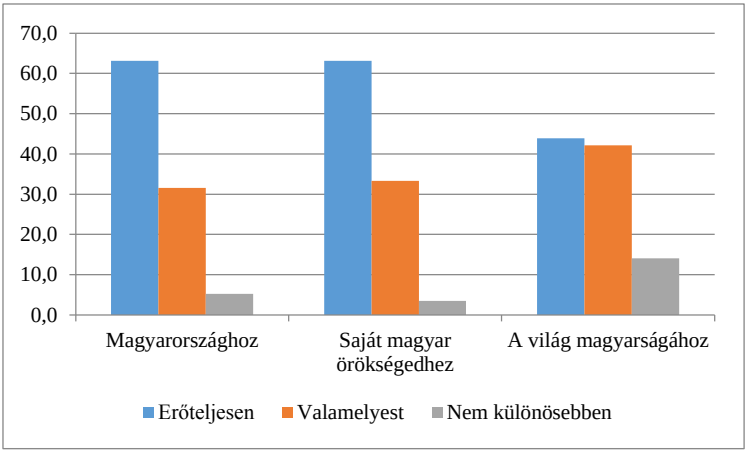

10. *ábra: A ReConnect út után mennyire kötődsz…? (%)*

Amint látható, a negatív („nem különösebben”, „egyáltalán nem”) válaszlehetőségek mind a három kategóriában jelentősen lecsökkentek, sőt, az „egyáltalán nem” lehetőséget egyik kategóriában sem választotta egyik válaszadó sem, az erőteljes kötődést választók száma pedig mind a három kategóriában megnőtt. A keresztáblákról leolvasható, hogy a Magyarországhoz való erőteljes kötődés az út előtti 10%-ról 63,2%-ra ugrott fel, a többi válaszlehetőség pedig csökkent: a „valamelyest” 43%-ról 31%-ra, a „nem igazán” 31%-ról 5,8%-ra, az „egyáltalán nem” pedig 14%-ról 0-ra. A saját magyar örökséghez való kötődésnél az „erőteljes” 24%-ról 63%-ra nőtt, a „valamelyest” 47%-ról 33%-ra, a „nem igazán” 21%-ról 3,5%-ra csökkent. A világ magyarságához való kötődésnél is megugrott az erőteljes kötődés, 8,8%-ról 43,9%-ra, és itt egyedül a valamelyest opció is nőtt, 10,5%-ról 42%-ra. A negatív kötődések itt csökkentek a legnagyobb értékben, a „nem igazán” 40,4%-ról 14%-ra, az „egyáltalán nem” pedig szintén 40,4%-ról 0-ra.[20]

[20] A származási országhoz való kötődés jelentős megerősítése valószínűleg birthright sajátosság, hiszen az izraeli programok értékelése is rendre azt mutatja, hogy az Izraelhez való kötődés az utazás után megugrik. Pl. Saxe et al.: *The Impact of birthright Israel…*, i. m., 2001.

		Mennyire kötődsz az út után Magyarországhoz?			Total
		Erőteljesen	Valamelyest	Nem igazán	
Mennyire kötődtél az út előtt Magyarországhoz?	Erőteljesen	10,5%			10,5%
	Valamelyest	31,6%	12,3%		43,9%
	Nem igazán	14,0%	15,8%	1,8%	31,6%
	Egyáltalán nem	7,0%	3,5%	3,5%	14,0%
Összesen		63,2%	31,6%	5,3%	100,0 %

1. táblázat: *Mennyire kötődtél az út előtt és után Magyarországhoz? (kereszttábla)*

		Mennyire kötődsz az út után a saját magyar örökségedhez?			Total
		Erőteljesen	Valamelyest	Nem igazán	
Mennyire kötődtél az út előtt a saját magyar örökségedhez?	Erőteljesen	21,1%	3,5%		24,6%
	Valamelyest	33,3%	14,0%		47,4%
	Nem igazán	7,0%	12,3%	1,8%	21,1%
	Egyáltalán nem	1,8%	3,5%	1,8%	7,0%
Összesen		63,2%	33,3%	3,5%	100,0%

2. táblázat: *Mennyire kötődtél az út előtt és után a saját magyar örökségedhez? (kereszttábla)*

	Mennyire kötődsz az út után a világ magyarságához?			Total
	Erőteljesen	Valamelyest	Nem igazán	

Mennyire kötődtél az út előtt a világ magyarságához?	Erőteljesen	8,8%			8,8%
	Valamelyest	5,3%	5,3%		10,5%
	Nem igazán	15,8%	21,1%	3,5%	40,4%
	Egyáltalán nem	14,0%	15,8%	10,5%	40,4%
Összesen		43,9%	42,1%	14,0%	100,0%

3. táblázat: *Mennyire kötődtél az út előtt és után a világ magyarságához? (kereszttábla)*

Azt is érdemes megnézni a kereszttáblákon, hogy míg Magyarország és a magyar örökség esetében az út utáni erőteljes kötődések nagyjából fele azoktól jön, akik az út előtt is kötődtek valamennyire ezekhez a szintekhez, a világ magyarsága esetében az út utáni erős kötődést több mint fele részben azok mutatják, akik az út előtt nem igazán vagy egyáltalán nem kötődtek a magyarság ezen szintjéhez.

Generációs bontásban megnézve az út utáni kötődéseket azt látjuk, hogy a másodgenerációnál teljesen eltűntek a negatív válaszok, vagyis legalább valamelyest kötődnek a magyarság minden szintjéhez az utazás után. Érdekes eredmény, hogy hasonló válaszokat látunk a negyedgenerációs csoportban is, ahol egyedül a világ magyarságánál nem tűntek el teljesen a negatív válaszok. A harmadgeneráció ezzel szemben árnyaltabb képet mutat, hiszen ők azok, akiknél az út után is maradnak „nem igazán" válaszok mind a három alcsoportban (Magyarország, saját magyar örökség, világ magyarsága).

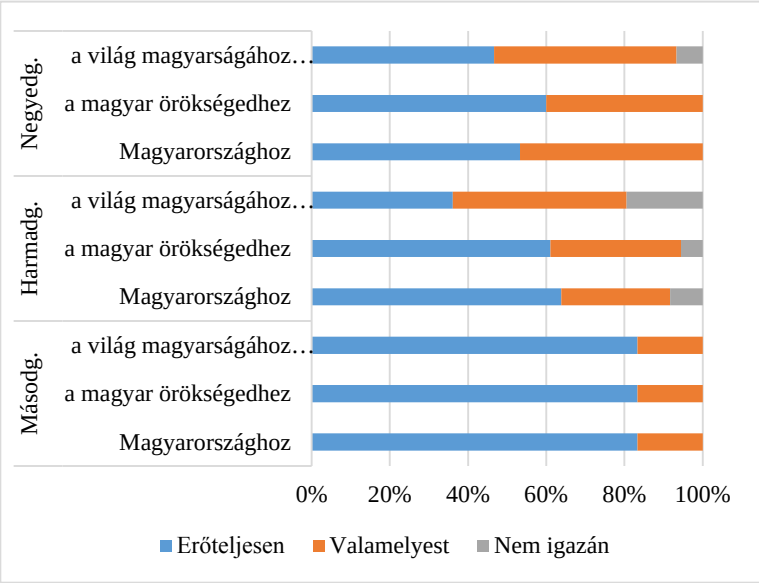

11. ábra: *A ReConnect út után mennyire kötődsz….? Generációs bontás, %*

Generációs bontásban az átlagokat összehasonlítva azt látjuk, hogy az utazást követően továbbra is a másodgeneráció mutatja a legerőteljesebb kötődést mind a három szinthez, és esetükben ez egy kiegyensúlyozott, lényegében azonosan erős kötődés mind Magyarországhoz, mind a saját magyar örökséghez, mind a világ magyarságához. A többi generációnál változást látunk abban, hogy míg az utazást megelőzően a kötődés erősségének sorrendje a magyar örökség, Magyarország, világ magyarsága volt, addig az út után a magyar örökséghez és Magyarországhoz való kötődés egyforma erősségű lesz, és a világ magyarsága is csak kicsivel marad le ettől a két szinttől (és megmarad a pozitív tartományban, hiszen 1: erőteljesen 2: valamelyest 3: nem igazán).

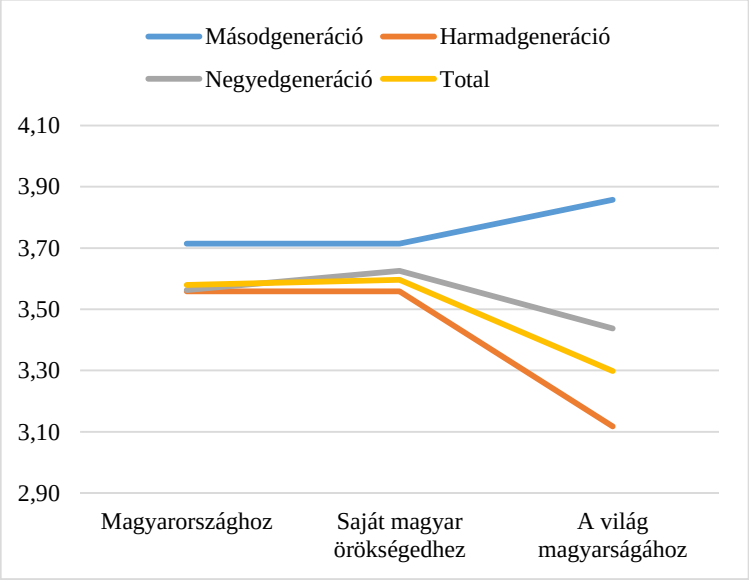

12. ábra: *A ReConnect út után mennyire kötődsz….? Generációs bontás, átlag (SKÁLA: 1 – egyáltalán nem; 2 – nem különösebben; 3 – valamelyest; 4 – erőteljesen)*

A 7-12. ábrák és 1-3. táblázatok alapján a következő megállapításokat tudjuk tenni. A magyarországi látogatás jelentősen növeli mind az ország, mind a saját magyar örökség, mind a világ magyarsága iránti pozitív viszonyulást, és a korábbi gyenge vagy nem létező kötődések pozitív viszonyulásba fordulnak át. Az utazást megelőzően legerősebben a saját magyar örökségükhöz kötődnek a résztvevők, Magyarországhoz és a világ magyarságához lényegében nem kötődnek, kivéve a másodgenerációs válaszadókat. Az utazás után mind a három szinthez jelentősen megnő a résztvevők kötődése, és eltűnik a nagy választóvonal a saját magyar örökség és a másik kettő szint között; a programot követően gyakorlatilag ugyanannyira kötődnek Magyarországhoz, mint a saját magyar örökségükhöz. Noha a világ magyarságához való kötődés elmarad a másik két szint mögött egy kicsivel, ez a kötődési szint is átlép a pozitív tartományba.

Azt, hogy a különböző identitáselemekre hogyan hat a magyarországi utazás, további kérdésekkel is próbáltam vizsgálni. A Magyarországhoz való kötődésnek egyfajta kontrolljaként értelmezhetjük azokat a kérdéseket, amelyekben a Magyarországgal kapcsolatos hírek követésére és a Magyarországgal kapcsolatos asszociációkra voltunk kíváncsiak. Mindkét kérdés válaszaiból azt látjuk, hogy érdemes az előbbiekben elemzett felfokozott érzelmi kötődést árnyaltan értelmezni.

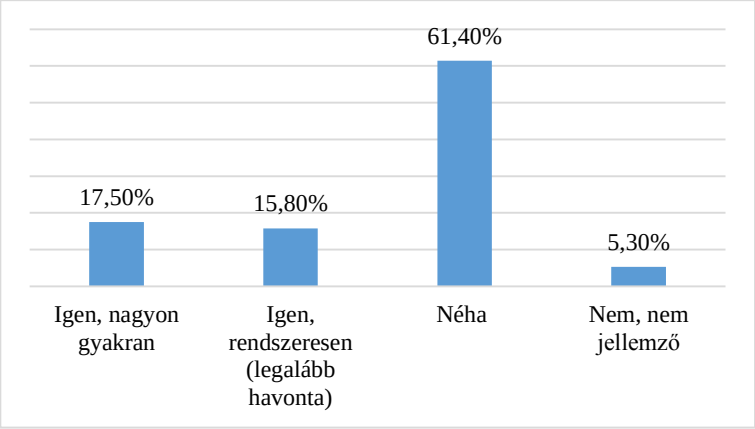

13. ábra: *A hazatérésed óta követed a magyarországi híreket? (%)*

A magyarországi hírek követésénél azt látjuk, hogy valódi, feltételezhetően tudatos hírkövetés („nagyon gyakran” és „rendszeresen”) 33% (19 válaszadó) esetében áll fenn. A „nem” válaszok alacsony, 5,3%-os előfordulása mutathatja azt, hogy az utazás után Magyarország iránt nem (vagy továbbra sem) érdeklődő résztvevő nem marad, tehát egyfajta (tudatosabb) kötődést valóban beindít a program. Azt azonban érdemes megfontolni, hogy a túlnyomó többség a kényelmes, kellően tág „néha” kategóriát választotta, ami jelenthet egy enyhe, de mégis valós, vagy egy teljesen esetleges érdeklődést is. Az interjús kutatás tapasztalata az utóbbi volt. A kvalitatív kutatásban arra a kérdésre, hogy a hazatérés után követik-e a magyarországi fejleményeket, a többség egyértelmű „nem”-mel válaszolt, azzal a kiegészítéssel, hogy amennyiben valami érdekes cikket látnak az országról a Facebook-on, arra rákattintanak. Vagyis ez alapján óva-

tosan kijelenthetjük, hogy a Magyarországhoz való erőteljes érzelmi kötődés az út után nem áll arányban az ország aktuálpolitikai helyzete iránti érdeklődéssel.[21]

A hírek követésével kapcsolatos kérdéssel részben összecsengő eredményeket mutat a „Mi jut eszedbe, ha Magyarországra gondolsz?", amelynél több válaszlehetőséget is megjelölhettek a válaszadók.

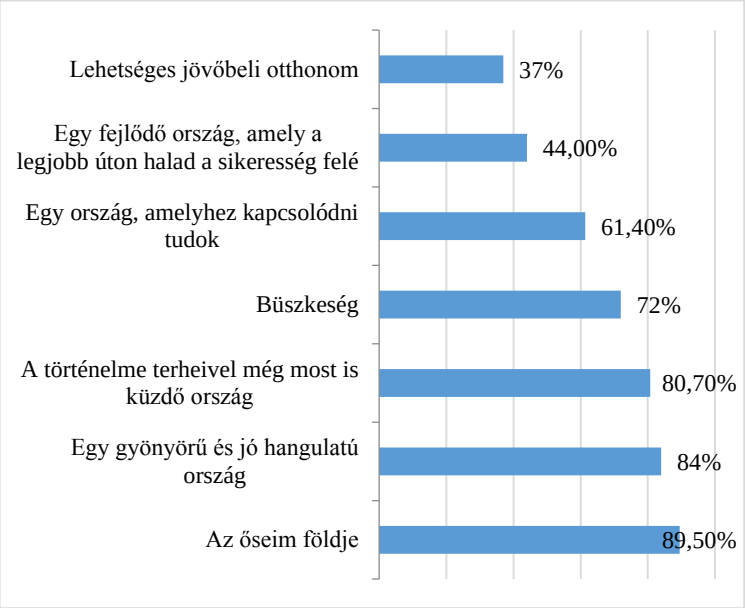

14. ábra: *Mi jut eszedbe, ha Magyarországra gondolsz? (%)*

Láthatjuk, hogy a felkínált válaszlehetőségek közül az „őseim földje" volt a legnépszerűbb, a válaszadók majdnem 90%-a megjelölte ezt az opciót. Ez teljes mértékben összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy a vizsgált célcsoport számára a magyar identitás elsősorban személyes szinten értelmezhető, alapvetően a családban

[21] Ez az eredmény az izraeli programhoz képest meglehetősen alacsony: egy 2002-es kutatás eredménye szerint a Taglit résztvevőinek 44%-a gyakran követi az Izraellel kapcsolatos híreket az utazás után. Saxe, Leonard et al: *A Mega-Experiment in Jewish Education…*, i. m., 2002.

megjelenő magyar identitáselemek becsben tartását, a magyar felmenők tiszteletét jelenti. Ahogy az utazás előtti és utáni kötődéseket mérő kérdéseknél láttuk, ez a személyes, alapvetően a család magyar származása iránti erős kötődés elvileg az utazás után kiegészül a Magyarország iránti igen erős, és a világ magyarsága iránti visszafogottabb kötődéssel – a magyarországi asszociációkkal kapcsolatos kérdés eredményei viszont ezt nem teljesen támasztják alá. A program résztvevőinek többsége az utazás után is alapvetően családi kontextusban értelmezi a származási országot (″őseim földje″), a valós, egyéni kapcsolódást vagy elköteleződést sejtető válaszlehetőségeket (″lehetséges jövőbeli otthonom″, ″egy ország, amelyhez kapcsolódni tudok″) jóval kevesebben jelölték meg.[22]

Szintén érdekes eredményeket mutat az a kérdés, amely a „ReConnect élmény” hazatérés utáni folytatására vonatkozott.

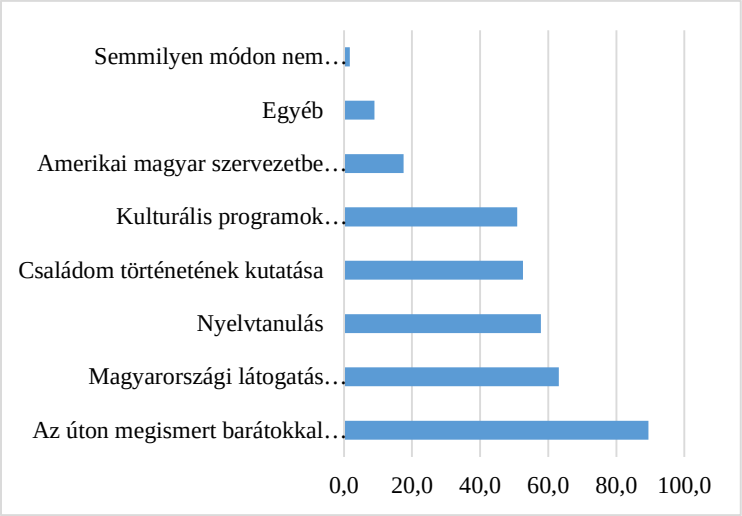

15. ábra: *Hogyan folytatod a „ReConnect élményt” otthon? (%)*

[22] A Magyarországgal kapcsolatos asszociációk az izraeli program eredményeihez képest kifejezetten erős érzelmi viszonyulásokat mutatnak. Csak két adat viszonyításként: a Taglit résztvevői 62%-ban értettek azzal egyet, hogy Izraelre büszkeségforrásként tekintenek, 17%-ban pedig jövőbeli otthonukként. Saxe et al.: *Taglit-birthright Israel…*, i. m., 2006, 10.

Itt azt látjuk, hogy az utazás konkrét hozadékai között kevés válaszadó esetében találunk tudatos (és rendszeres) identitásápolási stratégiákat. Ez alól egyedül a magyar nyelv tanulása jelent kivételt, hiszen ezt a válaszadók több mint fele megjelölte. A legtöbb válaszadó viszont az úton kötött barátságok ápolását jelölte meg, ami – bár az amerikai magyar hálózat életben tartásában szerepet játszhat, – önmagában a magyar identitás felfedezésében és/vagy ápolásában kevésbé jelentős. Ennél a kérdésnél is érvényesül tehát az a logika, hogy a nem első generációs amerikai magyar fiatalok magyar identitása még a magyarországi látogatást követően sem lép ki a személyes mezőből; a többség az utazás után sem fog bekapcsolódni az amerikai magyar közösségi szervezetekbe,[23] viszont az egyéni (nyelvtanulás, ismételt magyarországi utazás) és családi (családi történelem kutatása) célú tevékenységek lendületet nyerhetnek az út által. Ezt az interjús kutatás tapasztalatai is teljes mértékben megerősítették: a legtöbb válaszadó a nyelvtanulást és az ismételt magyarországi látogatást nevezte meg, mint a program eredményeként az életében bekövetkezett változást. Az interjúkban a családi vonatkozás ebben a kontextusban is előkerült; többen beszámoltak arról, hogy miután hazatértek a programról, elkezdtek járni magyar kulturális eseményekre, ahova magyar származású rokonaikat is magukkal viszik, illetve tervezik, hogy együtt ellátogatnak a családdal Magyarországra.

Érdekes viszont az a (látszólagos) ellentmondás, hogy míg a magyarországi utazáson kötött barátságok ápolása kiemelkedően fontos a válaszadók számára, a magyarsághoz való kötődés szintjeinél a világ magyarsága, amelybe ők maguk, vagyis a diaszpóra is beleértendő, az utazás után is alacsony kötődést mutat a másik két (Magyarország, személyes magyar örökség) kategóriához képest. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a program résztvevői nagyon kevés ismerettel rendelkeznek a magyar kisebbségek és a magyar

[23] Természetesen ennek lehetnek objektív akadályai is, pl. magyar szervezetek hiánya a válaszadók lakóhelyén. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy annak ellenére, hogy a magyar közösségi szervezetekbe a résztvevők aktívan nem kapcsolódnak be, az interjúk és a terepmunka tapasztalatai azt mutatták, hogy az egyes kulturális központok programjai iránt egyértelműen megnőtt az érdeklődés a résztvevők részéről: többen beszámoltak arról, hogy az úton megismert barátokkal közösen látogatnak bizonyos rendezvényeket a különböző Magyar Házakban.

emigráció történetéről. Az amerikai magyar diaszpóráról többnyire az 1956-os forradalom kontextusában van némi ismeretük, azonban a korábbi emigrációs hullámokról és a világ más részein letelepedett magyar közösségekről nem sok (kivéve persze, ha családi kötődésük van ezekhez). A Kárpát-medencei magyar kisebbségekről viszont általában még ennyi ismeretük sincs (itt is természetesen lehetnek kivételek: a történelem iránt érdeklődő vagy családilag a külhoni magyar területekhez kötődő résztvevők tisztában vannak a kérdéskörrel). A két hetes magyarországi programnak minden évben része egy látogatás valamelyik határon túli magyar régióba, ennek a programnak az üzenete azonban nem teljesen érthető a résztvevők számára. A személyes interjúk során megkértem az alanyokat, hogy beszéljenek azokról a programokról, amelyeket kevésbé élveztek, és a külhoni magyar régiók felkeresése egyértelműen ebbe a kategóriába esett. A legtöbben megemlítették, hogy nem volt számukra világos, hogy miért kell Szlovákiába/Szerbiába utazniuk azért, hogy magyarokkal találkozzanak, egy interjúalany pedig úgy fogalmazott, hogy érdekes volt hallani ezeket a magyarokat, de nem értette, hogy ha nekik nem annyira könnyű ott az életük, miért nem költöznek át Magyarországra. Ehhez hasonlóan a kérdőív azon kérdésére, hogy mi volt az út során a legnagyobb negatív meglepetés, a válaszok jó része a határon túli látogatást nevezte meg. Ez a megfigyelés olyan szempontból érdekes, hogy a diaszpóra idősebb generációiban jellemző „Erdély-kultusz", és általában a határon túli magyarok iránti fokozott érzelmi kötődés, felelősségérzet, illetve a határon túli magyarok „etnoszociális identitásával" való szimpatizálás[24] a vizsgált célcsoportban már nem él tovább. A magyar nemzet „szétszórtsága" nem tudatosul a résztvevőkben, még saját, amerikai magyar közegüket illetően sem. Vagyis az úton megismert amerikai magyar fiatalok a résztvevők számára nem tételeződnek a diaszpóra tagjaiként, tehát a velük kötött barátság ápolásának fontossága nem áll ellentmondásban azzal, hogy a világ magyarságához való kötődésük egyébként nem annyira erős.

[24] Papp Z. Attila: *Beszédből világ…,* i. m., 2008, 208.

Összegzés

A kutatás fókuszában olyan, sokadik generációs amerikai magyar fiatalok identitásszerkezete és Magyarország-képe állt, akik származásukkal tisztában vannak ugyan, de az amerikai magyar szervezeti életben nem, vagy csak marginálisan vesznek részt. A célcsoportot a magyar birthright program egykori résztvevői adták; ez a program ugyanis kifejezetten a magyar gyökereiktől eltávolodott, de a magyar identitás felfedezésére nyitott, magyar származású amerikai és kanadai fiataloknak szól. A kutatás vegyes módszertannal készült: a vizsgálat gerincét egy 2016-ban felvett kérdőíves kutatás adja, de az eredmények kiegészítésre, árnyalásra kerültek egy 2014-ben végzett interjús kutatás és a 2015-ben és 2016-ban végzett terepmunka tapasztalataival.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a „látható" identitásjegyek (nyelvhasználat, szervezeti életben való részvétel) a második generáció után gyakorlatilag eltűnnek, és a sokadgenerációs diaszpóra tagjai számára a magyar identitás terepe szinte kizárólag a család marad. Ettől függetlenül a válaszadók számára a magyar származás érzelmileg nagyon is fontos, és ezt a magyar származás tiszteletben tartásán, bizonyos szimbolikus rituálék gyakorlásán (gasztronómia, nemzeti szimbólumok) keresztül fejezik ki, ez azonban nem feltételezi más „magyarságszintek" meglétét. A kérdőíves válaszok egyértelműen megmutatták, hogy a magyarság különböző szintjei közül a válaszadók magyarországi látogatást megelőzően egyedül a személyes magyar örökségükhöz kötődnek, de Magyarországhoz és a világ magyarságához (határon túli magyar kisebbségek, diaszpóra) nem igazán. Ez alól a másodgeneráció jelent kivételt, náluk ugyanis tetten érhető a Magyarországhoz való pozitív kötődés is. Ezek a viszonyulások – legalábbis érzelmi szinten – jelentősen megváltoznak a magyarországi látogatás után. A programot követően a magyarság mindhárom szintjéhez pozitív kötődéseket mutatott ki a kérdőíves kutatás; a személyes magyar örökséghez való kötődéshez gyakorlatilag felzárkózik a Magyarországhoz való kötődés, és a harmadik szint ettől kissé ugyan elmarad, de az is átlép a pozitív tartományba.

Az erős érzelmi viszonyulásokkal azonban némiképp szembeállíthatóak azok az eredmények, amelyeket az utazás gyakorlati következményeit mérő kérdések mutatnak. A válaszadók többsége az utazás után is alapvetően családi kontextusban értelmezi a származá-

si országot („őseim földje”), a valós, egyéni kapcsolódást vagy elköteleződést sejtető válaszlehetőségek („lehetséges jövőbeli otthonom”, „egy ország, amelyhez kapcsolódni tudok”) ritkábban fordultak elő – kivételt ez alól a nyelvtanulás és az ismételt magyarországi látogatás jelent. Ehhez hasonlóan a magyarországi hírek követésére vonatkozó kérdésnél is az látszik, hogy a származási ország aktuálpolitikájának követése ritkán tudatos, a többség számára inkább esetleges. A kutatásból az is kiderül, hogy hiába ugrik meg a világ magyarsága iránt érzett kötődés szintje az út után a válaszadók többsége esetén, a magyar nemzet „szétszórtsága” nem tudatosul a résztvevőkben, még saját, amerikai magyar közegüket illetően sem, a Kárpát-medencei magyar kisebbségek helyzetének megértése pedig még kevésbé egyértelmű számukra.

Felhasznált irodalom

Dahinden, Janine: Dynamics of Migrants’ Transnational Formations: Between Mobility and Locality. In: Rainer Bauböck and Thomas Faist (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories, Methodologies.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010.

Délano, Alexandra – Gamlen, Alen: Comparing and theorizing state–diaspora relations. In: *Political Geography*, 41, 2014, 43–53.

Edensor, Tim: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life.* Oxford, New York, Berg, 2002

Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940.* Budapest, Teleki László Alapítvány Közép Európai Intézet, 1993.

Gans, Herbert: Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. In: *Ethnic and Racial Studies*, Volume 2 Number 1 January, 1979.

Hall, Stuart: Cultural Identity and Diaspora. In: Johnathan Rutherford (ed.): *Identity: Community, Culture, Difference*. London, Lawrence & Wishart, 1990.

Koinova, Maria: Diasporas and International Politics: Utilizing the Universalistic Creed of Liberalism for Particularistic and Nationalist Purposes. In: Rainer Bauböck and Thomas Faist (eds.): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories, Methodologies.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010

Koinova, Maria: Why do conflict-generated diasporas pursue sovereignty-based claims through state-based or transnational channels? Armenian, Albanian and Palestinian diasporas in the UK compared. In: *European Journal of International Relations*, Volume 20 (Number 4), 2014. 1043–1071.

Koinova, Maria: Conflict and Cooperation in Armenian Diaspora Mobilization for Genocide Recognition. In: David Carment and Ariane Sadjed (eds.): *Diaspora as Cultures of Cooperation: Global and Local Perspectives*. London: Palgrave, 2016

Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1991–2001).* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2009.

Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008.

Puskás Julianna: *Ties that blind, ties that divide. 100 years of Hungarian experience in the United States.* New York/ London, Holmes Meier, 2000.

Rabikowska, Marta: The Ritualisation of Food, Home and National Identity among Polish Migrants in London. In: *Social Identities* 16, no. 3. 2010.

Saxe, Leonard et al.: *The Impact of birthright Israel*. Maurice and Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies, Brandeis University, 2001.
http://www.brandeis.edu/cmjs/pdfs/The%20Impact%20of%20birthright%20israel.pdf (utolsó letöltés: 2016. november 21.)

Saxe, Leonard et al: *A Mega-Experiment in Jewish Education: The Impact of birthright Israel*. Maurice and Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies Brandeis University, 2002. http://www.brandeis.edu/cmjs/pdfs/bri3_full.pdf (utolsó letöltés: 2016. november 21.)

Saxe, Leonard et al.: *Taglit-birthright Israel: Impact on Jewish Identity, Peoplehood, and Connection to Israel.* The Maurice and Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies, 2006. 10. https://www.brandeis.edu/cmjs/pdfs/bri2006.evaluationimpact.pdf (utolsó letöltés: 2016. november 21.)

Saxe, Leonard et al: *Jewish Futures Project. The Impact of Taglit-Birthright Israel: Marriage and Family*. Maurice and Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies Brandeis University, 2014. http://www.brandeis.edu/cmjs/pdfs/jewish%20futures/JewishFutures2014.pdf (utolsó letöltés: 2016. november 21.)

Shain, Yossi – Barth, Aharon: Diasporas and International Relations Theory. In: *International Organizations*, Vol. 57, No. 3 (Summer) 2003, 449-479; Ragazzi, Francesco: A comparative analysis of diaspora policies. In: *Political Geography*, 41, 2014, 74-89.

Tölölyan, Khachig: *Diaspora Studies. Past, Present and Promise*. Working Paper. International Migration Institute, 2012

Trandafoiu, Ruxandra: *Diaspora Online: Identity Politics and Romanian Migrants.* New York, Berghahn Books, 2013.

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.141

PAPP Z. ATTILA*

Változatok erdélyi szórványoktatásra[1]

A kisebbségi magyar szórványoktatás leggyakrabban a szórvány problematika keretén belül szokott tálalásra kerülni. Ugyan a szórvány fogalma és demográfiai operacionalizálása nem egységes, abban viszont a különféle leírások közösek, hogy a szórványnak nevezett helyzetekben a leginkább láthatóak az asszimiláció megnyilvánulásai. A szórvány így leginkább a nyelvi beolvadás terepe, a vegyes házasságok bölcsője, a kisebbségi intézményi elsorvadás helyszíne. Egyszersmind a kisebbségének eltűnés veszélyét nem csak felvillantó, hanem azt gyakran látványosan bemutató társadalmi tér, retorikusabban szólva a nemzet vagy a nyelv határa, amely a nemzetvesztés lehetőségét is magában hordozza.[2] Érdekes, hogy kevés kivételtől eltekintve[3] a szórvány nem a kultúrák szó szoros értelembe vett találkozására épülő erőforrásaként tételeződik, hanem segítésre szoruló entitásként. A szórvány így az állandó vészhelyzet, az interetnikus kizárások és bekebelezések terepévé válik, ahol a közösség „nem képes etnikailag újratermelődni, ezért támogatni kell”[4].

E veszélylogika és már-már ideologikussá válása tetten érhető a szórványoktatás értelmezése, elemzése során is. Egy nemrégiben megjelent, az erdélyi szórványoktatás teljeskörű leírására törekvő kutatásban is, a szerzők már jó előre leszögezték, hogy alaptételnek tekintik azt, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek anyanyelven tanuljanak, és nem akarnak vitába bocsátkozni azokkal, akik ennek létjo-

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: pappz.attila@tk.mta.hu

[1] A tanulmány a 2016. szeptember 1-én szervezett Ilyés Zoltán Tudományos Emlékkonferencián elhangzott előadás írásos változata.

[2] Bodó Barna: *Szórvány és közpolitika*..., i. m., 2015.

[3] Ilyés Zoltán: *Szórványkutatás, szórványértelmezés…*, i. m., 2005.

[4] Bodó Barna: *Szórvány és közpolitika*..., i. m., 2015, 108.

gosultságát, szükségességét vagy ésszerűségét megkérdőjelezik.[5] Etnikai, kisebbségi intézményépítő szempontból ez a pozíció akár indokolt is lehet, ám az oktatási kérdések szórványban is sokkal árnyaltabbak, és talán érdemes az érintettek szemszögéből is az intézmények létére vagy létjogosultságára tekinteni. Az iskolaválasztásban ugyanis nem elég a kvázi „fentről" történő kisebbségi imperatívusz megfogalmazása: a szülők és nagyobb korban a gyerekek ugyanis a helyi kínálat, az iskolák presztízse, a vélt vagy valós egyéni hasznok mentén hoznak döntéseket. Az anyanyelv intézményi biztosítása természetesen fontos kisebbségpolitikai elvárás, de a valóságban azt is kell látni, hogy „az anyanyelv vonzását gyengítheti, ha az oktatás nem versenyképes", illetve ha „a tannyelvválasztásban megnyilvánuló kedvezőtlen attitűd átsugárzik az anyanyelv mint iskolai tárgy megítélésére",[6] és mindennek óhatatlanul sok pedagógiai vetülete is van.

Tanulmányom két esettanulmányra épül,[7] és ismertetésük által azt szeretném érzékeltetni, hogy szórványhelyzetekben az iskola nem kizárólag internetnikai mezőben működik, hanem intraetnikus társadalmi térben is. Az intraetnikus mező hatásával természetesen számolni kell, ám e mező logikája nem csak „vagy-vagy" intézményi lehetőségeket generál: magyarán, nem biztos, hogy szórványban a többség mindenáron a kisebbség ellenében cselekszik, ugyanis helyi politikai szinten, az iskolai döntéshozatal szintjén érdemi együttműködések is kialakulhatnak. Ugyanakkor a szórványbeli folyamatoknak van egy intraetnikus terepe is, ahol gyakran éppen a magyar szereplők közötti konfliktusok akadályozzák meg az iskolafejlesztést.

Kutatásetikai megfontolásokból a két esetet anonimizálva írjuk le, mert elsősorban bizonyos helyi folyamatok felvázolásában, és nem konkrét közpolitikai beavatkozások körülírásában vagyunk érdekeltek. Mindkét szórványhelyszín erdélyi várost jelöl, de nyilván

[5] Márton János – Kapitány Balázs: *Veszélyeztetett oktatási helyszínek*..., i. m., 2016, 33.

[6] Péntek János: *Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok*…, i. m., 2016, 34.

[7] Az esettanulmányok a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által támogatott *Oktatás szórványban: iskolai átmenet, vizsgaeredmények és továbbtanulási útvonalak* c. kutatás keretében készült 2016-ban. A terepmunkában részt vett Márton János (oktatáskutató, Omnibus Kft., Gyergyószentmiklós) is.

a városi szórványproblematika nem választható el ugyanazon térség szórványfalvaitól sem. Az egyes helyszíneken interjúkat készítettünk a helyi és megyei magyar nyelvű oktatás felelőseivel, szereplőivel, a beszélgetéseket pedig írásban rögzítettük, majd az Atlas.ti szövegelemző szoftver segítségével kódoltuk,[8] illetve kódcsoportokat hoztunk létre. Ezek segítségével olyan fogalmi térképeket vázoltunk fel mindkét esetben, amelyek áttekintést adnak a megyei magyar nyelvű oktatás főbb jellemzőiről. A két fogalmi térkép természetesen nem teljesen egyforma, ám kétségtelenül vannak közös vonásaik. Ezek részben annak köszönhetők, hogy hasonló témakörökről kérdeztünk mindkét helyszínen (például iskolaszervezés kérdései, kapcsolat a helyi politikával és döntéshozókkal), részben pedig annak, hogy a szórványoktatás helyszínei közös tulajdonságokkal is rendelkeznek (például az asszimiláció jelenléte, az iskolai értékelés kérdése csökkenő gyereklétszám mellett). Ugyanakkor jelentős árnyalatbeli különbségek is felszínre jutottak, amelyeket a későbbiekben részletesebben is bemutatunk.

Az első helyszín

Ezen a helyszínen mintegy 1000 magyar él, amely a város kb. 15 százalékát teszi ki. A város mintegy 30 km-es vonzáskörzetében több falu is található, ahol magyarok is élnek. A városban egy általános iskola működik 35 osztállyal, ezen belül az általános iskola alsó tagozatán egy önálló és két összevont magyar osztály, a felső tagozaton (5-8. osztályban) négy önálló magyar osztály van. Helyben az egyik szakközépiskolában van magyar tagozat három osztállyal.

Ezen a helyszínen interjút készítettünk a helyi általános iskola igazgatóhelyettesével és több más pedagógussal is. Ezen kívül beszélgetéseket folytattunk a megyei tanfelügyelőség képviselőjével, valamint a megyeszékhelyen működő egyetlen olyan középiskola igazgatóhelyettesével, ahol magyar nyelvű képzés is zajlik. Mindezek alapján igyekszünk kontextualizálni a helyi, és tágabban a me-

[8] A kódolás azt jelenti, a szövegeket kisebb tematikus egységekre osztjuk. A kódok csoportosítása az elemző munka eredménye, egy csoportba (ún. kódcsaládba) a hasonló tematikákat megjelenítő kódokat soroltuk. Értelemszerűen egy kód több csoportba is tartozhat, ezek grafikus megjelenítéséből áll össze a fogalmi térkép.

gyei magyar nyelvű szórványoktatást. A korábbiakban jelzett módon létrehozott fogalmi térkép alapján (lásd a *1. ábra)* itteni beszélgetéseinket öt nagyobb témakör köré sűríthetjük: iskolaválasztás, iskolai életutak, oktatásszervezési kérdések, pedagógiai kihívások, valamint az asszimiláció különféle aspektusai.

Az iskolai útvonalak a továbbtanulás térbeli és szakspecifikus dimenzióit hordozzák. Leggyakrabban az hangzott el, hogy a helyi diákok, ha magyarul akarnak továbbtanulni általános iskolai szint után, akkor a szomszédos megye városait célozzák meg, egy kisebb része pedig a megyeközpontot. A megyei határokon túlmutató továbbtanulási célpontok hagyományosnak tekinthetők, és ez a korábbi évtizedekben nem jelentett gondot, de az általánosnak mondható gyereklétszám csökkenése közepette konfliktusoktól, feszültségtől sem mentes helyzetek alakultak ki. A helyiek kisebb mértékben, de a megyében máshol gyakran úgy érzik, a gyerekeket „elszippantják tőlük", így veszélyeztetve érzik a magyar tannyelvű oktatás fennmaradását. E kontextusban értelmeződhet az a jelenség is, hogy újabban székelyföldi, elsősorban székelyudvarhelyi iskolák is toborzó tevékenységet folytatnak a megyében, amelynek megítélése interjúalanyaink szerint felemás volt: volt, aki az említett elszippantásra hivatkozva negatívan viszonyult hozzá, ugyanakkor voltak olyanok, akik pozitívumként tekintettek rá, mondván, hogy a székelyföldi szakiskolai képzésbe való bekapcsolódás támogatandó lehet a gyerek szempontjából is. Tény, bizonyos településeken ez a székelyföldi továbbtanulási lehetőség konfliktusokat szült, helyenként a szülőket meg is félemlítették az udvarhelyi iskola toborzásán való részvételért.

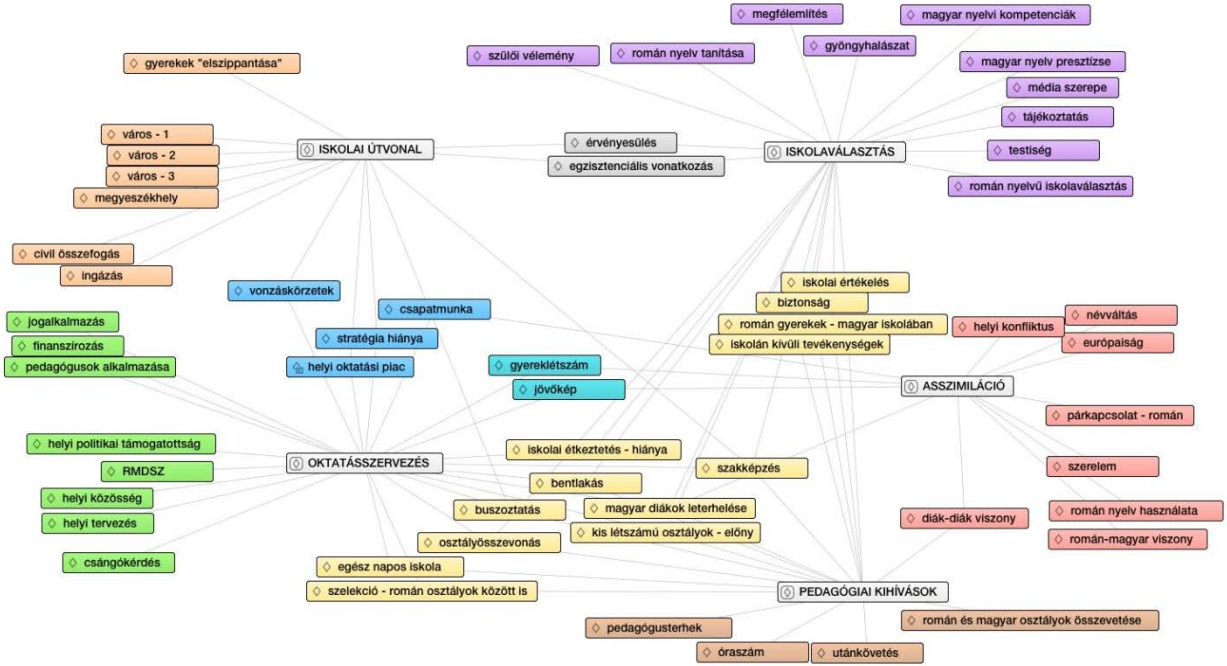

1.ábra: *Az első helyszín helyi oktatásának fogalmi térképe*

Az iskolai útvonalak elemi, általános iskolai szinteken szintén sok kérdést vetnek fel, és elsősorban az derült ki a beszélgetésekből, hogy a gyerekhiány mellett a helyi szereplők együttműködésének hiánya miatt nulla összegű játszmaként tételeződik az iskolaválasztás problematikája. Ez azt jelenti, hogy ahelyett, hogy a települések együttműködnének, mindenki a saját érdekeit követi: a kisebb falvak is versengenek egymással, illetve a város és néhány környékbeli falu is verseng a gyerekekért. A helyi egyeztetések és oktatási stratégia hiánya miatt több helyen kis létszámú, illetve részlegesen vagy teljesen összevont osztályok működnek, amelyeknek az elméleti előnye mellett jobbára a negatívumait lehet érzékelni (a későbbiekben visszatérünk erre).

A nem magyar tannyelvű iskolaválasztás általánosabb problémája leggyakrabban a szülői vélemény befolyásolásával kapcsolatosan merült fel. Sok szülő, főleg a vegyes házasságban élők, kevéssé győzhetők meg a magyar tannyelvű iskoláztatás előnyeiről. Középiskolai szinteken az iskolák gyenge érettségi eredményeit, általános iskolai szinten pedig az országos értékelés eredményeit szokták a magyar nyelvű továbbtanulás ellen érvként felhozni. A helyi visszatérő vélemények alapján a 8. osztály után képesség szerint tételeződnek az iskolai életutak: a jobb tanulók a szomszédos megye híres iskoláiba mennek, a gyengébbek vagy helyben, elsősorban románul tanulnak, vagy elmennek a megyeszékhelyre. Ezen utóbbi helyszínen viszont csak elméleti képzések[9] vannak jelenleg, a gyengébb képességű gyerekek pedig érthető módon nehezebben veszik az érettségi akadályokat is. Az elmúlt években néhány diák ugyanakkor a tömbrégióban, Székelyudvarhelyen folytatta tanulmányait.

A beszélgetésekből az derült ki, ha valaki akár Kolozsváron, vagy akár Székelyföldön tanul tovább, ritkaságszámba megy az, hogy tanulmányai után visszakerül szülővárosába vagy falujába. Mindezt úgy értelmezhetjük, hogy a szórvány táplálja a nagyvárosokat és a tömbmagyarságot, ám visszafelé nincs tudástranszfer, hazaköltözés stb. Egyfajta etnikai csapdahelyzet alakul ki: ugyan pozitívumként lehet értelmezni azt, hogy valaki a szórványból például Kolozsváron vagy a Székelyföldön magyarul tanul tovább, és így

[9] A román középfokú oktatásban elméleti képzésnek vagy elméleti líceumban zajló képzésnek hívják a magyarországi négy évfolyamos (9-12. osztályban zajló) gimnáziumi képzéseket.

elméletileg erdélyi magyarként marad meg egy fiatal (ha nem vándorol ki Magyarországra vagy más országba), de ezzel gyakorlatilag a kibocsájtó szórványrégió kiüresedéséhez járul hozzá. Ha viszont otthon, a szórványban marad, akkor fennál annak a veszélye, hogy románul tanul, román nemzetiségű házastársat választ, és így nagy valószínűséggel hozzájárul a szórvány felszámolódásához. Egyik oldalról a szórvány lélekszámalapú (külső) kiüresedése, a másik oldalról pedig belső kiüresedésével (asszimilációval) kell számolni.

Az iskolaválasztás kapcsán két markánsabb szülői attitűd került megfogalmazásra. Az egyik szerint a gyerek román tannyelvű iskoláztatása az ő érvényesülése érdekében történik, és ehhez gyakran találnak külső támogató érveket – lásd az előbb említett ún. „kisérettségit" vagy az érettségi eredményeket is. Egy másik markánsabb érv a szülői háttérre épül, és arra, hogy főleg rurális környezetben a szülők inkább vállalják a nem anyanyelvű iskoláztatást, mintsem plusz erőforrásokat fordítsanak arra, hogy gyerekük egy közeli településre járjon magyar tannyelvű iskolába. Mikroszinten elemezve ezt a helyzetet ugyanakkor érdekes feszültség is lapul ezen attitűd mögött: az ugyan érthető, hogy kényelmesebb és racionálisabb a szülő számára az, hogy gyereke helyben jár iskolába, de ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a gyerekek – főleg faluhelyen – hamarabb érnek haza, és sok esetben magukra is vannak hagyva. Vagy azért, mert az alacsonyabb társadalmi státussal rendelkező szülők nem foglalkoznak velük, vagy éppen azért, mert a szülők nincsenek otthon, jó esetben helyben és nem külföldön dolgoznak. Az ellentmondás abban áll ilyen esetben, hogy a szülők elméletileg a gyerekkel vannak (ezért járatják helyben iskolába), a gyakorlatban viszont nem. Ez az ellentmondás viszont könnyen feloldható lenne akár rendszerszinten is, ha létezne egész napos iskolai oktatás.[10]

Kisebbségi magyar szórvány szempontból az egész napos iskola melletti érveléssel el lehetne jutni az iskolai eredményesség melletti érveléshez is. Az egész napos iskola vélhetően jótékony hatással lenne az iskolai eredményekre is,[11] amely megmutatkozna az orszá-

[10] Ilyen megfontolásokból, noha alanyaink nem használták az „egész napos iskola" kifejezést, mégis feltüntettük a fogalmat az 1. ábrán egy lehetséges oktatási formaként.

[11] Amerikai tapasztalatok azt mutatják, az egész napos iskolák nem minden diáknak, hanem elsősorban a hátrányos helyzetű és alulteljesítő gyerekek

gos méréseken is, és ezáltal a magyar nyelvű iskoláztatás presztízse is növekedhetne.

Az iskola helyi presztízse ugyanis sokat nyom a latban az iskolaválasztás során, de az is tény, hogy a presztízs tudatosan építhető. A magyar nyelv presztízse, illetve az erdélyi magyarok láthatósága, a helyi és az országos politikai játszmákban való részvétele, valamint mindezek médiamegjelenése óhatatlanul visszahat a magyar tannyelvű oktatás megítélésére. Alanyaink szerint a szülők gyakran azért fordulnak el a magyar oktatástól, mert a magyarokat – nagypolitikai érdekképviseletük miatt – köpönyegforgatónak tartják, akik sokféle politikai irányzatot képviselő tömörüléssel léptek/lépnek koalícióra. E kontextusban az iskolaválasztás kétségtelenül összefügg a tájékoztatással, az iskola imidzsépítésével, a médiában sugárzott tartalmakkal.

A pedagógusok elmondásuk szerint intenzív meggyőző munkát, intézménylátogatásokat is végeznek a magyar iskolába való beiratkozás és továbbtanulás előmozdítása céljából. Az anyanyelvi oktatás hangoztatása mellett – középiskolai szinten – érdekes módon megjelenik egy, a testiséggel kapcsolatos érv is. Ez azért fontos, mert a román nyelvű továbbtanulást választó, az asszimiláció kockázatának kitett fiatalokkal kapcsolatos diskurzusokban szintén jelen van a párkapcsolatok, a fiatalkori szerelem, illetve a vegyes házasság tematikája. Az alábbi interjúrészletből az derül ki, mintha az iskolaválasztás az etnikailag determinált „szerelmen” állna vagy bukna:

> *„Mikor elvittem egy nagyvárosi iskolába a diákokat, éppen mikor bementünk az iskolába, az iskolanapok voltak, és ott voltak azok a nagy fiúk, 18, 19 évesek, tizenkettedikesek* […] *és valami kosárlabdamérkőzés volt, május volt, mert mindig május végén szoktuk vinni őket. És az Ilona meglátta őket, egy kis sortban voltak a srácok, megizzadva a szép fiatal testek… 'Tanár néni, én ide jövök iskolába!'*[…] *Igen, de később szerelmes lett egy román fiúba, és végül román osztályba ment."*

---

számára van jótékony, az iskolai eredményességben is megmutatkozó hatással. L. Patall Erika A. – Cooper, Harris – Allan, Ashley Batts: *Extending the school day or School Year*…, i. m., 2010. Hasonló eredményeket mutattak ki Magyarországon is, l. Imre Anna (szerk.) *Eredményesség és társadalmi beágyazottság...*, i. m., 2015.

Az is elhangzott beszélgetéseink során, hogy a helyi magyar osztályba járó fiatalok zöme később vegyes házasságban él, nagyon ritka a magyar-magyar házasságkötés, egyesek pedig nevük románosításától sem riadtak vissza. A vegyes házasságot kötő fiatalok állítólag nem törődnek azzal, hogy későbbiekben akár a családon belül, illetve a templomban vagy a templomhoz kapcsolódó eseményeken (például a keresztelőkön) nem használhatják a magyar nyelvet. Alanyaink, azaz a volt osztályfőnökök szerint egykori diákjaik néha büszkén közlik, hogy a férjük a fiatal román rendőr stb. A fiatalok érvrendszerében megjelenik az is, hogy a „mai világban" európaiak vagyunk, határok nélkül gondolkodhatunk, ezért nem fontos az, ki milyen nemzetiségű.

Az asszimilációs tendenciák szórványban természetesen a csökkenő gyereklétszámon alapulnak, ám a fenti mozaikszerű esetek is azt világítják meg, hogy e közegben valójában az igazi gond az, hogy nem létezik markáns jövőkép: ez érvényes közösségi szinten, de – mint láttuk – egyéni szinten is. A szórványosodás olyan állapot, amelyhez attitűdök, és olyan sajátos egyéni és részben kollektív cselekvések társulnak, amelyeknek eredménye nem föltétlenül a helyi magyar közösség fenntartása, ápolása.

Az alábbiakban azt próbáljuk meg rekonstruálni beszélgetéseink alapján, hogy a helyi magyar nyelvű oktatásszervezés hogyan zajlik e közegben, illetve milyen pedagógiai, iskolai kihívásokkal szembesülhetnek az érintettek.

Úgy tűnik, ezen a helyszínen az oktatásért felelős román hivatalos személyek meglehetősen kedvezően állnak a magyar oktatás mellé, nem mutatható ki olyan egyértelmű szándék, amely negatívan érintené a magyar oktatást. A jogalkalmazás során a lehetséges kiskapukat kihasználják, a pedagógusállásokat, ameddig lehet, fenntartják, és összevont osztályokat működtetnek, ameddig csak lehetséges.

A helyi kisebbségi politikai szféra is támogatja a maga eszközeivel a magyar nyelvű oktatást, igaz, elhangzott olyan vélemény, miszerint az RMDSZ mostanában egyre ritkábban és óvatosabban vesz részt az oktatási folyamatok kezelésében. És itt újra meg kell említenünk, hogy alanyaink egy része szerint, de kívülálló értelmezőként is azzal szembesülhetünk, hogy hiányzik a helyi tervezés, az érdekeltek konszenzuális megoldáskeresése.[12] A helyi oktatástervezésnek van-

[12] Az 1. ábrán zöld címkével jelölt témák.

nak olyan dimenziói, amelyek helyi sajátosságnak minősülnek (települések versengése, egyeztetések hiánya, ingázás), de ugyanakkor több olyan elemet is beazonosíthatunk, amelyek a román oktatás rendszerproblémáinak számítanak: az egész napos iskola hiánya, az iskolai étkeztetés hiánya, az iskolán kívüli oktatási szolgáltatások tervezése és kínálata, a buszoztatás, az iskolai értékelések tényleges használata, kis létszámú osztályokhoz igazított sajátos pedagógiai módszertan stb.[13] Ezen utóbbiak beazonosítása, illetve a magyar nyelvű szórványoktatásban való alkalmazása vélhetően hatékonyabbá tehetné a helyi oktatás szervezését.

A helyi közösségek, szórványtelepülések között kialakult versengések részben újkeletűek, részben pedig hagyományos, települések közötti vetekedésnek számítanak. De bizonyos értelemben ez csak a felszín, a máshova tartó továbbtanulást valójában a minőséginek gondolt, illetve a szülők anyagi terheit csökkentő szolgáltatások dinamizálják: az ingyenes étkeztetés, az ingyenes buszoztatás, vagy a kis létszámú osztályok előnyként való tételezése (nem csak kifelé, hanem a pedagógusbérek emelésével befelé is) valójában a román oktatás rendszerszintű problémája. Ezek használata jól szolgálhatná az iskolai útvonalak tudatos tervezését. Az igaz, hogy ezeket a rendszerspecifikus kérdéseket nem a helyi iskola kihívásaira adott válaszok fogják megoldani, éppen ezért lenne fontos ezen oktatási űröket civil kezdeményezésekkel feltölteni, illetve ezeket hosszabb távon fenntartani. A civil kezdeményezések támogatása, ha önerőből nem lehetséges, akkor román és magyar közpénzből is megvalósulhatna, de újra felmerül a helyi tervezés kompetenciájának, valamint a pénzosztó grémiumok elvárásainak találkozása.[14]

Az e helyszínen végzett terepmunkánk kapcsán azt gondoljuk, hogy pedagógiai szinten két olyan jelenség van, amelyeket mindenképpen ki kell emelnünk (és talán túlmutatnak a lokalitáson is): az összevont osztályok kérdése, valamint a szakképzés lehetőségének hiánya.

[13] Az 1. ábrán sárga címkével jelölt témák.

[14] Csak egy-két példa: a buszoztatás ugyan létezik, de a magyar iskolákat, vagy a más településen élő magyarokat összekötő buszjárat nincs. Ezt meg lehetne civil forrásból is oldani. Hasonló módon az iskolai étkeztetést is. A pedagógusok bérét ki lehetne egészíteni magyar pályázati eszközökből, és szintén lehetne speciális, helyi, térségi szinten megvalósuló pedagógus továbbképzéseket, iskolafejlesztéseket kezdeményezni.

Osztályösszevonások alsó és felső általános iskolai szinteken is léteznek: van, ahol csak két osztályt vonnak össze, de van olyan helyszín is, ahol három vagy négy osztályt is. Beszélgetéseink alapján az körvonalazódik, hogy az osztályösszevonások első szakasza, legalábbis az általános iskola felső tagozatán, az óraösszevonás: ilyenkor elméletileg (papíron) még léteznek különálló osztályok, de a tárgyak egy részét már közösen tartják a 7. és 8. osztályokban. Ez a belső szervezési megoldás azonban kihat a későbbi iskolai eredményességre: a felsőbb évfolyamokon, még ha teljes magyar osztályba is kerül a tanuló, hátrányba kerül e tárgyakból, mert nem lesznek olyan alaposak az ismeretei, mint a többieknek. Ha viszont román osztályba kerül, akkor erre a magyar iskolaszervezési strukturális hátrányra ráépülhet a nyelvi kompetencia, azaz a román szaknyelv a hiánya. Az éremnek van egy másik oldala is: mivel ezekben a részlegesen összevont osztályokban a továbbtanulást segítő tárgyakat nem összevontan, kis létszámnak tanítják, elméletileg jó esélye volna annak, hogy e kiscsoportban a matematikát, a magyar és a román nyelvet elmélyültebben tanulják. Az interjúk alapján az körvonalazódik, hogy ennek eredményeképpen még e kis osztályok is valójában szétválnak a nagyon jó diákokra (akik elsősorban Kolozsvárra mennek), és a gyengébbekre, akik vagy a megyeszékhelyen, vagy román tannyelvű iskolában folytatják a tanulmányaikat, helyben. A kiscsoport is polarizálódik; az iskola nem „általános" lesz, hanem a belső szelekciós folyamatok felerősítésének terepe – szórványban!

E mozzanat ezúttal is messzire vezet: rendszerszintű jelenségről, az iskolai szelekcióról árulkodik. Rákérdeztünk például azon interjúalanyainknál, akik román tannyelvű osztályokban is oktatnak, hogy a párhuzamos román osztályok között van-e valamilyen különbség. Kiderült, hogy a párhuzamos román osztályok képesség szerint oszlanak meg, van olyan osztály, ahol inkább a „bukottak" vannak. A szelekció kultúrája tehát általában is létezik, e helyszínen pedig mintha ez „méretarányosan" konfigurálódna: a román osztályok esetében osztályok között, a magyar osztályok esetében osztályon belül. A szelekciónak azonban nem az a tétje, hogy a gyerekek nem egyformák (ez ugyanis természetes dolog), hanem az, hogy a pedagógiai kultúra hogyan tudja egy helyen kezelni a különbözőségeket. Szórvány vonatkozásában ez talán még inkább felsejlik: miközben néhány gyerek sikeres lesz a kolozsvári továbbtanulás által, mások román nyelven vagy a megyeszékhelyen folytatják tanulmányaikat,

utóbbi helyszínen pedig nagy arányban jelenleg is sikertelenül érettségi vizsgáznak. Szakképzés hiányában, sikertelen érettségi mellett kérdés, milyen életutat futhatnak majd be.

Itt érdemes a szakképzés kérdésére kitérnünk: a megyeszékhelyen létezik egy, az ottani elméleti líceumból való kiválási szándék, ami mögött valójában az áll, hogy jelenleg sok „kényszerérettségiző" van az ottani két magyar líceumi osztályban. Mivel a jelenlegi intézményi, főgimnáziumi keret nem teszi lehetővé szakiskolai osztályok indítását, az ott tanuló gyerekek egy része eleve kudarcra van ítélve. Az önállósodási szándék talán ezt meg tudná oldani, csakhogy az elmesélések alapján a korábbi kedvező helyi politikai lehetőségeket nem tudták teljesen kihasználni, és nem tudták az új intézményt beindítani. Ráadásul, úgy tűnik, a helyi református egyházzal sem teljesen gördülékeny az együttműködés: az egyház által fenntartott kollégiumi helyek pénzügyi okokból nem vonzóak.

Ezzel szemben – az interjúkban elmondottak alapján legalábbis – sikeresnek mondható a Kolozsvári Református Kollégium által működtetett szakképző intézmény, amely állítólag kitűnő oktatási feltételekkel, sikeres céges együttműködéssel könnyen odavonzza a fiatalokat, akik egy részének nemcsak szakmát ad, hanem munkahelyet is tud biztosítani.[15]

[15] A szakiskolai képzés 2014 őszén indult víz- és gázszerelői, elektroműszerészi, valamint fodrászati és szakács szakokon.

A második helyszín

Egy erdélyi megyeszékhelyről van szó, ahol valamivel több, mint 2000 magyart írtak össze a legutóbbi népszámlálás során, ami a város 1,6 százalékát teszi ki. A településen ugyanakkor jelentős számú német kisebbség is élt, ám számuk jelenleg mintegy másfél ezer. A város vonzáskörzetében még néhány faluban élnek magyarok, de összességében ezek száma nem éri el az 1000 főt. A városban jelenleg egy intézményben van magyar nyelvű oktatás, de összesen kevesebb, mint 60 tanulóról beszélhetünk. Korábban jóval nagyobb létszámok is voltak, a legutóbbi öt tanévben csökkent egyharmadával a magyar oktatásban tanuló diákok száma. Ennek következtében jelenleg az 5-8. évfolyamon egy osztály működik, a középiskolai szint gyakorlatilag három tanulót jelent.

Itteni terepmunkánk során interjút készítettünk a magyar nyelvű képzést működtető iskola pedagógusaival és a magyar tagozatra járó diákokkal, a tanfelügyelőség képviselőjével, illetve egy nyugdíjas pedagógussal is. Külön érdekesség, hogy sikerült diákokkal is beszélgetnünk, hiszen ezáltal az ebből a perspektívából leszűrhető tanulságokat is összegezhetjük. A létrehozott fogalmi térkép segítségével (lásd a 2. ábra) a pedagógusokkal készült beszélgetéseket négy nagyobb téma köré sűríthetjük: az oktatásszervezés jellemzői, a magyar oktatás explicit pedagógiai kihívásai, valamint az e két dimenziót körülhatároló helyi közösségi jellemzők, illetve a magyarországi jelenlét és a kezdeményezések helyi fogadtatása. Mint említettük, a diákokkal is beszélgettünk, ezért fontos megvizsgálni, hogy az ő tematizációik hogyan kapcsolódnak (vagy nem kapcsolódnak) a pedagógusok véleményeihez (ezért a diákok véleményét is feltüntettük a fogalmi térképen).

A helyi oktatásszervezés központi témája az osztályok indításának engedélyeztetése. Egyik interjúalanyunk szerint az osztályok indítása minden évben Damoklész kardjaként lebeg a helyi oktatás fölött. Az a finom ellentmondás is megállapítható, hogy míg a korábbi években valamivel több diák volt a középiskolai szinten (de tíz fő alatt), és ezért néha nem engedélyezték a magyar osztály indítását, addig jelenleg úgy tűnik, a helyi oktatási döntéshozók támogatják a magyar osztály létét.

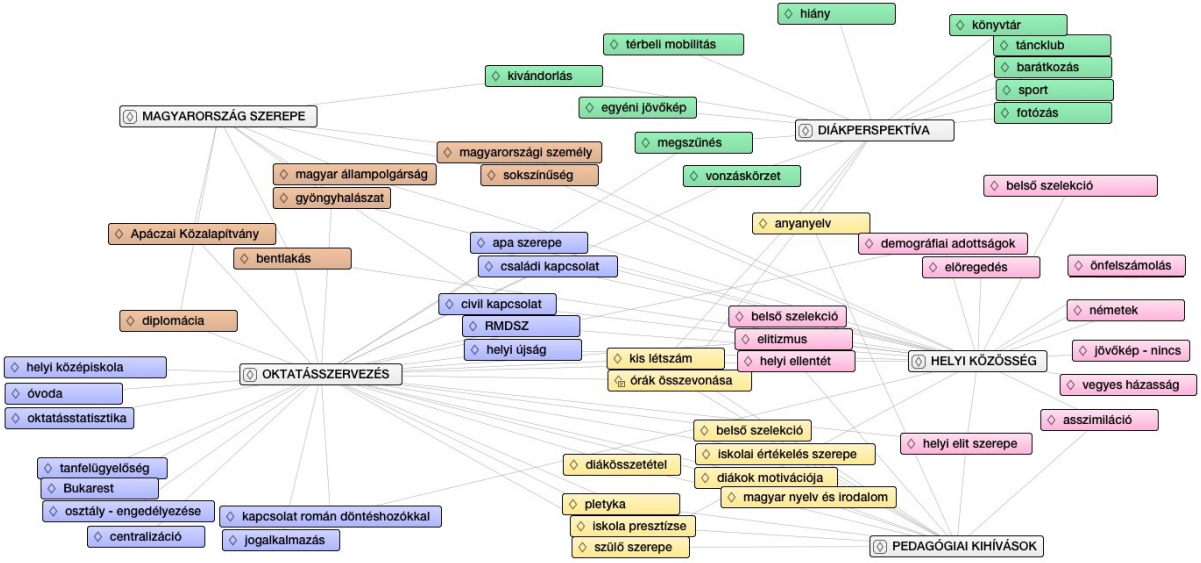

2. ábra: *A második helyszín helyi oktatásának fogalmi térképe*

Az osztályok indítása jól jelzi a szórványoktatás kiszolgáltatottságát: egyrészt a tanfelügyelőségi beágyazottság függvénye, másrészt pedig a román oktatási rendszer centralizációja miatt Bukaresttől is függ. Az elbeszélteket értelmezve megállapíthatjuk, hogy ez a többes alávetettség néha előnyt jelenthet: ha a helyi szinteken ellenállásba ütközik az osztályindítás, akkor a központi, bukaresti döntéshozók nyújthatnak támogatást, illetve ez fordítva is történhet. Alanyaink szerint mindkét konstellációra volt példa, a legmarkánsabb – és ezért a beszélgetés során talán legnagyobb érzelmi töltettel előadott – eset az volt, amikor a helyi döntéshozók (a tanfelügyelőség) ugyan támogatták volna a magyar osztály indítását, de éppen az akkori RMDSZ-es oktatási államtitkár nem engedélyezte azt az alacsony létszám miatt.[16]

Jelenleg úgy tűnik, kedvező a helyzet, ha igény és főleg néhány gyerek van, akkor a tanfelügyelőség jóváhagyja a magyar osztályok indítását. Ebben több tényező is szerepet játszik: a tanfelügyelőségen dolgozik az iskola egykori aligazgatója, aki jelenleg is tanít az iskolában, így van esély a helyi lobbizásra is. De maga az iskola is érdekeltnek tűnik a magyar oktatás fenntartásában, mert az az iskola sokszínűségét erősíti, ez pedig hozzájárul az iskola presztízséhez, ami haszonnal kecsegtethet a helyi oktatási piacon (a magyar mellett általános iskolai szinten német tannyelvű osztályok, a középiskolai szinten pedig román-angol kétnyelvű és intenzív angol filológiai osztályok is vannak).

A magyar tannyelvű osztályok vonatkozásában bizonyos értelemben csak idézőjelesen használhatjuk az iskolai osztály kifejezéseket: az általános iskolában alsó tagozaton egy összevont osztály működik, a felső tagozaton egy osztály van hét tanulóval, a középiskolai szinten pedig szintén egy osztály van, mindössze három tanulóval. Az iskola és egy-két, a helyi magyar elithez tartozó szereplő úgy viselkedik, mintha igazi magyar tagozat működne. Ahogy egyik alanyunk fogalmazott: „Kolozsváron úgy tudják, hogy mi egy komoly iskola vagyunk”. A jelenlegi három 10-es diák gyakran vesz részt egyéni és csapatversenyeken, ahol – a diákok elmesélése szerint – nem tűnik fel, hogy az iskola csapata gyakorlatilag az egész magyar tagozatot jelenti. Ebben a szimulákrumépítő tevékenységben

[16] Talán egy ilyen mondat hangzott el: „Csináljatok egyszer gyereket és utána iskolát!”

partner az időnként megjelenő helyi magyar nyelvű kulturális lap is,[17] amely néha írásokat közöl a helyi magyar oktatás múltjáról, jelenéről, és helyet ad a diákok írásainak.

Az alacsony diáklétszám komolyan felértékeli a szülőkkel való kapcsolattartást. Ez nemcsak a toborzáskor fontos, hanem az iskolai évek során általában, de sajátos szórványjellegű szempontból is. Minél kisebb ugyanis a közösség, annál nagyobb elméletileg a szülők iskola/osztályválasztással kapcsolatos zsarolási potenciálja. Ez visszahat a pedagógiai munka és az iskolai értékelés egészére. Az interjúkban elmondottak szerint, ha a szülők úgy érzékelik, valamelyik tanár igazságtalan, hajlamosak a gyerekeiket átirányítani a román osztályba. Ez néha akár „végzetes" lehet egy eleve kis létszámú osztály esetében, de általában is nagy kockázatot rejt, mert a magyar tannyelvű oktatás megbélyegzését és megszüntetésének lehetőségét is magában hordozza. Alanyaink történetei alapján kirajzolódik a román osztályba irányítás „anatómiája": eszerint első lépésben egy iskola-szülő konfliktus léte a kulcs, amely fokozatosan eszkalálódik, amelyekből a pedagógus mondhatni veszteségként jön ki, a helyi, eleve kis közösségen belül megbélyegzését célzó híresztelések, pletykák kelnek életre. Ezáltal a szülőnél megteremtődik az a legitimációs alap, amelyre építve gyerekét átirányítja román osztályba.

Interjúink során ilyen eseteket nem csak „átlag" szülők vonatkozásában említettek, hanem a helyi közösségen belül aktív szervezői szerepet vállaló szülőknél is. Ez óhatatlanul arról is árulkodik, hogy a kis magyar közösséget belső konfliktusok szövik át. Ugyanakkor elvezet ahhoz, hogy felmerüljön a helyi szórványelit felelősségének, mintaátadásának a kérdése. Ha egy, a magyar oktatás és közösség iránt elkötelezett személy is román tannyelvű iskolába íratja gyerekét, akkor természetesen nehezen várható el kevéssé elkötelezett, vagy vegyes házasságban élő személyektől, hogy magyar nyelvű iskolába írassák gyerekeiket.

A szülői vélemény említett visszahatása a pedagógiai munkára nagyon élesen felveti azt a kérdést, hogy kis közösségen belül néhány fővel működő osztályokban lehetséges-e a reális értékelés? Ha

[17] Kisebbségi világokban általában, de szórvány régiókban még inkább általánosítható az elittagok funkcióhalmozása, az intézmények közötti személyi átfedések. Jelen esetben tudni kell azt, hogy a tanfelügyelőségen dolgozó, az iskolában oktató tanár egyben a szerkesztőség meghatározó tagja, az impresszum szerint „kapcsolattartó" is.

a szigorú értékelés a gyerekek iskolai útjának román osztályba való átirányítását jelenti, akkor érthető a pedagógus azon igyekezete, hogy felülértékelje a gyerek iskolai teljesítményét.[18] De hogyha ez így történik, akkor az értékelés valójában nem reális, amelynek a későbbiekben vélhetően a tanulók látják kárát. Így mondhatni, az iskolai értékelés szórványhelyzetben egy csapdahelyzetet teremt, amelyből egyik érintett fél sem tud kiszállni közösségi veszteség nélkül.

Az értékelés e paradoxona beindítja és fenntartja azt a „bezzegizmust",[19] amely arra utal, hogy a tömbben ilyen szempontból mennyire másabb és jobb a helyzet, ott „nem kell hímes tojásként" kezelni a tanulókat. A képzelt vagy valós referenciacsoportra való hivatkozás igénye tetten érhető az iskola szelekciós mechanizmusai szintjén is. E ponton egy olyan elitista felfogást regisztrálhatunk, amely szelekciót, képesség szerinti iskolai útvonalakat eredményez a gyerekek között, annak ellenére, hogy nagyon kevés a diákok száma. A továbbtanulás kapcsán mesélte az egyik pedagógus, hogy nem is baj, ha a mindössze 5 diákból kettő – gyengébb képességű tanuló – máshova fog menni, ők három gyerekkel is igyekeznek majd osztályt indítani. E mozzanatnál – túl azon, hogy pedagógiai-módszertani és méltányossággal kapcsolatos kérdéseket vethetünk fel – a magyar oktatás fenntartásának kérdése is felmerül.

A szülőkkel és néha a magyar intézményekkel, politikusokkal való konfliktusos kapcsolatok több beszélgető partnerünkkel azt mondatták ki, hogy a magyar tannyelvű oktatás beszűkülésének és felszámolásának oka nem a „románokban" keresendő, hanem éppen a magyar emberek nem kooperatív magatartásában. Nem a románok „nyomják" el a magyarokat, hanem a magyarok nem tudnak együttműködni, kellően kommunikálni. Természetesen mindennek keretet szabnak a demográfiai trendek, a kivándorlás és a vegyes házasságok is, de ezeken belül vélhetően bizonyos szociális, kooperatív képességek hiányáról is beszélhetünk.

Akárhogy értelmezzük ezt az állapotot, a helyi magyar elit nem rendelkezik erős jövőképpel, magas a vegyes házasságok aránya, amelynek eredményeképpen meglehetősen erős az asszimiláció mértéke is. Sőt, ez az asszimiláció nem csak „román útra", hanem a

[18] E jelenséggel a másik szórványhelyszínen is találkoztunk.
[19] A kifejezés Karinthy Frigyes *Bezzegék* c. írásából származik.

németek (német iskola, házastárs stb.) felé való elbillenéssel is jár. Mint említettük, az iskola és talán általában a város is érdekelt a sokszínűség fenntartásában vagy annak hangoztatásában, de a német nyelv és kultúra presztízse sok szempontból magasabb a magyarénál. Iskolai szinten a „bezzegizmus" itt is visszaköszön: egyik alanyunk pozitív példaként említette, hogy a német kormány hogyan támogatja az erdélyi szászokat, illetve a német nyelven oktató pedagógusokat.

Mint tudjuk, Magyarország is támogatja általában a külhoni magyarokat és iskolai életüket. Érdekes azonban, hogy a szórványvilágban hogyan jelenik meg és értelmeződik ez a külső támogatás. Beszélgetéseinkben egyrészt az fogalmazódott meg, Magyarországnak intenzívebb „diplomáciai" munkát kellene végeznie, és a helyi román oktatási szereplőket is meg kellene céloznia, és reális magyarországi tapasztalok irányába terelgetnie. A konkrét külföldi/magyarországi tapasztalatok néha sokszor többet jelentenek, mint bármilyen más hivatalos kapcsolat.

A korábbi évtizedben az egykori Apáczai Közalapítvány támogatásával felépült egy kollégium a tanulók számára, de a magyar oktatás visszaszorulásával jelenleg abban már nem tanulók, hanem olyan magyar fiatalok laknak, akik valamelyik helyi egyetemen folytatják tanulmányaikat.

A jelenhez közeledve két magyar támogatáspolitikai eszköz került terítékre: az Nemzetstratégiai Kutatóintézet nevével jelzett „gyöngyhalászat", illetve a kedvezményes honosítás.

Egyik alanyunk nagyon negatívan viszonyult a „gyöngyhalászatnak" nevezett iskolai toborzáshoz, mivel az ő szempontjából az volt a fontos, hogy „meg kell védeni, amíg még van amit". A kettős állampolgárság megítélése a kivándorlás szemszögéből történt, egyik alanyunk szerint ez az oka annak, hogy egyre fogy a magyarság a településen.

E támogatási formákon kívül szóba jött a magyarországiak kisebbségi, szórvánnyal kapcsolatos érzéketlensége, amelyet egy közelmúltbeli eseményen keresztül világítottak meg. Az egyik iskolai rendezvényen a magyarországi előadó Wass Albert-mesét adott elő a jobbára vegyes házasságból származó gyerekeknek. A mesében több negatív állítás volt a románokra vonatkozóan (mint például az, hogy lusták), amely nem csak a pedagógusok körében váltott ki negatív reakciókat, hanem volt olyan gyerek is, aki szóvá tette, hogy az ő apja, aki román, az biztosan nem ilyen. E rövid történet jól szemlél-

teti az anyaországi és határon túli magyarok mindennapi kapcsolatrendszerének egyik markáns részét: a magyarországiak olyan előítéletekkel érkeznek Erdélybe, amelyek nem mindig rezonálnak a többféle kultúrát strukturális okokból is ismerő kisebbségi magyarok tapasztalataival. És szórványban talán ez még inkább így van.

Ha az említett „gyöngyhalászatot" területi mobilitásként fogjuk fel, a szórvány és a tömb közötti kapcsolatot kétirányú mozgásként is lehet értelmezni: noha manapság arról beszélünk, hogy a szórványból a tömb felé történjen mozgás, a korábbi évtizedekben és években is fordított irány érvényesült. Az 1989 előtti magasabb diáklétszám ezen a helyszínen annak volt betudható, hogy a Székelyföldről sokan érkeztek a városba olyan szakképzettséget szerezni, ami nem volt a kibocsájtó régióban. A diákokkal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy a jelenlegi három 10. osztályos lány közül az egyik Székelyföldről származik, tehát e mozgás informális, családi szinten nyomokban ma is működik.

A területi mobilitás szintjén két értelmezés lehetséges. Az egyik az, hogy elméletileg gondolkodhatnánk „anti-gyöngyhalászatban". Ez – mint láttuk – bizonyos értelemben korábban is működött, jelenleg is működik informálisan, sőt, más szórványhelyen szervezetten is tapasztalni lehet.[20] Az anti-gyöngyhalászat azt jelentené, hogy székelyföldi gyerekeket vinnének például olyan szórványbeli nagyvárosokba, ahol megvan az intézményes kerete a magyar oktatásnak, de kevés a diáklétszám. Ez által nyerhetne általában a kisebbségi magyar oktatás, a gyerekek – ha hazakerülnének – igazi román(iai) tapasztalatuk is lehetne, jól ismernék az államnyelvet, azaz nagyobb valószínűséggel maradnának sikeresen az országban.[21]

A szórványból tömbbe való mozgást azonban értelmezhetjük úgy is, hogy ez valójában „hazaköltöztetés", legalábbis azon gyerekek esetében, akiknek felmenői Székelyföldről származtak. A „gyöngyhalászat" e logikában nem is „halászat", hanem sokkal inkább hazaterelés.

Végezetül nézzük meg, a helyi magyar oktatás folyamatai hogyan csapódnak le a tanulók mindennapi tapasztalataiban. A három 10.

[20] Például csángó gyerekeket visznek a Beszterce-Naszód megyei szórványba.
[21] Régebben a nyelvi kompetencia elsajátításának ezt a funkcióját egyébként a román hadsereg vagy a román nyelvű egyetem is betöltötte.

osztályos diáklánnyal folytatott interjú legnagyobb tapasztalata a HIÁNY volt. Beszélgetésünk során ugyanis arra kértük őket, hogy készítsenek egy plakátot, amely az ideális iskoláról szól. A plakátra rajzolhattak és írhattak bármit, ennek ellenére csak néhány szót, egyszerű rajzot tettek fel a képzeletbeli plakátra (lásd az 3. ábrát), amelynek közepén ez áll: ISKOLÁNK, MERRE VAGY?

Ez mintegy jelzi, hogy valójában keresik iskolájukat, azaz a jelenlegit nem érzik sajátjuknak, és főleg serdülőkorba érve egyre inkább feszélyezi őket, hogy nincs osztályközösségük, nincsenek fiúk a környezetükben: „5-8. osztályban volt kettő, de ők elmentek". Ez az idézet azonban nem csak azt jelzi, hogy már nincsenek fiúk, hanem azt is, hogy a korábbi években is ez volt a tapasztalatuk. Úgy közelednek az érettségihez, hogy valójában nem osztályközösséghez tartoznak; mondhatni, hogy egy családot alkotnak (ez részben így is van, a három lányból kettő testvér).

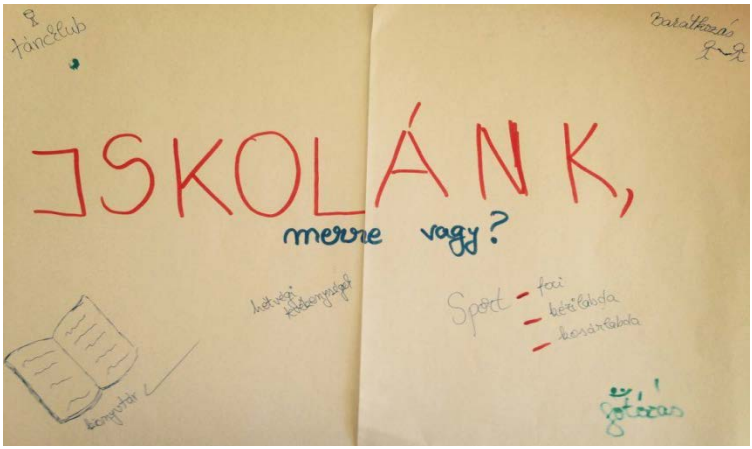

3.ábra: *Az ideális iskola plakátja a diákok szerint. (2. helyszín, 10. osztályos tanulók.)*

Kérdés, hogyan zajlik az oktatás ilyen feltételek mellett, és mennyire lehet sikeres. A beszélgetésből kiderült, hogy bizonyos órákat a párhuzamos román osztállyal közösen tartanak. Az angolórákat például összevonják, pedig ha csak hárman lennének, nagyszerű alkalom adódna a hatékony nyelvtanulásra. Érdekes módon a testnevelésórát nem vonják össze, ennek az órának pedig egy jó része éppen

csapatjátékra kellene, hogy épüljön. A diákok osztályuk gyengeségeként továbbá azt is megemlítették, hogy „monoton óráik vannak". E rövid vélemények is felvetik azt a kérdést, az iskola menedzsmentje vagy a pedagógusok milyen mértékben vannak módszertanilag felkészülve a kiscsoportos munkára, a kis létszám kezelésére. Ebben a helyzetben a diákok gyakorlatilag minden órára készülnek, ez véleményük szerint előny is, hátrány is. Ugyan állandó pedagógiai kontroll alatt vannak, amelynek kétségkívül előnye is lehet, de az „osztályközösségben elbújni", a közösség tagjának lenni, csínytevésekbe bonyolódni már nem igazán alkalmas a kis létszám. Kétségtelen, hogy ugyan magyarok maradnak, de esetükben kiesnek a kortárscsoport-hatások és egyéb társas tapasztalatok (tánc, sport, szabadidős foglalkozások stb.) Fontos észrevenni, hogy a pedagógusok véleményére épülő fogalmi térkép leágazásai a diákok különféle hiányaiból táplálkozó igényekkel nem találkozik (lásd *2. ábra*).

Összegzés, következtetések

A tanulmányban két magyar szórvánnyal bíró városban végzett kvalitatív kutatás segítségével igyekeztünk rekonstruálni, hogy a belső szereplők milyen kihívásokkal, motivációkkal vesznek részt a helyi magyar tannyelvű oktatás fenntartásában, működtetésében.

A terepmunkák tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy a szórvány demográfiai, strukturális feltételei mellett a helyi és megyei román oktatási döntéshozók mondhatni pozitívan, vagy legalábbis látványosan nem negatívan viszonyultak a magyar oktatás működtetéséhez, fenntartásához. Annál gyakrabban tapasztaltuk azt, hogy az egyes települések, vagy a magyar intézmények és személyek között nincs együttműködés vagy érdemi egyeztetés a magyar oktatás megszervezéséről. Helyi magyar-magyar konfliktusokról mindenhol beszámoltak, ami egyrészt természetes jelenségnek is betudható, de a magyar oktatás fenntartása és hatékony működtetése néha ezen is múlik. Ahogy egyik helyszínen megfogalmazták, nem a „románokon" múlik az, hogy a magyar oktatás kezd felszámolódni.

A szórványban a magyar tannyelvű oktatási útvonalak a magasabb iskolai szintek felé elmozdulva kezdenek beszűkülni. Helyben vagy nincs kínálat és kereslet, vagy ha mégis van, akkor vagy az iskolai eredményesség kérdőjeleződik meg (lásd az első helyszínt), vagy minden csak mesterségesen fenntartott (a második helyszín

tapasztalata). A gyerekhiány miatt mindenhol részlegesen vagy teljesen összevont iskolai osztályokat indítanak, amely kapcsán módszertani kérdések merülhetnek fel (hogyan oktatnak), ami kihathat az iskolai eredményességre is. Ugyanakkor felmerül, hogy milyen mértékben jó a mindenáron magyar nyelvű oktatás fenntartása, ha ez szociálisan, a társas kapcsolatok szintjén hiányt generál a fejlődésben lévő serdülőkorú gyerekek számára.

Az oktatási útvonalak egy része nagyobb presztízzsel bíró iskolák és régiók felé irányul, ahol ugyan lehetséges az anyanyelven való továbbtanulás, de kérdés marad, hogy az ilyen helyeken továbbtanuló szórványbeli diákoknak van-e esélye hazakerülni. Ha nem, magyar emberekként ugyan leélhetik életüket, de a szórványrégió magyar szempontú kiüresedéshez is hozzájárulnak.

A helyi oktatásszervezés gyakorlatai elvezetnek bennünket ahhoz, hogy a szórványkérdést ne szenvedésnarratívában tematizáljuk, hanem kompetenciák, képességek, esélyek és lehetőségek dimenzióiban. A szórványhelyzetet nevezhetjük hangzatosan szórványlétnek (mint valami tőlünk független, azaz akaratunk ellenére elszenvedett dolognak), de oktatási vonatkozásban legalábbis kompetenciák hiányának sorozataként is értelmezhetjük. Hogyan működik a magyar identitás fenntartásában az iskolai rejtett tanterv, ha a magyar tannyelvű iskolákba járó tanulók is egyre nagyobb arányban román párt keresnek? Miért van az, hogy a magyar intézmények, iskolák között gyakran felmerülnek a kezeletlen konfliktusok? Miért nem tudnak sikeresek lenni az iskola körüli civil kezdeményezések? Miért nincsenek olyan pályázati források, amelyek egyértelműen támogatnák a szórványbeli kezdeményezéseket? Miért nem hangoztatnak az érintettek olyan iskolafejlesztési érveket, amelyek nem csak a magyar, hanem akár a román oktatási rendszernek is előnyére válhatnának?

A szórvány az, amely segítségre szorul, szokták alaptételként mondani. De ha így van, akkor miért nem tudnak úgy segíteni a kívülállók, a tömbben élők, az anyaországiak, hogy az asszimiláció mérsékelhető legyen, az ottani iskolák pedig sikeresebbek, vonzóbbak legyenek? Lehetséges, hogy a segítés módjával, kommunikációjával és helyi kivitelezésével van gond? Lehet, hogy a segítség nem kellő helyismeretre épül, és ezért nem tud sikeres lenni. Ez mindmind kompetencia és empátia, ugyanakkor tudatos oktatástervezés kérdése.

Felhasznált irodalom

Bodó Barna: Szórvány és közpolitika. In: *Kisebbségkutatás*, 2015, 3. szám, 102–128.

Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról.* Budapest, Gondolat-MTAKI, 2005. 64–78.

Imre Anna (szerk.): *Eredményesség és társadalmi beágyazottság*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015.

Márton János – Kapitány Balázs: Veszélyeztetett oktatási helyszínek. In: Barna Gergő és tsai: *Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2016.

Patall Erika A. – Cooper, Harris – Allan, Ashley Batts: Extending the school day or School Year: A systematic Review of Research (1985-2009). In: *Review of Educational Research,* 2010, Vol. 80, Issue 3, 401–436.

Péntek János: Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. In: Cseke Péter (szerk.): *SZIGETEK, SZÓRVÁNYOK a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában.* Kolozsvár, Komp Press, 2016.

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.142

BOGDÁN PÉTER*

Tanoda a határon[1]

A hazai közoktatási rendszer rendkívül merev.[2] A lemorzsolódás elkerüléséhez, valamint az iskolai eredményesség biztosításához a hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján szükséges a tanulást támogató családi háttér biztosítása, ami hozzáférhetővé teszi otthon – a tankönyvek mellett – a házi könyvtárat, az internetet és az egyéb IKT-eszközöket.[3] Emellett az is elmondható róla, hogy monokulturális, azaz hiányzik a tanintézményekből a multi- és interkulturális jelleg. Illetve a multi- és interkulturális rejtett tanterv, miközben az uniformizáló sajátossággal is meg lehet vádolni. Azaz

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: bogdan.peter@tk.mta.hu

[1] A jelen publikáció a szerző azon előadásának aktualizált és írott változata, amely a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Kisebbségkutató Intézetében hangzott el a *Szolidaritás és Szerkezetváltás: Az informális intézmények szerepe a roma gyerekek oktatásában* című konferencián 2015. március 24-én. Az előadás elhangzása és a publikáció megjelenése közötti időbeli távolságra való tekintettel a jelen publikáció kitér a 2015 őszén megjelent tanodapályázat kritériumaira is.

[2] A legutóbbi PISA eredmények alapján az iskolai (természettudományi) kompetenciát Magyarországon mintegy 80 százalékban a tanulók és iskolák családiháttér-index iskolák közötti varianciája határozza meg, ami Európán belül rendkívüli magasnak számít (csak Luxemburgé magasabb). *PISA 2015…*, i.m., *http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en.* Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendszer ne tenné egyáltalán lehetővé azt, hogy egy hátrányos helyzetből származó gyerek eredményes legyen. A PISA mérések nemzetközi összehasonlításban is elemzik a sikeres hátrányos helyzetű (reziliens) diákokat. A legutóbbi PISA-mérés alapján a magyar oktatási rendszerben a hátrányos helyzetűek mintegy 19 százaléka minősíthető sikeresnek. *PISA 2015…*, i.m., *http://dx.doi.org/10.1787/888933432860.* A reziliencia mérésére lehetőség van az Országos Kompetenciamérés adatai alapján is (Papp Z. Attila: *A méltányosság mérési lehetőségei*..., i. m., 2015.)

[3] Balázs Ildikó – Lak Ágnes Rozina – Ostorics László – SzabóLívia Dóra – Vadász Csaba: *Országos kompetenciamérés 2015…*, i. m., 2016, 34.

csekély lehetőség nyílik a tehetséggondozásra,[4] s így az átlagon felüli képességgel rendelkező diákok is partvonalra szorulhatnak, ha nem jutnak hozzá a fejlődésüket elősegítő szolgáltatásokhoz.

Ha egy gyermek ebben a képzési rendszerben nem tud helytállni annak okán, hogy halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma származású, akkor kirekesztődik a sikeres tanulási folyamatokból, ráadásul a cigány tanulók esetében az is elmondható, hogy a közoktatás nekik sokszor csak azt a felzárkóztatást kínálja fel szegregált körülmények között, amely nem egyszer az asszimilációt is megköveteli.[5]

Ezzel a berendezkedéssel szemben állnak azon reform- és alternatív pedagógiák, illetve multi- és interkulturális nevelési filozófiák, amelyek kifejezetten a tehetséggondozásra, a halmozottan hátrányos helyzetű és az eltérő kulturális háttérrel rendelkező diákok sikerességének elősegítésére fókuszálnak. A reform- és alternatív pedagógiák, amelyekhez később csatlakoztak a multi- és interkulturális pedagógiák is, gyakorlatilag megjelenésük óta rendszerszinten állnak szemben a hazai közoktatás működési elveivel.[6]

Tekintettel arra, hogy az állam a közoktatási rendszert és annak kritikáját (a reform- és alternatív pedagógiákat) nem tudja kibékíteni egymással, tulajdonképpen az is megfogalmazható, hogy nem képes hatékony, a problémákat kezelni képes, átfogó közoktatási reformra. Olyan változtatásra, amely kiküszöbölné azt a problémát, hogy a pedagógusképzés nem eléggé módszertancentrikus. A tanárképzésben résztvevők megismerik a reform-, alternatív, multi- és interkulturális pedagógiák történetét elméleti szinten, de a módszertani tudatosság elmarad, pedig ha fel lennének vértezve ezekkel a szakmai eszközökkel is, valószínűleg nem csak a középosztályi háttérrel rendelkező gyermekek esetében lennének eredményesebbek, hanem akkor is, amikor a halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma diákokkal találkoznak.

Az állam nem hajtja végre azt a közoktatási reformot, amelynek révén inkluzív oktatási rendszer jöhetne létre. Továbbra is a Kádár-rendszer azon felzárkóztatási politikájához ragaszkodik, amely már

[4] Bodonyi Edit: *Modern alternatív iskolák...*, i. m., 2012, 45.
[5] L. erről részletesebben: Bogdán Péter: *A „kulturális másság" antológiája...*, i.m., 2006, 109.
[6] Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet…*, i. m., 1997.

évtizedekkel ezelőtt is kisegítő iskolákba kényszerítette a roma gyermekeket. Azaz a hazai közoktatási rendszerre elméleti szinten igen, de a gyakorlatban csak elvétve jellemző a multi- és interkulturális pedagógiák adaptivitása, valamint a rogers-i személyiségközpontúság (vagyis az a szituáció, amikor az iskola alkalmazkodik a halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma tanulók adottságaihoz is). Ennek eredményeképpen még mindig a nem roma – és nem halmozottan hátrányos helyzetű – középosztály érték- és normarendszeréhez való igazodás az uralkodó a magyarországi tanintézmények jelentős részében, amely automatikusan generálja a felzárkóztatás és a szegregált osztályok eszméjét és valóságát is.[7]

A rendszerváltás után – többek között a fentiekben jelzett kedvezőtlen tendenciákkal szemben – a roma gyermekeket célzó első legfontosabb, valamint legjelentősebb, alternatív pedagógiai kezdeményezésként, az 1990-es évek közepén került sor a Józsefvárosi Tanoda létrehozására. A civil szervezet inventorai – a többi reform- és alternatív pedagógiai kezdeményezéshez hasonlóan – megértették, hogy a közoktatási rendszerből a roma gyermekek kiszorulnak a származásuk miatti diszkrimináció és a halmozottan hátrányos helyzetük okán, ezért civil alapon, intézményes keretek között, értelmiségi – szellemi és infrastrukturális – hátteret teremtettek mögéjük.

A Józsefvárosi Tanoda mozgásterét természetesen megszabta a közoktatási rendszer merevsége, ezért a tevékenységüknek hangsúlyos eleme volt a korrepetálás és a felzárkóztatás, ugyanakkor már ők is érezték, hogy ez messzemenően nem elégséges, ezért ezt a tevékenységüket kiegészítették szociális hátrányokat kompenzáló programokkal, illetve igyekeztek megosztani a roma tanulók között a különböző szellemi értékeket is.[8]

Magyarországon a reform- és alternatív pedagógiai modellek száma – az általam állami szinten kívánatosnak tartott alternatív alapokra helyeződéshez (illetve a finn oktatási modell irányába való forduláshoz) képest – elenyésző, ezért elviekben nem sok esély lenne arra, hogy a nem formális oktatási keretek egy új típusú szegregáció lehetőségét hordozzák magukban, mégis, a tanodákkal kapcsolatos pedagógiai fejlemények időnként erre rácáfolni látszanak; az állam

[7] Nahalka István: *Az esélyegyenlőség és komprehenzivitás lehetősége és ellehetetlenülése*…, i. m., 2016.
[8] Szőke Judit: *A Józsefvárosi Tanoda*…, i. m., 1998.

felkarolta a Tanoda-modellt. Ugyanakkor ezzel azt is kimondta: nem hajlandó közoktatási reformra. Rögzítette – immáron újfent – a felzárkóztatás doktrínáját, de ezúttal nem csak etnikai, hanem szociális alapon is, miközben azt is el kell ismerni, hogy engedett a szorításon, amikor – a Józsefvárosi és a Budaörsi Tanodákhoz hasonlóan – hozzáférhetővé tette az értelmiségi és középosztálybeli családokra jellemző szociális, kulturális és szellemi javakat is.[9]

Az állam a Tanoda-modell támogatásával – először a rendszerváltás utáni pedagógia történetében – beállt egy olyan alternatív pedagógiai irányzat mögé, amely rendszerszinten áll szemben a formális közoktatási rendszer középosztályra szabott filozófiájával, azaz az állam konzerválta azt a helyzetet, hogy a középosztálybeli diákok a közoktatásban, a halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma diákok pedig a nem formális oktatásban lehetnek sikeresek.

Az államilag finanszírozott Tanoda-modell[10] – a 2012-es pályázati útmutató szerint – erősen szegregáló volt, amennyiben 70%-ban a hátrányos helyzetű gyermekeket támogatta, 49%-ban a halmozottan hátrányos helyzetűeket, míg 30%-ban a roma diákokat, amely látszólag – legalább is papíron – nem eredményezett etnikai alapú szegregációt, de szociális alapút mindenféleképpen. S hogy az etnikai alapú szegregáció mégis megjelenhetett az állam által elképzelt Tanoda-modellben, az annak „köszönhető", hogy a multi- és interkulturális nevelést ebben a pedagógiai konstrukcióban nem tették kötelezővé. Azaz az állam által elképzelt Tanoda-modell a szociális és etnikai alapú szegregáció határára került.

Az állam a 2015-ös tanodapályázati felhívásban az etnikai alapú szegregációs lehetőséget megpróbálta feloldani, de a szociális meg-

[9] Felhívás hátrányos helyzetű tanulók felzárkózását elősegítő program megvalósítására – Tanoda programok támogatása – EFOP – 3.3.1-15.

[10] A jelen tanulmány írásakor vita van arról a szakemberek, Tanoda-kivitelezők között arról, hogy „állami Tanoda-modellről" beszélhetünk-e az államilag finanszírozott modellek esetében annak okán, hogy EU-s és hazai költségvetésből finanszírozzák őket, az állam koordinálása, ellenőrzése mellett, állami feltételrendszerekkel, állami képzésekkel, vagy inkább államilag finanszírozott projektekről van szó, amit többek között Berki Judit, a Bátonyterenyéről kiinduló tanodahálózat – és magának a Tanoda-modellnek az egyik– megteremtője képvisel. A jelen írás szerzője az „állami Tanoda"-megjelölést érzi jellemzőbbnek (A tanodapályázatok állami finanszírozásáról: Fejes József Balázs: *Mire jó a Tanoda?*..., i. m., 2014, 33.)

különböztetésről továbbra sem mondott le, amennyiben a közvetlen célcsoportot a következőképpen határozta meg: „Hátrányos helyzetű, illetve rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő tanulók (általános iskola alsó és felső tagozatos tanulói vagy középfokú iskola tanulói).”[11] Míg a közoktatásban megtalálható nem hátrányos helyzetű tanulók csak közvetett célcsoportként vannak megemlítve.[12]

Ezt a nem kívánatos jelenséget mindenképpen fel kell oldani, mégpedig olyan módon, hogy az államilag finanszírozott Tanoda-modellekben le kell képezni a hétköznapok emberi szituációit, azaz az államilag finanszírozott modellnek el kell szakadnia attól a filozófiától, amely döntő többségében csak a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma gyermekekre koncentrál. A legmesszebb menőkig szervezési elvvé kell tenni a multi- és interkulturális nevelés filozófiáját, a rogers-i személyiségközpontúságot, vagyis az államilag finanszírozott modell adaptálódását az eltérő hátterű és felkészültségű gyermeki igényekhez (hiszen a Tanoda-modell uniformizálása, iskolásítása, a szinte kizárólagosan a felzárkóztatás eszközeként való átalakítása ennek ellentmond), s azért is szükséges az ilyen típusú átalakítás, mert minden oktatási formációnak szocializálnia kell arra, hogy a munkaerőpiacon és a hétköznapokban nem csak halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma gyermekek vannak, de található a közösségekben középosztálybeli, szerényebb képességű, esetleg nem roma vagy kiemelkedő tehetségű szereplő is.

A Budaörsi Tanoda[13]

Az állam által elképzelt és finanszírozott Tanoda-modellhez képest a Budaörsi Tanoda Alapítvány által működtetett nem formális oktatási modell magáévá tette azokat a működési elveket, amelyek kiküszöbölik a szociális és etnikai szegregáció lehetőségét, ezért jellegét és minőségét tekintve előrehaladottabb nevelés- és oktatásfilozófiával rendelkezik, mint a mintájául szolgáló Józsefvárosi Tano-

[11] Felhívás hátrányos helyzetű tanulók felzárkózását elősegítő program megvalósítására – Tanoda programok támogatása – EFOP – 3.3.1-15.
[12] Uo.
[13] A jelen írás szerzője 2009. júliusa és 2015. novembere között a Budaörsi Tanoda Alapítvány pedagógusa (munkatársa) volt. Ebből adódóan a Budaörsi Tanoda működésére vonatkozó gondolatainak kifejtése során e tapasztalataira is épít.

da vagy az államilag finanszírozott verzió. Ezt elsősorban azért tehette meg, mert Budaörs Város Önkormányzata évenkénti önálló költségvetés biztosításával felkarolta, a helyi közoktatási rendszer részévé tette, a – halmozottan hátrányos helyzetű roma és nem roma gyermekek megsegítésében sikeres – oktatási intézményt.[14]

A Budaörsi Tanodában is hangsúlyos programelem a korrepetálás és a felzárkóztatás, de a fő nevelés- és oktatásszervezési elv a multi- és interkulturális nevelési filozófiákból, módszertanokból merít. A korrepetálás és a felzárkóztatás amiatt kap hangsúlyos szerepet, mert 2016-ban még mindig azok a közoktatási feltételek vannak érvényben, mint a Józsefvárosi Tanoda megalapításakor, azaz a közoktatási rendszer továbbra sem kíván együttműködni a roma és/vagy a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekekkel. Kizárólagosan a középosztályt jellemző szociális és szociokulturális adottságokhoz való asszimilálódást fogadja el, ami természetesen – a gyermekek sikere érdekében – a Budaörsi Tanodát is arra ösztökéli, hogy a diákjait minél eredményesebbé tegye.

Ugyanakkor a Budaörsi Tanoda nem elégszik meg ennyivel. Az oktatási intézmény szorosan együttműködik Budaörs település önkormányzatával (mint az intézmény fenntartójával), az általános és középiskolákkal, valamint a családsegítő intézményekkel és nevelési szolgáltatókkal immáron több mint tizenöt éve. Fogadja a budaörsi általános iskolák első éves tanulóit is, valamint a település főiskolásait és egyetemistáit is meghatározott időkeretben és óraszámban. A Budaörsi Tanoda októbertől májusig nyújtja a szolgáltatásait délután 14 órától este 19 óráig (de szükséges helyzetekben 20 óráig is).

A diákok tanulhatnak magyar nyelvet, magyar irodalmat, történelmet, földrajzot, biológiát, kémiát, matematikát, fizikát, informatikát, angol és német nyelvet, előkészítést kapnak központi felvételire és kompetenciamérésekre, valamint részt vehetnek olyan roma kulturális órákon, ahol ismerkedhetnek a roma irodalommal, roma történelemmel és roma képzőművészettel is.

Az idegen nyelvek oktatása kiemelt helyen szerepel. A főbb tantárgyak ezen a területen az angol és a német nyelvek oktatása, s ez nem csak a nyelvi korrepetálásban merül ki, hanem lehetőség van

[14] Például 2016-ban: 19.920.000 Ft volt a támogatás mértéke. http://www.hatarozatok.hu/publikacio/45dc84fa9294886b3fa8863eb3b2818f/dontes/2944889

felkészülni a közép- és felsőszintű érettségire, valamint a középfokú állami nyelvvizsgákra is.

Az elmúlt években az idegen nyelv oktatásának területén a Budaörsi Tanoda olyan nemzetközi projektben vett részt, amelynek keretében az Amerikai Egyesült Államokból, Olaszországból, Franciaországból és Németországból érkeztek önkéntes tanárok azért, hogy a Budaörsi Tanoda diákjai – az angol és német nyelv területén – egynyelvű tanulásban is részesülhessenek. Természetesen az önkéntes tanárok jelenléte lehetőséget teremtett az olasz és a francia nyelvek gyakorlására is.

A Budaörsi Tanoda a multi- és interkulturális szervező elvet úgy érvényesíti, hogy együttesen alkalmaz roma és nem roma pedagógusokat. Ennek köszönhetően spontán alakulnak ki olyan órák, amelyek esetében vagy roma tanár tanít nem roma diákokat, vagy nem roma tanár oktat roma gyermekeket, ami erőteljesen hozzájárul a romák és nem romák közötti kölcsönös előítéletek lebontásához. De vannak természetesen olyan órák is, ahol nem csak a pedagógus-diák relációjában vegyes az etnikai összetétel, hanem maguk között a diákok között is.

Az előítéletek lebontásának érdekében a roma és nem roma pedagógusok hangsúlyosan odafigyelnek annak demonstrálására, hogy roma és nem roma felnőttek egymással barátságban, szeretetben és megértéssel tudnak együttműködni. Így például odafigyelnek arra, hogy a roma és nem roma pedagógusok aránya megközelítőleg azonos legyen, közösen lépnek fel a különböző szabadidős programok koordinálásakor, a diákok problémáinak megoldásában is együtt vesznek részt, tetteikben kifejezik az egymás iránti tiszteletet és a kölcsönösen kialakított jó viszonyt.

Egy ideális közoktatási rendszerben a különböző etnikai, kulturális, szociális és szociokulturális hátterű gyermekek között interakciók sorozatának kellene megtörténnie, ugyanis a felnövekvő generációt fel kellene készíteni arra, hogy 18. életévük betöltése után is képesek legyenek együttműködni a munkaerőpiacon. Mivel az államilag finanszírozott Tanoda-modell olykor szociális, olykor etnikai gettóba zárja a diákokat, és a közoktatási rendszer jelenlegi állapota is ritkán teszi lehetővé ennek feloldását, a Budaörsi Tanoda igyekszik a tanulói számára olyan közeget teremteni, ahol minden társadalmi réteg találkozhat egymással, hogy megtanulják azokat a szociális, kommunikációs kompetenciákat, amelyek elengedhetetlenek a felnőttkori

sikerességhez. A budaörsi oktatási intézmény szolgáltatásait éppen ezért nagy arányban veszik igénybe nem roma tanulók is (köztük perzsa, afgán, szír, kínai, keresztény, muszlim, zsidó diákok).

Szintén az előítéletek lebontását szolgálja a 2014–2015-ös tanévtől az a kezdeményezés, amelynek keretében a budaörsi középiskolák tanulói az 50 órás közösségi szolgálatukat a Budaörsi Tanodában teljesíthetik. Ennek a programnak a keretében lehetőség nyílik arra, hogy a stabilabb társadalmi, szociokulturális háttérrel rendelkező diákok testközelből szembesülhessenek a halmozottan hátrányos helyzetű és a roma diákok olyan típusú gondjaival, amelyre egyébként nem lenne lehetőségük. Elgondolkodhatnak azon, hogy elindulnak-e a pedagógusi pálya irányába, de számot vethetnek azzal is, hogy szociális munkásként milyen terepen kellene dolgozniuk, miközben a halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy roma diákok is megtapasztalhatják a másik oldalról az elfogadást. A Budaörsi Tanoda ezen programeleme tulajdonképpen az eltérő társadalmi rétegek közötti párbeszédet és együttműködést segíti elő.

A Budaörsi Tanoda a felzárkóztatás során csökkenti a frontális oktatás módszerének arányát. Jelentős mértékben van jelen a páros munka, a tutorálás, a csoportmunka, amelynek során a roma és nem roma diákok együttműködnek, így a közös tanulási problémákon keresztül megtanulnak egymással kooperálni, nem azzal foglalkoznak, hogy ki milyen származású, hanem azzal, hogy van egy projekt, amelynek megoldásában csak akkor lesznek sikeresek, ha számíthatnak egymás segítségére. Ez az óraszervezési modell szintén eredményesen csökkenti a diákok előítéleteit. Sikeres módszertani fogás a pecsétrendszer bevezetése a diákok szocializálásában és motiválásában, amelynek során az alsó tagozatos diákok szóbeli szerződést kötnek a pedagógussal és – az egyéni előrehaladásukhoz mérten – „Szép munka" feliratú, meghatározott számú pecsétet gyűjthetnek össze egy – a szóbeli szerződésben megbeszélt – jutalomért cserébe. A felső tagozatokon kollégarendszert vezetett be a Budaörsi Tanoda, amelynek keretében a diákok átveszik a tanár szerepét, tanítva tanulnak, a jutalmazás pedig a féléves és év végi bizonyítványok eredményeinek függvényében egy kívánságlista teljesítéseként történik meg. A diákokat motiváló tényező – a jutalmak kiosztása mellett – az, hogy a tanulmányi eredmények függvényében félévkor kollégaváltásra is sor kerülhet.

A Budaörsi Tanoda – az államilag finanszírozott modellel ellentétben – nem csak a hátrányos, halmozottan hátrányos és/vagy roma gyermekekre koncentrál, hanem fogadja a minimális hátránnyal küzdő vagy értelmiségi szülők gyermekeit is, amelynek során a tanulmányi eredmények szinten tartása vagy az azt meghaladó fejlesztés a cél – származástól függetlenül – annak érdekében, hogy a diákok minél szélesebb körben tudják kibontakoztatni a bennük rejlő lehetőségeket. Ennek megfelelően – speciális igények esetén – ugyanabból a tantárgyból akár pluszórákat is kérhet a diák, amennyiben az indokolt.

A budaörsi oktatási modell keresi az interakciós lehetőséget a településsel, ezért a Budaörsi Tanoda diákjai rendszeresen vesznek részt partneriskolák programjain, de arra is nyílik lehetőség, hogy az intézmény a saját művészeti produktumait megjelenítse Budaörs település közoktatási intézményeiben vagy a városi rendezvényeken.

A Budaörsi Tanoda extraszolgáltatásai közé tartozik (a karácsonyi kézműves-foglalkozás, a versenyek szervezése, a roma táncklub működtetése, a színház-, mozi- és múzeumlátogatás mellett) a nyári pótvizsgára történő felkészítés, ami négy héten keresztül zajlik, reggel 8-tól délután 4-ig (igény szerint este 6-ig), július közepétől augusztus közepéig. Ebben az időszakban a Budaörsi Tanoda olyan diákokat fogad, akik az októbertől májusig tartó időszakban nem látogatták az intézményt, ugyanakkor budaörsi lakosok, és szükségük van a szaktanári segítségre ahhoz, hogy az augusztus végén esedékes pótvizsgán ne bukjanak meg.

Azon diákok, akik szorgalmasan látogatják a személyre szabott órákat, 20 munkanap alatt olyan segítségben részesülnek, amelynek köszönhetően eredményesen veszik a pótvizsga akadályait. Az esetek 95%-ában átmennek az ismétlő vizsgán azok a diákok, akik részt vettek a Budaörsi Tanoda felkészítő kurzusain, s ez akkor is így van, ha több tantárgyból kellett felkészíteni az érintett nebulót. A fennmaradó 5%-os sikertelenség mögött általában olyan magánéleti problémák húzódnak meg, amit négy hét alatt nem lehet ellensúlyozni, de van olyan év is, amikor kivétel nélkül minden diákot átengednek a következő tanévre. A sikeres pótvizsgaszereplésnek sok esetben az az eredménye, hogy a Budaörsi Tanoda látókörébe nyáron bekerült diák a következő tanévtől az intézmény tanulójává válik. Az eredményes pótvizsgáknak természetesen az is egy fontos eleme, hogy a négyhetes kurzus előkészítését szakmai egyeztetés előzi meg a buda-

örsi közoktatási intézményekkel. A diákok döntő többségében az iskola által meghatározott tematikákkal érkeznek, ha pedig a kurzus elején ezek nem állnak rendelkezésre, akkor a szülővel vagy az oktatási intézménnyel való egyeztetés révén rövid időn belül elérhetővé válnak.

A budaörsi közoktatási intézmények, amelyekre szintén érvényesek a korábban már jellemzett rendszerszintű sajátosságok, partnerszervezetként tekintenek a Budaörsi Tanodára. Ugyanis a helyi oktatás szereplői tisztában vannak azzal, hogy az eltérő oktatási struktúrából adódóan, például az egyénre szabott haladási ütemterv révén, a Tanoda-modell alkalmasabb az évközben sikertelen diákok felzárkóztatására, mint az az iskola, ahol ugyanezt 20-30 fő mellett kellene elérni. Ezért a budaörsi közoktatási intézmények kifejezetten azt ajánlják bukott diákjainak, hogy vegyék igénybe a Budaörsi Tanoda nyári és évközi szolgáltatásait. A civil szervezet és a közoktatási intézmények pedagógusai állandó kapcsolatban vannak egymással, folyamatosan egyeztetnek a tanodás diákok tanulmányi előmenetelét illetően, s alkalmanként mód nyílik arra is, hogy egymás rendezvényein kölcsönösen megjelenjenek a diákok, s akár meg is ajándékozzák egymást. A budaörsi intézmény eredményességéhez nagymértékben hozzájárul a szülőkkel való napi – személyes vagy telefonos – kapcsolattartás és a tárgyi infrastruktúra. A számítógép, az internet, a fénymásológép, a szkenner és a nyomtató jelenléte, lehetővé teszi az elektronikus adatgyűjtést, a powerpointos előadások elkészítését, a diák támogatását nyomtatott, fénymásolt kiegészítő anyagokkal. Ugyanakkor a Budaörsi Tanoda fel van készülve olyan füzetcsomagokkal, íróeszközökkel is, amelyeket azoknak a tanulóknak oszt ki, igény esetén, akiknek olyan súlyos szociális problémái vannak, hogy más módon nem juthatnának hozzá ezekhez a taneszközökhöz. Az intézmény hangsúlyosan odafigyel a rendelkezésére álló könyvállomány bővítésére, így jelentős tankönyvállománnyal, szépirodalmi és szakkönyvtárral rendelkezik, amely természetesen a nyitvatartási időszakban – akár könyvkölcsönzés formájában is – hozzáférhető a Budaörsi Tanoda diákjai számára.

Fontos programelem a budaörsi intézmény működésében a táboroztatás. Ennek keretében olyan halmozottan hátrányos helyzetű diákok jutnak kirándulási lehetőséghez, akiknek – származástól függetlenül – a szociális helyzetük miatt nem jutna egyébként lehetőség a kikapcsolódásra. A Budaörsi Tanoda táborának több programeleme

van: tartalmaz buszos kirándulásokat, természetjárást, táncházat, versenyeket, műveltségi vetélkedőt, és központi része egy olyan művészeti rendezvény, amelyet a gyermekeknek kell összeállítani. Ennek során a pedagógusok csoportokra bontják a diákokat a Spencer Kagan-féle kooperatív pedagógia elvei mentén, és a drámapedagógia eszközeinek alkalmazásával olyan előadásokat készítenek el, gyakorolnak be, amelyet egy táboron belüli kulturális rendezvény keretében adnak elő megfelelő jutalmazás mellett.

A Budaörsi Tanoda rendkívül fontosnak tartja pedagógusainak a szakmai fejlődését is, ezért az elmúlt években lehetőséget teremtett – pályázati úton – szaktanári továbbképzésre Angliában és Franciaországban. De hasonlóképpen hangsúlyos az intézmény által képviselt pedagógiai-szakmai elveknek a képviselete is, ezért a Budaörsi Tanoda szaktanárai az elmúlt években felvállalták az általuk vallott szakmai-pedagógiai értékeknek a tudományos fórumokon való képviseletét is, amelynek keretében oktatási anyagot, ismertetőket, recenziót, romológiai és családszociológiai kötetet készítettek és jelentettek meg.

Összegzés

Tanulmányunkban konkrét tanodák leírása által valójában jól körülírható modelleket azonosíthatunk be. (*1. sz. táblázat*)

A Józsefvárosi Tanoda esetében – a kezdetekkor – még olyan etnikus modellel szembesültünk, amely – pozitív diszkriminációt alkalmazva – kizárólag a roma gyermekek igényeihez igazodott, azokat kívánta kielégíteni, ugyanakkor nagy hátránya volt, hogy nem készített fel a hétköznapok azon viszonyaira, ahol romák és nem romák rendszeresen érintkeznek egymással.

A Budaörsi Tanoda multi- és interkulturális filozófiája meghaladta ezt a szintet, hatókörébe vonta a roma gyermekek mellett a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű nem roma gyermekeket is.[15]

[15] http://www.archiv.budaorsinaplo.hu/oktatas/20160928/oktober-3-an-nyit-a-tanoda

1. táblázat: *Tanoda-modellek összehasonlítása*

	Civil-modell (Józsefvárosi Tanoda)	**Helyi önkormányzati-modell (Budaörsi Tanoda)**	**Államilag finanszírozott Tanoda-modell**
Finanszírozás	civil	civil vs. helyi közpénz	EU-s és állami források
Nevelésfilozófia	etnikus	multi- és interkulturális	szegregáció etnikus/szociális alapokon
Célcsoport	felső tagozatos és középiskolás roma gyermekek (6-tól 12. osztályig)	roma, nem roma, szír, afgán, kínai, keresztény, zsidó, muszlim, hetero- és homoszexuális diákok általános iskola 1. osztályától főiskoláig/egyetemig	általános iskola alsó és felső tagozatos tanulói, valamint középiskolás diákok
Pedagógiai modell jellege	alternatív	alternatív	uniformizált és a középosztályi értékeket preferáló
Tanoda célja	felzárkóztatás, korrepetálás, tehetséggondozás, hátránykompenzálás, roma identitás erősítése, mentorálás, tanulók önismeretének fejlesztése, pályaorientáció, szerepmodellek elsajátítása, ismerkedés az oktatási rendszerrel	felzárkóztatás, korrepetálás, tehetséggondozás, hátránykompenzálás, inter- és multikulturális interakciók gyakorlása, szociális és kommunikációs készségek erősítése, fejlesztése, érzékenyítés a különbségek elfogadására, roma identitás erősítése, készségfejlesztés, idegen nyelvi képességek fejlesztése, mentorálás , tanulók önismeretének fejlesztése, pályaorientáció, szerepmodellek elsajátítása, ismerkedés az oktatási rendszerrel, érettségire felkészítés, középfokú nyelvvizsgára felkészítés	felzárkóztatás, korrepetálás, tehetséggondozás, hátránykompenzálás, szövegértési és matematikai készségek fejlesztése, idegen nyelvi képességek fejlesztése, IKT kompetenciák fejlesztése , mentorálás, tanulók önismeretének fejlesztése, pályaorientáció, szerepmodellek elsajátítása, ismerkedés az oktatási rendszerrel

A Józsefvárosi Tanodához hasonlóan Budaörsön is túlléptek az ingyenes korrepetálás biztosításán, de bővebb szolgáltatási repertoárral, amennyiben felvállalták a felelésekre, dolgozatokra való felkészítés mellett a központi felvételikre való gyakorlást is, a közép- és emelt szintű érettségikre való trenírozást, valamint elérhetővé tették a középfokú nyelvvizsgák megszerzését is, miközben tanulmányi gondozásban részesülnek matematikából és idegen nyelvekből a Budaörsi Tanoda azon diákjai is, akik időközben főiskolára vagy egyetemre nyertek felvételt.

Az intézmény multi- és interkulturális minősége megnyilvánul abban, hogy senkit sem diszkriminál, az oktatási szervezet fogad Ukrajnából, az Egyesült Államokból, Németországból, Franciaországból, Olaszországból tanárokat, mint ahogyan migráns (kínai, afgán, szír, perzsa) diákokat is. De megemlíthető még a felekezeti sokszínűség is, a tanulók között megtalálhatók a történelmi keresztény egyházak hívői, újprotestánsok, zsidók, muszlimok is, illetve hetero- és homoszexuális diákok.

Az államilag finanszírozott Tanoda-modellről az mondható el, hogy valahol a Józsefvárosi és a Budaörsi Tanodák határán helyezkedik el. Már nem etnikus, mint a Józsefvárosi Tanoda, de még nem is olyan multi- és interkulturális, mint a budaörsi változata. A Józsefvárosi és a Budaörsi Tanodákhoz képest elutasítja az adaptálódást, a rogers-i személyiségközpontúságot, valamint a multi- és interkulturalitást, ugyanis deklarálja, hogy csakis az uniformizáló felzárkózást tudja elképzelni[16], és döntő többségében halmozottan

[16] „A konstrukció alapvető célja a résztvevő hátrányos helyzetű tanulók körében a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentése, a képzettségi szint növelése és az iskolai sikeresség előmozdítása a minőségi oktatáshoz, neveléshez való hozzáférésének elősegítésével extrakurrikuláris tevékenységek megvalósításán keresztül. Ennek érdekében jelen felhívás lehetőséget teremt a hátrányos helyzetű, köztük roma tanulók igényeire és a helyi szükségletekre rugalmasan reagálni tudó tanodák továbbfejlesztésére és a tanodai programok megvalósítására. A felhívásban támogatott projektek közvetlen célja a résztvevő hátrányos helyzetű, kiemelten roma tanulók komplex személyiségfejlesztése, életpálya-építése nem formális, informális keretek között, a tanulói és helyi szükségletekre reagálva, a jelen felhívás szakmai mellékletében található tanodasztenderd című dokumentumban leírtaknak megfelelően.

A tanoda feladata összhangban van a köznevelési feladatokkal, a tanoda nem vonja ki a tanulót az iskolai életből, az iskolai pedagógiai munkát nem váltja ki, hanem az iskola utáni időszakban kínál olyan lehetőséget a célcsoport számára,

hátrányos helyzetű és/vagy roma diákokkal, amivel veszélyes vizekre evez. Ugyanis a szociális és etnikai szegregáció határára tereli az eredeti elképzelést azáltal, hogy ugyanolyan merev, mint a közoktatási rendszer: csak a nem roma középosztályhoz való igazodást tudja elképzelni.[17]

Felhasznált irodalom

Balázs Ildikó – Lak Ágnes Rozina – Ostorics László – SzabóLívia Dóra – Vadász Csaba: *Országos kompetenciamérés 2015 – Országos jelentés*. Oktatási Hivatal, 2016.

Bodonyi Edit: *Modern alternatív iskolák*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.

Bogdán Péter: A „kulturális másság" antológiája. In: *Iskolakultúra*, 2006, 1. szám

Fejes József Balázs: *Mire jó a Tanoda?* In: *Esély*, 2014, 4. szám

Nahalka István: Az esélyegyenlőség és komprehenzivitás lehetősége és ellehetetlenülése. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2016, 7–8. szám, 34–39.

PISA 2015 Results (Volume I.). Excellence and Equity in Education. PISA, OECD Publishing, Paris, 2015, Table I.6.12a. *http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en.*

---

amellyel hozzájárul a tanulók iskolai eredményességéhez, a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentéséhez."

[16] (Felhívás hátrányos helyzetű tanulók felzárkózását elősegítő program megvalósítására – Tanoda programok támogatása – EFOP – 3.3.1-15.)

[17] Bár nem értek egyet Lannert Judit *Kellenek-e tanodák?* (http://koloknet.blog.hu/2016/11/18/kellenek-e_tanodak) című írásának végkövetkeztetéseivel, abban konszenzus van közöttünk, hogy fennáll annak a lehetősége, miszerint: „Csinálunk egy nem ellenőrzött hatékonyságú árnyékiskola rendszert, viszont az iskolák így már legálisan is megszabadulhatnak a problémától és folytathatják úgy, ahogy eddig. A következő gubanc pedig az, hogy miközben a kétezres években nagy erőfeszítéseket tettek a roma gyerekek integrációjára, ezzel egy időben egy szegregált intézmény elterjesztésén ügyködtek/ügyködnek."

Papp Z. Attila: A méltányosság mérési lehetőségei. In: Lannert Judit (szerk.): *A középiskolák összehasonlító elemzése a KIR bázisán*. Budapest, Oktatási Hivatal, 2015, 124–153.

Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.

Szőke Judit: *A Józsefvárosi Tanoda*. Budapest, Soros Alapítvány, Soros Oktatási Füzetek, 1998.

DOI: http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.143

BORDÁS ANDREA*

A szituatív tanulás szerepe partiumi magyar pedagógusok szakmai fejlődésében

Jelen tanulmányban kvalitatív módszertant használva azt vizsgálom, hogyan vélekednek a pedagógusok a szakmai fejlődésről. A kutatás során abból a konstruktivista alapállásból indultam ki, hogy a társadalmi valóságot mi magunk építjük fel, s a társas-, társadalmi környezet, amiben élünk, nemcsak azt határozza meg, hogyan konstruáljuk világunkat, de a konstruálás folyamatába is aktívan bekapcsolódik. A társas tudáskonstruálás egyik legjellemzőbb terepe a történetmesélés, mely során egyéni élményeiket, tapasztalataikat osztják meg a mesélők egymással, s az elmesélt történetek, azok bizonyos elemei, szerkezetük, tanulságuk hatással van a többiek történeteire is. Egymással dialógust folytató történetekből állnak össze azok a jellemző valóságreprezentációk, amelyek nagy valószínűséggel érvényesek és hatással vannak nemcsak a partiumi, de az erdélyi magyar pedagógustársadalomra is.

A pedagógusokkal készített interjúk révén a tanulmány betekintést ad a pedagógusok gondolkodásába, a pedagógusképzésről, továbbképzésről alkotott véleményeikbe, az iskolai mindennapok életvilágába. Ezek a tényezők pedig állandó kölcsönhatásban vannak egymással, a szakmai tudás és identitás alakulásával, ezáltal pedig a közvetlen oktatási-nevelési tevékenység eredményességével. A McKinsey-jelentés óta a pedagógusképzés, továbbképzés kérdésköre kiemelt helyet kapott az oktatáspolitikai döntésekben, hiszen nemzetközi szinten bebizonyosodott, hogy a tanári munka minősége jelentősen meghatározza a diákok iskolai teljesítményét.[1] A pedagó-

* A szerző a Partiumi Keresztény Egyetem tanársegédje. E-mail: brdsandi@gmail.com

[1] Barber, Michael – Mourshed, Mona: *Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei* ..., i. m., 2007, 15.

gusi munka eredményessége azonban nem hozható összefügésbe olyan személyes háttérváltozókkal, mint a megkérdezettek életkora, neme, tanítással eltöltött éveinek száma.[2] Sokkal inkább meghatározó az, hogyan értékelik a pedagógusok saját szakmai gyakorlatukat, tapasztalataikat, a külső szakmai támogatást, a szakmai munkájukkal való elégedettségüket, énhatékonyságukat, vagyis az, hogy milyen képet/valóságot építenek fel magukban tapasztalataik, esetleg az egymással folytatott diskurzusok során.

Az elemzett interjúk érdekes adalékként és egyben magyarázatként is szolgálnak a romániai pedagógusokat is vizsgáló 2013-as TALIS-kutatás[3] és a diákok PISA-tesztjeinek eredményei közötti diszkrepanciára. Míg a TALIS-kutatás eredményei azt mutatják, hogy a pedagógusok az alapképzés minőségével, tartalmával, saját szakmai felkészültségükkel való elégedettségre vonatkozó megállapítások[4] és a diákok eredményességét leginkább befolyásoló tényezők (szakmai elégedettség, énhatékonyság, a pedagógusok kollaboratív tevékenységei) tekintetében Románia a nemzetközi átlag körül vagy jóval afelett teljesít[5], addig a romániai diákok gyenge PISA-teszt eredményei évek óta épp az oktatási tevékenység sikertelenségét, hatékonyságának hiányát helyezik előtérbe[6].

A pedagógusok folyamatos szakmai fejlődését vizsgáló szakirodalomban az alapképzés és a formális továbbképzések mellett régóta felismerték a személyes életrajz, a társadalmi háttér, a munkahelyi tanulás, a kollegiális kapcsolatok és az iskola szervezeti működésének jelentőségét is a szakmai fejlődés folyamatában.[7] Ahhoz, hogy a romániai pedagógusok szakmai identitásának alakulásáról, a folya-

[2] Day, Cristopher – Sammons, Pam – Stobart, Gordon – Kington, Alison – Gu, Qing: *Teachers Matter...*, i. m., 2007, 176

[3] Mirescu, Silviu Cristian – Blanariu, Liviu – Avram, Elena Nely – Daniliuc, Luiza: *Raport Naţional TALIS...,* i. m., 2014.

[4] Uo., 15-16.

[5] Uo., 78-79.

[6] OECD: *PISA 2009 Results* …, i. m., 2010, 8.
OECD: *PISA 2012 Results in Focus*…, i. m., 2014, 5.
OECD: *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity*…, i. m., 2016, 70, 151, 180.

[7] Day, Cristopher – Sammons, Pam – Stobart, Gordon – Kington, Alison – Gu, Qing: *Teachers Matter...*, i. m., 2007, 155.; OECD*: TALIS. Pedagógusok. Az oktatás kulcsszereplői ...,* i. m., 2009, 41–42.;Hargreaves, Andy: Series editor's forward... 1999, 7.

matos szakmai továbbképzéssel kapcsolatos elképzeléseikről hiteles képet kapjunk, ismernünk kell az alapképzés jellegzetességeit, és azt a szervezeti kontextust is, amelyben a pedagógusok mindennapjaikat töltik.

1. A romániai pedagógusképzés helyzetének rövid bemutatása

A romániai pedagógusképzés számos olyan változtatáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben, amely a kutatás során megkérdezettek szakmai pályafutására is hatással volt. Habár a hagyományosan középiskolai szintű tanító- és óvóképző líceumok szakosztályait időszakosan megszüntették, és létrehozták a pedagógiai főiskolákat, majd 2005-től az egyetemeken indították be az óvodai és elemi oktatás pedagógiája elnevezésű szakot, mindmáig párhuzamosan képeznek közép- és felsőfokon is tanító- és óvónőket azzal a kikötéssel, hogy 2018-ig felsőfokú képesítést kell szerezniük az óvodában és elemi oktatásban dolgozó pedagógusoknak.[8] A 2011-es Tanügyi törvény első változata a párhuzamos tanárképzési modellről a követő tanárképzési modellre való áttérést támogatta ugyan, ám a folyamatos törvényi változások következtében mindez csak terv, kísérlet maradt. Az újjászervezett Tanárképző Intézetekben a törvénymódosítások következtében ugyanúgy a szakképzés mellett felvett úgynevezett pedagógiai modul biztosítja a tanári képesítés megszerzését, mint 2011 előtt. Találunk ugyan néhány felsőoktatási intézmény kínálatában didaktikai mesteri képzést, de ez igen ritka.[9]

A pedagógiai, pszichológiai tárgyak, valamint a gyakorlat tekintetében is jelentős különbség van a tanító-, óvóképzés és a tanárképzés tanterve között. Míg a tanárképzés párhuzamos modelljébe viszonylag kevés pedagógiai, pszichológiai tárgy fér bele, addig az tanító-, óvóképzés mind középiskolai, mind felsőfokú képzési szinten nagyobb teret enged az elmélyülésnek ezeken a területeken. A középiskolai tanító, óvóképzésben 8, az egyetemi képzésben pedig 6 féléven át kötelező pedagógiai gyakorlattal[10] szemben a tanárkép-

[8] Bordás Andrea: *Pillanatkép Románia oktatási gyakorlatáról...*, 2015, 116.
[9] Uo. 115.; Stark Gabriella: *Pedagógusképzés Romániában...*, i. m., 2014, 65.: a 2011-es Tanügyi törvény eredeti elképzelésében a didaktikai mesteri képzés bizosította volna az elméleti szakmai képzés után a tanárképzést.
[10] 2 félév hospitálás + 4 félév tanítási gyakorlat heti 2-4 órában

zésben mindössze két félév[11] áll rendelkezésre. Így a tanárképzésben a hospitálási és a tanítási gyakorlat mennyisége is jóval elmarad a tanító- és óvóképzésben megvalósíthatóval szemben.

2. Szituatív tanulás a munkahelyen

Habár a tapasztalat nem vezet egyértelműen szakmai fejlődéshez,[12] a kognitív pszichológia és a szakmai fejlődés perspektívájából vizsgálva tagadhatatlan a pedagógusok tanulásának szituatív és szociális jellege, és az, hogy a tanulás tevékenységekben való részvétel által valósul meg.[13] Eraut szerint[14] a munkahelyi tanulás szándékolatlan, előrejelezhetetlen, nem döntés kérdése, hanem elkerülhetetlen eredménye az új szituációkban új problémákkal, esetekkel való találkozásnak. A pedagógusi munka ráadásul ún. 'hot action'[15], azaz forró helyzetek kontextusában zajlik, ahol a pedagóguson kívüli faktorok (körülmények, személyek stb.) folyamatosan változtatják a szituációkat, mindig új, eddig ismeretlen kombinációját hozva létre a valóságelemeknek. Ezekben a kontextusokban a pedagógus szituatív tanulása nagymértékben függ attól, hogy rutinként vagy speciális helyzetként értékel-e egy adott szituációt, és milyen szintű reflexió, majd pedig milyen cselekvés követi azt. Ez a folyamat határozza meg azt, hogy implicit (tudatosulás nélküli, szándékolatlan, reflexszerű), reaktív (a szituációra való válaszadásban megvalósuló, intuitív) vagy deliberatív (célorientált, tudatos időráfordítást és gondolkodást, esetleg megbeszélést igénylő, elemző) kognitív módról, illetve tanulási formáról van-e szó.[16] Ezek a tanulási formák tipikusan osztálytermi környezetben valósulnak ugyan meg, ahol a pedagógus kollégáitól izoláltan dolgozik diákjaival, a szakmai fejlődést nagymértékben befolyásolja az a társas, professzionális kontextus is, amiben a pedagógus dolgozik.

[11] 1 félév hospitálás + 1 félév tanítási gyakorlat heti 3 órában
[12] Day, Christopher – Gu, Qing: *Variations…*, i. m., 423–443: a szakmai pályafutás utolsó szakaszában a pedagógusok sokszor kevésbé hatékonyak, mint előtte.
[13] Kwakman, Kitty: *Factors affecting teachers'...*, i. m.,2003, 153.
[14] Eraut, Michael: *Informal learning in the workplace...*, i. m., 2004, 250.
[15] Uo. 258.
[16] Uo. 260.

Eraut szerint a pedagógusok tapasztalati tudása esetleges, szegmentált, hiszen nagyrészt atipikus helyzetekből konstruálódik. Ezért azt a sztereotípiák és a félreértelmezések, rossz döntések elkerülése érdekében folyamatos kritikai ellenőrzés alatt kell tartani.[17] Az, hogy rutinként vagy tanulásra alkalmas helyzetként azonosítanak és kezelnek-e bizonyos szituációkat, hogy ebben mennyire tudatosítják és hogyan határozzák meg saját szerepüket, felelősségeiket az adott szituációban, hogy mennyi időt szánnak a helyzetek elemzésére, meghatározza szakmai fejlődésük minőségét. A szignifikáns fejlődés létrejötte egyaránt függ a pedagógus jellemzőitől, irányultságától és a környezettől, amelyben dolgozik.

Eraut a gyakorlatban megvalósuló tanulásnak négy tipikus esetét írja le, amely pedagógusokra alkalmazva a következőképpen alakul:

- Valamilyen közös cél elérése, külső követelményeknek való megfelelés érdekében csoporttevékenységekben való részvétel más pedagógusokkal: ide sorolhatjuk az iskolán belül vagy kívül szerveződő tantárgyi munkaközösségek együttműködését például valamilyen új tanterv, tanmenet, az arra vonatkozó javaslat érdekében, esetleg különböző versenyek, iskolai programok közös megszervezését, több pedagógust bevonó projektek megvalósítását.
- Lehetőség mások tevékenységének megfigyelésére, másokkal való együttdolgozásra, mások meghallgatására munka közben: ennek példái lehetnek az óralátogatások különböző változatai, a mentorálás.
- Munka közben kihívást jelentő feladatok megoldása: például egy-egy problémát jelentő osztály, gyerek, szülő kezelése, atipikus helyzetek megoldása.
- Kliensekkel való munka: a tanulókkal és szüleikkel való mindennapi munka, amely során egyre pontosabban ismerik meg a pedagógusok a „klienseket” és a problémahelyzeteket is, a „kliensről” való tudás pedig új szempontokat hozhat a munkába.[18]

Láthatjuk, hogy míg az első két eset a pedagógusok között létrejövő horizontális kapcsolatok fontosságára és a horizontális tanulásra helyezi a hangsúlyt, ahol a kollaboráció és az irányított részvétel adja a tanulási lehetőséget, addig a második két eset a szituatív tanulásra, a tapasztalatok feldolgozására helyezi a hangsúlyt, ahol a tanulási lehetőséget nagyrészt a reflektivitás biztosítja. Eraut egyúttal arra is

[17] Uo. 254.
[18] Uo. 266–267.

felhívja a figyelmet, hogy a szakmai munka és a szakmai tanulás érzelmi dimenziója sokkal jelentősebb, mint azt általában elismerik.[19] Ez az oka annak is, hogy a munka sikeressége erősen összefügg a munkahellyel való kapcsolattal.

3. A pedagógusok szakmai identitásának alakulása

A pedagógusok szakmai identitásának kutatása az utóbbi évtizedekben főként az angol nyelvű szakirodalomban jól elkülönülő területté alakult.[20] Beijaard, Meijer, Verloop szerint a kutatások alapvetően három irányt mutatnak: a szakmai identitás változásának folyamatát vizsgáló írások, a szakmai identitás jellemzőinek identifikálására törekvők és a szakmai identitást történetekben bemutató írások.[21] Kutatásomban az első és az utolsó változathoz csatlakozom – a szerzők is ezeket tartják a szakmai identitás kutatásának járható útjának –, amikor olyan a pedagógusok által elmesélt narratív történetformákat elemzek, amelyek a szakmai fejlődés, változás különböző helyzeteit tárják fel.

Figyelembe kell vennünk, hogy a pedagógus szakmai identitása a mindennapos munkavégzés kontextusában értelmezhető.[22] Az osztálytermi környezetben, szituatív helyzetben létrejövő szakmai fejlődés vizsgálata elválaszthatatlan a pedagógus gyakorlati tudásának vizsgálatától, ami maga után vonja a pedagógus szakmai identitásának vizsgálatát is.[23] A gyakorlati tudás szituatív, legkönnyebben történetekben ragadható meg. A gyakorlatról, s a gyakorlat során végbemenő szakmai fejlődésről tett megnyilatkozásaikban, amelyek tehát igen gyakran történetek, osztálytermi epizódok elmesélését

[19] Uo. 255.
[20] Beijaard, Douwe – Meijer, Paulien C. – Verloop, Nico: *Reconsidering research on teachers' professional identity*..., i. m., 2004, 107–128.; Beijaard, Douwe – Verloop, Nico – Vermunt, Jan D.: *Teachers' perceptions...*, i. m., 2000, 749–764.; Clarke, Marie – Hyde, Abbey – Drennan, Jonathan: *Professional Identity in Higher Education....*, i. m., 2013, 7-21.; Cohen, Jennifer*: Getting recognised* ..., i. m., 2010, 473–481.
[21] Beijaard, Douwe – Meijer, Paulien C. – Verloop, Nico: *Reconsidering research* ..., i. m., 2004, 109.
[22] Day, Christopher: *The new lives of teacher*..., i. m., 2011, 7.
[23] Beijaard, Douwe – Meijer, Paulien C. – Verloop, Nico: *Reconsidering research* ..., i. m., 2004, 114.

jelentik, a pedagógusok tulajdonképpen megalkotják saját szakmai identitásukat. Connelly és Clandinin koncepciójában a pedagógusok azért mesélnek történeteket, mert ezáltal értelmezik önmagukat pedagógusként. A történetek elmesélése, újramesélése, a reflexió általi újraélése biztosítja a pedagógus szakmai identitásának fenntartását.[24]

A tapasztalatok reflektív értelmezésének folyamatában alakul ki a pedagógusok szakmai identitása, az a mód, ahogyan önmagát pedagógusként értelmezi. A szakmai identitás a tapasztalatok interpretálásának és újraértelmezésének állandó folyamata, így folyamatos változásban létezik.

4. A kutatás módszertana

A kutatás során 51 Bihar és Szatmár megyei pedagógussal készítettem összesen 16 egyéni, páros vagy csoportos interjút a 2013–2014-es tanév folyamán. A tanítói és a tanári pályán is tapasztalható elnőiesedés miatt a megkérdezettek zöme nő: az 50 nő mellett egyetlen férfi tanár szólal meg az interjúkban. A kutatásban vegyesen vettek részt a két megyében az oktatás különböző szintjein magyar nyelven tanító pedagógusok: 14 óvónő, 21 tanítónő és 16 tanár. A tanárok csoportja viszont több szempontból is heterogén. Egyrészt aszerint, hogy az oktatási intézmények mely szintjén tanít, másrészt a tanított diszciplínák szerint. Összesen 28 különböző intézmény 37 tantárgyi munkaközösségének képviselőit szólaltattam meg. Az életkor szerinti országos eloszláshoz[25] igazodva a megkérdezettek között legnagyobb arányban középkorú tanárok szerepelnek (76%), kisebb arányban pedig fiatalok (20%), illetve idősebb pedagógusok (4%). A pályán eltöltött évek szerinti besorolás helyett Berliner szakaszos szakmai fejlődés modelljét[26] alkalmaztam, amely különböző

[24] Connelly, F. Michael – Clandinin, D. Jean: *Stories of Experience and Narrative Inquiry…*, i. m., 1990, 4.

[25] Mirescu, Silviu Cristian – Blanariu, Liviu – Avram, Elena Nely – Daniliuc, Luiza: *Raport Național TALIS...,* i. m., 2014, 10–11.: mivel a romániai óvónők és tanítók életkori eloszlására vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésemre, a 2013-as TALIS-kutatás adatait használom összehasonlítási alapul, mely szerint az alsó középfokú oktatásban a tanárok 14 %-a 30 év alatti (fiatal) tanár, 59%-a 30-49 év közötti (középkorú), 27 %-a pedig 50 év feletti (idősebb) tanár.

[26] Berliner C. David: *Szakértő tanárok viselkedésének leírása ...*, i. m., 2005, 71–92.

viselkedési jellemzők szerint sorolja be a szakmai fejlődés eltérő szakaszaiban lévő kollégákat, így különböztetve meg az újonc, a középhaladó, a kompetens, a jártas és a szakértő kategóriákat.

A kutatás 51 résztvevője közül 25-en vidéken (hatan városban, 19-en falun vagy községben) tanítanak, 26-an pedig megyeszékhelyen. A két megye etnikai megoszlás tekintetében hasonló, bár Szatmárban nagyobb a magyarság aránya. Mindkét megyében vannak olyan területek, ahol tömbmagyarságról, illetve olyanok, ahol szórványról beszélhetünk. A szórványban gyakoribbak a román és magyar tannyelvű osztályokat is működtető tagozatos iskolák, a tömbmagyarság településein és a két megyeszékhelyen azonban a magyar érdekképviselet utóbbi években folytatott oktatáspolitikájának és a 2011-es Tanügyi Törvénynek köszönhetően megnőtt a teljesen magyar nyelvű intézmények számaránya és befogadóképessége a tagozatos intézményekhez képest. Azoknak az intézményeknek egy része, amelyekben a megkérdezett pedagógusok tanítanak, épp ezért vagy teljesen magyar nyelvű intézmény (itt külön meg kell említenünk a megyeszékhelyek[27] elemi és gimnáziumi osztályokkal is rendelkező líceumait, amelyek egy része egyházi fenntartású) vagy tagozatos. Nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg interjúalanyaink között a tagozatos és a teljesen magyar nyelvű iskolában oktató pedagógusok mind a megyeszékhelyeken, mind vidéken.

Az interjúk témafelvetése az identitásreprezentáció szempontjából a szakmai identitás bizonyos alternatíváit mozgósította, aktualizálta (operatív, aktualizált identitás),[28] így ez valamelyest torzítja az eredményeket. De maga a torzítás elkerülhetetlen volt, és ez természetes, ha arra gondolunk, hogy a szakmai fejlődés folyamatáról szóló interjúban senki nem fogja azt mondani, hogy az nem fontos, még ha az anonimitása biztosítva is van. A fókuszcsoportokban ráadásul a többi kolléga előtt mutatott identitásreprezentáció miatt is születhettek kozmetikázott válaszok. Ezek a stratégiák azonban a pedagógusok hétköznapi beszélgetéseiben is éppúgy jelen vannak, mint interjúhelyzetben, tehát tulajdonképpen a valóságot alakítják. Ezekkel a torzításokkal a kutatás során számoltam, hiszen elkerülhetetlenek voltak. A beszélgetés kötetlen légköre, a be-beszőtt anekdoták, valamint az interjúzó és a résztvevők közötti bizalmi viszony

[27] Nagyvárad és Szatmárnémeti
[28] Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom...*, i. m., 2002

viszont oldották az esetleges feszültséget. Mindezek ellenére a nyelvi megfogalmazás önkéntelenül is „elárulta" azt, ki használ homlokzatóvási technikákat[29], ki távolítja el magától a problémát, mintha nem is saját magáról beszélne, s ki beszél őszintén.

Az interjúk legépelése után kapott szövegtörzset az Atlas.ti 6.1 program segítségével elemeztem. Az elemzésnél a keresztszekcionális kategorikus indexálás során az indexkategóriákat mint lezáratlan forrásokat kezeltem, hogy a releváns adatokat később össze tudjam kapcsolni.[30] Jelen tanulmányban csak a szakmai fejlődést láthatatlanul elősegítő szituatív tanulás osztálytermi helyzeteire koncentrálok.

A tartalmi és formai kódok alapján a szakmai identitásváltozás folyamatának vizsgálatához az interjúkban négy különböző szövegtípust azonosítottam: analitikus, elbeszélő/narratív, általános helyzetleíró és poétikus szövegrészek. Az első két szövegtípust Cohen vizsgálatai[31] alapján azonosítottam, aki az elbeszélő szövegtípusnak csak egy változatát[32] emelte ki elemzésében. A másik két szövegtípus elnevezése az interjúk olvasata alapján kialakult kategória. A szövegtípusok nem mindig választhatók szét egymástól, sokszor összefolynak, összekapcsolódnak. Az elemzés elsődleges kódolást követő fázisában ezeket a szövegegységeket „mikroszkopikus vizsgálat" alá vetettem a már meglévő kódok segítségével, vagyis egy-egy rövidebb jellegzetes szövegrészletet nemcsak tartalmi, de nyelvtani, stilisztikai szempontból is elemeztem. Az adatok magyarázatában az összehasonlítást és a leírást használtam, mint alapelvet. Az interjúkat kvalitatív kutatóként nemcsak szó szerint, hanem értelmező és reflektív módon is elemeztem.

A kutatás eredményeként bemutatott motívumcsoportok tartalmi rendezőelv mentén kapcsolódnak össze. Kialakításukban segítségemre volt az Atlas.ti.6 program is, a kódok és kódcsaládok, idézetek, kommentárok és elméleti megjegyzések összekapcsolódásának és összeszövődésének megértését lehetővé tevő grafikai ábrázolás. A szövegek dekonstrukciója és rekonstrukciója folyamatos váltakozást, egymásba folyó köröket teremtettek. A kódolás során kirajzolódó

[29] Goffman, Erwin: *A homlokzatról…*, i. m., [1967] 2008, 23.
[30] Mason, Jennifer: *Kvalitatív kutatás...*, i. m., 2005.
[31] Cohen, Jennifer: *Getting recognised ...*, 2010, i. m., 473–481.
[32] Kutatásában pedagógusok személyes történeteinek jelentőségét és hozzájárulását vizsgálja a szakmai identitás kialakulásában.

összefüggések inkább halvány képek voltak, vázlatok, a grafikai ábrázolásból kinövő üres szerkezetek. A tartalommal való megtöltés során egyrészt változott a váz, a szövegekre való mikroszkopikus figyelem, ami újabb hermeneutikai körként is értelmezhető, a szövegrészletek újbóli dekonstruálását igényelte, s a különböző szövegrészletek hasonló vagy épp egymásnak ellentmondó, egymást befogadó elemei közötti kapcsolatok megteremtése után következett az újrakonstruálás.

Az elemzés individuális, interperszonális és szervezeti szinten közelít a szakmai fejlődés problémájához, bár ezek a szintek a valóságban folyamatosan kölcsönhatásban állnak egymással. A három különböző szint multifokális lencseként működik[33] az elemzés során, abban segít, hogy adekvát konceptuális keretben az illető szinten megvizsgálható problémákra fókuszál. A helyzetek, idézetek meghatározott szinten való elemzése és értelmezése az adott fókusz függvénye. Jelen tanulmány az individuális szintet mutatja be.

5. A kutatás eredményeinek bemutatása: változás és változtatás

Az egyik legerőteljesebb intertextuális motívum, ami minden interjúban újból és újból megjelent a változás és a változtatás motívuma. A szakmai fejlődés célja és eredménye is egyben a változás, az állandó megújulás. Az újdonság, változatosság igényként jelenik meg a kiindulási oldalon, a különböző interakciók terében zajló keresés, próbálkozás, kísérletezés a folyamat során azonosítható feladatok, a megváltozott viselkedésformák, interperszonális viszonyok pedig mind a változás lehetőségei és a folyamat eredményei és egy újabb változás kiindulópontjai is egyben. Jóformán lehetetlen a változás kiindulópontjának egyértelmű kijelölése. A témák gyakoriságából és a felbukkanás sorrendjéből arra lehet következtetni, hogy a pedagógusok a továbbképzéseken és a tantermi, csoportszobai helyzetekben megélt tapasztalatot tekintik a szakmai fejlődésük elsőrendű, a kollegiális kapcsolatokat másodrendű, a szakirodalom böngé-

[33] Borko, Hilda: *Professional Development and Teacher Learning*..., i. m., 2004, 8.

szését pedig harmadrendű befolyásolójának. A szituatív tanulás elméletét alkalmazva individuális szinten jelen tanulmányban főként az elsőre fókuszálok.

5.1. Képzési előnyök és a hátrányok

A szakmai fejlődés megalapozásaként az alapképzés kérdése nemcsak az újoncoknál, de a tapasztaltabb generációknál is előbukkan. Az alapképzés megítélése attól függően, hogy milyen oktatási szinten és melyik intézményben valósult meg, változatos képet mutat, semmiképp nem beszélhetünk egységes szemléletről. Az értékelések erősen személy és intézményfüggők. A tanító és óvónők megítélésében a pedagógiai líceum általában pozitívabb megítélést kap, mint a főiskola. De találkozunk olyan relatív idősebb generációhoz (több, mint 15 éve pályán lévő) tartozó pedagógusokkal is, akik „felnőtt fejjel" elvégezve az egyetemet/főiskolát az akkor megszerzett tudás minőségileg más szintjéről számolnak be a középiskolaihoz hasonlítva, és kifejezetten jónak ítélik azt. A tanítóképző líceum elvégzése után egyetemi tanári képzésre jelentkezők pedagógiai tartalmi tudásukat egyértelműen a pedagógiai líceumhoz kötik, ezt jelentős előnynek tekintik a pedagógiai középiskolát nem végzettekkel szemben. Az egyetemi tanárképzés megítélése azonban nemcsak náluk, hanem minden résztvevőnél egyértelműen negatív: a pedagógiai, pszichológiai, módszertani felkészítés, a gyakorlati képzés hiányáról vagy alacsony minőségéről számolnak be a tanárok.

Ha a szakmai tudás, a pedagógusidentitás alakulását a szituatív tanulás szemszögéből értelmezzük, mely szerint a tanulás participáció a közösség gyakorlatában, kultúrájában, akkor a látható képzettségi mutatók (megszerzett diplomák) szempontjából a tanárok dupla hátrányban vannak a tanító-, óvóképzősökhöz képest. A pedagógusok közötti diskurzusok ezt az előny-, illetve hátrányelméletet tartják fenn. A tanári gyakorlati képzés időbeli korlátaiból adódó hátrányhoz a mentor által végzett tudatos, irányított részvétel hiánya adódik hozzá. Emellett a középfokú tanítóképző elvégzése is erőforrásként értelmeződik a gyakorlatba való bevezetés, a gyakorlatban való részvétel szempontjából (I.: „*nekem is mondta az idősebb tanító néni, hogy milyen nagy előny, hogy tanítóképzőt végeztem*"), habár a különböző intézmények, sőt ugyanazon intézmény különböző korszakainak sem egységes a megítélése. A személyes vélemények

egyik vagy másik intézmény, korszak előnyeit emelik ki; ezeknek a személyes véleményeknek az érvényességi köre azonban kiterjed, amikor beolvadnak a tágabb társadalmi diskurzusba, az eredeti vonatkozási kerettől függetlenné, általános érvényűvé, tágabb kategóriákra alkalmazhatóvá válnak. Az intézmények egyedi pozitív és negatív jellemzői elvesznek, sokkal fontosabbá válik a képzési szint megítélése, mint az egyes intézmények különbségeinek érzékeltetése.

A „hátrányok" ellensúlyozásának azonban vannak tipikusan láthatatlan lehetőségei, amelyek nem vagy nagyon ritkán kerülnek be a pedagógusok közötti diskurzusba. Ezek az informális szakmai tanulás tipikus esetei: a szituatív tanulás, a kollaboráció, az önreflexió. A kvalitatív kutatás kerete nem engedi meg az általánosítást, de lehetséges értelmezést ad: a tanároknál a képzési „hátrányok" ellensúlyozásaként gyakrabban, nagyobb intenzitással jelennek meg a láthatatlan hátránykompenzációk: a tudatosságra törekvés, a reflexió magas szintje, a proaktivitás, a tanítási-, tanulási helyzetek kihívások keresése, a tanulók hangjára figyelés, a kritikai hozzáállás az oktatási rendszerhez. Természetesen a tanító-, óvónők között is találkozunk nagyon reflektív, proaktív, kritikai hozzáállású személyekkel, és a tanároknál is ezek hiányával, alacsony szintjével. Mindezzel nem a pedagógusok minősítésére szeretném felhívni a figyelmet, hanem inkább arra a rejtett hatásra, amit a pedagóguskategóriák megítélésében a társadalmi diskurzus okoz: a képzés, képzettség minőségéről szóló előítéletek közgondolkodást alakító, mediáló hatására, és a személyes oldal láthatatlanságból fakadó alábecsülésére.

A pedagógusok diskurzusaiban másokkal szembeni előítélet, de saját magukra vonatkoztatott előítélet formájában is gyakran megjelenik például az az elképzelés, miszerint azok, akik csak felsőfokú tanító- vagy tanárképzéssel rendelkeznek, szakmailag sokkal kevésbé kompetensek, kevésbé elkötelezettek a szakmai fejlődés iránt. Atipikus helyzetnek számít, amikor ennek ellenkezője derül ki, vagy valaki épp maga éli meg ezt és folyamatosan hangoztatnia kell a közgondolkodást megdöntendő saját példáját.

Az egyéni szakmai identitás felépítésében jelentős szerep jut a láthatatlan dimenzióknak, de a csoportos identitás megalkotásában szinte csak a látható mintázatok hatnak. Ezeknek a látható és láthatatlan mintázatoknak az egyik legnagyobb veszélye az, ahogyan a látható mintázatot a pedagógus elkezdi magára alkalmazni, és például remek pedagógusi képességei ellenére is negatív szakmai identi-

tást alakít ki magáról, vagy arra pazarolja energiáját, hogy bizonyítson, kisebbrendűségi érzését kompenzálja. Személyiségtől, a rendelkezésre álló megküzdési stratégiáktól függően azonban az is előfordulhat, hogy ami valakinek veszélyeztető tényező, az másnál motiváló tényező lesz, és a kompenzálás olyan proaktív magatartássá alakul, ami facilitálja a szakmai fejlődést.

5.2. Rutin és/vagy kísérletezés

A változás, változtatás igénye alapvetően tantermi/csoportszobai tapasztalatból fakad. Annak a fejlődésnek, tanulásnak a tudatosítása viszont, ami a tantermi szituációkban megvalósul, nagyon változatos képet mutat. Az interjúk során jól azonosítható az a csoport, akiknél a tapasztalatokból, a tapasztalatok elemzéséből való tanulás anélkül, hogy kirekesztene más tanulási lehetőségeket (például kollegiális beszélgetések, továbbképzések során megvalósuló tanulás), markánsan rányomja bélyegét a szakmai fejlődésről való gondolkodásra, és az a csoport, akiknél a tantermi tapasztalatok tudatosítása alig jelenik meg az interjúk során. Ez utóbbi csoport jellemzően külső hatások következményeként értelmezi a szakmai fejlődést, míg az előző csoport az egyén proaktív, önszabályozó magatartását, önfejlesztési képességét emeli ki a szakmai fejlődés folyamatában.

A munkahelyi tanulás informális jellege és ennek jelentősége erőteljesen kidomborodik az interjúkban. A bevezető, ráhangoló kérdésnek szánt *Mit jelent számodra a tanítás, az, hogy pedagógus vagy?* már az első próbainterjúnál az általam kutatott téma velejébe vágott. A szituatív tanulás kérdésköre anélkül jelent itt meg, hogy konkrétan rákérdeztem volna. Kutatóként igazi aha-élmény volt az, ahogyan A. személyesen fogalmazza meg Eraut tanulmányának[34] tudományos következtetéseit, miszerint a munka és a tanulás nem egymástól független, hanem nagyon is egymást fedő területek: a munkahelyi tanulás legjelentősebb része nem a munkahelyen kívüli képzéseken, környezetben valósul meg, hanem a munkahelyi szituációban.

[34] Eraut, Michael: *Informal learning in the workplace*..., i. m., 2004,

„Nekem rögtön kérdés volt, hogy tanítok vagy tanulok. Tehát rögtön kérdésre hangolt, szerintem folyamatosan tanulunk. Tehát istenigazából a tanításban akkora változások vannak, és akár minőségi vagy akár személyes változások, emberi változások, hogy én nem is tudom azt, hogy tanítok vagy tanulok." (A., általános iskolai matematika tanár)

A tanításnak mint folyamatos tanulási, fejlődési lehetőségnek a felfogása bontakozik ki a fenti interjúrészletből. Az implicit tanulás a munkahelyen a tanítás folyamatában, a hétköznapi interakciók során akaratlanul is végbemegy, anélkül, hogy tudatosulna, mit is tanult a pedagógus. Azonban, ha a pedagógus kellően figyelmes, reflektív, észreveszi saját magán, tanítási tevékenységeiben ezt a változást. A szakmai fejlődés elválaszthatatlan az emberi, személyes fejlődéstől, változástól, az implicit tanulás nemcsak szakmai életükre, hanem személyes fejlődésükre is hat.

A leggyakrabban megfogalmazott hatás a megkérdezett pedagógusoknál a határozottság, magabiztosság. Ez összecseng Eraut kutatásainak eredményeivel,[35] aki a karrierjük közepén lévő pedagógusoknál Bandura[36] én-hatékonyság fogalmával hozza összefüggésbe a magabiztosságot. Kialakulása a proaktív magatartás következménye, ami az osztálytermi szituációkban eleve elkerülhetetlen. Ezért is értékeli a pedagógusok legnagyobb része az osztálytermi tanítási gyakorlatot elsőrendű fontosságúnak saját szakmai fejlődése szempontjából. A munka közbeni tanulási lehetőségek megtalálása fokozza a proaktivitást, az elköteleződést, így a szakmai fejlődés jelentős motiváló tényezőjévé válik. A munkahelyzetek kihívásként való értelmezése a tanulási faktorok egyike Erautnál a visszajelzés, a támogatás és az önbizalom, az elköteleződés mellett.[37]

Az első évek tapasztalatszerzése kapcsán az interjúkban a személyes fejlődés érzésével párhuzamosan megjelenik mindaz, amit egy újoncnak a szakmából jellemzően meg kell tanulnia, „amit sehol nem tanítanak", s amit elméletben nem is lehet megtanulni: helyzetek gyors és hatékony megoldása (I.: *„aztán idővel erre kialakult egy ilyen kis saját módszerem"*), megfelelő viselkedés, a szülőkkel és a

[35] Uo. 266.
[36] Uo. 269.
[37] Uo. 268.

gyerekekkel való kommunikáció különböző helyzetekben, a tanulásszervezés különböző módjainak kipróbálása, a gyerek életkori és egyéni képességeihez való alkalmazkodás (B.: *„én tőlük tanulom ezt, mert úgy érzem, hogy én ezt másutt nem tanultam”*). Ezek a reaktív tanulás helyzetei, amelyek egy szituációra való válaszadásból, magában a tanítási akcióban születtek.

Az osztálytermi szituációban anélkül, hogy a pedagógus tudatosan tanulni, fejlődni akarna, lehetőség adódik arra, hogy a kezdő pedagógus megtanuljon a gyerekektől valamilyen tartalmat (például számára ismeretlen játékokat), vagy a gyerekek révén találjon, dolgozzon ki számára addig ismeretlen módszert. Az eseti tudás létrejöttét, ami a gyakorlati tudás része, az akaratlanul, észrevétlenül létrejövő tanulás pillanatainak tudatosítása biztosítja, s a helyzetek tudatos feldolgozásának eredményeként a következő hasonló szituációban már más szinten tud részt venni, cselekedni a pedagógus. Az újonc pedagógusok, habár rengeteg olyan esetet mesélnek el az interjú során, amelyben próbálgatással tudásra tettek szert, még nem tudatosították saját maguk számára ezeket a helyzeteket, s időnként meg is fogalmazzák, hogy valamilyen tudásukra csak az interjú kapcsán, beszélgetve ébredtek rá. A szakmai fejlődésről alkotott képükben sokkal erőteljesebb a hiányérzet, a „nekem ezt senki nem tanította” gondolata és az ehhez kapcsolódó bizonytalanság érzése, mint a próbálkozás, a kísérletezés bátorsága.

A kísérletezés motívuma az alapképzés már említett módszertani hiányosságai okán az első évek tapasztalati tanulására való visszaemlékezésben a tanárok beszámolóiban főként a hályogkovács-metaforájával összefonódva jelenik meg. A tervekhez sokkal inkább ragaszkodó megkérdezett újonc tanító- és óvónőkhöz képest a tanárok egyrészt merészebben, rugalmasabban viszonyulnak a pályakezdés helyzetéhez, a diákokkal való találkozáshoz, az osztályok kezeléséhez, másrészt meghatározó módszertani tudás és felkészültség nélkül inkább saját diákkori tapasztalataikra, egyéni érdeklődésükre, értékrendszerükre és a próba-szerencse elvre építenek, nagyobb teret engednek a reaktív tanulás lehetőségeinek. Ez a hályogkovács-attitűd késztet folyamatos tudatosításra, önreflexióra, fejlődésre, ami hamarabb vezet a tapasztalatokból való szándékos, deliberatív tanuláshoz, mint a tervekhez való merev ragaszkodás.

„Szóval, az az igazság, hogy akkor, amikor elkezdtem tanítani, én

arról, hogy mit jelent tanítani, én semmit nem tudtam, de az égadta világon semmit. [...] *és úgy jöttem ki* (ti. az egyetemről), *hogy ez egy nagy kaland, és itt vannak ezek a gyerekek, persze, fiatalok vagyunk, a gyerekek akkor jobban kapcsolódnak egymáshoz, ezt ti is tudjátok, és akkor valahogy ebben a baráti légkörben elmennek az órák. De én nem mondom azt, hogy annyira nagy szakmaiságom volt az én magyaróráimon, inkább tapasztalatok híján próbáltam azt megoldani, ami nekem fontos volt az irodalomból,* [...] *Ez, ez egy legalább 3-4 évig, hát hogy is mondjam, inkább csak a tapasztalatban mélyült, mintsem hogy, mint tudatosításában, hogy most egészen pontosan mit is játszunk. Mert játék volt a gyerekekkel."* (F., középiskolai magyartanár)

A konkrét osztálytermi szituációk mellett főleg az óvó- és tanítónőknél nagyon erősen jelen van a tevékenységekre, órákra való felkészülés képe is. Az első években ez főleg az órákban, napokban mérhető időt jelenti, amit a megtanítandó tartalom feldolgozásával, a legmegfelelőbb módszerek, stratégiák és tanulásszervezési módok kiválasztásával, a tervek elkészítésével tölt az újonc. Ebben a szakaszban a tervezés inkább külső követelmények által kikényszerített magatartás, semmint tudatos szakmai önfejlesztés. A pályakezdőnek a folyamatos felkészülés, a folyamatos készenléti állapot a mindennapi valóság, ez sokszor lelki, érzelmi teherként nehezedik az interjúalanyokra. A belső (önmaguknak) és külső (gyerekeknek, szülőknek, feletteseknek, előírásoknak, az alapképzésben tanultaknak, az egykori tanárnak) követelményeknek való megfelelés és a „mélyvízbe dobtak" képe több újonc interjúalanynál is előkerül (T.: *„szerintem túl sok az elvárás most, én kezdő pedagógusként túl sokat elvárok magamtól"*, K.: *„én is másképp álltam hozzá, és nehezebb volt, és tragikusabban vettem fel az egészet"; „az furcsa volt így mélyvízbe… egyedül, mindent. Na de most már úgy érzem, hogy tényleg felnőttem már ehhez az egészhez. És most már úgy szeretem azt csinálni"*). A lehetséges tanulási helyzetek erős negatív érzelmi tapasztalata tulajdonképpen megnehezíti a szándékos, elemző gondolkodásmód megjelenését. A szituáció olvasására a mintafelismerés, a döntéshozásra az azonnali válasz, a cselekvésre a rutinszerűség jellemző, mely csak helyzeti tudatosságot, implicit tanulást tesz lehetővé. A félelem és bizonytalanság érzése főleg akkor jelenik meg erősen, ha nincs mellettük támogató kolléga. A tapasztaltabb társ, az

irányított részvétel szükségessége/szükséglete itt egyértelműen megjelenik.

Néhány év távlatából ez az időszak a tervekhez való merev ragaszkodás képét idézi, és helyét átveszi a rutin. Habár csak 13 interjúalanynál jelenik meg a rutin kérdésköre részletesebben kifejtett témaként, megítélése éles határt szab a pedagógusok között. A rutinnal szembeni pozitív hozzáállással a középhaladó pedagógus azon tudásásra utalnak legtöbbször a kutatás résztvevői, ami különösebb erőfeszítés nélkül lehetővé teszi az ismétlődő, megszokott tantermi helyzetek megoldását, biztonságérzetet ad, lehet rá alapozni a tanítási folyamat irányításakor. A mintafelismerés, az azonnali válasz, a rutincselekvés a kezdő pedagógus számára egy vágyott állapot, melyben implicit tanulás jöhet létre.

A rutinnal szembeni elfogadó hozzáállás a kompetens tanár azon tudására utal, hogy a rutin a fejlődés szükségszerű velejárója, ami segíti a munkát. A gyors mintafelismerés, intuitív döntéshozás, a döntések által pontosított rutin jellemzik ezeket a helyzeteket, amelyek a reaktív tanulás helyzetei. Metakognitív szinen implicit módon folyik a helyzetek monitorozása.

> *„A rutin az mindenképp. az elkerülhetetlen, és egy adott időpontban kell is. Vannak dolgok, amik jók, amik bejáratottak, és azokat simán lehet használni."*(R. általános iskolai magyartanár)

Van viszont egy olyan csoportja is a pedagógusoknak, akik ki akarnak lépni a rutinszerűen végzett munkából, azzal szemben harcba szállnak. Olyan negatív konnotációkat ébresztő metaforák jelennek itt meg mint „*a mókuskerék, a hétköznapi tanítás bugyra*", ami tulajdonképpen a pokol bugyraira való irodalmi utalás. Az a feszültség, ami a saját magáról fenntartott szakmai identitás és a megélt tapasztalatok alapján a jelenben felépülő identitás között létrejön, cselekvésre késztet. M., ahhoz, hogy fenntartsa kreatív, aktív ágensként munkálkodó pedagógusi identitását, tudatosan új módszerek, lehetőségek után néz *(„nincs, nincs olyan, hogy megállni valamivel kapcsolatban, nem tudnék ugyanúgy tanítani valamit kétszer"*). A szakmai fejlődésnek egy újabb köre kezdődik ezzel, amelyben az elemző/deliberatív gondolkodás és tanulás kap nagyobb szerepet.

„Abban fejlődtem, úgy érzem, az elejéhez képest, hogy magabiztosabb vagyok, határozottabb vagyok, jobban átlátom a dolgokat, a gyerekeket is úgy érzem, hogy jobban ismerem, jobban tudom kezelni az adott helyzeteket. Ebben változtam. Amit nem szeretek, az, hogy néha úgy érzem, hogy elmegyek úgymond a rutin felé, tehát hogy nincs meg az az újdonság, ami volt az elején." (M., középiskolai magyartanár)

A rutin fogalmával ellentétben jelenik meg a folyamatosan kísérletező pedagógus képe, aki odafigyelve a gyerekek igényeire, képességeire és lehetőségeire igyekszik „elég jól" megoldani a problémás helyzeteket. Az óratervekhez való ragaszkodás helyett már a kezdettől egyfajta intuitív tanítási stílusként a módszertani rugalmasságot, a kísérletező, újító hajlamot emeli ki néhány interjúalany. Ők – a többséggel ellentétben – nem a tervekhez való ragaszkodásban, hanem a kísérletezésben, valami újnak, másnak a kipróbálásában ragadják meg már az első évek szakmai tapasztalatának lényegét. A rutin felé haladó fejlődéssel szemben ők a tudatos változtatást, fejlődést hangsúlyozzák, amelyben saját aktív, újdonságkereső magatartásuk a meghatározó. A tapasztalat hozza meg a kísérletező pedagógusnál a rutin helyett azt a fajta rugalmasságot, ami lehetővé teszi a gyerekekre való odafigyelést is.

„Ha abból indulunk ki, hogy együtt vagyunk, és együtt lüktetünk egy ilyen közösséggel, akkor tulajdonképpen egy kísérlet az egész. Egy olyan kísérlet, ami soha nem ismétlődik, [...] *Velem 20 év alatt nem fordult elő, hogy ugyanolyan helyzetben találjam magam. Lehet, hogy* [...] *megijedek egy olyan helyzettől, amihez hasonló már volt az életemben, de ugyanakkor ezt meg kell oldani, nem ugyanazokkal a módszerekkel, nem ugyanazokkal az eszközökkel, hanem teljesen másként. Ez, hogy folyamatosan tanuljuk (a mesterséget), és hogy kísérletezünk, van egy ilyen kísérletezés íze az egésznek. Pont emiatt, azt hiszem, hogy nagyon sok leleményességet tanulunk az életben ezektől a gyerekektől.* [...], *Szerintem mindenkivel előfordult itt, hogy új játékokat fedezett fel, magába, és jött ki belőle, új ötletekkel jött elő, teljesen, tehát eszébe nem jutott előtte 5 órával, otthon, hogy ő ezt fogja eljátszani azon az órán, de el fogja játszani, és akkor ezáltal már tanultál valamit.* (G., tanítónő)

Az osztálytermi tapasztalati tanulás alapvetően két egymással ellentétben álló témát vet fel a pedagógusok körében: a próbálgatás, kísérletezés és a rutin kérdéskörét. Míg az újoncok a fejlődést főként abban látják, hogy a próbálkozások időszakából a biztonságot adó rutin időszakába érkeznek, addig a középhaladó, kompetens szintet meghaladó pedagógusok épp a rutin tagadása által biztosított szabad kísérletezésben látják szakmai fejlődésüket. Habár kísérletezésre minden fejlődési szinten találunk példát, a kísérletezés felfogása, indoka nagyon különböző, és nem feltétlenül függ össze sem a pályán eltöltött évekkel, a megszerzett tapasztalatokkal, sem a tanított korosztályok jellemzőiből adódó különbségekkel. Inkább identitásbeli különbségekre lehet következtetni, arra, hogy a pedagógusok hogyan határozzák meg, hogyan építik fel tanítási tapasztalataikon alapuló történeteikből saját identitásukat. A továbbiakban a változás, változtatás motivációját, az ezt követő reakciókat és megoldási lehetőségeket vázolom fel, amelyek együttesen rajzolják ki a pedagógusok különböző identitástípusait.

Magának a megújulásnak, mint a szakmai fejlődés azonosítható igényének a motivációja igen változatos képet mutat: belső és külső motivációkkal egyaránt találkozunk itt. Belső motivációk az érzelmi faktorok: például a félelem, az elégedetlenség, a megfelelési kényszer, a becsvágy, egyfajta egészséges versenyszellem, a sikerélmény vágya. Ezeket gyakran külső hatások, illetve különböző szerepekből adódó külső motivációk váltják ki: a gyerekek igényeinek felmérése, a tanulók, a társadalom, a külső elvárások változása, a mentorszerep, a különböző vezetői szerepek.[38] A szakmai fejlődés folyamatából nem hagyhatók ki az affektív, motivációs faktorok, csak ezekkel együttesen megy végbe kognitív és viselkedésbeli változás.

Több interjúban visszatérő motívum a megváltozott és folyamatosan változó gyerekgenerációk képe, ami váltásra, változásra, változtatásra sarkall. Ebben az önvizsgálat, a nézőpontváltás és változatos módszerek keresése a jellemző. Az általánosítások, a szlogenek szintje és a tudományos igényű net-generáció magyarázatok mellett legerőteljesebb a személyes kapcsolatokból származó tapasztalatra utalás. Mivel a témát minden esetben az interjúalanyok vetették fel, a problémafelvetés és a hozzá való viszonyulás minősége egyúttal azt

[38] Például: igazgató, módszertani kör felelős stb.

is jelzi, milyen mértékben szembesülnek a problémával. A kutatásban részt vevő óvónőknél gyakorlatilag nem jelenik meg, a tanítóknál viszont már figyelmet kap a probléma, az igazán érintett csoport azonban egyértelműen a tanároké, akik a gyerekek életkori sajátosságaiból adódóan is kénytelenek másképp kezelni ezt a helyzetet, mint az alsó tagozaton tanító társaik.

A tapasztalt (20-25 évnél több munkatapasztalattal rendelkező) pedagógusok (csak tanító és óvónők) előszeretettel hasonlítják össze a jelen generációit pályakezdésük generációival, a rendszerváltozás előtti generációkkal. Habár nyomaiban a társadalmi berendezkedés változására is utalnak ezek a megnyilatkozások, mégis ezekben érhető tetten a legkevésbé a reflektív szemlélet, ritkán és kevéssé értelmezik a változások okait, következményeit. Mintafelismerésükre előítéletesség, társadalmi diskurzusok reflektálatlan átvétele, azonnali gyors válaszadás jellemző, és a megoldáskeresésüket is inkább az utilitarizmus (gyorsan nagy hatásfokkal alkalmazható, készen kapott módszerek), mint a helyzet alapos elemzése, vizsgálata jellemzi. Mindez lehet a középhaladó szinten való megrekedés jele is.

> *„Ami ezelőtt 30 éve működött, az már most nem állja meg a helyét, a gyerekek teljesen másképp viszonyulnak a dolgokhoz, teljesen más a gyerekanyag, tehát kell mindig megújulni, nem lehet leragadni azon a szinten."* (B., tanítónő)

Ugyanennek a generációnak más képviselői, illetve a 10-15 évvel fiatalabbak (akik 10-15 éve vannak a pályán), akik eljutottak legalább a kompetens tanár szintjére, részletesen elemzik a problémát: a gyerekek szociokulturális háttere, a technika fejlődése, az osztálytermi körülmények közt megvalósuló iskolai tanítás hogyanja és tartalma, valamint a digitális környezet nyújtotta tanulási lehetőségek és tartalmak minősége és mennyisége között tátongó óriási szakadékban látják a probléma forrását. Ennek feloldására láthatóan több utat találnak: a szigorú fegyelmen és távolságtartáson alapuló tanárdiák kapcsolat fellazítását (ez az utóbbi negyedszázadban folyamatosan kisebb-nagyobb lépésekben folyt), az érzelmi hatást, érdeklődést biztosító aktivizáló módszerek alkalmazását, illetve a gyerekek „digitális" kultúrájában való megmártózást. Az érzelmi hatás mint eszköz inkább a tanítók körében kedvelt, a gyerekkultúrával (digitalis szubkultúrával) való ismerkedés pedig inkább a tanárok körében.

A környezet, s vele együtt a gyerekgenerációk változása kihívásként motivál, mondhatni kényszerít a gyerek valóságának megismerésére. A pedagógusok arról számolnak be, hogy ráébredtek arra, nem zárkózhatnak be a tantárgy, a tanári, a pedagógusi lét elefántcsonttornyába, akkor is ki kell tekinteniük belőle, érdeklődve figyelve az új generációk kultúráját, ha ez az újfajta kultúra a saját értékrendjükkel nem egyezik. Bizonyos esetekben ez a megváltozott kultúra egy másfajta szemléletmódot, értékrendszert jelent, amelyben a klasszikus (például a tanított irodalmi szövegekben megjelenő) értékek már nem vagy kevéssé értelmezhetők (például egész más szemszögből értelmezik Lapaj alakját Mikszáth művében, mint a tanár), legtöbb esetben viszont kifejezetten a digitális kultúrára való utalást jelenti.

> *"Tehát hogy a számítógépet, az internetes portálokat, amit ők böngésznek, naprakészen lenni azzal, hogy mi az, ami onnan átvehető, és egy kicsit más formában vagy másképpen tálalva a gyerekek számára* [...] *hasznosítható"*. (J., általános és középiskolai magyartanár)

A személyes nézőpont és a megfogalmazás, kinyilatkozás révén megvalósuló elemzési, tudatosulási folyamat az, ami a következő interjúrészlet relevanciáját adja. R. olyan személyes tudást fogalmaz meg, amiben az érzelmek nagyon fontos szerepet kapnak. Ellenáll és ellentmond annak a társadalmi diskurzusnak, amely lehetővé tenné számára az önigazolást, miszerint az újabb és újabb generációk egyre gyengébb képességűek. A gyerekek igényeire való odafigyelés, a gyerekek hangjának meghallása készteti mélyebb önelemzésre, bár az önelemzésnek ezt a szintjét már nem vállalja fel egyedül, hanem kohezív módon fejezi ki többes szám első személyben, ugyanúgy, mint az előbbi interjúalany. A „mi, tanárok általában vagyunk rugalmatlanok" vállalhatóbb, mint az, hogy „én vagyok rugalmatlan", s épp ezért a megnyilatkozás még mindig az önigazolás egy szintje, de olyan szint, amelyen a problémát beazonosította, ahonnan tovább lehet lépni.

„Valahányszor visszajöttem szabadságról,[39] *nekem az volt a döbbenetes, hogy mindig újabb és újabb gyerekcsoportokkal találkoztam, már úgy értve, hogy 2 év kiesés is olyan sokat jelentett abban, hogy mintha minden megváltozott volna körülöttünk. Hogy énnekem mintha úgy megállt az idő, és akkor közben újabb és újabb gyerekcsoportokat kaptam, és egyre nehezebb volt, egyre nehezebbnek tűnt az, hogy megfeleljek a tanári pályának. Ezt tapasztaltam, hogy* [...] *nagy változást követelt tőlem. Hogy folyamatosan változni, mert és aztán most gondolkodtam, frissében azon, hogy mindig azt mondjuk, hogy gyengül a gyerektársaság, meg minden, holott most is vannak nagyon jó képességű gyerekek, csak az a helyzet, hogy próbáljuk ráruházni a régi dolgokat az új generációra, és ez nem igazán működik, és akkor ebben, ebben kell. Ebben vagyok most. Inkább, mondom, inkább tapasztalatszerzésnek mondanám, mint annyira fejlődésnek."* (S., általános iskolai magyartanár)

Tetten érhető az interjúkban az újabb és újabb generációkat negatívan értékelő társadalmi diskurzus is (Ezek a mai gyerekek! Ezek a mai fiatalok! Ezek a mai szülők! Bezzeg a mi időnkben!), de ez már egyáltalán nem a digitális bennszülöttekre, nem a net-generációra vonatkozik, hanem nagy általánosságban a fiatalabb generációkra. Jellemzően a panaszkultúrát tovább éltető történetekben, felvázolt osztálytermi helyzetekben, csattanóra végződő anekdotaszerű történetecskékben találjuk meg, amelyek beindítják a hallgatóság mesélőkedvét, és reflektálatlanul csúsznak egymásra a történetek, míg az interjúkészítő le nem állítja a folyamatot. A történetek hol a diákokról, hol a szüleikről szólnak, s mindig a gyerekekről és/vagy a szülőkről alkotott negatív képpel, a csak rájuk hárított felelősséggel zárulnak. A tágabb környezet, kultúra, társadalom értékképző vagy épp értékromboló hatása, s ennek tudatosítása, vagyis a tágabb társadalmi összefüggésekben való gondolkodás szinte egyáltalán nem jelenik meg. Az egyértelmű és azonnali értékítélet, az általánosítás, az instant, reflexszerű gondolkodás teszi majdnem lehetetlenné a konstruktív megoldások felé a továbblépést, ha az illető pedagógus hasonló helyzettel találkozik.

[39] Értsd: gyereknevelési szabadság

„Nálam amelyik generáció éppen következik. És hogy jó anyagú év volt, avagy sem, hogy termékeny év volt, avagy sem, hogy melyik soron volt termékeny vagy sem [...] *A szülőket kicserélném úgy egy az egyben. A gyermek maradhat.*[... mély csend, senki nem reagál]. *Nem kéne kicserélni, csak megtanítani őket egyáltalán szülőknek lenni."* (K., tanítónő)

Még ha meg is történik a problémás helyzetnek egy elsőfokú elemzése, amelynek szereplői a gyerekek, az azonosított okoknál (a szülők, a szűkebb környezet felelőssége és szerepe a gyereknevelésben) tehetetlenül megállnak a pedagógusok. Ez frusztráltságot, szakmai elégedetlenséget okoz. A szakmai fejlődés, a változás gátjaiként értelmezett helyzetekben a pedagógusok egy része azt fogalmazza meg, hogy egyedül marad a problémával, sem kollegiális, sem vezetői, sem társadalmi támogatást nem kap, esetleg még magánéleti kapcsolatai sem erősítik meg.

A gyerekek igényeinek feltérképezésével szoros összefüggésben jelenik meg annak az igénye, hogy az éppen tanított tantárgyat, tartalmat változatos módszerekkel és stratégiákkal kedveltté, elsajátíthatóvá tegye a pedagógus. A tanároknál a gyerekek igényeinek feltérképezése a módszertani megújulás mellett a tanított tantárgy tartalmi korszerűsítésének (főleg irodalmi szövegekről van itt szó) befogadhatóvá tételének gondolatával**,** a tanterv, a szintzáró vizsgák tartalmának és követelményeinek kritikai szemléletével párosul. A kritikai szemlélet táplálja a kényszerhelyzetben, kettős szorításban kialakuló belső küzdelmet: a tantervi követelményeknek való megfelelés kényszerét, mert ez a vizsgák miatt a diák érdeke, és a gyerek igényeinek figyelembevételét, mert ez pedig személyiségfejlődése miatt érdeke a diáknak. A tanároknál gyakori, hogy a tantárgyi tartalom megtanításának erős motivációja vezeti el őket a módszertani megújulás szükségességének gondolatához, ami aztán a gyerekek igényeinek feltérképezésére késztet. Amikor viszont ez nem történik meg, az ismétlődő negatív érzelmi tapasztalat hatására ez az állapot állandósulhat.

„M: Néha meg az, hogy vannak nekem ilyen pillanataim, amikor nem látom értelmét az egésznek.
K[40]: De minek nem látod értelmét?
M: Annak, amit tanítok, amiért tanítok, úgy az egésznek.
K: Az irodalomtörténetnek például?
M: Nemcsak, hogy irodalomtörténet, tehát látom azt a távolságot úgymond a tananyag és amit kellene, a kimeneti követelmények és itt ami van valójában (között)*, és néha úgy érzem, a kettő egyáltalán nem találkozik, meg kell erőszakoljam a gyerekeket ahhoz, hogy ez az egész meglegyen."*

A sikertelenség mint atipikus helyzet különleges figyelmet kap a pedagógus tudásszerkezetében. A negatív érzelmi tapasztalat (*úgy érzem, ... meg kell erőszakoljam a gyerekeket ahhoz, hogy ez az egész meglegyen*) amelyben saját magát agresszorként éli meg M., ellentétben áll a tanári szerepről kialakított képével. Ez a tanári énhatékonyság csökkenését eredményezi, kognitív szinten pedig (*nem látom értelmét az egésznek)* a szerep elutasítását. Akkor, amikor a pálya közepén magabiztosságot, szakmai elégedettséget kellene éreznie, az énhatékonyság csökkenését, szakmai kompetenciái hiányát éli meg. M. más megnyilvánulásaiból (*„nem tartom magam jó tanárnak*") is arra következtethetünk, hogy a tanárszereppel vívott harca egyúttal az oktatás rendszerrel vívott harc is, amelynek kilátástalansága, személyiségbeli jellemzői és a megfelelő támogatás hiánya a kiégés felé sodorja őt.

Erősen újításra és változatosságra motiváló szerep az egyetemi pedagógiai gyakorlathoz kapcsolódó mentorszerep. Minden foglalkozási kategóriában találkoztunk legalább két olyan pedagógussal, aki fogadja valamelyik felsőoktatási intézmény gyakorlatozó diákjait, de közülük csak kettőnél (egy óvó- és egy tanítónő) történik utalás a mentorszerep és saját szakmai fejlődésük pozitív kölcsönhatására. Egyiküknél a folyamatos szakmai megújulás motivációjaként jelenik meg e szerep, másikuknál pedig emellett, mint a megújulás lehetősége is. Az, hogy a tanároknál ennek a fajta kölcsönhatásnak a felfedezése nem történik meg, a tanárképzés és a tanító-, óvóképzés egyetemi tantervének különbségéből és a gyakorlat megszervezéséből is származhat. Tanító- és óvónőknél sokkal hosszabb ideig, gyakrabban

[40] Kérdező, interjúkészítő

gyakorlatoznak az egyetemisták, többet hospitálnak, míg a kutatásban részt vevő tanárok 1-2 bemutató óra tartásáról számoltak be. Ez a mennyiségi különbség minőségi eltéréshez is vezet, amit nemcsak a mentorszerep-felfogások, de az alapképzés általános megítélése is alátámaszt.

A kollégákkal való beszélgetések és a továbbképzéseken való részvétel képezik a lehetséges tanulási alkalmak legnagyobb hányadát. Emellett ritkábban ugyan, de a szakirodalom, az internetes portálok tanulmányozását is említik. E két utóbbi tevékenység egyértelmű célja a módszertani megújulás, új, változatos módszerek keresése, amelyek megkönnyítik a hétköznapi tanítási helyzeteket, a gyerekek feltárt igényeihez igazodnak, és megkönnyítik a tantervi követelményekben előírtakat teljesítését. Mindkét esetben a szakmai fejlődés iránti elköteleződés az aktív magatartás legfontosabb motívuma.

6. Összegzés

Az itt bemutatott problémák részben azt is magyarázzák, hogy nemzetközi összehasonlításban miért olyan gyengék a romániai diákok eredményei.[41] Jelen kutatás számos interjúrészlete mond ellent a 2013-as TALIS-kutatás azon eredményeinek, mely szerint a romániai középiskola alsó tagozatán tanító pedagógusok a nemzetközi átlagnál felkészültebbnek érzik magukat az alapképzés elvégzése után.[42] Az interjúkban a középiskolai tanárok jelzik leggyakrabban bizonytalanságukat, a hiányos pedagógiai, pszichológiai és módszertani képzettséget, az egyetemi tanárképzés során a gyakorlati képzés időbeli korlátait s az abból adódó hátrányokat, amihez hozzáadódik a mentor által végzett tudatos, irányított részvétel hiánya. Meghatározó módszertani tudás és felkészültség nélkül a tanárok sokkal gyakrabban támaszkodnak saját diákkori tapasztalataikra, egyéni érdeklődésükre, értékrendszerükre és a próba-szerencse elvre, mint az óvó- vagy tanítónők, akik sokkal inkább a módszertani előírások, megszokások „rabjai". A helyzetek gyors és hatékony megol-

[41] OECD: PISA 2015 Results (Volume I): *Excellence and Equity in Education* i.m., 2016.
[42] Mirescu, Silviu Cristian – Blanariu, Liviu – Avram, Elena Nely – Daniliuc, Luiza: *Raport Național TALIS 2013...*, 2014, 15.

dásának kényszere a tanulók egyéni sajátosságaira, aktuális igényeire való odafigyelést, folyamatos reflektivitást, s ezáltal a saját szakmai fejlődés monitorozását teszi lehetővé. Habár a kvalitatív kutatás nem teszi lehetővé az eredmények általánosítását, azt mondhatjuk, hogy a megkérdezett pedagógusok közül a tanárokra volt jellemzőbb a magas szintű reflektivitás, a tudatos önfejlesztés igénye.

A TALIS-kutatás eredményeivel összhangban[43] az interjúkban megszólaló pedagógusok is a szakmai fejlődés egyik legfontosabb faktoraként említik meg a támogató kollégákat, a kollégákkal való együttműködést, a kedvező iskolai légkört, a fejlődés gátjaként pedig ezek hiányát. Számtalan példát látunk az interjúkban arra is, hogy a tanári énhatékonyság érzése hogyan befolyásolja a tanári pályáról, munkáról való gondolkodást.

Összevetve a PISA és a TALIS kutatás nemzetközi és romániai eredményeit, kétségeink támadnak, vajon ugyanarról az országról szólnak-e a jelentések, s kérdések merülhetnek fel bennünk: hol a hiba, hol csúsznak el az eredmények, miért nem mutatkozik a romániai diákok eredményességi mutatóiban az oktatás hatékonysága, ha a pedagógusok a nemzetközi átlaghoz viszonyítva jóval pozitívabban értékelik az alap- és továbbképzési rendszer számos aspektusát. A TALIS-kutatásban a pedagógus továbbképzéssel, a képzések anyagi vagy más juttatások által történő támogatásával, az iskolák felszereltségével kapcsolatos kérdésekben, vagyis ahol objektív értékekhez kötöttek a válaszok, Romániát nemzetközi viszonylatban a legroszszabb eredményeket elérő országok között találjuk, viszont ott, ahol a pedagógusok magas szintű szakmai reflexiójára, reális önértékelésre van szükség, Románia feltűnően végletes pozitív eredményeket ért el. A jelen kvalitatív kutatásban elemzett interjúk épp azokat a hézagokat értelmezik, amelyeket a kvantitatív statisztikai adatok nem képesek megmagyarázni.

[43] Uo., 87.

Felhasznált irodalom

Barber, Michael – Mourshed, Mona: *Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének hátterében?* New-York, McKinsey & Company, 2007.

Beijaard, Douwe – Meijer, Paulien C. – Verloop, Nico: Reconsidering research on teachers' professional identity. In: *Teaching and Teacher Education.* 2004, 20. szám, 107–128.

Beijaard, Douwe – Verloop, Nico – Vermunt, Jan D.: Teachers' perceptions of professional identity: an exploratory study from a personal knowledge perspective. In: *Teaching and Teacher Education.* 2000, 16. szám, 749–764.

Berliner C. David: Szakértő tanárok viselkedésének leírása és teljesítményeik dokumentálása. In: *Pedagógusképzés*, 2005, 2. szám, 71–92.

Bordás Andrea: Pillanatkép Románia oktatási gyakorlatáról és az intézmények közötti kapcsolatrendszerről. In: Chrappán Magdolna (szerk.): *Tanárképzési háromszögek: iskolák, fenntartók és képzők együttműködése. Összehasonlító országtanulmányok*. Debreceni Egyetem, 2015, 103–139.

Borko, Hilda: Professional Development and Teacher Learning: Mapping the Terrain. In: *Educational Researcher,* 2004, Vol. 33, No. 8., 3–15.

Clarke, Marie – Hyde, Abbey – Drennan, Jonathan: Professional Identity in Higher Education. In: B. M. Kehm – U. Teichler, *The Academic Profession in Europe: New Tasks and New Challenges, The Changing Academy – The Changing Academic Profession in Intarnational Comparative Perspective* (pg. 7–21). Dordrecht, Springer, 2013.

Cohen, Jennifer: Getting recognised: teachers negotiaiting professional identities as learners through talk. In: *Teaching and Teacher Education.* 2010, 26. szám, 473–481.

Connelly, F. Michael – Clandinin, D. Jean: Stories of Experience and Narrative Inquiry. In: *Educational Researcher,* 1990, Vol. 19, No. 5., 2–14.

Day, Cristopher – Sammons, Pam – Stobart, Gordon – Kington, Alison – Gu, Qing: *Teachers Matter. Connecting work, lives and effectiveness.* Berkshire, Open University Press, 2007

Day, Christopher – Gu, Qing: Variations in the Conditions for Teachers' Professional Learning and Development: Sustaining Commitment and Effectiveness over a Career. In: *Oxford Review of Education*, Vol. 33, No. 4, Learning in and across the Professions (Sep., 2007), 423-443**.**

Day, Christopher: The new lives of teachers: research which influences. In: *Orbis Sholae*, 2011, Vol.5, No. 2. 7–29.

Eraut, Michael: Informal learning in the workplace. In: *Studies in Continuing Education*, 2004, Vol. 26, No. 2., 247–273.

Goffman, Erwin: A homlokzatról. [1967] In: Síklaki István szerk.: *A szóbeli befolyásolás alapjai II.* Nyelv és szituáció. Budapest, Tankönyvkiadó, 2008, 11–36.

Hargreaves, Andy: Series editor's forward. In: Sandra Acker (ed.): *The Realities of Teachers' Work: Never a Dull Moment*. London, Cassell. 1999.

Kwakman, Kitty: Factors affecting teachers' participation in professional learning activities. In: *Teaching and Teacher Education*, 2003, 19. szám, 149–170.

Mason, Jennifer: *Kvalitatív kutatás.* Budapest, Jószöveg Műhely. 2005.

Mirescu, Silviu Cristian – Blanariu, Liviu – Avram, Elena Nely – Daniliuc, Luiza: *Raport Naţional TALIS 2013. O analiză a răspunsurilor participanţilor la studiul internaţional privind procesul de predare-învăţare (TALIS) 2013*. Bucuresti, Centrul Naţional de Evaluare şi Examinare, 2014.

OECD: *PISA 2009 Results. Executive Summary*. OECD, 2010. https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46619703.pdf

OECD: PISA 2012 Results in Focus. What 15-year-olds know and what they can do with what they know. OECD, 2014. https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf

OECD: *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*, PISA OECD Publishing, Paris. 2016. http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en

OECD: *Pedagógusok. Az oktatás kulcsszereplői. Összefoglaló jelentés az OECD nemzetközi tanárkutatás (TALIS) első eredményeiről*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2009.

Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In: Lengyel Zoltán (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 2002.

Stark Gabriella Mária: Pedagógusképzés Romániában: a pedagógiai líceumi oklevéltől a bolognai MA/MSC oklevélig. In: Németh Nóra Veronika (szerk.): *Képzők és képzettek. Pillanatfelvételek a 21. század tanárképzéséről és tanárairól*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2014, 59–77.

TIMÁR NORBERT*

A legrosszabb évszázad alulnézetből

Oláh Sándor: Kényszerek-tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print, Csíkszerda, 2016.

Oláh Sándor könyve egy olyan társadalomtörténeti munka, amely a 20. század erdélyi, s hangsúlyosabban székelyföldi eseményeibe, kapcsolataiba nyújt betekintést, alulnézetből, egyéni történeteken keresztül. A kötet írásai kettő kivételével megjelentek a Székelyföld című folyóiratban[1], és lényegében a szerző 2008-ban megjelent *Kivizsgálás* című könyvének tematikus folytatásának tekinthető. A bevezetőből megtudhatjuk, hogy a kötet egyfajta emlékezet-könyvként is szolgál, annak érdekében, hogy a későbbi nemzedékek kevesebb rosszra legyenek kaphatók. Kérdéses, hogy a történelem vagy egyéni történetek szolgálhatnak-e morális tanulsággal az eljövendő nemzedékek számára?

A kötet tanulmányainak témája a társadalomtörténet „szektoriális" értelmezésében tárul elénk,[2] habár a hatalom és az

* Timár Norbert a kolozsvári BBTE II. éves történelem szakos hallgatója, tim11norbert@gmail.com

[1] Oláh Sándor, *„Aki új utat tör, azt gaz és tüske várja"*. Székelyföld, 2010. 10. sz. *"...a legteljesebb búcsúvétel"*. 2011. 5. sz. *Közösségi emlékezet a történeti időben. Emlékezetkultúránk metamorfózisai*. 2012. 4. sz. *Egy megfélemlítés története (Denis Bodeanu, Novák Csaba Zoltán: Az elnémult harang. Egy megfigyelés története, Pálfi Géza élete a Securitate irataiban)*. 2012. 6. sz. *Kurkó Gyárfás életpályája: társadalomtörténet-írásunk kihívása*. 2012. 8. sz. *Egy „demokratikus magatartású pap" az ügynökhálózatban*. 2013. 4, 5., 6. sz. *A Nagy Háború alulnézetből*. 2014. 7. sz. *Lövétei Lázár László beszélgetése Oláh Sándor társadalomkutatóval*. 2015. 9. sz. *Büntetett nyílt beszéd Erdélyben, 1960–1963*. 2015. 12. sz.

[2] Kocka, Jürgen: Einleitung. In Kocka (Hg.): Sozialgeschichte im internationalen Überblick. 2. Magyarul ugyanő: Jürgen Kocka: Társadalomtörténet. In Történelem és szociológia. Budapest: Oktatási Minisztérium, 1983. 42–55. idézi: Tomka

annak alávetett egyén változó viszonyára is kiemelt figyelmet fordít. A könyv tizenhárom fejezetre oszlik, amelyek tematikájukban és műfajukban is különböznek egymástól. A tanulmányok kronológikus sorrendben követik egymást, ez ad egységes keretet a kötetnek. Betekintést nyerhetünk a századelő Homoródalmásáról származó brassói szolgálók életébe, tovább haladva az időben az első világháború személyes megélésének lehetünk tanúi egy homoródalmási fiatal házaspár levelezésén keresztül, illetve a faluból származó hadifoglyok feljegyzéseiből. Ezt követően egy szintén falubeli cserép és téglakészítő kisvállalkozó szenvedéseit ismerhetjük meg a két világháború közti és az azt követő szocialista korszakban. Egy általánosabb témaként tájékozódhatunk a székelyföldi életformaváltásról a szocializmus időszakában, majd Füzi László *Világok határán* című művének recenzióját olvashatjuk. A szocialista korszak taglalásából nem maradhat ki a politikában aktív személyek bemutatása, így kerül sor Kurkó Gyárfás életpályájának felvázolására. Mivel a korszak meghatározó jelensége volt a besúgóhálózatok üzemeltetése, az egyházi átvilágításról született tanulmány Izsák Vilmos, a kolozsvári Unitárius Teológia titkárának ügynökmúltját elemzi. A következőkben újból egy recenziót olvashatunk, a szerző Denisa Bodeanu és Novák Csaba Zoltán *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története, Pálfi Géza élete a Securitate irataiban* című könyvét ismerteti. Az említett mű a gyulafehérvári kántoriskola tanár igazgatójának megfigyelési történetébe, pontosabban annak társadalomtörténeti kontextusába nyújt betekintést az egyház, a kommunista államhatalom és az egyén hármas koordinátarendszerének keretén belül.

A korszak másik meghatározó jelensége a szólásszabadság hiánya, a nyílt beszéd szankcionálása, ezért a szerző az erdélyi büntetett nyílt beszéd egyik aspektusába enged betekintés Bencze Gyula homoródalmási cipészmester történetén keresztül. Bencze Gyulát rendszerellenes tevékenység miatt (a fennálló rendszer ellen beszélt) tartóztatták le 1961-ben, két falustársa feljelentésére alapozva. 1962-ben elítélték, majd 1963-ban elengedték, de ennek áraként beszervezték, hogy a homoródalmási "Magyar Nacionalistákat" megfigyelje, ám a következő években érdemleges információt nem közvetített. Ezek után két fejezeten keresztül az irodalomé a főszerep, Szabó

Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Gyula író életművének ismertetése révén. Míg az egyik fejezet az életművet helyezi történelmi kontextusba, addig a másik egy beszélgetés a szerző és Lövétei Lázár László költő között, főként Szabó *Gondos atyafiság* című regényéről. A kötet záró fejezetében a szerző a 2000-es évektől felerősödni látszó emlékezetkultúra okaira próbál választ találni. Látható, hogy Oláh Sándor kötete igen változatosra sikeredett, aminek oka, hogy a mű témáját minél több szempontból való megvizsgálása lehetett, de ez ugyanakkor hatással volt a kötet koherenciájára is.

Az egységesség hiánya meglátszik a szövegek szerkezetében is. A konkrét társadalomtörténeti jelenségekkel foglalkozó tanulmányok javarészének elején bevezetést találhatunk a társadalomkutatás módszertanába, ez a redundancia viszont elkerülhető lett volna a kötet alaposabb összeszerkesztésével. Hasonló, az egységesség rovására menő szerkesztési hiba, hogy nem mindegyik tanulmány végén találhatunk összefoglaló bibliográfiát.

A bibliográfia tekintetében a felhasznált források két típusát ismerhetjük meg: a szerző saját gyűjtéseit és a mások által az adott témában írt szakirodalmat. A saját gyűjtések jelentősek, mivel egy olyan perspektívából adnak betekintést a múltba, amely nézőpontot nem találhatjuk meg a levéltárak anyagai között, és amely gyűjtések közelebb hozzák és emberibbé, átélhetőbbé teszik a múltat. A felhasznált források egy másik kategóriája a szakirodalom, amelyet az esetek nagy többségében a szerző a saját maga által gyűjtött források tudományos keretbe való helyezésére használ fel. Ez a forrástípus szükséges, ám koránt sem elégséges, hiszen a kötet méretéhez képest kevés szakirodalommal találkozunk, legalábbis abban az értelemben, hogy a legtöbb tanulmány esetében ugyanazon szerzők ugyanazon művei kerülnek hivatkozásra – ezáltal viszont a szerző saját megállapításai, véleményei kevésbé hangsúlyosak a kötetben.

Megfigyelhettük, hogy az írások többsége kapcsolódik valamilyen formában Homoródalmáshoz, ami két dologgal magyarázható. Az első Oláh Sándor személyes érintettsége, amely abban áll, hogy a szerző az említett faluban született és érthető okokból érdeklődése erőteljesen irányul szülőföldje felé. Az ilyen jellegű személyes érintettség esetén a szóbeli és egyéb, a falu életét érintő forrásokhoz a szerzőnek jóval könnyebb a hozzáférése. A másik lehetséges ok pedig az Annales-iskola harmadik generációja mikrotörténelmi felfogásának követése. Ezt a gondolatot követve párhuzamban állítható

Emmanuel Le Roy Ladurie nagysikerű műve, a *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*, Oláh Homoródalmást górcső alá vevő tanulmányaival, mint két olyan, kis terület vizsgálatai, amelyek rendelkeznek olyan dokumentum-együttessel, amin keresztül a korról sokkal több univerzális érvényű megállapítás tehető, mint egy általános munka esetében.

Mivel az írások általában mikrotársadalmi jelenségekről szólnak, meglepő, hogy egy-egy fejezet esetében Oláh túl tágra nyitja a vizsgálni kívánt téma keretét. Így van ez például a századelejei szolgálói gyakorlatot bemutató fejezet esetében, ahol a szerző hirtelen áttér arra a problémára, hogy hogyan látta az elit Székelyföld helyzetét, és milyen javaslatokat tettek annak javítására. Az elit megoldási javaslatai kétségkívül hozzátartoznak a székelyföldi munkavállalás kérdéskörének vizsgálatához, de a téma kifejtése kielégítetlenül hagyja az olvasót. A további fejezetekben is találkozunk hasonló esetekkel, például amikor Izsák Vilmos ügynökmúltját ismerhetjük meg. Itt részletes beszámolót kapunk a kollektivizálás kegyetlenségeiről, amelyről az Unitárius Teológia diákjai számolnak be, és amelyeket Izsák készségesen jelentett, de a kollektivizálás problematikájának felvillantása nem elégséges a téma megalapozott tárgyalásához, és nem is kapcsolódik szervesen a besúgó-témakörhöz. Hasonló probléma a témához nem illő irodalmi művek vagy anekdoták beillesztése, amellyel az első világháborút taglaló fejezetben találkozhatunk. Ennek példája a fogság tapasztalatának illusztrálása történt Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényével, amely annak ellenére, hogy a korszakban átélt fogság-tapasztalat kiváló kordokumentuma, nem talál szervesen a székelyföldi, paraszti társadalomból származó személyek átélésével. Ugyanebben a fejezetben hallunk a gyász mélységének példájaként Durkheimről, aki a fia elvesztésének fájdalmába halt bele. A történet nagyon szomorú, de egyáltalán nem kapcsolódik egy székelyföldi falu gyászfelfogásának taglalásához.

A kötet témája fontos és aktuális, hisz a hozzánk legközelebb álló történelmi korszakról van szó, amely korszak az erdélyi és székelyföldi emberek életében is jelentős változásokat hozott, és dokumentálása a jelen eseményeinek jobb megértéséhez vezethet. Úgy gondolom, hogy az első nagy világégést taglaló fejezet egyik jó példája ennek, hiszen olyan személyes, szívbemarkoló történeteket ismerhetünk meg, amelyek a háború vagy a háborúban levés megértéséhez feltétlenül szükségesek, ha nem fontosabbak, mint az általánosító,

objektivitásra törekvő művek. Az események és viszonyokrendszerek jobb megértésének elősegítője a székelyföldi életformaváltást a szocializmus időszakában tárgyaló fejezet is, amely személyes érintettségem okán segített megérteni a családom kollektív gondolkodását, viselkedésmintáit. A kötet újszerűnek is mondható abban az értelemben, hogy a nemzetközi kutatások eddigi eredményeit próbálja közelíteni, illetve összehasonlítani a helyi viszonyokkal, és segít azok leírásában, értelmezésében.

A kötet egy jól használható, hasznos munka, amely akkor lett volna igazán kimagasló, ha a szerző nem pusztán összegyűjti és egymás mellé rendezi eddigi írásait, hanem azokat egybefűzi, felvállalva akár azt is, hogy Homoródalmásról ír egy társadalomtörténeti monográfiát. A kötetet letéve az ember gondolatait az alcím állítása bolygatja még napokig, arra keresve választ az írások tükrében, hogy valóban a XX. század volt-e a legrosszabb évszázad.

MÁTÉ RÉKA*

Nyelvészeti kalauz a volt keleti blokk országaiba

Marián Sloboda – Petteri Laihonen – Anastassia Zabrodskaja (eds): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)*. Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2016. 494 oldal.

A Szovjetunió nagyhatalmi helyzetének megrendülését és az államszocialista világrendszer felszámolását kiváltó történelmi események egyben számos ma fennálló állam létrejöttét eredményezték. Ezek az országok eltérő módon indultak fejlődésnek, gazdasági, politikai berendezkedésük is több tekintetben különbözik. Azonban a közös múlt elkerülhetetlenül rajta hagyta nyomát ezeken az államokon.

A *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries* című kötet interdiszciplináris jellegénél fogva betekintést ad az egykori keleti blokk államainak történelmi, politikai, társadalmi változásaiba. A kötet tanulmányai ugyan javarészt nyelvészeti szempontból közelítik meg azt a minden országban sajátos „átmenetet" ám a történelmi, társadalomtörténeti, nyelvpolitikai adalékok a könyv által nyújtott képet egységessé és kerek egésszé teszik.

A szerkesztők az előszóban felhívják a figyelmet arra, hogy a címben megjelölt átmenet (*transition*) összetett jelenség, melyet a kiadvány minden szerzője másként értelmez. Egyesek szerint a 90-es években végbement változások jelentették ezt az átmeneti időszakot,

* A szerző a Pannon Egyetem Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársa. E-mail: suto.reka93@gmail.com

míg mások úgy vélik, az átmeneti periódus még javában tart, s jelenleg nem jelölhetjük ki egyértelműen a végpontját sem.

A könyv öt fejezete hatalmas földrajzi területet ölel át Kelet-Közép-Európától a posztszovjet balti államokon át Közép-Ázsiáig és az Orosz Föderációig. Ilyesfajta, főként szociolingvisztikai tanulmányokból összefűzött kötet erről a régióról mai napig kivételesnek számít. Minden fejezet egy-egy földrajzi egységhez kapcsolódik, melyeknek sokrétűségéhez hozzájárul a szerzők egyedi hangja s a vizsgálati módszerek sokszínűsége. Az összekötő kapocs a szocialista múlt és a társadalmi, politikai, gazdasági folyamatokban megfigyelhető átmenetiség.

A szerkesztők rövid előszava után az első fejezetben az Orosz Föderáció kisebbségeiről olvashatunk. Ekaterina Gruzdeva az oroszországi Szahalin őslakosságának társadalmi-gazdasági helyzetét írja le. Gruzdeva tanulmánya rávilágít arra, milyen társadalmi és nyelvi változások következtek be a távol-keleti, Japánnal (is) szomszédos szigeten lakó közösség életében a gazdaság átalakulásának következtében.

Héctor Alós i Font empirikus adatok segítségével mutatja be a csuvas nyelv helyzetét: a középiskolások nyelvhasználatát, nyelvi attitűdjeit vizsgálja, s felhívja a figyelmet egy fontos problémára: hogyan szorítja ki apránként a többségi orosz nyelv a kisebbségi nyelvet a régióban.

A fejezet Nina Dobrushina tanulmányával zárul, aki bemutatja az olvasónak, hogyan képesek Dagesztán aprócska falvainak lakosai fenntartani a tradicionális kis nyelveket. Mit tesznek a nyelvek megmaradásáért, illetve az egyéni többnyelvűség milyen formákban fedezhető fel a területen.

A Közép-Európáról szóló második fejezetet Verena Mezger tanulmánya nyitja, Brandenburg kétnyelvű, lengyel-német családjait és az utóbbi évek migrációs tendenciáit vizsgálva.

A Szovjetunió felbomlása után az angol számos ország iskoláiban váltotta fel az oroszt kötelező idegen nyelvként. Krzysztof Przygonsky Lengyelország példáján mutatja be, hogyan körvonalazódik a globális világnyelv *lingua franca*-ként betöltött szerepe.

Marián Sloboda a szuperdiverzitás jelenségét vizsgálja Csehországban. A vízumkötelesség, a szigorú nyelvpolitikai intézkedések és a prágai kormány álláspontja a menekültkérdéssel kapcsolatban gátoló tényezője lehet az etnikai, nyelvi és kulturális diverzitás to-

vábbi alakulásának. A „kelet” és „nyugat” határán elhelyezkedő országban a menekültek száma jelenleg alacsony a nyugatabbra elhelyezkedő országokhoz viszonyítva.

Benő Attila és Péntek János a romániai magyar kisebbség helyzetét vázolja fel. Felhívják a figyelmet arra, hogy az ország jelenlegi jogi helyzetét tekintve a kisebbségek nyelvi jogai a gyakorlatban nem mindig valósulhatnak meg. A szerzők nézőpontja szerint Romániában egy kisebbségekkel szemben toleráns, a nyelvi jogokat tisztelő társadalom építésére volna szükség.

Jelena Timotijevic munkájában a nacionalizmus megjelenési formáit vizsgálja a jugoszláv, majd szerb államban.

A következő fejezet a Baltikumba kalauzolja olvasóját. Birute Klaas-Lang tanulmánya az angol nyelv felsőoktatásban betöltött szerepére hívja fel a figyelmet, és megfogalmazza a kérdést: fenyegetést jelent-e az anyanyelvi felsőoktatásra az angol tannyelvként való megjelenése?

Meiluté Ramonienė és Loreta Vilkienė a litván, angol és orosz nyelv társadalmi szerepét elemzi Litvániában. Helyi szinteken vizsgálják a nyelvhasználatot: az angol nyelv globalizációban betöltött szerepét, valamint az oroszt, mint az etnikumok közötti kommunikáció nyelvét.

Brigita Séguis tanulmányának vizsgálati terepe szintén Litvánia. A többnyelvűség koncepcióját kvalitatív adatok alapján vizsgálja az országban, a lengyel–orosz és a lengyel–litván kódváltás megjelenési formáit mutatja be és elemzi.

Kadri Koreinik tanulmánya szintén a többnyelvűség jegyében született, ezúttal Észtország példáján. A szerző a võru, illetve az állam hivatalos nyelvén (vagyis az észten), továbbá az angol és az orosz nyelven történő interakciókat mutatja be.

A tanulmánykötet negyedik fejezete betekintést ad Ukrajna nyelvpolitikai helyzetébe. Csernicskó István és Ferenc Viktória a saját államiságát megalapozni igyekvő ország politikai törekvései mellett a *de facto* többnyelvűség és a *de jure* egynyelvűség folyamatos szembenállását mutatja be. A szerzők az Ukrajnában élő magyar kisebbség nyelvi helyzetére is kitérnek: ismertetik a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény által biztosított nyelvhasználati jogokat, s kitérnek annak gyakorlatban történő megvalósulására is. Következtetésük hasonló ahhoz, amit Románia kapcsán fogalmazott meg a Benő–

Péntek szerzőpáros: a nyelvi jogok kodifikálása önmagában korántsem jelenti azt, hogy azok a mindennapokban is érvényesülnek.

Olga Ivanova az ukrán főváros, Kijev szociolingvisztikai helyzetét írja le: a közeli rokon nyelvek és a korreláló identitások közötti küzdelemként jellemzi. Akárcsak a Csernicskó–Ferenc páros, Ivanova is úgy véli, hogy Ukrajnában a szovjet identitást felváltó új nemzeti azonosságtudat keresése máig folyik, és ez az átmeneti periódus közel sem zárult még le. Az ország függetlenségének 1991-es kikiáltása óta az orosz és ukrán nyelv egymáshoz való viszonya változni látszik az ukrán fővárosban. A 2014-ben történt eseményeknek pedig jelenleg előre nem látható következményei lesznek a nyelvek megítélése szempontjából. Az viszont tény, hogy sem az ukrán, sem az orosz nyelv nem lesz már soha olyan helyzetben Kijevben, mint volt 1991, azaz az ukrán függetlenség előtt.

A kötet ötödik, s egyben utolsó fejezete Kazahsztán nyelvi helyzetét mutatja be. Sholpan Zharkynbekova és Aliya Aimoldina középiskolások körében végzett felmérések alapján világít rá az angol nyelv növekvő népszerűségi mutatóira az országban. Mindez különösen érdekes annak fényében, hogy az Oroszországgal szomszédos hatalmas államban a kazah mellett az orosz továbbra is hivatalos nyelvként használatos.

Maganat Shegebayev tanulmánya zárja a fejezetet és egyben a kötetet. A szerző a többnyelvűség és nyelvi diverzitás megjelenését vizsgálja a kazah üzleti szférában. A terepkutatásokra alapozott tanulmány következtetése szerint a vizsgált vállalatok és cégek túlnyomó többsége három nyelvet használ párhuzamosan tevékenysége során: a kazahot, az oroszt és az angolt. A többségi lakosság nyelvét elsősorban a helyi partnerekkel és az állami hatóságokkal való kommunikációban használják a vállalkozások, az orosz a posztszovjet térségben továbbra is az egyik fontos üzleti nyelv, az angol pedig a nyugati ügyfelek és a nemzetközi szerződések nyelve. A kutatásból az is kiderül, hogy ez a soknyelvűség időnként kisebb-nagyobb problémákat, kivételes esetben akár anyagi veszteséget is okozhat (például a félrefordítások miatt).

Összességében a kötet olvasója sokadjára is megbizonyosodhat arról, hogy a szociolingvisztikában ugyanannak a jelenségnek számos adaptációja létezik: nincs két olyan ország a világban, ahol az angol nyelv térhódítása, az orosz nyelv gazdaságban megmutatkozó dominanciája, a migráció folyamata – csak hogy néhány példát em-

lítsünk – ugyanúgy zajlana és azonos megítélés alá esne a helyi társadalomban. A kötetben (Lengyelország és Románia kivételével) többségében olyan országokról esik szó, amelyek független államként nem léteztek az 1980-as évek végén (Oroszország, Csehország, Szerbia, Észtország, Lettország, Litvánia, Ukrajna, Kazahsztán), vagy épp az 1990-es évek nagy átalakulása következtében tűntek el (mint a német egyesülés után megszűnt Német Demokratikus Köztársaság). Nem véletlen tehát, hogy az átalakulás és ennek nyelvi vonatkozásai a kötet központi témája. Az újonnan létrejött országok mindegyikében megfigyelhető a nemzeti érzelmek felerősödése, a többségi társadalom nyelvének (a nemzeti nyelveknek) a támogatása, valamint a korábbi *lingua franca*, az orosz nyelv használatának visszaszorulása, illetve ezzel párhuzamosan a globális angol térnyerése. Mivel Oroszországban az orosz nem a kommunista múlthoz kötődik, hanem az egyre hangsúlyosabban nacionalista új orosz identitás egyik legfontosabb szimbóluma, az oroszországi kis nyelveket egyre inkább szorítja ki az államnyelv, de közben az angol itt is egyre jelentősebb szerepet kap. A térség államaiban élők számára egyébként is feszültségekkel, gazdasági és politikai válságokkal járó átmeneti időszak nehézségeit a nyelvek helyzetében bekövetkező változások, a nyelvi homogenizálást célzó állami törekvések tovább fokozzák.

Nem egészen egy emberöltő telt el a Szovjetunió szétesése és a keleti blokk felbomlása óta, ám ez a rövid idő is elég volt ahhoz, hogy hatalmas változások menjenek végbe az egykori világhatalom területén, valamint a tágabb térségben nemcsak politikai, de gazdasági, társadalmi, sőt nyelvi szempontból is. A tanulmányokat olvasva mégis néha az az érzésünk támad, mintha néhány helyen megállt volna az idő: egyfajta keserédes nosztalgia keríti hatalmába az embert. A rohamosan változó, jövőbe tekintő s a múltból táplálkozó világok kontrasztja határozza meg a kötet alaphangulatát. Hiánypótló jellege, módszereinek sokszínűsége, tartalmának jelentősége miatt pedig bátran kijelenthetjük: a szerzők és szerkesztők maradandót alkottak, s munkájuk egyértelműen folytatásért kiált. Érdekes volna például tíz, húsz vagy ötven év múlva megvizsgálni, hogy – a kötet szerkesztői által is idézett Monica Heller[1] jóslatának megfelelően – a

[1] Heller, Monica: *Paths to Post-Nationalism: A Critical Ethnography of Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

térség államai az átmeneti időszak után valóban eljutnak-e a poszt-nacionalista korba. Az azonban máris nyilvánvaló, hogy a kötetben bemutatott, az egykori Szovjetunió érdekszférájába tartozó tér új államaiban használatos nyelvek helyzetének mindeddig egyetlen kötetet sem szenteltek. Mivel – amint erre Aneta Pavlenko[2] egyik tanulmányában felhívta a figyelmet – a nyelvi jogok és a nyelvpolitika kérdéskörének, illetve a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetének tanulmányozása erősen nyugat-centrikus, de ez a tanulmánykötet igazolja, hogy ezeknek a problémáknak a kelet-európai térségben való tudományos vizsgálata értékes tapasztalatokkal szolgálhat.

[2] Pavlenko, Aneta: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10 (2011): 37–58.

DOBOS BALÁZS*

A kisebbségi jogok cserbenhagyása?

Agarin, Timofey – Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. London – New York, Rowman & Littlefield, 2016, 205 oldal.

A kelet-közép-európai kisebbségpolitikák, etnopolitikai modellek összetett vonásait tanulmányozók számára korántsem ismeretlen a téma különböző aspektusainak az elmúlt bő két évtizedben számos monográfiát, tanulmánykötetet és tanulmányt szentelő egyesült királyságbeli szerzőpáros. Karl Cordell a Plymouth-i Egyetem politológia professzora, az Association for the Study of Nationalities (ASN) által is kiadott, rangos *Ethnopolitics* folyóirat egyik szerkesztője, Timofey Agarin pedig a belfasti Queen's Egyetem oktatója, az egyetem etnikai konfliktusokat kutató központjának, valamint az International Political Science Association (IPSA) Politika és Etnicitás kutatási bizottságának a vezetője. A rendkívül szerteágazó téma egyes főbb részleteit, így az államszocialista örökség, a határon átnyúló anyaországi politikák és a kettős állampolgárság kérdését, vagy a romák térségbeli helyzetét korábban már önálló köteteikben dolgozták fel. Jelen összefoglaló munka az ezeken a területeken felgyülemlett érveiknek, állításaiknak mintegy szintézisét kínálja, elméleti szempontból jól megtámogatva és empirikus adatokkal, esettanulmányokkal kellően alátámasztva, annak érdekében, hogy átfogó képet, értelmezést nyújtson a térség etnikai sokszínűségének politikai és intézményi kezeléséről napjainkban. A címmel ellentétben tehát a kötet jobbára a poszt-kommunista Kelet-Közép- és Délkelet-Európára, pontosabban az Európai Unió térségbeli új tagállamaira, valamint kisebb részben tagjelöltjeire fókuszál, kellő hang-

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa.
E-mail: dobos.balazs@tk.mta.hu

súllyal ugyanakkor a szerepükre, hatásukra a kibővült Unióban, és nem kerülve meg a szükséges nyugat-európai párhuzamokat, összefüggéseket sem.

A szakirodalomban széles körű egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy a csatlakozási folyamat során a teljesítendő politikai feltételek egyesítése az EU által kínált, különböző politikai és gazdasági ösztönzőkkel az eddigi leghatékonyabb és komolyabb előzmények nélküli megközelítésnek bizonyult az érintett új demokráciák fejlesztésében.[1] Az uniós bővítés óta eltelt időben azonban – főként a 2008-as gazdasági válság, az eurózóna válsága, a 2015-ös menekültválság, és utóbb a Brexit által fémjelzett jelenlegi „szolidaritási válság" tükrében –, számos kelet-közép-európai kormányzati intézkedés és politikai folyamat, így a 2010 utáni magyar kormány egyes lépései is, többek számára olyan figyelmeztető jelek voltak, amelyek arra engedtek következtetni, hogy több új tagállam esetében valójában egyfajta visszaesés, visszacsúszás (*backsliding*) figyelhető meg a demokrácia szintjében. A jelenséget van, aki egyfajta „csatlakozás utáni válságként"[2], más akár „illiberális konszolidációként"[3] értelmezi. A kétségek már röviddel a csatlakozást követően kezdtek megfogalmazódni arra vonatkozóan, hogy vajon mennyire váltak a demokratikus normák a térségben széles körben elfogadottá és bevetté, különösen akkor, amikor az EU tagság korábbi hathatós perspektívája már adottá[4], ugyanakkor az alkalmazkodási költségek és döntéseket akadályozó vétójátékosok hatása egyre jelentősebbé váltak.

[1] Pop-Eleches, Grigore: Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration: Democratic Conditionality after Communism. In: *East European Politics and Societies*. 2007, 1 (21). 142–161.

[2] Ágh Attila: Post-Accession Crisis in the New Member States: Progressing or Backsliding in the EU? In: *Studies of Transition States and Societies*. 2010, 1 (2). 74–95.

[3] Dawson, James – Hanley, Seán: What's Wrong with East-Central Europe? The Fading Mirage of the "Liberal Consensus". In: *Journal of Democracy*. 2016, 1 (27). 20–34.

[4] Mayrgündter, Tanja: The Implementation of the ECRML in Slovakia under Construction: Structural Preconditions, External influence and Internal Obstacles. In: *Perspectives on European Politics and Society*. 2012, 4 (13). 480–496. Pop-Eleches, Grigore: Between Historical Legacies and the Promise of Western Integration, i. m. 150. Schulze, Jennie L.: Estonia caught between East and West: EU conditionality, Russia's activism and minority integration. In: *Nationalities Papers*. 2010, 3 (38). 361–392.

Ennek következtében a kérdéssel foglalkozó szakirodalomban különös hangsúllyal szerepel a csatlakozás utáni megfelelés és teljesítés kérdésének vizsgálata az új tagok esetében, tekintetbe véve egyúttal az EU szankcionálási mechanizmusainak relatíve gyenge és korlátozott jellegét is. Mások ezzel szemben kevésbé értenek egyet egy akár általános térségbeli demokratikus visszacsúszás hipotézisével, csupán a reformok lelassulására figyelnek fel, mert vagy nem találtak a feltevést megerősítő empirikus adatokat, kimutatva például azt, hogy az érintett tagjelöltek már a csatlakozási folyamat során sem teljesítettek túl jól[5], vagy épp ellenkezőleg, úgy tartják, hogy a csatlakozási feltételek teljesítése valójában erősebb volt a feltételezettnél.[6] Végül, az „Euro-kényszerzubbony" elmélet jóval optimistább álláspontot képvisel a csatlakozás hosszú távú és pozitív hatásait illetően arra alapozva, hogy az EU nem csupán aktívan támogatja a demokratikus normák átvételét az új tagállamok esetében, hanem mindig is azon politikai erőket részesíti előnyben, amelyek erős elkötelezettséget mutatnak a demokratikus értékek irányában. Az elképzelés hívei azzal is érvelnek, hogy még bizonyos populista és kevésbé elkötelezett tagállami szereplők is kénytelenek alkalmazkodni az EU-s szabályokhoz, és használni az uniós nyelvezetet.

Kérdéses mindazonáltal, hogy a különböző elméleti megközelítésekhez illeszkedően, egy olyan speciális, viszonylag jól körülhatárolható szakpolitikai területen is, mint a kisebbségvédelem és kisebbségi jogok, azonosítható-e, és ha igen, mennyiben, egyfajta visszaesés, miként lehet összevetni az érintett tagállamok csatlakozás előtti és utáni politikáit. Tekintetbe véve egyúttal azt is, hogy a kisebbségvédelem terén, ahol az EU-nak nagyban hiányoznak a kompetenciái és ebből adódóan világos feltételei sem igen voltak a csatlakozni kívánni szándékozók számára, a folyamat az antidiszkriminációs szabályozás kivételével relatíve kevés konkrét döntést, jogszabályi változást eredményezett, ami még inkább meg-

[5] Levitz, Philip – Pop-Eleches, Grigore: Why No Backsliding? The European Union's Impact on Democracy and Governance Before and After Accession. In: *Comparative Political Studies*. 2010, 4 (43). 457–485.

[6] Sedelmeier, Ulrich: After conditionality: Post-accession compliance with EU law in East Central Europe. In: *Journal of European Public Policy*. 2008, 6 (15). 806–825.

nehezíti a csatlakozás hatásának értékelését.[7] A kérdéssel foglalkozók ugyanakkor viszonylag hamar eloszlatták a kezdeti, esetleges túlzottan optimista várakozásokat arra nézve, hogy a csatlakozás milyen mélységben és alapossággal fogja átalakítani a térség kisebbségpolitikáit.[8] Ehelyett többen amellett érvelnek, hogy a feltételrendszer valójában a diszkurzív környezet formálását és fejlesztését célozta, elindítva ezzel egy olyan dinamikus folyamatot, amelynek keretében a különböző szereplők, és mindenekelőtt maguk a kisebbségi közösségek hatékonyan bekapcsolódhatnak a döntéshozatali folyamatokba.

A tárgyalt kötet szerzői amellett érvelnek, hogy sem az 1990-es évek tanulási folyamatához kapcsolódó nyugati követelmények, − amelyek a Nyugatnak a történeti félelmei, az akkori keserű tapasztalatai, a Kelet nem egyszer való félreértése, illetve a Kelet „visszatérés Európába" gondolata vezéreltek, − sem pedig az euroatlanti integrációs szervezetek, különösen az EU csatlakozási feltételrendszere nem változtatták meg a sokszínűséghez, a mássághoz való térségbeli hozzáállást sem a politikai elitek, sem a szélesebb közvélemény körében úgy, ahogy azt az 1990-es években Nyugaton várták. Mi több, annak ellenére, hogy az elitek retorikájukban inkább elkötelezettekké váltak a változások mellett, mivel komoly hatásuk van az európai kisebbségi jogrendszer működésére, a kisebbségvédelem tényleges gyakorlata napjainkban már nem az elvárt utat követi; se nem igazságos, se nem méltányos bizonyos kisebbségi közösségekkel szemben. A térségbeli elitek idővel újraértelmezték ugyanis, és hazailag a lehető legelfogadhatóbb módon alkalmazzák azt. Az így kialakult helyzet álláspontjuk szerint megkérdőjelezheti akár azt a korábbi, széles körben osztott nézetet is, hogy a kisebbségi jogok biztosítása lehet az egyedüli járható útja az etnikai természetű feszültségek és konfliktusok megelőzésének és hatékony kezelésének. Fő kérdésük tehát, hogy milyen strukturális feltételek eredményezték ezt a változást. Míg a releváns szakirodalomban a külső szereplőkön, azok hatásán, és végső soron a változásokon van a hangsúly, a háromszintű – szupranacionális, az európai normákra és intézmények-

[7] Grabbe, Heather: European Union Conditionality and the Acquis Communautaire. In: *International Political Science Review*. 2002, 3 (23). 249–268.
[8] Például Rechel, Bernd: What Has Limited the EU's Impact on Minority Rights in Accession Countries? In: *East European Politics and Societies*. 2008, 1 (22). 171–191.

re, a tagállami és az az alatti szintre fókuszáló –, a történeti institucionalizmussal rokon, összehasonlító elemzésükben a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a nemzeti szintű intézmények, azok dinamikája valójában a legfőbb akadályai a kívánt változásoknak, és figyelmüket inkább arra fordítják, ami ténylegesen kevéssé változott a térségben.

Kétségtelen, hogy tanulmányok sora mutatta már ki, hogy a külső hatásokhoz képest a végeredményekre nézve a belső politikai konstellációk és nyomások jóval befolyásosabb tényezők voltak.[9] Jelen kötet szerzői a mondanivalójukat viszont gondosan és meggyőzően felépítve mutatják ki, hogy miközben az új tagállamok szavakban magasztalják a normák összességéből létrejövő európai kisebbségi jogi rendszert[10], „megtanulták beszélni a nyelvet", de a normák átvételekor már valójában ellenállóan, szelektíven építenek ki garanciákat arra vonatkozóan, hogy a normák a gyakorlatban ténylegesen működhessenek is.

A nemzetközi rendszer kívülről befolyásolja az állami szereplők választását, de ők is jelentős hatással vannak az előbbire, és mindkét folyamat a politikai intézmények közvetítésével zajlik. Az intézmények érvelésük szerint olyan lehetőség-struktúrák, strukturális feltételek és erőforrások is egyben, amelyek nagyban behatárolják a szereplők választását, befolyásolják a lehetséges választások percepcióját: a szereplők ezen a szinten alaposan mérlegelni kényszerülnek, hogy miként lehet a szakpolitikai változásokat átültetni és azokat hatékonyan kommunikálni. Ilyenformában az intézmények egyfajta „zárakként" funkcionálnak, lelassítják a normák megvalósítását, valamint tompítják vagy akár el is zárják a kívülről érkező és a kifelé irányuló hatásokat, jelzéseket. Az államszocialista rendszerek bukásával az érintett országok mind állampítésbe és intézményi konszolidációba fogtak, amelyet a külső nyomások (megfelelés) és a szabályok elsajátítása (szocializáció) is kellően ösztönöztek. A szerzők meggyőzően érvelnek amellett, hogy mind az EU, mind a NATO jelentősen támogatta az állampítést, az intézményi kapacitások

[9] Sasse, Gwendolyn: *EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy*. Florence, European University Institute, Working Paper RSCAS, 2005, 16.

[10] Galbreath, David –McEvoy, Joanne: European Organizations and Minority Rights in Europe: On Transforming the Securitization Dynamic. In: *Security Dialogue.* 2012, 3 (43). 267–284.

bővítését. Ráadásul ezek inkább voltak elsődleges politikai célok az integrációs folyamatban, mint a kisebbségvédelem konfliktusoktól terhes, vitás ügye, hiszen szem előtt kellett tartani az EU leendő kibővült kormányzati rendszerének stabilitását, fenntarthatóságát. Az integrációs szervezetek ezzel ténylegesen elfogadták azt a történetileg kialakult helyzetet, hogy az érintett államok és intézményeik a kommunista rendszerek hagyatékaként szinte kizárólagosan a többségi, államalkotó nemzetek tulajdonaivá váltak[11], amelyek alig viselnek felelősséget az adott államban élő kisebbségi közösségekkel szemben. Az Agarin-Regelmann szerzőpáros például az észtországi és szlovákiai összehasonlító tanulmányukban a csatlakozás előtti és utáni politikai kontinuitás magas szintjét mutatták ki a két vizsgált országban, rámutatva, hogy az EU tagság egy lépés volt egy jóval burkoltabb és szövevényesebb cél elérésében.[12]

Az etnikai többség számára kialakított intézmények politikai folyamatai így formájukban alapvetően nemzetiek maradtak, megtöltve ugyanakkor némi európai tartalommal. Az érintett államok komoly erőfeszítéseket tesznek az ezekkel szembeni esetleges kisebbségi politikai mobilizáció semlegesítésére és hatásának csökkentésére, és mindezek érdekében leginkább az egyéni jogokat preferálják. A kisebbségi érdekérvényesítés lehetőségei és keretei így meglehetősen korlátozottak a térségben, olyannyira, hogy a többség esetében etnikai jellegű mobilizáció már aligha érhető tetten, hiszen pozícióját már korábban bebetonozták és továbbra is védik az intézmények. A tágabb európai kisebbségi jogi normarendszer pedig tulajdonképpen ezen tagállami szereplők együttműködésén alapul, álláspontjuk szerint a nemzeti szinteknek továbbra is elegendő befolyásuk van az uniós keretekre, amely magyarázza a nemzetközi változásokat vagy azok hiányát a retorikában és a normákban egyaránt.

A nemzetállami modell továbbélésének egyik kulcsfontosságú jele, hogy a különböző kisebbségi csoportok elismerési törekvései ellenére még uniós keretek között sem született mindezidáig egyetértés a kisebbség fogalmáról, amelynek hatására különbözőképpen

[11] L. erről bővebben Cordell, Karl – Agarin, Timofey – Osipov, Alexander (eds.): *Institutional Legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection*. Abingdon – New York, Routledge, 2013.

[12] Agarin, Timofey - Regelmann, Ada-Charlotte: Which is the Only Game in Town? Minority Rights Issues in Estonia and Slovakia During and After EU Accession. In: *Perspectives on European Politics and Society*. 2012, 4 (13). 447.

kezelik a honos és migráns, a nemzeti és etnikai kisebbségeket, és számukra eltérő integrációs politikák fogalmazódnak meg. Mindez a szerzők szerint megkérdőjelezi az EU liberális és demokratikus alapelveit, az uniós állampolgárok kollektív jogait, és az uniós intézmények feltételezett semlegességét is. Egy önálló fejezetben érvelnek amellett, hogy az EU-nak az egyén jogain és az antidiszkrimináción alapuló szabályai sok tekintetben inkább hátrányos helyzetbe hozzák bizonyos kisebbségi közösségek tagjait, lecsökkentve mindenekelőtt a kulcsfontosságú tagállami intézmények felelősségét az irányukba. A képviselt elv, az identitás egyéni szabad, minden befolyástól és hátrányos következményektől mentes megválasztása és lehetséges megőrzése kevéssé veszi figyelembe ugyanis azt a körülményt, hogy ez sok esetben az elérhető strukturális erőforrások és akadályok függvénye is, amelyekkel a kisebbségi csoportok tagjainak naponta kell szembesülniük a nekik otthont adó nemzetállamokban. Nap mint nap megélni kényszerülnek, hogy eleve a többség szabályaihoz kell alkalmazkodniuk.

Az elméleti és a nemzetközi fejezeteket követően a szerzők a fenti állításaikat három igencsak releváns, és magyar szempontból is különös fontosságú gyakorlati területen és közösség esetében támasztják alá. Az 5. fejezet elsőként arra a keresi a választ, hogy a nemzetállamok és az európai kisebbségi jogrendszer eme sajátos összjátékában mi a helyzet az anyaország nélküli kisebbségekkel, legfőképp a térség legnépesebb kisebbségi népcsoportjával, a romákkal, akik továbbra is a politikai, illetve társadalmi-gazdasági kizárás nagyfokú elszenvedői.[13] Az állami intézményekhez való rendkívül korlátozott hozzáférés mintegy szükségszerűen terelte a kérdést az európai szintek felé, megerősítve nemzeti szinteken azokat az előítéleteket, hogy a romák mintha egyfajta „kívülállók" lennének az érintett országokban. A nemzetközi szint pedig univerzális, összeurópai megközelítést alkalmazva, az érintett népesség sajátosságait, tagoltságát kevésbé figyelembe véve a befogadásra, társadalmi-gazdasági integrációra és nem utolsó sorban az egyén-központú antidiszkriminációra helyezte a hangsúlyt. A szerzők megállapítják, hogy az integrációs stratégiák megfogalmazásával a felelősség ismét visszakerült a tagállamokhoz, amelynek eredményeképpen komoly

[13] Bővebben Agarin, Timofey (ed.): *When Stereotype Meets Prejudice: Antiziganism in European Societies*. Stuttgart, Ibidem-Verlag, 2014.

előrehaladást alig felmutató, alacsony prioritású, formális és gyenge minőségű politikák születtek ezen a téren, miközben a tagállamokban mind inkább növekszik az igény a romák részéről legalább az alsóbb, helyi és regionális döntéshozatalhoz való kellő hozzáféréshez és képviseletük intézményesítéséhez.

A 6. fejezet a határon átnyúló anyaországi politikák kérdéskörét járja körül, amelynek terén megkülönbözteti a határon túli nemzettagokra, történeti kisebbségekre kiterjesztett állampolgárságot[14], és a határon átnyúló, az identitás őrzését segítő kulturális politikákat. A szerzők úgy tartják, hogy a többségi nemzet pozícióit intézményesítő nemzetállamokban, élve az integráció kínálta lehetőségekkel, az érintett kisebbségi csoportok a kulturális, nyelvi és növekvő társadalmi és politikai érdekeik védelme érdekében mind inkább az anyaországokhoz fordulnak, amelynek egyfelől komoly hatása van az államközi és jószomszédi kapcsolatokra. Másrészt az állami szinteken definiált állampolgárság is erősíti az állam többségi tulajdonának képzetét, és a határon túl élő kisebbségek számára egyfajta belső homogenitást sugall.

A 7. fejezet szintén aktuális kérdést, az EU-n belüli, az uniós állampolgárok belső migrációját veszi górcső alá, amelynek terén az új tagállamok jelentős kibocsátókká váltak, komoly vitákat kiváltva a célországokként szereplő régi tagállamokban is mindenekelőtt a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést illetően. A jövőben várhatóan nőni fog a tanulási/munkavállalási célokból kint tartózkodók száma, a kettős állampolgárok és a vegyes házasságokból születettek száma, amely komoly kihívást intéz a nemzetállami modell további fenntarthatósága számára. A számos kérdést felvető kérdéskör a szerzők számára elsődlegesen azt jelenti, hogy több esetben az odahaza marginalizált kisebbségi közösségek tagjai kényszerülnek vagy döntenek a költözés mellett, hogy a célországban, amint látható volt például a romák esetében Franciaországban vagy Olaszországban, az újabb formájú kizárással és peremléttel szembesüljenek. A kérdés felveti, megkérdőjelezi az uniós elkötelezettséget az állampolgárok egyenlőségéről is. Az érintett migráns közösségek védelmét csökkenti továbbá a jelzett antidiszkriminációs megközelítés, különösen

[14] L. bővebben Agarin, Timofey – Karolewski, Ireneusz Paweł (eds.): *Extraterritorial Citizenship in Postcommunist Europe*. London – New York, Rowman & Littlefield, 2015.

azokban az esetekben, amikor ők egyidőben akár több különböző (nyelvi, etnikai, vallási) kisebbséghez is tartoznak az új helyükön.

Az EU-ba befelé irányuló vándorlást, és különösen a 2015-ös migrációs válságot a kötet csupán a zárszavában tudja érinteni, de a menekülthullámra adott térségbeli reakciók – szemben az elsődlegesen fogadó Görögországgal és Olaszországgal – csak alátámasztják a szerzők számára a korábbi fejezetekben mondottakat. Rámutatnak ugyanakkor, hogy ezek a reakciók korántsem egyediek és nem csak a poszt-kommunista Európára jellemzőek, hiszen bevándorlás-ellenes, radikális jobboldali és populista erők máshol is jelentős mértékben megtalálhatók. Továbbá, ahogy érvelnek, kerítések nem csupán a magyar-szerb határon, hanem Calaisban és Spanyolország afrikai szegleteiben is épültek ugyanazon célzattal. Óvnak tehát attól, hogy Nyugat- és Kelet-Európa között egyfajta „civilizációk összecsapásáról" vagy a Kelet sajátos „orientalizációjáról" beszéljenek egyes nyugati megfigyelők. Ami unikálissá teszi számukra a térséget ugyanakkor, az a megfigyelhető széles körű konszenzus arról, hogy a kiés bevándorlásnak milyen romboló hatása van, amely mutatja, hogy milyen kevéssé változtak az attitűdök bármifajta mássághoz, sokszínűséghez, és milyen nehéz összeegyeztetni a térségben továbbélő, domináns nemzetállami modellt és gondolkodást a sokféleséget és mind szorosabb együttműködést kilátásba helyező uniós diskurzussal.

VIZI BALÁZS*

Kisebbségi jogok a "szörnyeteg állam" árnyékában

Fábián Gyula – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Bíró Gáspár emlékkönyv. Kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2015.

Bíró Gáspár 2014. februári halála után a szkopjei amerikai egyetem konferenciával és külön kötettel[1] állított emléket egykori vendégtanárának, és egy másik, a kisebbségi autonómiával foglalkozó angol tanulmánykötetet is Bíró emlékének ajánlottak a szerkesztők.[2] A nemzetközi kapcsolatok és a kisebbségi jogok nemzetközileg is elismert, kivételes elméleti és gyakorlati szakemberének tiszteletére magyarul a kolozsvári és a budapesti kisebbségkutató intézetek közös kiadásában jelent meg a *Bíró Gáspár emlékkönyv*. Ez is bizonyítja, hogy annak ellenére, hogy életének utolsó évtizedében a kisebbségi kérdések háttérbe szorultak Bíró Gáspár munkájában, és érdeklődése a nemzetközi kapcsolatok elméleti problémái felé fordult, munkássága a kisebbségekkel foglalkozó kutatók számára is viszonyítási pont maradt. A szerkesztők vállalkozásában is elsősorban ez tükröződik: az emlékező kötet tanulmányai zömmel kisebbségi jogi témákat

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: Vizi.Balazs@tk.mta.hu

[1] Milovanovic, Zlat R. – Dodovski, Ivan (eds.): *THUCYDIDES vs. Kant in our time: reconsidering the concepts of war and piece : essays in honor of Professor Dr. Gáspár Bíró*. Skopje, American University College, 2015.

[2] Malloy, Tove – Osipov, Aleksander –Vizi, Balazs (eds.), *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015.

érintenek, de próbáltak tágabb horizontot is felmutatni, hiszen találunk személyes emlékeket idéző szöveget és a nemzetközi kapcsolatok elemzésébe illeszkedő írást is.

Salat Levente is kiemeli bevezető tanulmányában, hogy a 2000-es években Bíró komoly pesszimizmussal figyelte a kisebbségi jogok nemzetközi elismertetésére vagy tudományos elemzésére irányuló törekvéseket. Ahogy ez a kötet egy másik tanulmányából, Szalayné Sándor Erzsébet áttekintéséből is kiderül, valóban megállapítható, hogy az 1990-es évek óta ezen a téren semmilyen lényeges előrelépés nem történt. Nem véletlen, hogy Bíró Gáspár érdeklődése is a nemzetközi kapcsolatok olyan alapvető kérdései felé fordult, mint a szuverenitás, a nemzet vagy a nemzetállam változó értelmezése és szerepe az államok közötti viszonyokban. Salat összefoglalója nemcsak egy kivételes pályaképet mutat be, hanem nagyon jól rávilágít azokra a támpontokra, amelyek Bíró gondolkodói örökségét meghatározzák. Utolsó éveinek munkája az állam természetének végső kérdéseit érintette, ahogy Salat fogalmaz: „a szuverenitás természetét, az állam, a nép, a nemzet, a társadalom vagy a kisebbségek viszonyát tekintve a tulajdonképpeni kérdés valóban az, hogy miként lehet a saját hivatását betöltő, lényege szerint eljáró államból egyfelől brutális szörnyeteg, másfelől önmagát elsorvasztó fikció”[3].

Bálint-Pataki József személyes hangú összegzésében mutatja be azokat az írásokat, amelyek 2014 februárjában Bíró Gáspár halálára megjelentek a sajtóban, amiből egy nagy hatású egyetemi oktató és egy olyan elkötelezett ember arcéle rajzolódik ki, akiről elmondható, hogy mindig a helyén volt, és a körülményekre, a nehézségekre tekintet nélkül tette a dolgát – ami a nemzetközi szervezetek politikai patikamérlegen kimért megbízásait teljesítő szakértők és diplomaták között mindenképp kivételes teljesítménynek számít.

A kisebbségi jogokkal foglalkozó tanulmányok között Bakk Miklós a nyelvi jogokról, a nyelvi rezsimről és a demokrácia modelljeiről szóló írása felvázolja azt a szakirodalmi vitát, ami a nyelvi jogok emberi jogokként való elfogadása körül alakult ki. Tanulmányában a nyelvi rezsimek bemutatása után kísérletet tesz a román modell elhelyezésére ezen a skálán. Rámutat arra, hogy bár a

[3] Salat Levente: Biró Gáspár gondolkodási öröksége. In: Biró Gáspár emlékkönyv … 18.

román alkotmányjogi keretek inkább megengedőnek tűnnek, de a valóság a hivatalos nyelv privilégiumait támogató etnikai demokrácia nyelvi rezsimjének felel inkább meg. Bodó Barna a kisebbségi civil társadalom létének és működésének feltételeit elemzi, rámutatva az alapvető dilemmára, amely a kisebbségek politikai szerveződése és a korlátozott civil szerepvállalás lehetőségei között jelentkezik az erdélyi magyarság esetében. Fábián Gyula összehasonlító elemzése a kisebbségi nyelvű jogi felsőoktatás helyzetéről Kanadától Írországig mutatja be, hogy az egyes államokban milyen jogi keretei és intézményi feltételei vannak a kisebbségi nyelvű jogászképzésnek. Összefoglaló következtetéseiben fontos szempontokat fogalmaz meg a sikeres és működőképes kisebbségi nyelvű jogi felsőoktatás feltételeiről, így az angol nyelv dominanciájának problémájáról, a többnyelvű oktatás előnyeiről és a kisebbségi nyelv hivatalos nyelvi státuszának jelentőségéről.

Szalayné Sándor Erzsébet említett tanulmánya mellett Gruber Ines német nyelvű írása is a kisebbségi jogok nemzetközi és uniós jogi problémáival foglalkozik, egyebek mellett rámutatva a „nemzeti kisebbség" nemzetközi jogi definíciójának hiánya miatti fogalmi zavarokra. Varga Attila szintén egy ehhez kapcsolódó problémával, a nemzetközi jog és az alkotmányjog kölcsönhatásának folyamataival foglalkozik. A szerző rámutat arra, hogy az európai nemzetközi térben, óhatatlanul a román alkotmányon is megfigyelhetőek a „nemzetköziesedés" jegyei, így az emberi jogok nemzetközi szerződéses védelmének eredményei megjelennek a román alkotmányjogban is.

Horváth Réka franciául írt doktori dolgozatának összefoglalója a magyar kisebbség romániai politikai képviseletéről szól, és azt a dinamikát igyekszik megértetni, ami az RMDSZ-t jellemezte 1990 és 2004 között, ahogyan a mozgalomként indult kisebbségi érdekképviseleti szervezet betagozódott a román politikai pártrendszerbe. A nemzetközi kapcsolatok témáit Király Zoé Adrienn és Újvári Anna tanulmányai érintik. Előbbi Afganisztán politikai stabilitásának és etnikai sokszínűségének kapcsolatát elemzi, míg utóbbi a 2014-es izraeli-gázai konfliktusban felmerült háborús bűnök kommunikációját vizsgálja.

Bíró Gáspár szellemi hagyatékának megfelelően sokszínű kötet lett ez az emlékkönyv, francia, román és német nyelvű írások, rövidebb és hosszabb tanulmányok, személyes emlékezések és

tudományos kutatások eredményei egyaránt megjelennek benne. Mégis érezhető a szerkesztők azon szándéka, hogy a kötettel egy gazdag, sok irányban szellemi utat nyitó örökség előtt tisztelegjenek. Talán nem véletlen a kötet fülszövegének választott idézet sem, amely az érdekek harmóniájának lehetetlenségéről szól a nemzetközi viszonyokban. Lehet némi áthallás ebben, hogy az egyes írások és az egyes tudományterületek között ez a kötet sem tudott igazán harmóniát teremteni, de, ahogy a Bíró Gáspár-idézet szól:

„A harmónia alapvetően spirituális fogalom, még akkor is, ha a materiális világra (tárgyakra) vonatkozik. Nem értelmetlen pl. az emberi testben megnyilvánuló harmóniáról beszélni, de ez a harmónia olyan bonyolult összefüggéseknek a végeredménye, amelyek csak részben írhatók le mennyiségi és minőségi kategóriákban, nem is beszélve arról, hogy csak az élő test esetében lehet harmóniáról szó. Az emberiség egysége csakis szellemi egység lehet, s azt nem lehet kizárólag materiális eszközökkel megvalósítani. Isten városát éppúgy nem lehet bankkölcsönökből felépíteni, mint védelmét fegyverekre bízni.”